

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

34₂₀₂₄

ISSN: 1301-8566

e-ISSN: 2667-5005

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 34
Volume: 34
2024

**TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi
Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Archaeology**

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TUBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) ve EBSCO-Art & Architecture Source database veritabanlarında taranmaktadır.
TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) and EBSCO-Art & Architecture Source database.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü /
Managing Editor**

Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor

Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT ŞANLI

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ali Buğra ERGİN

**İletişim Asistanı /
Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

**Yayın Şekli ve Yayın Türü
Publication Form and Publication Type**

6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yayın süresi yayın.
Biannual, Turkish/English. Common periodical.

Baskı: Ankara Basım Yayın Hizmetleri

Başak Mah. 1704. Sokak No:2/9

Mamak/Ankara

Sayı: 34/2024 (500 adet)

Basıldığı Tarih: 28 Haziran 2024

ISSN: 1301 - 8566

e-ISSN: 2667-5005

TÜBA-AR Yazışma Adresi

TÜBA-AR Postal Address

Türkiye Bilimler Akademisi

Rabi Medrese Ofisi, Süleymaniye Mahallesi

Mimar Sinan Caddesi

No: 24 34116 Fatih – İstanbul / Türkiye

Tel: +90 212 513 4824

Faks: +90 212 514 9996

E-posta - E-mail: cansu.toprak@tuba.gov.tr

tubaar.tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi

Turkish Academy of Sciences

Vedat Dalokay Caddesi No: 112 06670

Çankaya- Ankara / TÜRKİYE

Tel: +90 312 442 29 03

Faks: +90 312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2024

© Turkish Academy of Sciences, 2024

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı

Anzaf Tableti (Van Müzesi)

(Tan, A., 2023a, s. 94, 98)

Armağan TAN

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Gül IŞIN (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Serdar AYBEK (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Christoph BERNS (Hamburg Üni.)
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.)
Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.)
Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.)
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.)
Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.)
Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.)
Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.)
Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.)
Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üni.)
Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sabine LADSTAETTER (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT (Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)
Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)
Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)
Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)
Prof. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)
Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)
Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Akın ERSOY (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)
Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Hasan PEKER (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Cahit Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Doç. Dr. Zeynep Emel EKİM (Medipol Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Çiğdem MANER (Koç. Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu	6
Tumbul Tepe'de Yapılan Arkeolojik Kazılar Bağlamında Güney Kafkasya'da Sioni Tipi Çanak Çömleğin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Sioni-Type Pottery in the South Caucasus in the Context of Archaeological Excavations in Tumbul Tepe</i>	9
Veli B. BAŞŞALİYEV - Nezahat CEYLAN - Elmar BAŞŞALİYEV - Heyran HASANOVA	
Hitit Metinlerine Göre ^{Lû}hapiya- Görevlilerinin Yeniden Değerlendirilmesi <i>A Revaluation of ^{Lû}hapiya- Officials According to the Hittite Texts</i>	25
Z. Nihan KIRÇIL	
Analyses and Comparison of Mudbrick Building Materials from Seyitömer Höyük Early Bronze Age-III and Middle Bronze Age <i>Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağı-III ve Orta Tunç Çağı Kerpiç Yapı Malzemelerinin Analizleri ve Karşılaştırması</i>	37
Eda TAŞÇI - Hale YILDIZAY - Nazan ÜNAN - Merve Dağcı TEKİN	
An Evaluation of the Cooking Pots Found in the Topaklı Höyük Excavations (1967-1974) <i>Topaklı Höyük (1967-1974 Yılları) Kazılarında Bulunan Pişirme Kapları Üzerine Bir Değerlendirme</i>	53
Emine KÖKER GÖKÇE	
Rethinking on the Anzaf Tablet <i>Anzaf Tableti Üzerine Yeniden Düşünmek</i>	71
Armağan TAN	
Büyük İskender'in Yaşlı İskit Elçisi ile Diyalogu Üzerine Yeni Değerlendirmeler <i>Reconsiderations on the Dialogue of Alexander the Great with the Old Scythian Envoy</i>	81
Muzaffer DEMİR	
Üçgen Bir Alınlık Işığında Sinop'un Antik Dönem Atölye İlişkileri Üzerine Düşünceler <i>Thoughts on the Workshop Connections of Ancient Sinop as Illuminated by a Triangular Pediment</i>	101
Nazlı YILDIRIM	
Glass Beaker with Mythological Figures from the City of Philadelphia in Isauria <i>Isauria Bölgesi'ndeki Philadelphia Antik Kentinden Mitolojik Figürlü bir Cam Bardak</i>	121
Hatice KÖRSÜLU	
Antik Kaystros Vadisi'nde Yerel Aristokratlar ve Mezar Heykellerine Yansımaları: Tire Müzesi'nden Oturan Kadın Heykelleri <i>Local Aristocrats in the Ancient Kaystros Valley and Their Reflections in Funerary Sculptures: Seated Woman Sculptures from the Tire Museum</i>	133
Ali ÖZKAN	

EDİTÖRÜN NOTU

Eski medeniyetlere ilişkin bilginin en önemli paylaşım kanallarından birisi olan dergimiz TÜBA-AR'ın 34. sayısını sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz. İnsanlar tarih boyunca bilgiyi keşfetmek, anlamak ve paylaşmak için özel bir çaba sarf etmiştir. “Biliyorsanız sizindir” sözü, bilginin bireysel bir güç olduğunu vurgularken, “bilgi paylaştıkça gelişir ve çoğalır” ifadesi, bu gücün toplum için ne kadar önemli olduğunu anlatır.

Bu sayıda, zengin tarihsel mirasımızın farklı yönlerini ele alan çeşitli makaleler bulacaksınız. Sayının ilk makalesi, Doğu Anadolu ve Kafkasya arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından ayrı bir öneme sahip olan Tumbul Tepe çanak çömlek buluntuları, Geç Kalkolitik Kültürü ile eş anlamlı hale gelen Sioni kültüründen bahsederken, farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymaktadır. İkinci makalede ise Hitit çivi yazılı metinlerinde geçen Lúhapiya görevlileri konusunda yeniden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu metinlerde bahsedilen özel kıyafetlere sahip “hapiya” adı verilen bir grubun birden fazla kült görevi olduğundan, dini ritüellerinden ve ayinlerinden söz edilmektedir.

Seyitömer Höyüğü'nü ele alan makalede ise Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı arasındaki toplamda 750 yıllık bir dönemi kapsayan kerpiç yapı malzemeleri konusunda yapılan arkeometrik analizler ve karşılaştırmalar ile bu malzemelerin maruz kaldıkları koşullara yönelik ayrıntılı bir çalışma anlatılmıştır.

Kızılırmak Havzası'nda, Nevşehir'de bulunan Topaklı Höyük'teki pişirme kaplarını ele alan yazıda, kaplara detaylı olarak değinilmiş ve Demir Çağı'ndaki siyasi değişikliklere rağmen yaklaşık 700 yıl boyunca hiçbir değişiklik göstermeden kullanılmaya devam ettikleri vurgulanmıştır. Van'da ele geçen Anzaf tabletini üzerine yazılan makale oldukça dikkat çekicidir. Makalede, tabletin muhtemelen 15 kişilik bir Urartu muhafız birliğine “dağıtılan” 392 ok, 13 yay ve 1 mızrak gibi silah miktarlarını ve yüksek rütbeli askerlerin hiyerarşik bir düzen içinde yer aldığı anlatılmıştır. Bu sayımızda dikkat çeken bir diğer makale ise, Quintus Curtius'un kaleme aldığı “Büyük İskender'in yaşlı İskit elçisi ile diyalogunu” içeren incelemedir.

Karadeniz'in en önemli ticari limanına sahip olan Sinop'ta ele geçen ve zengin bezemelere sahip mimari buluntuları konu alan yazı, verdiği detaylı bilgilerin yanı sıra Kuzey Anadolu yerel heykeltıraşlık atölyeleri ile güneydeki ana atölyeler arasında bir ilişkinin olabileceğini işaret etmektedir. Roma cam eşyaları içinde özel üretimleri arasında yer alan, Philadelphia nekropol buluntusu Mitolojik Figürlü Cam Bardak üzerine kaleme alınan makalede, bardak ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve şehre ithal yoldan gelen bu bardağın cenaze ritüeli ile ilgili olduğuna değinilmiştir. Dergimizin son makalesi ise kadın heykelleri üzerinedir. Bu makale, Antik Kaystros Vadisi'nde Roma Dönemi'nde yaşayan yerel aristokratları temsil eden soylu kadınlara ait heykellerin, tanrıçaları temsil eden heykel tipleriyle tasvir edildiğini ortaya koymaktadır.

Dergimizin bu sayısına değerli makaleleri ile katkı sağlayan tüm bilim insanlarına, bu sayının hazırlanması ve okuyuculara ulaşmasında büyük emekleri olan, yayına hazırlanma sürecinde katkısı bulunan tüm meslektaşlarımıza ve dergi ekibimize teşekkür ederiz.

Doç. Dr. A. Harun ÖZDAŞ
Editör

EDITOR'S NOTE

We are delighted to share with you the 34th issue of our journal TÜBA-AR, one of the most important channels for sharing knowledge about ancient civilizations. Throughout history, people have made a special effort to discover, understand, and share knowledge. The saying “If you know, it is yours” emphasizes that knowledge is an individual power, while “knowledge develops and multiplies when shared” highlights how important this power is for society.

In this issue, you will find various articles that explore different aspects of our rich historical heritage. The first article in this issue, which holds special significance for demonstrating the relationship between Eastern Anatolia and the Caucasus, discusses the Tumbul Tepe pottery findings, highlighting the differences and similarities with the Sioni culture, synonymous with the Late Chalcolithic Culture. The second article in the journal provides a detailed re-evaluation of the Lúhapiya officials mentioned in Hittite cuneiform sources. These texts mention a group called “hapiya,” known for their special dressing and multiple cultic duties, detailing their religious rituals and ceremonies. Another article presents a comprehensive study on the identification and archaeometric analyses of mudbrick building materials from Seyitömer Höyük, covering a 750-year period between the Early Bronze Age and the Middle Bronze Age, including comparisons and the conditions they were exposed to.

The article examining the cooking vessels at Topaklı Höyük in the Kızılırmak Basin, located in Nevşehir, provides a detailed analysis of these vessels, emphasizing that they continued to be used without any changes for approximately 700 years despite the political shifts during the Iron Age. The article on the Anzaf tablet found in Van is particularly noteworthy. It describes the allocation of weapons such as 392 arrows, 13 bows, and 1 spear, likely distributed to a 15-man Urartian guard unit, highlighting the hierarchical organization of high-ranking soldiers. Another remarkable article in this issue is the study on Quintus Curtius’ account of “Alexander the Great’s dialogue with the elderly Scythian envoy.”

The article focusing on the richly decorated architectural findings discovered in Sinop, which has the most important commercial port on the Black Sea, provides detailed information and suggests a potential relationship between the local sculpture workshops in Northern Anatolia and the main workshops in the south. Another article, which examines a Mythological Figure Glass Cup from the Philadelphia necropolis, a special production among Roman glassware, offers a detailed analysis of the cup and mentions that it was imported into the city and related to funeral rituals. The final article in our journal is about female statues. This study reveals that the statues representing noble women, who were local aristocrats living in the Ancient Kaystros Valley during the Roman period, were depicted in types that represent goddesses.

We extend our gratitude to all the scholars who contributed valuable articles to this issue of our journal, to our colleagues who played a significant role in its preparation and publication, and to our journal team for their efforts in bringing this issue to our readers.

Assoc. Prof. Dr. A. Harun ÖZDAŞ
Editor

TUMBUL TEPE'DE YAPILAN ARKEOLOJİK KAZILAR BAĞLAMINDA GÜNEY KAFKASYA'DA SİONİ TİPİ ÇANAK ÇÖMLEĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SIONI-TYPE POTTERY IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN TUMBUL TEPE

Makale Bilgisi

Başvuru: 20 Aralık 2023
Hakem Değerlendirmesi: 15 Ocak 2023
Kabul: 2 Nisan 2024

Article Info

Received: December 20, 2023
Peer Review: January 15, 2023
Accepted: April 2, 2024

DOI : 10.22520/tubaar.1407621

Veli B. BAŞŞALİYEY* - **Nezahat CEYLAN****
Elmar BAŞŞALİYEY*** - **Heyran HASANOVA******

ÖZET

Güney Kafkasya'da, Azerbaycan'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Geç Kalkolitik döneme ait çok sayıda yerleşim keşfedilmiştir. Araştırmalar, Azerbaycan'ın Geç Kalkolitik Kültürü'nün kendine has özellikleri olduğunu, burada "Ovçular Tepe Kültürü" ile "Leyla Tepe Kültürü"nün oluştuğunu göstermiştir. Ancak tüm bunlara rağmen, Kafkasya araştırmalarıyla ilgilenen pek çok bilim insanı, Güney Kafkasya'nın Geç Kalkolitik Kültürü'nü, bazen genel olarak Sioni Kültürü, bazen Sioni-Çopi Kültürü, bazen Sioni çanak çömleği, bazen ise ders kitaplarında Sioni tipi yerleşimler olarak adlandırmaktadır. Son zamanlarda bu kültüre Sioni-Çopi-Ginçi Kültürü adı verilmiştir. Sioni Kültürü'nün Güney Kafkasya'nın Geç Kalkolitik Kültürü'yle eş anlamlı hale geldiği söylenebilir. Güney Kafkasya'da bulunan Geç Kalkolitik yerleşimlerinin incelenmesi, bunların mimari ve çanak çömleklerin özellikleri açısından birbirlerinden farklılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Sioni Kültürü'nün dönemi ve karakteristik özellikleri de tam olarak tanımlanmamıştır. Tumbul Tepe yerleşiminde ikinci gruba ait çanak çömlek bazı özellikleri itibarıyla Sioni çanak çömleğine benzemektedir.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü, Bakü, Azerbaycan
e-posta: velibahshaliyev@mail.ru, ORCID:0000 0002 4914 3016

** Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan
e-posta: n.ceylan@atauni.edu.tr, ORCID:0000-0002-9889-7279

*** Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü, Bakü, Azerbaycan
e-posta: elmarbakhshaliyev@gmail.com, ORCID:0000 0003 3360 0961

**** Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü, Bakü, Azerbaycan
e-posta: h.hasanova.99@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8814-3150

Ancak araştırmalar bu tür çanak çömleğin ayrıca bir kültür değil, Geç Kalkolitik ađ kültürün bir parçası olduğunu gösteriyor. Çanak çömleklerin bu kadar çeşitli olmasının nedeninin işlevsel amaçlarıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Güney Kafkasya'daki bir grup Geç Kalkolitik yerleşimini Sioni-opi-Gini Kültürü adlandırmak mümkün olsa bile bunu Güney Kafkasya'nın tüm yerleşimlerine bağlamak bizce doğru değildir. Farklı dönemlerde ve farklı özelliklerdeki yerleşimlerde dağılım gören bu tür çanak çömleğin yerel özelliklerden dolayı birbirlerinden farklılık gösterdiğini belirtmek gerekiyor ki, bu da onların tek bir merkezden yayılmadıklarını kanıtlıyor.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Nahçıvan, Sioni Kültürü, Tumbul Tepe, Ge Kalkolitik ađ, anak  mlek

ABSTRACT

As a result of archaeological research conducted in the Southern Caucasus, including Azerbaijan, a number of settlements belonging to the Late Chalcolithic period were discovered. A research has shown that the Late Chalcolithic culture in Azerbaijan has its own characteristics, and the ‘‘Ovçular Tepe culture’’ and ‘‘Leyla Tepe culture’’ were formed here. But despite this, many of Caucasian scholar’s studies generally named the Late Chalcolithic culture of the Southern Caucasus sometimes the Sioni Culture, sometimes Sioni-Tsopi Culture, sometimes Sioni ceramics, and sometimes Sioni-type monuments in textbooks. Recently, this culture has been named the Sioni-Tsopi-Ginchi Culture. According to all these facts it can be said that the Sioni Culture has become the synonym of the Late Chalcolithic culture of the Southern Caucasus. The investigation of Late Chalcolithic monuments located in the Southern Caucasus shows that they differ from each other in terms of their architecture and ceramics. The period and characteristic features of the Sioni Culture also are not fully defined. Ceramics belonging to the second group in the Tumbul Tepe settlement are similar to Sioni ceramics in some of their characteristics. However, researches show that this type of ceramics was not a separate culture, but a part of the Late Chalcolithic culture. We believe that the reason for such diversity of ceramics is related to their functional purpose. Even if it is possible to call a group of Late Chalcolithic monuments in the Southern Caucasus the Sioni-Tsopi-Ginchi Culture, it is not correct, in our opinion, to attribute this to all the monuments of the Southern Caucasus. It should be noted that this type of ceramics, distributed in different periods and monuments of different characteristics, differs from each other due to local characteristics. This shows that they do not spread from one center.

Keywords: Southern Caucasus, Nakhchivan, Sioni Culture, Tumbul Tepe, Late Chalcolithic Age, Pottery.

GİRİŞ

Güney Kafkasya'da, Azerbaycan'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Geç Kalkolitik döneme ait çok sayıda yerleşim keşfedilmiştir. Araştırmalar, Azerbaycan'ın Geç Kalkolitik Kültürü'nün kendine has özellikleri olduğunu, burada "Ovçular Tepe Kültürü" ile "Leyla Tepe Kültürü" nün oluştuğunu göstermiştir. Ancak tüm bunlara rağmen, Kafkasya araştırmalarıyla ilgilenen pek çok bilim insanı, Güney Kafkasya'nın Geç Kalkolitik Kültürü'nü, bazen genel olarak Sioni Kültürü (Менадбе ve Кигурадзе, 1981, s. 115; Kiguradze ve Sagona, 2003, s. 48-49; Badalyan ve ark., 2010, s. 207), bazen Sioni-Çopi Kültürü (Мунчаев ve Амиров, 2015, s. 127), bazen Sioni çanak çömleği (Kiguradze, 2000, s. 323), bazen ise ders kitaplarında Sioni tipi yerleşimler (Черленок, 2013, s. 34) olarak adlandırmaktadır. Son zamanlarda bu kültüre Sioni-Çopi-Ginçi Kültürü adı verilmiştir. Sioni Kültürü'nün Güney Kafkasya'nın Geç Kalkolitik Kültürü'yle eş anlamlı hale geldiği söylenebilir. Güney Kafkasya'da bulunan Geç Kalkolitik yerleşimlerinin incelenmesi, bunların mimari ve çanak çömleklerin özellikleri açısından birbirlerinden farklılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır (Kiguradze ve Sagona, 2003 s. 40-48; Müseyibli, 2020, s. 246). Öte yandan Sioni Kültürü'nün dönemi ve karakteristik özellikleri tam olarak tanımlanmamıştır. Sioni yerleşiminin kendine has

özelliklere sahip olan çanak çömleği ise böyle bir kültürün varlığından bahsetmeyi zorlaştırmaktadır (Джапаридзе, 1989, s. 340). Sioni yerleşiminin çanak çömleği sadece genel özellikleri bakımından Çopi, Samele-klde, Samertskhle-klde gibi yerleşimlerin çanak çömleğine benzemektedir (Менадбе ve Кигурадзе, 1981, s. 114). Nahçıvan'da; Ovçular Tepe, Yeni Yol, Zirinçli, Şorsu gibi yerleşimlerin incelenmesi de bu yerleşimlerde Sioni tipi çanak çömleğin oldukça nadir olduğunu göstermektedir (Бахшалиев, 2014, s. 88-95). Öte yandan Sioni çanak çömleği ve Sioni tipi yerleşmelerinin yaygınlaşma nedeni tam olarak aydınlatılamamıştır. Bu bağlamda, son yıllarda Nahçıvan'da keşfedilen arkeolojik yerleşimler, Güney Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın Neolitik ve Kalkolitik kültürlerinin karbon analizine dayalı olarak doğru bir şekilde tarihlenmesine olanak sağlamaktadır (Tablo 1). Bu araştırmanın amacı, yakın zamanda arkeolojik kazılar yapılan Tumbul Tepe yerleşiminde bulunan Geç Kalkolitik buluntularını, özellikle çanak çömleği Nahçıvan'ın diğer yerleşimlerinin çanak çömleği ile karşılaştırmalı olarak yayınlamaktır. Bu buluntuların araştırılmasının ve yayınlanmasının Güney Kafkasya'nın Geç Kalkolitik kültürlerine ve Sioni Kültürü'ne ilişkin sorunların çözümü açısından çok önemli olduğuna inanıyoruz.

Figür 1. Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Sioni tipi çanak çömleğin bulunduğu esas yerleşimler (Veli Bahşaliyev). / *Main settlements where Sioni-type pottery was found in the South Caucasus and Eastern Anatolia (Veli Bakhshaliyev).*

TUMBUL TEPE YERLEŞİMİ

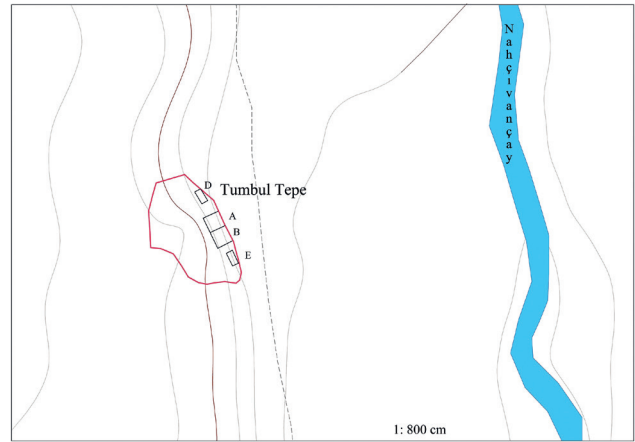
Tumbul Tepe yerleşimi çevreden 0,5, nehir seviyesinden 3, 5 metre yüksekliktedir. Bu yerleşim Nahçıvan şehrinin güneyinde, Nahçıvançay'ın sol kıyısında, deniz seviyesinden 833 m yükseklikte bulunmaktadır (Fig. 1). Yüzey malzemeleri arasında Antik Çağ (MÖ IV-III yüzyıllar) ve Kalkolitik dönemlere ait çanak çömlek örnekleri bulunmuştur. Ancak araştırmaların sonucu Tumbul Tepe'nin Geç Kalkolitik döneme ait tek tabakalı bir yerleşim olduğunu göstermiştir (Fig. 2). Yerleşimin bulunduğu alan Antik Çağ ve Orta Çağ'da mezarlık olarak kullanıldığından Kalkolitik tabaka bir miktar tahribata uğramıştır¹. Arkeolojik kazılar beş alanda yapılmıştır. Yerleşimin merkezinde yer alan A ve B alanlarının boyutları 10x10 m, D ve E alanlarının boyutları ise 5x10 m'dir. Kazı sırasında A ve B alanlarında antik mezarlara rastlanılması üzerine, bu mezarların ileride araştırılması amacıyla burada kazı durdurulmuştur. D ve E alanlarında ise kazılar ana toprağa kadar devam edilmiştir. C alanına 4x2 m'lik bir sondaj kazısı yapılmış, kazı sırasında bu alan genişletilerek B alanına bağlanmış, 5x5 m boyutunda sonuna kadar devam ettirilmiştir (Fig. 3).

Figür 2. Tumbul Tepe yerleşmesinin görünümü. / *View of Tumbul Tepe settlement* (Veli Bakhshaliyev).

B alanında kare planlı bir evin kalıntıları bulunmuştur (Fig. 4). Yapılan araştırmalar evlerin çukur barınak türü olduğunu, duvarlarının bazı yerlerinin kerpiçle inşa edilerek yapılandırıldığını gösteriyor. Evin uzunluğu 4,10 m, genişliği 3,20 m idi. Duvarlar 0,5 m genişliğinde ve 0,7 m yüksekliğindeydi. Araştırma sırasında duvarlarda kullanılan kerpiçlerin 25x50x8 cm ölçülerinde olduğu belirlendi. Odanın içinde yer alan Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlek örnekleri, az miktarda hayvan kemiği, ezgi taşı ve obsidyen parçaları bulunmuştur. Odanın kuzeydoğu kısmında, etrafı taşlarla döşeli, yuvarlak bir ocak ortaya çıkarılmıştır. Siyah renkli külle dolmuş ocağın çapı 0,4 m idi.

Figür 3. Tumbul Tepe yerleşiminin topografik planı / *Topographic plan of Tumbul Tepe settlement* (Veli Bakhshaliyev).

D ve E alanlarında yapılan kazılarda kültür tabakasının kalın bir toprak tabakasıyla kaplı olduğu belirlendi. Toprağın kalınlığı topografyaya bağlı olarak 1 ile 2 m arasında değişmektedir. D alanının kuzeybatı tarafında kare planlı, köşesi hafif yuvarlatılmış çukur barınak türü bir odanın izleri bulunmuştur (Fig. 5). Ana toprakta kazılan odanın geri kalan kısmı 3,2 m uzunluğunda, 2,2 m genişliğinde ve 0,3 m derinliğindeydi. Odanın içerisi gri-siyah renkli külle dolmuştu. Kültür tabakasının kalınlığı 0,5-0,7 m arasında değişmektedir. Yapılan incelemelerde farklı seviyelerde taşlarla çevrelenmiş ocak kalıntıları ve çevresinde yatay olarak konumlanan çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Bu durum odanın farklı dönemlerde iskân edildiğini göstermektedir. Odanın içindeki tabakanın alt katmanlarından zemine kazılmış 0,9 m çapında bir ocak ve çevresinde taş aletler bulunmuştur (Fig. 6, 1). Kazı alanında bulunan maddi kültür örneklerinin büyük çoğunluğunu çanak çömlek oluşturmaktadır. Hayvan kemiği kalıntısı çok az sayıdadır. Bu kemikler odanın alt katmanlarında çok kötü korunmuş şekilde ele geçirilmiştir. Hayvan kemikleri çoğunlukla küçükbaş ve büyükbaş hayvanlara aitti. Araştırma sırasında az sayıda obsidyen ve çakmaktaşı aletler de bulunmuştur.

Figür 4. B alanındaki çukur barınak tipi ev. / *Halfdug type house in area B* (Veli Bakhshaliyev).

¹ Yerleşim 2023 yılında V.B. Başşaliyev başkanlığında yürütülen arkeolojik kazılarla araştırılmıştır. Kazı ekibinde Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyesi Nezahat Ceylan, Erzurum Atatürk Üniversitesi Doktora öğrencisi Elmar Başşaliyev, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi araştırma görevlisi Heyran Hasanova bulunmuştur.

Tablo 1. Nahçıvan'ın Son Kalkolitik Çağ Yerleşimlerinden Alınan Karbon Örneklerin Analiz Sonuçları / *Result Analyses Coal from Late Chalcolithic Settlement of Nakhchivan.*

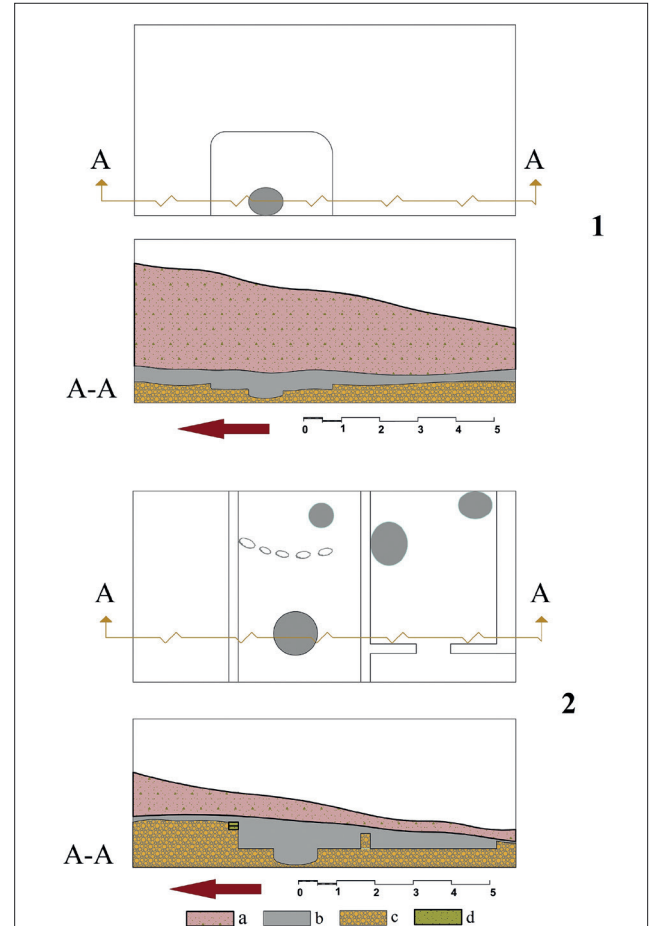
	Sampl ID	Sample	Radiocarbon Age [BP]	δ13C [‰]	Date BC [95,4%]
1	Değirmen Yeri	LTL14886A	5011 ± 45	-26.4 ± 0.3	3946-3701 BC
2	Yeni Yol	LTL14894A	5063 ± 45	-22.1 ± 0.5	3965-3761 BC
3	Yeni Yol	LTL14895A	4853 ± 45	-17.1 ± 0.4	3712-3622 BC
4	Serin Bulak	LTL14892A	4953 ± 40	-20.7 ± 0.4	3902-3880 BC
5	Şorsu	LTL14063A	4945 ± 45	-27.7 ± 0.5	3910-3870 BC
6	Ovçular Tepe	LTL3881A	5257 ± 45	-27.2 ± 0.2	4230-3980 BC
7	Ovçular Tepe	LTL3882A	5393 ± 35	-26.4 ± 0.1	4330-4230 BC
8	Tumbul Tepe	LTL33237	5115 ± 45	-16.2 ± 0.6	3990-3793 BC
9	Tumbul Tepe	LTL33238	5340 ± 45	-17.9 ± 0.5	4267-4045 BC

E alanında yapılan kazılar sırasında birbirine yakın iki çukur barınağın kalıntısı açığa çıkarılmıştır. İlk çukur barınak çok kötü durumdaydı (Fig. 6, 2). Çukur barınağın uzunluğu 3 m, genişliği 2,4 m, derinliği 0,2 m idi. Bu odanın içinde iki ocak bulunmuştur. Odanın güneydoğu tarafında yer alan ocağın çapı 0,9 m, derinliği ise 0,2 m'dir. Zeminde kazılan ocağın içinde ve çevresinde çanak çömlek, obsidyen ve çakmaktaşı parçaları ortaya çıkarılmıştır. İkinci ocak ise odanın kuzey tarafında yer almakta idi. Bu ocak oval biçimdeydi. Çapı kuzeyde 0,9 m, güneyde ise 1,2 m'dir (Fig.7). Bu ocağın içerisinde çok sayıda çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

Figür 5. D alanındaki çukur barınak tipi ev. / *Halfdug type house in area D (Veli Bakhshaliyev).*

İkinci çukur barınak, birincinin kuzey tarafında yer almaktaydı. Çukur barınak 4,10 m uzunluğunda ve 3,2 m genişliğindeydi. Alt kısmı 40-50 cm derinlikte toprağa kazılmış, kuzey duvarının üst kısmı kerpiçle tamamlanmıştır. Kerpiçlerin boyutu 25x50x10 cm idi (Fig. 6, 2). Kerpiçler çok kötü bir şekilde korunmuştu. Çukur barakanın içi gri renkli külle dolmuştu. Yapılan araştırmalar sırasında çukur barakanın doğu tarafında 0,5 m çapında bir ocak tespit edildi. Ocak toprağa kazılmış ve dibine dere taşları döşenmişti (Fig. 8). İçerisi gri renkli külle doluydu. Ocağın etrafı yer yer düz dere taşlarıyla, yer yer de mavi taş levhalarla çevrilmişti.

Çukur barakanın batı tarafında ikinci bir ocak tespit edilmiştir. Ocak oval biçimli olup, zemine kazılmıştır. Ocağın boyutu 0,6x0,8 m, derinliği 0,4 m idi. Ocağın içi siyah-gri renkli külle doluydu. Ocağın küllü çukur barınağın içine yayılmıştı. Ocağın içerisinde çok sayıda çanak çömlek parçası bulunmuştur. Ocağın çevresinde ezgi taşı parçaları vardı. Muhtemelen bu ocaklar yiyecek yapmak, ya da odayı ısıtmak için kullanılmıştır.

Figür 6. D (1) ve E (2) alanlarındaki çukur barınakların planı ve kesiti: a-tahrip olmuş inşaat kalıntıları; b-kültür tabakası; c-ana toprak; d-kerpiç kalıntıları. / *Plan and section of the halfdug type houses in areas D (1) and E (2). (Veli Bakhshaliyev): a-destroyed construction ruins; b-cultural layer; c-soil; d-mud brick ruins.*

Figür 7. E alanında bulunan ocağın kalıntıları. / *Remains of the hearth found in area E* (Veli Bakhshaliyev).

Figür 8. E alanında dibine taş döşenmiş ocak. / *The hearth with a stone bottom in area E* (Veli Bakhshaliyev).

Arkeolojik araştırmalar, evlerin bir kısmının yarıya kadar toprağa kazıldığını, duvarlarının yer yer kerpiç veya hafif yapılarla tamamlandığını görmekteyiz. Evlerin içinde ezgi taşlarının ve ocakların içinde obsidyen parçalarının bulunması, eski sakinlerin aletlerini evin içinde ocağın etrafında yaptıklarını ve gıda ürünlerini burada işlediklerini göstermektedir. Yerleşimde çeşitli maddi kültür kalıntıları bulunmasına rağmen hayvan kemiği çok az sayıda bulunmuştur. Yerleşimde kültür tabakasının düşük birikimi muhtemelen bu yerleşimde yaşamın mevsimselliğinden kaynaklanıyordu.

ALETLER

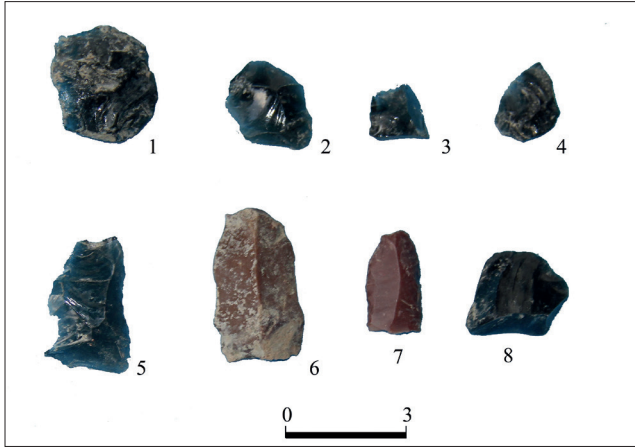
Tumbul Tepe yerleşimindeki buluntuların az bir kısmı aletlerle temsil edilmektedir. Tumbul Tepe’de bulunan aletlerin bir kısmı ezgi taşlardan oluşmaktadır. Bu tip aletler çoğunlukla gri renkli bazalt taşından yapılmıştır. Üst ve alt taşlardan oluşmaktadırlar. Taşlar çoğunlukla evlerin içinde, ocakların çevresinde bulunmuştur. Muhtemelen Tumbul Tepe’deki ezgi taşları tahıl ve diğer ürünlerin öğütülmesinde kullanılıyordu. Nahçıvan’da yapılan araştırmalar bu tür aletlerin çok farklı amaçlarla kullanıldığını doğrulamaktadır. Bu aletler aynı zamanda tuz ve maden öğütülmesinde kullanılmıştır (Baxşaliyev ve ark., 2012, s. 9-10, 19).

Obsidyen ve çakmaktaşı aletler

Tumbul Tepe’de bulunan aletlerin bir kısmı obsidyen ve çakmaktaşıdan yapılmıştır (Fig. 9). Çakmaktaşıdan yapılmış az sayıda alet vardır (5 adet). Bunlar uzun orak dişlerden oluşurlar. Aletlerin bir kısmı piramidal, bir kısmı prizmatik çekirdeklerin parçalanmasıyla oluşuyor. Bazı plakaların her iki tarafı iyi rötuşlanmış, diğerleri ise rötuş olmadan kullanılmıştır. Bu tip aletler genellikle orak diş, ya da başka aletlerin yapı parçası olarak kullanılıyordu. Çok sayıda obsidyen parçası (80 adet) bulunmasına rağmen aletler az sayıdadır (5 adet). Bilindiği üzere Güney Kafkasya’da obsidyen ve bakır yatakları başta olmak üzere pek çok hammadde yatağı bulunmaktadır. Urmiye Havzası’nda obsidyen bulunmadığından bu bölgede yerleşen toplumlar Güney Kafkasya’nın obsidyen yataklarını kullanmışlardır (Khademi ve ark., 2013, s. 1956-1965). Eski dünyanın tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumu için obsidyen çok önemli olduğundan Güney Kafkasya ile Urmiye Havzası arasında bağlantıların kurulmasına olanak sağlamıştır. Sirabçay vadisinin Geç Kalkolitik yerleşimlerinde olduğu gibi, Tumbul Tepe’de de obsidyen aletler oldukça azdır. Araştırmalar, Nahçıvan’ın Neolitik ve Kalkolitik yerleşimlerinde Gökçe Havzası ve Zengezur’dan gelen obsidyenin ağırlıklı olarak kullanıldığını göstermektedir (Бахшалиев ve Бахшалиев, 2021, s. 189-190; Бахшалиев, 2022, s.143). Ovçular Tepe’de çoğunlukla Gökçe obsidyeni, Sirabçay vadisindeki Geç Kalkolitik yerleşimlerinde Zengezur obsidyeni kullanılmıştır. Araştırmalar obsidyen yataklarının kullanımının yerleşimlerin coğrafi konumuyla ilişkili olduğunu gösteriyor. Tumbul Tepe yerleşiminde de Zengezur obsidyeni çoğunluktadır.

Genel olarak Geç Kalkolitik yerleşimlerinde obsidyen çok azdır. Ovçular Tepe obsidyenleri üzerinde yapılan çalışma, Geç Kalkolitik dönemde obsidyen temininde bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Ancak bunun nedenleri bilimsel açıdan yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır. Kanaatimizce bu durum Kura-Aras toplumunun bölgede faaliyet göstermesinden, ya da bu tip yerleşim yerlerinin ekonomisinde göçebe hayvancılığın tercih edilmesinden, ya da bölgeler arası ilişkilerin bozulmasından kaynaklanıyor olabilir.

Figür 9. Obsidyen (1-5, 8) ve çakmaktaşı (6, 7) aletler. / *Obsidian (1-5, 8) and flint (6, 7) tools* (Veli Bakhshaliyev).

ÇANAK ÇÖMLEK

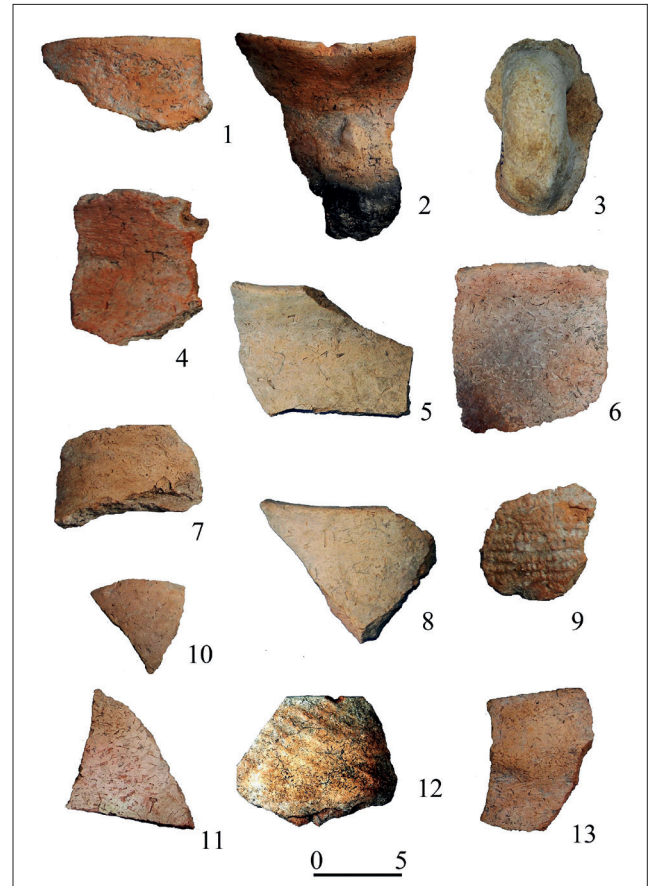
Tumbul Tepe'de ele geçirilen buluntuların büyük çoğunluğunu çanak çömlek oluşturmaktadır. Tumbul Tepe'den toplam 3451 çanak çömlek örneği ele geçirilmiştir. Bunlar arasında pembe renkte pişirilen saman katkılılar çanak çömleklerin % 84,9'unu, katkısız pembe renkliler çanak çömleklerin %4,2'sini, pembe renkli kum katkılılar çanak çömleklerin %2,3'ünü, kum katkılı kahverengiler çanak çömleklerin %4,2'sini, gri ve siyah renkliler çanak çömleklerin %4,4'ünü oluşturur. Çanak çömlekler üç büyük gruba ayrılabilir.

Birinci grup çanak çömlek

Birinci gruptaki pembe renkli çanak çömlekler saman karışımı olan kilden, bazen hem saman hem kum karışımı olan kilden, bazen de katkısız kilden yapılmıştır (Fig. 10). Çanak çömlekler, ince kil tabakalarını birbirinin üzerine sermekle yapılmış olup, bazılarının iç kısmında tarak türü bir aletle yapıldığına dair izler yer almaktadır (Fig. 11, 1-12). Sadece beş çanak çömlek parçası üzerinde sepet izleri bulunmuştur. Çanak çömlekler dışarıdan iyice perdahlanmış ve pembenin çeşitli tonlarında karışımına çıkar. Bu gruptaki çömlekler genellikle iyi pişirilmiştir. Ancak bazılarının cidarları arasında siyah veya gri bir tabaka bulunur ki, bu da yeterince oksijen almadıklarını ve iyi pişmediklerini gösterir. Bu tür çanak çömleğe İ. Narimanov tarafından kaliteli çanak çömlek adı verilmiştir (Нариманов ve ark., 2007, s. 46-49). Bu gruba ait çanak çömlekler çeşitli kapların parçalarından oluşmaktadır. Bunların arasında büyük depo küplerinin de parçaları da vardır. Bu grup için; ince cidarlı, küçük hacimli, dışbükey gövdeli çanaklar karakteristiktir (Fig. 11, 4). Bazı çanak çömleğin yüzeyinde kaba saman karışımı açıkça görülüyor. Bazı çanak çömlekler kabartma memeciklerle süslenmiş (Fig. 11, 8), bazılarının üzerinde ise yatay parmak izleri kalmıştır (Fig. 10, 12). Çanak çömleklerin bir kısmı kabartma

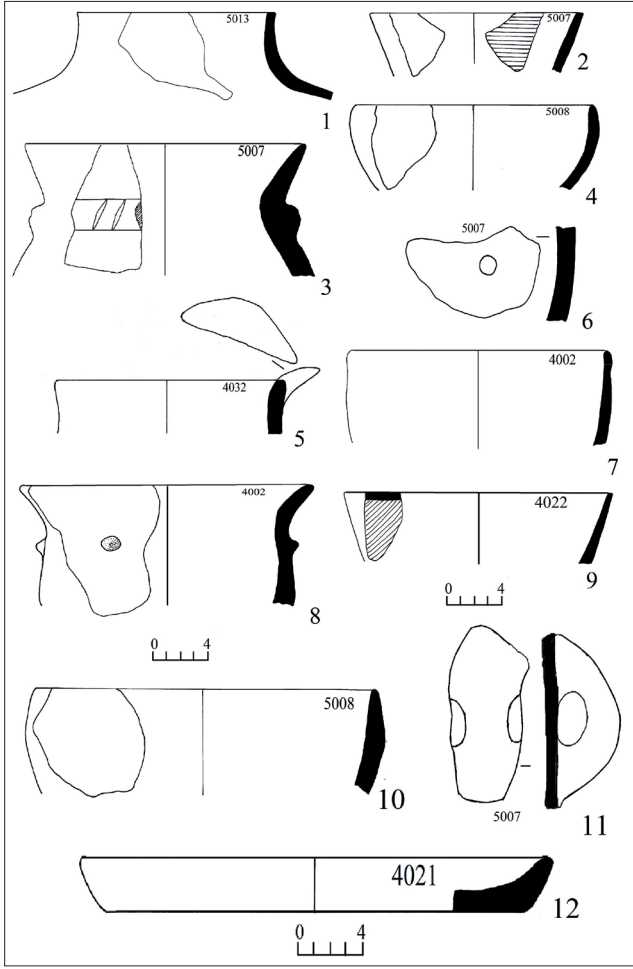
kuşak üzerine çentik şekilli çizgilerle bezenmiştir (Fig. 11, 3). Kulplar oldukça azdır. Bunlar genellikle halka şeklindedirler (Fig. 11, 11). Bu tip kulplar Geç Kalkolitik Çağ kültürlerinin karakteristik özelliğidir. Ancak bu gruba ait bir kabin ağız kenarında yatay şekilde biçimlendirilmiş kulplar da bulunmaktadır (Fig. 11, 5). Bazı çanak çömleklerin ağzının altı, bazılarının ise gövdesi yuvarlak deliklerle çevrelenmiştir. Kapların dipleri düz, içe doğru çökük, dışa doğru çıkıntılı ve yuvarlak olarak şekillendirilmiştir. Muhtemelen bu gruptaki kaplar çoğunlukla yiyecek deposu ve sofraya eşyası olarak kullanılmışlardır.

Figür 10. Kırmızı renkli, saman katkılı çanak çömleğin renk tonları. / *Color tones of red chaff tempered pottery* (Veli Bakhshaliyev).

Bu gruba ait az sayıdaki kaplarda (5 adet) siyah boya izleri bulunmaktadır (Fig. 11, 9). Ancak çanak çömlek parçaları iyi korunmadığı için desen motiflerini tespit etmek oldukça zordur. Çanak türü kapların bazılarının iç tarafına siyah boya uygulanmıştır. Bazı kâselerin içerisi ve ağzının kenarı dışarıdan siyah boya ile boyanmıştır. Pembe renkte pişirilen kapların arasında, Proto-Kur-Aras çanak çömleğine özgü (Бахшалиев, 2013, s. 105-107) silindirik boyunlu, iri kum karışımı kilden yapılmış, iyi pişirilmiş ve dıştan cilalanmış örnekler de vardır (Fig. 11, 1).

Figür 11. Kırmızı renkli, saman katkılı çanak çömlek tipleri. / *Chaff tempered red pottery types* (Veli Bakhshaliyev).

Tumbul Tepe yerleşiminde pembe renkli, saman karışımı kilden yapılmış çanak çömlek çoğunluktadır. Araştırmalar, Nahçıvan'ın Geç Kalkolitik çanak çömleğinin tipolojik olarak Norşuntepe çanak çömleklerine benzemesine rağmen, teknolojik özellikleri bakımından Norşuntepe'nin koyu renkli çanak çömleğinden (Hauptmann, 1979, s. 61-78) farklılaştığını göstermektedir. Araştırmacılar, Nahçıvan'ın Geç Kalkolitik Kültürü'nün yerel gelenekler temelinde geliştiğini ve Urmiye Havzası, Muğan ve Ağrı bölgesindeki yerleşimlerle ortak özelliklere sahip olduğunu söylemişlerdir (Алиев ve Нариманов, 2001, s. 88-89). Ovçular Tepe, Sirabçay ve Nahçıvançay vadisi çanak çömleğinin incelenmesi, Nahçıvan'ın Geç Kalkolitik çanak çömleğinin Urmiye havzası çanak çömleğine daha yakın olduğunu doğrulamakta ve bu bölgede oluşan kültürün geniş bir alanı kapsadığını göstermektedir (Acar, 2021, s. 25-29).

Belli olduğu gibi, Azerbaycan'da saman karışımı çanak çömlekler Neolitik dönemden itibaren (Бахшалиев, 2022, s.145-149; Lyonnet ve ark., 2012, s. 1-190), Nahçıvan'da ise Kalkolitik dönemin farklı aşamalarında (Bakhshaliyev, 2022, s.14-91) kullanılmıştır. Saman

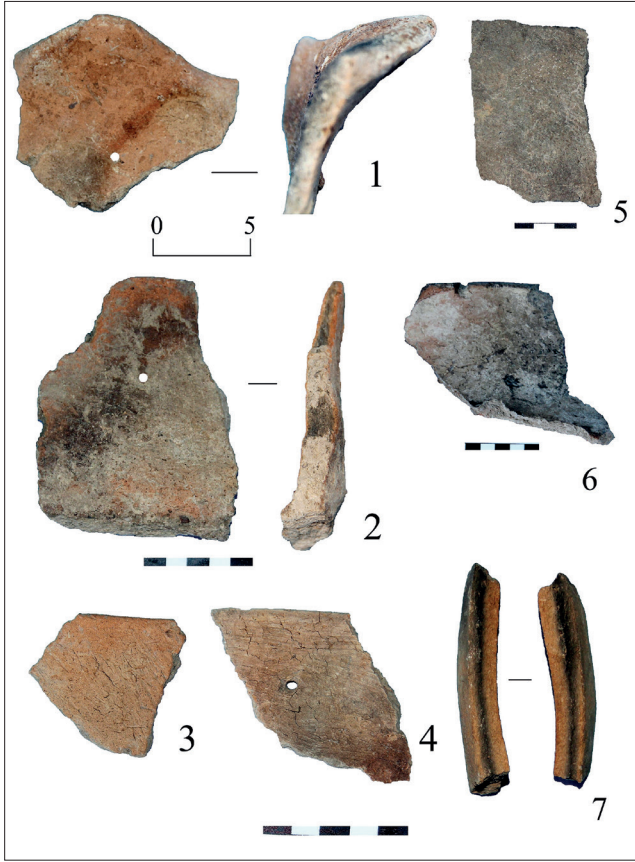
karışımı çanak çömlek, Azerbaycan'ın, Nahçıvan'ın Geç Kalkolitik yerleşimlerinden, o sıradan Arpaçay, Sirabçay ve Nahçıvançay vadilerindeki yerleşimlerden iyi bilinmektedir. Bu tür çanak çömlek Nahçıvan'da Ovçular Tepe (Бахшалиев ve ark., 2010, s. 25-28), Halac (Алиев ve Нариманов, 2001, c. 54; Seyidov ve ark., 2010, s. 63-78), Aşağı Daşark, Sederek, Şortepe ve diğer yerleşimlerde bulunmuştur. Saman karışımı, tarak türü bir aletle düzeltilmiş çanak çömleklerin benzerleri Azerbaycan ve Yakın Doğu yerleşimlerinden bilinmektedir. Zirincli, Şorsu ve Yumru Sürümçek'te bulunan çanak çömlek örneklerinde tarak türü aletin izi çok az görülmüştür (Бахшалиев, 2014, s. 88-95). Bu durum Geç Kalkolitik'in son evresinde tarama bezemeli çanak çömleğin azaldığını göstermektedir.

Tumbul Tepe yerleşiminin saman karışımı çanak çömleğinin Sirabçay ve Nahçıvançay vadilerine yayılan Geç Kalkolitik Kültürü'nün devamı olduğunu söyleyebiliriz. Sirabçay ve Nahçıvançay vadilerindeki yerleşimlerin incelenmesi, bazı özelliklerde farklılıklar olsa da bu bölgede yayılan Geç Kalkolitik Kültürü'nün, Ovçular Tepe Kültürü'nün devamı olduğunu göstermektedir. Genel olarak Azerbaycan'ın Geç Kalkolitik yerleşimlerinin araştırılması bu dönemde farklı kültürlerin varlığını göstermektedir. Bu dönemde Leyla Tepe Kültürü'ne ait yerleşimlerde bulunan çanak çömlek örneklerinin Ubeyd Kültürü'yle benzerliği, Ubeyd kabilelerinin kuzeye giderek Azerbaycan'a yerleştiği fikrini doğurmuştur. Araştırmacılar bu fikri mimari, alet ve çanak çömlek gibi maddi kültür kalıntılarının çeşitli örneklerinin analizine dayanarak ortaya çıkarmışlardır (Müseyibli, 2007, s. 34-35; Алиев ve Нариманов, 2001, s. 80-92). R. Munçayev ve Ş. Amirov'a göre Leyla Tepe Kültürü'nün karakteristik özelliğini oluşturan çark yapımı çanak çömlekler Mezopotamya'dan getirilmiştir (Мунчаев ve Амиров, 2015, s. 129). Sirabçay vadisinde özellikle Şorsu yerleşiminde bulunan çanak çömleklerde Leyla Tepe Kültürü'ne ait unsurlar tespit edilmiş, ancak bu malzemeler geniş çapta araştırılıp yayımlanmamıştır.

İkinci grup çanak çömlek

İkinci grupta yer alan çanak çömlekler çoğunlukla kum karışımı, bazen de saman ve kum karışımı kilden düzensiz yapılmış ve kahve renkte pişirilmiştir (Fig. 12, 1-4). Kapların cidarları arasında iyi pişmemiş bir tabaka var. Çanak çömleklerin bir kısmı tarak türü bir aletle yapılandırılmıştır. Bu grupta yer alan kaplar silindirik veya konik gövdeli çanak türü kaplardan oluşmaktadır (Fig. 13, 1-10). Bazı kâselerin ağız kenarında dışa doğru katlanmış tutamaklar vardır (Fig. 13, 2, 4). Çanak çömleklerin bazısının ağız kenarının altı yuvarlak deliklerle çevrilidir. Bu gruptaki çanak çömlekler arasında disk şekilli tepsiler de vardır (Fig. 13, 9, 10).

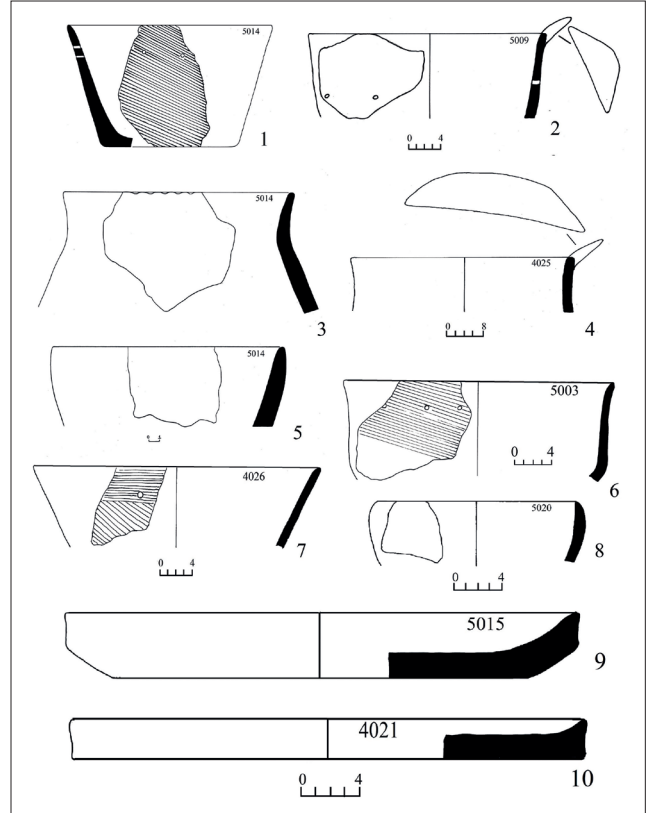
Figür 12. Kahverengi (1-4) ve siyah renkli (5-7) çanak çömleklerin renk tonları. / Color tones of brown (1-4) and black (5-7) pottery (Veli Bakhshaliyev).

İkinci gruba ait çanak çömleklerin bir kısmının gövdesi güçlü bir islenmeye maruz kalmıştır. Çömleklerden birinin ağız kenarı çizgilerle süslenmiştir (Fig. 13, 3). Bu gruptaki çanak tipi kapların bir kısmı islenmekle beraber dipleri de aşınmıştır. Başka bir grup kapta herhangi bir is belirtisi görülme de bunlar büyük ölçüde aşınmaya maruz kalmışlardır. Bu tip kapların bazen ağız kenarının altı, bazen ise gövdesi bir sıra, ya da iki sıra deliklerle çevrilidir. Delikler genel olarak kapların ağız kenarının altındadır (Fig. 13, 2, 6, 7). Ağız kenarının altı delikler sırası ile çevrelenmiş çanak çömleğin kullanımına ilişkin çeşitli fikirler söylenmiştir. Bu fikirler arasında bu tip kapların peynir süzgeci (*Cheese Pot*), ocak (*mangaly*), fırın tepsisi (*Baking Pan*), tava (*Cooking Pot*) ve elek olarak kullanılması yer almaktadır (Heidenreich, 1935-36, s. 141; Gülçur ve Marro, 2012, s. 319; Emre, 2017, s. 1). Bazı araştırmacılar bu tür kapların peynir yapımında kullanılmasına karşı çıkarak bunların ekmek pişirmek için kullanıldığını söylemiş ve kendi yaptıkları kaplarda bunu uygulamışlardır (Derin ve Caymaz, 2017, s. 499-505). Bazı araştırmacılar bu tip kapların gıda ürünlerini depolamak için, ağız kenarındaki deliklerin bu tip kabın ağızını kapatan kumaşı sabitlemek için kullanıldığını belirtmişlerdir (Sampson, 1984, s. 242; Sampson, 1988, Fig. 68c). Peynir yapımı için süzgeç tipi kapların daha uygun olduğunu ve bu tür kapların Geç

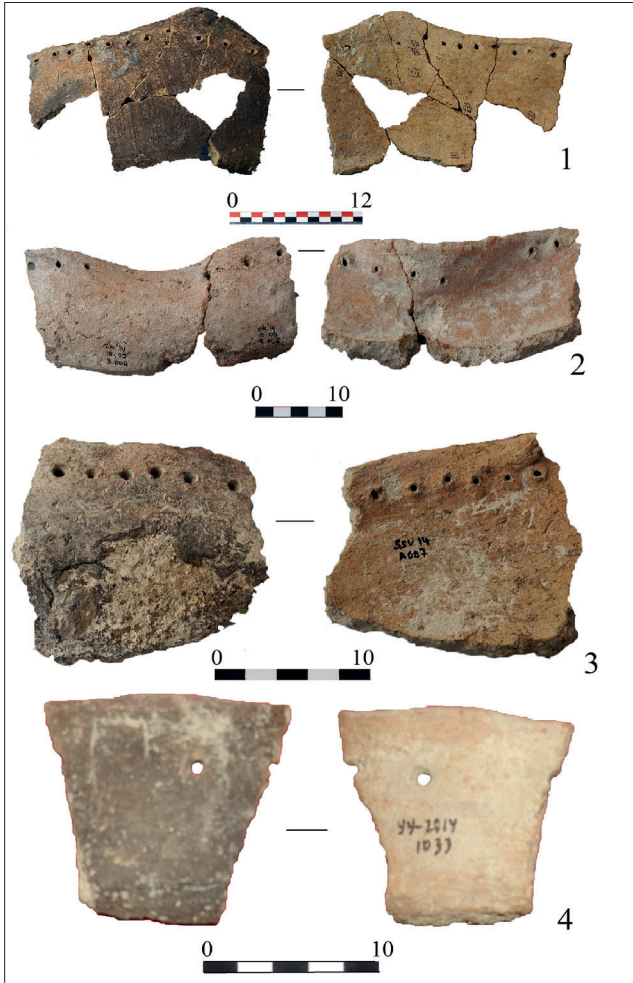
Kalkolitik Çağ'a ait Didube (Kiguradze ve Sagona, 2003, Fig. 3.18,3), Ovçular Tepe (Kuliyeva ve Bahşaliyev, 2018, fig. 8, 8) ve diğer yerleşimlerden bilindiğini de söylememiz gerekiyor. Bu tip kapların ağız kısmı düz olmadığından elek olarak kullanılması uygun değildir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, bu kaplardan bazılarının dışarıdan çok isli olması, bazılarının ise kullanıma bağlı olarak yüzeylerinde aşınmalar olması bunların mutfak kapları olarak kullanıldığını göstermektedir. Bizim yaptığımız etnografik araştırmalar, ağız kenarının altı deliklerle çevreli olan kapların, pişirme sırasında buharın dışarı çıkmasına izin verecek şekilde tasarlandığını da göstermektedir. Bu kapların dışarıdan islenmesi ve aşınması onların bir kısmının mutfak kapları olarak yemek pişirmek için, bir kısmının ise, büyük olasılıkla, yoğurt gibi süt ürünleri hazırlamak için kullanıldığını düşünüyoruz.

Figür 13. Kum katkılı kahverengi çanak çömlek tipleri. / Sand tempered brown pottery types (Veli Bakhshaliyev).

Çanak çömleklerin incelenmesi, ikinci gruptaki kapların da de Nahçıvan'ın Geç Kalkolitik Kültürü'nün karakteristik özelliği olduğunu göstermektedir. Nitekim Nahçıvan'da Neolitik ve Kalkolitik dönemlerden itibaren ikinci gruba ait karakteristik bazı tipler, özellikle konik gövdeli çanaklar ve küçük çaplı dışbükey çanaklar mevcuttur. Ağız kenarının altı deliklerle çevrelenmiş kulakçık biçimli tutamaklara sahip çanak çömlekler bu dönem için yenidir. Güney Kafkasya'daki çeşitli yerleşimlerde ağız kenarının altında delikler bulunan kaplar bulunmuştur (Fig. 14).

Figür 14. Ağzının altı yuvarlak deliklerle çevrelenmiş kaplar: 1-Ovçular Tepe, 2-Zirincilik, 3-Şorsu, 4-Yeni Yol. / Vessels surrounded by round holes under the rim (Veli Bakhshaliyev).

Bu tür kaplar Ovçular Tepe’de 49, Şorsu’da 19, Zirincilik’de 14, Yeni Yol’da 18, Tumbul Tepe’de 35 örnekle temsil edilmiştir. Ovçular Tepe’de bu tip çanak çömlekler daha çok saman karışımı içermektedir. Diğer yerleşimlerin çanak çömleğinde ise kum ve irili ufaklı taş karışımı vardır. Pişirilmeden önce kapların yüzeyi tarak türü bir aletle düzeltilmiştir. Güney Kafkasya’da ağız kenarının altı delikli kaplar Aknaşen’de (Badalyan ve ark., 2010, p. fig. 8-1-4), Arataşen’de (Palumbi, 2007, p. 71, Fig. 3, 1-3.), Tehut’ta (Мунчаев, 1975, c. 112, Fig. 13, 9), Dağıstan’da Ginçi (Мунчаев, 1975, s. 112, рис. 13, 9), Doğu Anadolu’da Kültepe, Çolpan (Marro ve Özfirat, 2005, s. 319-356; Özfirat ve Marro, 2007, s. 1-20), Arslantepe, Tepecik (Palumbi, 2015, s. 82, Fig. 9b), Tülintepe (Esin, 1993, s. 111, Fig. 3,1), Yunanistan, Balkanlar (Emre, 2017, s. 8-11), İran (Abedi ve ark., 2014, s. 33-165, Fig. 13, 4-6), Orta Avrupa (Титов ve ark., 1980, s. 206-217), Fransa, Kuzey Avrupa’da İrlanda ve Hollanda’da (Camps ve Rostan, 1982, s. 240-249, Fig. 8-10; Nowicki, 2014, s. 295) ve diğer yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Ağız kenarında kulakçık biçimli tutamakları olan kaplar Nahçıvan’da Ovçular Tepe (Emre, 2017, s. 10), Şorsu

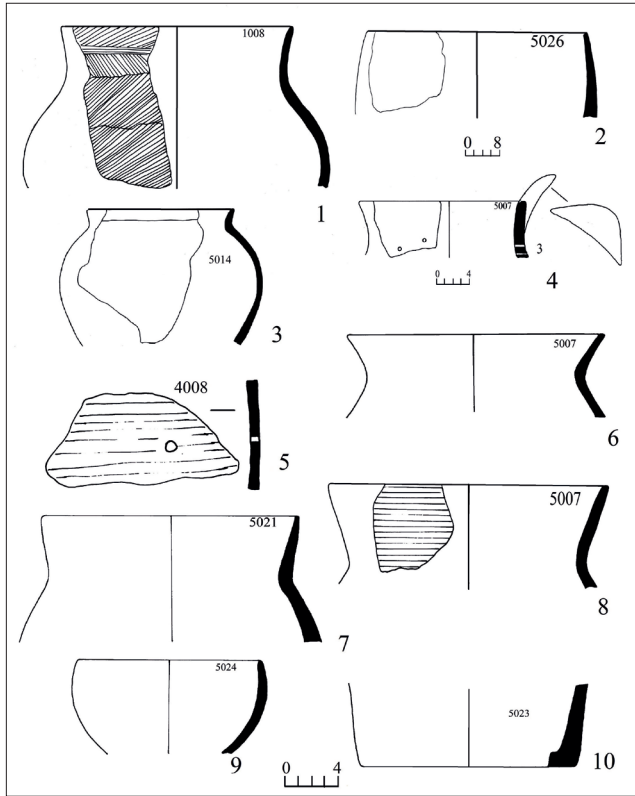
(Bahşəliyev, 2022, s. 91-135), Zirincilik (Bahşəliyev, 2012, s. 68-72), Yeni Yol (Kuliyeva ve Bahşəliyev, 2018, s. 29-52) yerleşimlerinden bulunmuştur. Bu tür tutamaklı çanak çömlekler Gürcistan’daki Sioni Kültürü’ne ait Damstvari Gora (Kiguradze ve Sagona, 2003, Fig. 3.13, 1) ve Kviritsvari Gora (Kiguradze, Sagona, 2003, fig.3.13, 3-4) yerleşimlerinden bilinmektedir. Bu tür kulplar İran’da Köhne Pasgah Tepe’de de bulunmuştur (Maziar, 2010, s. 187-188, Fig. 6, 1; fig. 7, 1, 2). Kulakçık biçimli tutamaklar Ovçular Tepe’de 2, Tumbul Tepe’de 9, Şorsu’da 2 ve Yeni Yol’da 3 örnekle temsil edilmiştir. Kulakçık biçimli tutamaklar, Ovçular Tepe ve Şorsu’da olduğu gibi bazen kabın ağız kenarının üzerine yükseltilmiş, bazen de Yeni Yol ve Tumbul Tepe’de olduğu gibi yana doğru kıvrılmıştır. Genel olarak bu tip kulakçık şeklindeki tutamaklar birbirinden farklılık gösterir. Ovçular Tepe’de ağız kenarı delikli, kulakçık biçimli tutamağı olan çömleklerin en eski örnekleri çukur barınak türü evlerin içinde bulunmuştur. Yeni Yol yerleşiminin alt tabakalarından bu tip kapların üzeri isle kaplanmış (Kuliyeva ve Bahşəliyev, 2018, s. 41). Kahverengi ve siyah çanak çömlek örnekleri Halaç yerleşiminde de bulunmuştur. Bu yerleşimde kahverengilerin boyalıları da vardır (Seyidov ve ark., 2010, s. 63-78). Kahverengi veya kestane renkli çanak çömlekler, Muğan yerleşimlerinde de görülmüştür (Нариманов, 1987, s. 125).

Üçüncü grup çanak çömlek

Tumbul Tepe’de bulunan üçüncü grup çanak çömleğin dış yüzeyi siyah renklidir (Fig. 12, 5-7; Fig. 15, 1-10). Bunların kiline ince, bazen de iri kum katılarak iyice pişirilmiştir. Bazı çanak çömlekler dışarıdan siyah olup pembe astara sahiptir. Çanak çömleklerin kimileri gri-siyah renkte pişirilmiştir. Bu gruba ait bir grup çanak çömleğin dışarısı tarak türü bir aletle düzeltilmiş, bazılarının gövdesinde yuvarlak delik açılmış, bazılarına ise kulakçık biçimli tutamak sağlanmıştır. Bu grupta yer alan kaplar azınlıkta olmakla birlikte, hazırlanış ve pişirilmelerinde Proto-Kur-Aras çanak çömleğin özelliklerini taşımaktadır. Az miktar saman katkılı, iç, bazen dış yüzeyi tarama bezemeli, pembe, ya da koyu gri astarlı bu tür çanak çömlekler Nahçıvan yerleşimlerinde (Bahşəliyev, 2013, s. 105-107), Mugan-Karabağ Ovası’ndaki Garahacı ve Cüttepe yerleşimlerinden (Джафаров, 2000, Tablo 8, 5, 11) bilinmektedir.

Araştırmalar Nahçıvan’ın Geç Kalkolitik yerleşimlerinde kırmızı-sarı, kahverengi ve siyah-gri renkli çanak çömleğin kullanıldığını göstermektedir. Ancak kırmızı renkli çanak çömlekler çoğunlukta olmuştur. Kahverengi ve siyah renkli çanak çömleğin daha çok mutfak ve ev eşyası olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

Figür 15. Siyah renkli çanak çömlek tipleri. / *Black pottery types* (Veli Bakhshaliyev).

Sioni tipi çanak çömleklerin özellikleri

İkinci grup kaplarda Sioni çanak çömleğinin izleri görüldüğünden bu tip çanak çömleğin de dikkate alınması yerinde olacaktır. Yukarıda da söylediğimiz gibi, bazı araştırmacılar Güney Kafkasya'nın Geç Kalkolitik Kültürü'nü Sioni Kültürü olarak değerlendirmişlerdir. Sioni yerleşimi 1975 yılında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda 32 m² alanda tespit edilmiştir. Yerleşimde taştan yapılmış dairesel ev kalıntıları, çok sayıda obsidyen, çakmaktaşı ve çanak çömlek bulunmuştur. Arkeolojik buluntular M. Menadbe ve T. Kiguradze tarafından yayınlanmıştır. Bu yayınlarda Sioni çanak çömleğinin karakteristik özellikleri Sioni Kültürü olarak değerlendirilmiştir (Менадбе ve Кигурадзе, 1981, s. 115). T. Kiguradze ve A. Sagona'ya göre, Güney Kafkasya'daki Berikldeebi, Tehut, Ginçi, Çopi, Delisi ve Doğu Anadolu'daki Sos yerleşimlerinin Son Kalkolitik Çağ çanak çömleği mika, kum ve kuvars karışımından yapılmıştır (Kiguradze ve Sagona, 2003, s. 48). Bu tür çanak çömleklerde saman ve obsidyen karışımı da katkı olarak kullanılmış ancak pek popüler olmamıştır. Onlara göre Güney Kafkasya'nın batı (Samele Klde), orta (Trelı, Gmakhevistavi) ve güney (Texut, Alikömektepe) bölgelerinde çoğunlukla saman karışımı çanak çömlekler yaygındır. Obsidyen karışımı çanak çömlek (grog çanak çömlek) Tiflis çevresindeki Delisi, Trelı ve Gmakhevistavi yerleşimlerinden bilinmektedir. Araştırmacılar Sioni çanak çömleğini

dört gruba ayırarak tanımlamışlardır. Birinci, A grubuna ait Sioni çanak çömleği kum katkılıdır. Bu gruptaki çanak çömleğin renkleri kahverenginden kırmızı ve sarıya kadar değişmektedir. Kapların cidarında iki veya üç renk beliriyor. Çanak çömleklerin bir kısmının dış yüzeyleri düzeltilip perdahlanırken, bazılarının ise tarak türü aletle düzeltildiği görülüyor. B grubuna ait olanlar kum katkılı ve kabadır. Bu çanak çömleklerin cidarı siyah, dış yüzeyleri kahverengi, bazen ise krem astarlı ve perdahlıdır. C grubundakilerin hamuru koyu, dış yüzeyi kırmızı-kahverengi, yanık, sert ve perdahlıdır. Onlara göre ağırlıklı olarak perdahlanmış ve sert pişirilmiş Sioni tipi çanak çömleğin renk tonları soluk kahverengi, kırmızı ve sarı arasında değişmektedir (Kiguradze ve Sagona, 2003, s. 48). Sioni Kültürü için çoğunlukla dışarıdan ve bazen de içeriden tarak türü aletle düzeltilmiş, ağız kenarı yiv bezemeli çanak çömlekler karakteristiktir (Менадбе ve Кигурадзе, 1981, s. 115). Sioni'nin C grubunda Proto-Kura-Aras çanak çömleklerinin karakteristik özelliği olan siyah veya koyu gri astarla kaplı kaplar da bulunmuştur. Çanak çömlek örneklerinin kesitinde iki, bazen de üç farklı renk bulunması oksijeni iyi almadıklarını gösterir. Sos Hüyük'te çeşitli örneklerle temsil edilen bu çanak çömlek türü cilalı veya isli ve pürüzlüdür (Sagona, 2000, s. 329-373). Khizanaant Gora, Berikldeebi IV ve Ginçi'nin bazı örnekleri ince cidarlı, iyi cilalanmış ve iyi pişirilmişken, diğerlerinin yüzeyi taranmış ve ağız kenarı yiv bezemelidir (Kiguradze ve Sagona, 2003, s. 48-49). Düz boyunlu, oval, dışbükey gövdeli ve düz dipli kaplar Sioni'nin karakteristik özelliği olarak kabul edilir. Bazı kapların dibinde sepet baskısı bulunmaktadır (Kiguradze ve Sagona, 2003, s. 49). Sioni çanak çömleği, özellikle A grubu için aynı zamanda ağız kenarı dalgalı kaplar da karakteristiktir (Kiguradze, Sagona, 2003, Fig. 3.6, 3.7, 3.8). Ancak araştırmacıların kendilerinin de belirttiği gibi Güney Kafkasya Kalkolitik çanak çömleği arasında ağız kenarı desenli örneklerin sayısı çok azdır (Kiguradze ve Sagona, 2003, s. 50).

Leyla Tepe Kültürü'nde bu tür çanak çömleğe "kaba çanak çömlek" adı verilmiştir (Нариманов ve ark., 2007, s. 46-49). Azerbaycan'ın ve Nahçıvan'ın Geç Kalkolitik çanak çömleğinde Sioni tipi kaplar oldukça nadirdir. R. Munçayev ve Ş. Amirov'a göre Leyla Tepe Kültürü'nün %25'i yerli Sioni-Çopi Kültürü'ne ait çanak çömleklerden oluşmaktadır (Мунчаев ve Амиров, 2015, s. 129). Ancak N. Müseyibli'ye göre Sioni ve Leyla Tepe farklı kültürlerdir (Müseyibli, 2020, s. 245-250). Söylememiz gerekiyor ki, Sioni çanak çömlekleri cilalı iken, Tumbul Tepe çanak çömlekleri cilasızdır. Ağız kenarı yiv bezemeli çanak çömlekler Tumbul Tepe'de bir örnekle temsil edilmektedir. Bu tip ağız kenarı yiv bezemeli çanak çömlek Ovçular Tepe'de 9, Yeni yol (Kuliyeva ve Bahşeliyev, 2018, s. 43, Fig. 11), Zirinclı ve Şorsu'da ise bireysel örneklerle temsil edilmektedir

(Emre 2017, s. 6-15). Tumbul Tepe’de ağız kenarı dalgalı kaplar görülmemiştir. Bu tip kapların Ovçular Tepe’den sadece üç örneği bilinmektedir. Kum katkılı cilalı “*Sioni çanak çömleği*” Ovçular Tepe’de 8 örnekle temsil edilmektedir (Bahşaliyev ve ark., 2010, s. 12). Ovçular Tepe, Zirinçli ve Şorsu çömleklerinin incelenmesi, bu tür çömleklerde kum ve taş karışımının yanı sıra saman karışımının da bulunduğunu doğrulamıştır (Emre, 2017, s. 8-11). Ovçular Tepe’de sadece bir çömlekte obsidyen katkı bulunmuştur (Bahşaliyev ve ark., 2010, s. 12). Nahçıvan yerleşimlerinde bulunan ağız kenarının altı delik ve kulakçık biçimli tutamaklı kaplar da cilasızdır ve bahsettiğimiz gibi dış yüzeyleri isle kaplıdır. Kısacası “*Sioni çanak çömleği*” için standart olan dalgalı ve oymalı ağız kenarları Tumbul Tepe ve Nahçıvan’ın diğer yerleşimlerinde nadirdir.

Sioni tipi çanak çömleklerin kronolojisi

Bahsettiğimiz gibi, birinci gruptaki saman katkılı çanak çömlek Güney Kafkasya’nın ve Azerbaycan’ın Neolitik ve Kalkolitik yerleşimlerinden bilinmektedir ancak ikinci grup çanak çömleğin kronolojisinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İkinci grup çanak çömleğin ayırt edici özelliği ağız kenarının veya gövdesinin deliklerle çevrelenmiş olması, bazılarının kulakçık biçimli tutamlara sahip olması ve dış yüzeyinin tarak benzeri bir aletle yapılandırılmasıdır. Güney Kafkasya’da kapların yüzeyinin tarak benzeri bir aletle düzeltilmesi Kültepe I, Halaç (Bakhshaliyev, 2022, s. 51, Fig. 58, 1-3) gibi Neolitik ve Nahçıvan Tepe (Kuliyeva ve Bahşaliyev 2018, Fig. 6, 10) gibi Erken Kalkolitik yerleşimlerinden bilinmektedir. Bu teknik aynı zamanda Nahçıvan’daki Erken ve Orta Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde de karşımıza çıkmıştır (Бахшалиев, 2019, s. 96-109). Kapların gövdesinde delik açılması Neolitik dönemden belli olsa da, Kalkolitik dönemde Neolitik’ten farklı olarak delikler pişirmeden önce açılmıştır (Бахшалиев, 2016, s. 39). Ağız kenarının altı delikli bu tip kaplar oldukça farklı dönemlere aittir. Bu tür çanak çömlek Orta Avrupa, Macaristan’daki Büyük isimli Neolitik kültüründen bilinmektedir. Bu kültür MÖ 4870-4790 (Титов ve ark., s. 231) yıllarına, Menteş Tepe’de bulunan bu tür çanak çömlek ise, MÖ 5. binyılın ilk yarısına, MÖ 4800-4600’e tarihlenmektedir (Lyonnet ve ark., 2012, s. 97-98, Fig. 142). Bu tür çanak çömlek Aknaşen (Khatunarkh) yerleşiminde I. tabakadan bulunmuş, ancak karbon tarihi verilmemiştir (Badalyan ve ark., 2010, s.193). Arataşen yerleşiminin Kalkolitik tabakası da karbon analizleri sonuçlarına göre değil, karşılaştırmalı çalışmalarla tarihlendirilmiş ve MÖ 4250-4000 yıllarına ait edilmiştir (Palumbi, 2007, s. 75). T. Kiguradze, A. Sagona ve diğerleri karbon analizleri olmadan Erken Kalkolitik Çağ’ı MÖ 4800-4000, Geç Kalkolitik Çağ’ı ise MÖ 4000-3200/3100’e tarihlemişlerdir (Kiguradze ve Sagona 2003, s. 40; Connor ve Sagona, 2007, s. 30). Sioni

yerleşimini araştıran M. Menadbe ve T. Kiguradze, Sioni çanak çömleğinin Güney Kafkasya Neolitik kültürlerinden farklı olduğunu söylemiş, dış yüzeyi tarak türü aletle düzeltilmiş olan Sioni çanak çömleğini Alikomektepe’nin MÖ IV. binyılın ortalarına tarihlenen üst katı ve Keçili III yerleşimleriyle karşılaştırılmıştır (Менадбе ve Кигурадзе, 1981, s.116-117). M. Menadbe ve T. Kiguradze Sioni tipi yerleşimleri MÖ 5. bin yılın sonu ve MÖ 4. bin yılın başlarına tarihlendirmektedirler (Менадбе ve Кигурадзе, 1981, s. 114). Bu tip kapların bulunduğu Ovçular Tepe yerleşiminin ilk tabakası MÖ 4350-4250 (Bahşaliyev ve ark., 2010, s.12), Zirinçli MÖ 4200-3700 (Emre, 2017, s. 7), Şorsu MÖ 3910-3870 (Bakhshaliyev, 2022, s. 122) yıllarına ait edilmiştir. Tumbul Tepe’de bir örnek MÖ 3990-3793, diğeri MÖ 4267-4045 yıllarını göstermiştir (Tablo 1). Bilindiği gibi, araştırmalar sırasında Nahçıvan’da Geç Neolitik ve Geç Kalkolitik dönemler arasındaki boşluğu dolduran yerleşimler keşfedilmiştir (Bakhshaliyev, 2022, s. 255-306). Ancak bu yerleşimlerde kulakçık türü tutamaklar ve ağız kenarı deliklerle çevrelenmiş çanak çömlekler görülmemiştir.

Bu tip kapların dağılım gösterdiği yerleşimlerin tarihine bakacak olursak, bunların ağırlıklı olarak MÖ 5. binyılın ortasından ve ikinci yarısından itibaren MÖ 4. binyılın başına kadar kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu tür çanak çömlek MÖ IV. binyılın başında daha yaygın ve farklı türlerde üretilmiştir. Geniş bir alana yayılan bu tip kaplar şekil olarak oldukça farklıdır ve birbirini tekrarlamamaktadır. Menteş Tepe’den ele geçen örneğin ise buluntu bağlamının aydınlatılması gerektiğini düşünüyoruz.

Bulguların kronolojisi dikkate alındığında araştırmacılar bunların Anadolu ve Doğu Ege adalarından batıya, buradan da kuzeye yayıldığını yazmışlardır (Sampson, 1984, s. 242). Ancak diğer araştırmacılar, buluntuların kronolojisine dayanarak bu tip kapların Güney Kafkasya’dan yayıldığını söylemişlerdir (Emre, 2017, s. 57). Eski dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan bu tür çanak çömleğin aynı kültüre ait edilemeyeceğini düşünüyoruz. Farklı dönemlere ait ve farklı özelliklerdeki çanak çömleklerin aynı merkezden dağılımı hakkında fikir ileri sürmek ek gerçekleri gerektirir.

Ovçular Tepe deniz seviyesinden 878 m, Tumbul Tepe 833 m, Şorsu 1050 m, Serin Bulak 1200 m, Zirinçli ise 1360 m yükseklikte, nehir veya pınarların yakınında, coğrafi olarak elverişli konumdadır. Bu durum, bu tür çanak çömleğin bulunduğu yerleşimlerin ağırlıklı olarak tarıma ve göçebe hayvancılığa elverişli konumlarda yerleştiğini göstermektedir. Zirinçli, Şorsu, Yeni Yol ve Tumbul Tepe’de kültür tabakasının güçlü olmaması, ocakların sık sık yer değiştirmesi bu yerleşimlerdeki yaşamın mevsimsel nitelikte olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Araştırmalar, Güney Kafkasya'nın farklı bölgelerine yayılan Geç Kalkolitik Çağ Kültürü'nün ortak özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Neolitik, Erken ve Orta Kalkolitik dönemlerinden bu yana Güney Kafkasya'nın tüm bölgelerinde saman ve ya kum katkılı çanak çömlek mevcuttur. Neolitik dönem Kültepe Kültürü (Bakhshaliyev 2022, s. 36-42) çanak çömleği çoğunlukla saman katkılı ise, bu dönem Şomutepe Kültürü (Нариманов 1987, s. 117-10) çanak çömleği kum katkılı olmasıyla öne çıkar. Saman ve kum katkılı çanak çömlek Erken Kalkolitik Çağa' ait Nahçıvan Tepe (Kuliyeva ve Bahşeliyev 2018, s. 33) yerleşiminin de karakteristik özelliğidir. Yukarıda bahis ettiğimiz gibi kapların dış ve iç yüzeyinin tarak türü aletle düzeltilmesi de bu yerleşimlerden bellidir. Araştırmalar, Tumbul Tepe yerleşiminin ilk grup çanak çömleklerin (94%) çoğunluğunun yerel geleneklere dayalı olarak geliştiğini ve yeni özellikler kazandığını göstermektedir. Bilindiği üzere Sioni Kültürü'ne ait çanak çömlekler genellikle kum karışımıdır. Bu açıdan bakıldığında Güney Kafkasya'nın orta ve güneyinde yaygın olan saman katkılı çanak çömleğe Sioni çanak çömleği demeyi doğru bulmuyoruz. Tumbul Tepe yerleşiminin ikinci gruba ait çanak çömleği renk, şekil ve üretim tekniği açısından Sioni çanak çömleğine benzemektedir. Tumbul Tepe çanak çömleğin %4, 2-ni oluşturan bu gruptakiler Geç Kalkolitik kültürün bir parçasıdır. Bu grubun diğer Geç Kalkolitik çanak çömlek gruplarından farklı özellikleri, kapların dış yüzeylerinin aşınması, islenmesi ve ağız altlarında deliklerin bulunmasının bunların işlevsel amaçlarıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Araştırma, bu gruba ait kapların Tumbul Tepe, Ovçular Tepe, Zirinçli, Şorsu ve Yeni Yol gibi yerleşimlerde mutfak kapları olarak kullanıldığını gösteriyor. Birçok araştırmacı bu tür kaplara *mangaly* (ocak) adını vermiştir ki, bu da onların mutfak kapları olarak kullanıldığını göstermektedir. Araştırmacılar bu kapların işlevi konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da genel olarak mutfak kapları olarak kullanıldığı konusunda hemfikirlerdir. Araştırmacıların "*kaba çanak çömlek*" olarak adlandırdığı bu tür basit çanak çömleğin ithal malı olarak Güney Kafkasya'nın farklı bölgelerine yayıldığını söylemek mümkün değildir. Güney Kafkasya'daki bir grup Geç Kalkolitik yerleşimin buluntularını Sioni-Çopi-Ginçi Kültürü adlandırmak mümkündür. Ancak Güney Kafkasya'nın tüm Son Kalkolitik Çağ kültürlerini Sioni Kültürü olarak değerlendirmek, fikrimize göre, doğru değildir. Farklı dönemlerde dağılım gören bu tür çanak çömlekler birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu da onların aynı bir kültüre ait olmadığını ve tek bir merkezden yayılmadıklarını kanıtlamaktadır. Araştırmalar bu tür çanak çömleğin insanların sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgili olduğunu gösteriyor. Kura-Aras çanak çömleğine gelince, bu tip kapların Geç Kalkolitik dönemden kalma olması muhtemeldir ve bunun incelenmesi ayrı bir araştırma konusudur.

KAYNAKÇA

- Abedi, A., Khatib, Shahidi H., Chataigner, Ch., Niknami, K., Eskandari, N., Kazempour, M., Pirmohammadi, A., Hoseinzadeh, J., ve Ebrahimi Gh. (2014). Excavation at Kul Tepe of (Jolfa), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, 51, 33-165.
- Acar, G.Z. (2021). *Naxçıvan və Şərqi Anadolunun Son Eneolit mədəniyyəti*. Tusi.
- Алиев, Н., ve Нариманов, И. (2001). *Культура северного Азербайджана в эпоху позднего энеолита*. Агрыдаг.
- Титов, В.С., Эрдели, И., ve Габори, М. (Eds.). (1980). *Археология Венгрии (Каменный век)*. Наука.
- Бахшалиев, В.Б. (2013). Протокуро-аракская керамика Нахчывана. *Российская археология*, 3, 105-107.
- Бахшалиев, В.Б. (2014). Новые энеолитические памятники на территории Нахчывана. *Российская археология*, № 2, 88-95.
- Бахшалиев, В.Б. (2016). Новые данные о поселении Кюльтепе I в Нахчыване. *Российская археология*, 3, 38-41.
- Бахшалиев, В.Б. (2019). Археологические исследования поселения Нахчывантепе. *Российская археология*, 2, 96-109. <https://doi.org/10.31857/S086960630005448-1>.
- Бахшалиев, Э.В., ve Бахшалиев, В.Б. (2021). Неолитический слой поселения Нахчывантепе. *Российская археология*, 2, 186-196. <https://doi.org/10.31857/S086960630015375-1>.
- Бахшалиев, В.Б. (2022). Археологические раскопки на поселении Кюльтепе I. *Российская археология*, 1, 139-152. <https://doi.org/10.31857/S0869606322010032>
- Baxşəliyev, V., Chaterine, M., ve Aşurov, S. (2010). *Ovçulartəpəsi*. Elm.
- Baxşəliyev, V., Chaterine, M., Hamon, C., Aliyev, N., Dessaint, Ph., ve Sanz, S. (2012). *Duzdağın qədim duz mədənləri*. Əcəmi.
- Baxşəliyev, V.B. (2012). Zirincli Eneolit dövrünə aid yaşayış yerlərindən biridir. *Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri*, 1, 68-72.

- Bakhshaliyev, V. (2022). *Archaeology of Nakhchivan in the light new discoveries*. Ajami.
- Badalyan, R., Harutyunyan, A., Chataigner, Ch., Le Mort, F., Brochier, J., Balasescu, A., Radu, V., ve Hovsepyan, R. (2010). The Settlement of Akhnashen-Khatunarkh, A Neolithic Site in the Ararat Plain (Armenia): Excavation results 2004-2009. *TUBA-AR*, 13, 185-218.
- Derin, Z., ve Caymaz, T. (2017). The Chalcolithic period at Yeşilova Höyük. Soren Dietz, Fanis Mavridis, Žarko Tanosic and Turan Takaoğlu (Eds.), *Communities in transition the Circum Aegean area during the 5 th and 4th millennia BC*, 499-505.
- Джафаров, Г.Ф. (2000). Азербайджан в конце IV и начале I тысячелетий до н.э. ЭЛМ.
- Джапаридзе, О. (1989). На заре этнокультурной истории Кавказа. Издательство Тбилисского Университета.
- Camps, G., ve Rostan, E. (1982). Les poteries a perforations en ligne a proposdu facies terrinien du Chalcolithique corse. *Bulletin de la Societe Prehistorique française*, 79, 8, 240-249.
- Connor, S., ve Sagona, A. (2007). Environment and society in the late prehistory of southern Georgia, Caucasus. In Bertille Lyonnet (Ed.), *Les Cultures du Caucase (VI-III millénaires avant notre ere): Leurs Relations avec le Proche-Orient*, 21–36.
- Черленок, Е.А. (2013). Археология Кавказа (мезолит, неолит, энеолит). Учебно-методическое пособие. Издательский Центр «Академия».
- Emre, E. (2017). *MÖ 5. ve 4. Bin yıl Nahçıvan Mangaly Kapları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esin, U. (1993). The relief decorations on the Prehistoric pottery of Tülintepe in Eastern Anatolia. M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae and M. Mellink (Ed.), *Between the Rivers and over the Mountains*, 105-122.
- Gülçur, S., ve Marro C. (2012). The view from the north: comparative analysis of the Chalcolithic pottery assemblages from Norşuntepe and Ovçular Tepesi. *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)*, 305-352.
- Khademi, N.F., Abedi, A., Glascock, M. D., Eskandari, N., ve Khazae, M. 2013. Provenance of prehistoric obsidian artifacts from Kul Tepe, Northwestern Iran using X-ray fluorescence (XRF) analysis. *Journal of Archaeological Science*, 40, 1956-1965.
- Hauptmann, H. (1979). Die Grabungen aus dem Norsuntepe, 1973. In *Keban Project 1973 Activities*, METU, Ankara: *Keban Project Publications*, I, 6, 61-78.
- Heidenreich, R. (1935-36). Vorgeschichtliches in der Stadt Samos. Die Funde. *Athenische Mitteilungen*, 60-61, 125-201.
- Kiguradze, T. (2000). The Chalcolithic-Early Bronze transition in the Eastern Caucasus. C. Marro et H. Hauptmann (Ed.). *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVème-IIIème millénaires*, 321-328.
- Kiguradze, T., ve Sagona, A. 2003. On The Origine Of The Kura-Araxes Cultural Complex. In A. T. Smith and K. Rubinson (Eds). *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, 38–94.
- Kuliyeva, Z., ve Bahşeliyev, V. (2018). Nahçıvan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü (Azerbaycan). *TUBA-AR*, 23, 29-52. <https://doi.org/10.22520/tubaar.2018.23.002>.
- Lyonnet, B., Guliyev, F., Helwing, B., Aliyev, T., Hansen, S., ve Mirtskhulava G. (2012). Ancient Kura 2010–2011: The first two seasons of joint field work in the Southern Caucasus. *Archäologische Mitteilungen aus Iran an Turan*, 44, 1-190.
- Özfırat, A., ve Marro, C. (2007). 2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması. *Türk Arkeoloji ve Etnografi Dergisi*, 7, 1-20.
- Marro, C., ve Özfırat, A. (2005). Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Third preliminary Report: The Dogubeyazit region. *Anatolia Antiqua*, XIII, 319-356.
- Maziar, S. (2010). Excavations at Kohne Pasgah Tepesi, the Araxes Valley, the Northwest Iran: First Preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, 47, 165-193.
- Müseyibli, N. (2007). *Böyük Kəsik eneolit yaşayış məskəni*. Nafta-Press.
- Müseyibli, N. (2020). *Leylatəpə mədəniyyəti*. Elm və Təhsil.

Мунчаев, Р. М., ve Амиров, Ш. Н. (2015). Лейлатепинская культура и Кавказ. Кавказ как связующее звено между Восточной Европой и Передним Востоком: диалог культур, культура диалога (к 140-летию Александра А. Миллера), 128-131.

Мунчаев, Р.М. (1975). Кавказ на заре бронзового века. Наука.

Менадбе, М., ve Кигурадзе, Т. (1981). Археологические памятники села Сиони. Мецниереба.

Nowicki, K. (2014). *Final Neolithic Crete and the Southeast Aegean*. De Gruyter, Germany.

Нариманов, И.Г. (1987). Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Элм.

Нариманов, И.Г., Ахундов, Т.И., ve Алиев, Н.Г. (2007). Культура Лейлатепе. Elm.

Palumbi, G. (2007). Preliminary Analysis on the Prehistoric Pottery from Aratashen (Armenia). Bertille Lyonnet (Ed.). *Les Cultures du Caucase (VI-IIIème millénaires avant notre ère). Leurs Relations avec le Proche-Orient*, 63-76.

Palumbi, G. (2015). The Role Of Pastoral Communities Of The Upper Euphrates Region In The Expansion Of The Kura-Araxes Culture. *International Symposium On East Anatolia South Caucasus Cultures*, 78-88.

Seyidov, A, Baxşəliyev, V., ve Mahmudova, V. (2010). *Xələc*. Elm.

Sampson, A. (1984). The Neolithic of the Dodecanese and Aegean Neolithic. *The Annual of the British School at Athens*, 79, 239-247.

Sampson, A. (1988). *The Neolithic Settlement at Yali, Nissiros*. Euboiki Arxaiothilos Etaireia.

HİTİT METİNLERİNE GÖRE LÚhapiya- GÖREVLİLERİNİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

A REVALUATION OF LÚhapiya- OFFICIALS ACCORDING TO THE HITTITE TEXTS

Makale Bilgisi

Başvuru: 27 Temmuz 2023
Hakem Değerlendirmesi: 9 Ekim 2023
Kabul: 2 Nisan 2024

Article Info

Received: July 27, 2023
Peer Review: September 9, 2023
Accepted: April 2, 2024

DOI : 10.22520/tubaar.1333610

Z. Nihan KIRÇIL*

ÖZET

MÖ 2.binyılda Anadolu'da büyük bir medeniyete ev sahipliği yapmış olan Hititlerin geriye bıraktıkları çiviyazılı kaynaklar göstermektedir ki Hitit dünyasında din, her açıdan önemli bir noktada olmuştur. Hitit literatüründe çeşitli konular yazıya geçirilmiş olsa da bu konuların büyük bir bölümünü bayramlar, ritüeller, dini metinler oluşturmakta; böylece bu metinler sayesinde kutlanılan bayramlarda, ritüellerde hangi görevlilerin yer aldığını ve bu görevlilerin isimlerini, Hitit kültüründeki yerleri ile görevlerini, bazılarının ise detaylı tanımlarını öğrenmekteyiz. Bu çalışmamızda, daha önce çeşitli bilim insanları tarafından çalışılan LÚhapiya- görevlilerine dair bazı eksik kalmış bilgiler tarafımızdan sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, LÚhapiya- görevlileri, Tanrıça Teteşhapi bayramı, KILAM bayramı, Hititçe Çiviyazılı Kaynaklar

* Dr., Bağımsız Araştırmacı
e-posta: nihanozgunkircil@outlook.com

ORCID: 0000-0002-7214-9571

ABSTRACT

The cuneiform sources left behind by the Hittites, who hosted a great civilization in Anatolia in the 2nd millennium BC, show that religion was an important point in every aspect of the Hittite world. Although various subjects were written down in the Hittite literature, a large part of these subjects are festivals, rituals, and religious texts; thus, thanks to these texts, we learn which officials took part in the festivals and rituals celebrated, the names of these officials, their place in the Hittite cult, the duties they performed and detailed descriptions of some of them. In this study, we will present some missing information about the ^{LÚ}hapiya- officials, which has been previously studied by various scholars.

Keywords: Hittites, ^{LÚ}hapiya- officials, Festival of the Goddess Tetešhapi, KILAM Festival, Hittite Cuneiform Sources

GİRİŞ

Ritüel içerikli bayramlar hakkında önemli bir bilgi kaynağı olan Hitit çiviyazılı metinlerde ^{LÚ}*hapiya*-görevlileri sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hatti-Hitit kültürüne ait olan bu görevliler üzerine incelemeler, (J. Friedrich, 1952-1954, s. 57; A. Kammenhuber, 1969, s. 435; A. Archi, 1973, s. 219; L. Jakob-Rost, 1977, s. 263-267; F. P. Daddi, 1982, s. 227-233; N. Oettinger, 1984, s. 55; J. Puhvel, 1991, s. 122-123; M. Popko, 1994, s. 75, 83, 100-106 vd., 132, 144, 148; J. Friedrich - A. Kammenhuber - I. Hoffmann, 2007, s. 226-229 ve A. Taggar-Cohen, 2006, s. 355, 391-394, 396-397, 402, 403, 405, 407, 413, 429, 431) tarafından yapılmıştır.

KI.LAM ve *purulli*(ya)- bayramlarında adı geçen bu görevlilerin tören alaylarında yer almak, tanrılar için adanan kurbanlarla ilgilenmek, şarkı söylemek, dans etmek gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır. Hititçe metinlere göre bu görevlilerin hiyerarşik bir düzene tabi tutulmaları da dikkate değer bilgiler arasındadır.

^{LÚ}*hapiya*- KELİMESİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

Hititçe kaynaklarda sadece ^{LÚ} determinatifiyle karşımıza çıkan *hapiya*-¹ adının filolojik açıklamasına kısaca değinecek olursak, Oettinger bu kelimenin -ya köklü bir isim olduğunu ve Eski Hititçe belgelerde çoğul nominatif versiyonunun “^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-eš*, ^{LÚ.MEŠ}*ha-pí-e-eš* ve ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-aš*” şeklinde geçtiğini ifade etmiştir. Yeni Hititçe belgelerde ise -yaš ekiyle yapılan kelimelerin (^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-ya-aš*) yaygın kullanıldığını da eklemiştir (Oettinger, 1984, s. 55 dn. 47).

HİTİTÇE KAYNAKLARA GÖRE ^{LÚ}*hapiya*- GÖREVLİLERİ

Genellikle Eski Hitit ve Hatti-Hitit çiftdilli metinlerde karşımıza çıkan *hapiya*- adamlarının geçtiği metin yerleri (Daddi, 1982, s. 228-230) her ne kadar kırık olsa da bu kült görevlilerini kısmen olsa tasvir edebilmekteyiz.

Yaptığımız metin çalışmaları sonucunda Daddi, *hapiya*- adının geçtiği metin yeri olarak, kahin *Huwarlu* ritüelinin (CTH 398) KBo 9.126 öy.II 56. satırını “*ha-ap-pé-e-eš pa-ah-hu-e-ni še-er*” şeklinde vermiştir. Ancak metinde geçen *happeššar*’ın “uzuv, cinsiyet organı” anlamına geldiğini, böylece bu metinde *hapiya*- adının geçmediğini söyleyebiliriz (Daddi, 1982, s. 228. KBo 9.156 için bkz. Bawanypeck, 2005, s. 32, 43 dn. 154).

Çeşitli görevleri bulunan *hapiya*- adamlarının ritüel esnasında *šeknu*- giysisi giydiklerini NIN. DINGIR rahibesine ait bayram fragmanı metninden öğrenmekteyiz:

KUB 20.90 (Groddek, 2004, s. 157)
ay.IV

6' ... ^{LÚ.MEŠ}*ha-pí-ya-aš*

7' [^{TÚG}š]*i-ik-nu-uš pé-eš-ši-ya-an-zi*

ay.IV

6' ... *hapiya*- adamları

7' [^š]*eknu*- giysilerini atarlar.

Hitit belgelerinde “etek, hırka, pardesü, ceket” anlamlarına gelen *šeknu*-’nun, ritüel esnasında *hapiya*- adamları tarafından üstlerinden atılması ve çıplak kalmaları dikkat çekmektedir. Bazı Hitit ritüellerinde çıplaklık önemli bir rol oynamaktadır (Bkz. KUB 2.3 II 14 vd.). Kült merasimlerini içeren bayram metinlerinde, bilhassa köpek adamların (^{LÚ}UR.GI₇) ritüel esnasında çırılçıplak kaldıkları bilinmektedir². Dikkate değer bir diğer husus ise aynı metnin son bölümünde *šeknu*-giysilerini atan meclis üyelerinin havlamalarıdır:

KUB 20.90 (Groddek, 2004, s. 157)

ay.IV

15' ... *a-še-eš-šar ar-ta* ^{TÚG}š*i-ik-nu-uš*

16' *pé-eš-ši-ya-an-zi wa-ap-pí-an-zi* ...

ay.IV

15' ... meclis ayakta durur. *šeknu*- giysilerini

16' atarlar. (Onlar) havlarlar. ...

Görüldüğü üzere, metinde havlayanların kim olduklarına dair net bir bilgi verilmemiştir. Hititçe metinlerden bildiğimiz üzere, çıplak kalan ve havlayan bir diğer ritüel görevlisi ise yukarıda bahsettiğimiz gibi köpek adamlardır (Daddi, 1983, s. 376-378; Mouton, 2021, s. 79-87). H. C. Melchert, kült merasimlerini içeren bayramlarda köpek adamların köpek gibi davrandığını, çırılçıplak soyunduğunu ve havladığını belirtmiştir (Melchert, 1983, s. 143; Melchert, 1989, s. 98; ayrıca bkz. Mouton, 2021, s. 79). Ayrıca ritüel içerikli bayram metinlerinde, havlama eyleminin daima köpek adamlar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. A. Mouton, KBo 21.68(+) öy.I 2 (Groddek, 2004, s. 16-17)’de geçen “^{LÚ.MEŠ}UR.TUR/ köpek adamları” örnek vererek köpek adamların *šeknu*- giysisi giyebileceklerini ifade etmiştir.

¹ *hapiya*- kelimesi için bkz. Puhvel, 1991, s. 122-123; Friedrich - Kammenhuber - Hoffmann, 2007, s. 226-229.

² Metin için bkz. KUB 46.18(+) öy.? 11'. Transkripsiyon için bkz. Mouton, 2021, s. 79, 90, dn. 3.

Yine aynı metnin öy.I 3.satırında³ geçen ^{LÚ.MEŠ}UR.GI₇'yi de avcı olarak değil, köpek adam olarak yorumlanması gerektiğini ve köpek adamların *šeknu-* giysisi giymiş olabileceklerini ifade etmektedir (Mouton, 2021, s. 80). Yukarıda örneğini verdiğimiz KUB 20.90 numaralı metindeki *hapiya-* adamların *šeknu-* giysilerini atıp çıplak kalmalarından yola çıkarak (Mouton, 2021, s. 80) *hapiya-* adamlarının da havladığını düşünebiliriz.

“*unuwanteš/süslenmiş, temizlenmiş, bezenmiş*” sıfatıyla betimlenen *hapiya-* adamların, ritüel esnasında altın ve gümüşten özel süsler taktıklarını⁴ ve ^{KUŠ}*kurša*'nın⁵ tapınağına giden alayda yer aldıklarını görmekteyiz⁶. KI.LAM bayramında *hapiya-* adamları süslerini tahta tablet yazıcısının evinden almaktadırlar (KBo 10.31 ay.IV 30'-34'). NIN.DINGIR rahibesine ait bir bayram fragmanında⁷ ve Tanrıça *Tetešhapi* bayram metninde⁸ görev alan *hapiya-* adamlarının kendilerine ait evlerinin olduğu, bu görevlilerin evinde gerçekleştirilen toplantıya ise *kurša-* evinin erzak sağladığı görülmektedir (Jakob-Rost, 1977, s. 267; Taggar-Cohen, 2006, s. 396). Ritüellere katılan bu görevlilerin kendileri için koyun aldıkları da Hititçe kaynaklardan öğrendiğimiz diğer bilgiler arasındadır⁹.

Tanrıça *Tetešhapi* bayram metinlerinde *hapiya-* adamları, “^{LÚ}*hapiyaš dān pedā*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır¹⁰. Bilindiği üzere, *dān* “ikinci, ikinci kez, ikinci defa, tekrar”; *dān pedāš* ise “ikinci kademe, ikinci derece, ikinci sınıf, ikinci dereceden, ikincil olarak” anlamına gelmektedir (Güterbock - Hoffner, 1997, s. 360-361). “^{LÚ}*hapiyaš dān pedā*” kelime grubu, sadece Tanrıça *Tetešhapi* bayram metinlerinde yer almaktadır (Kırçıl, 2023, s. 94). Aynı zamanda Tanrıça *Tetešhapi* bayramında

bu görevlilerin “^{GAL} ^{LÚ.MEŠ}*hapiya* / *hapiya-* adamlarının başı” şeklindeki yazımı da dikkat çekmektedir.¹¹ Diğer taraftan *hapiya-* adamlarını betimleyen “üçüncü” ifadesi, *Zippalanda* ve *Daha* Dağına ait bayram fragman metninde bulunmaktadır.

KBo 53.122 (Popko, 1994, s. 148)

2' [(^{LÚ.M})]^{ES}*ha-p*[(*é-eš ku-in*)

3' *a-pa-a-aš t*[(*e-ri-aš-mi-iš*)

...

2'- 3' *hap*[(*iya-* adamları, bu) onların ü[(çüncüsü(dür).

...

“Üçüncü” anlamına gelen sıra sayısı *teriya-* kelimesine 3.çoğul şahıs enklitik iyelik zamiri “-*šmiš/onlar*”ın eklendiğini görmekteyiz (Eichner, 1992, s. 67; Tischler, 1993, s. 325). Tüm bu bilgiler, *hapiya-* adamları arasında bir statü farklılığının olduğunu açıkça göstermektedir.

Hititçe metinlere göre, *hapiya-* adamlarının en dikkat çeken görevleri arasında kutlamalar esnasında bazen kendi başlarına bazen ise NIN.DINGIR rahibesiyle dans etmeleri yer almaktadır.¹² *hapiya-* adamlarının dansına dair detay veren metinlerden bir tanesi de Tanrıça *Tetešhapi* bayramına ait olan KBo 20.79+KBo 38.37 numaralı metindir:

KBo 20.79+KBo 38.37 (Nakamura, 2007, s. 533-535)

5' [^DT]*e-te-eš-ha-wipí-in an-da ú-da-i* ^{LÚ}GÍR [^{LÚ}*še-er-ha-la-aš x*[

6' [UGULA/GAL ^{LÚ}]MEŠ*ha-a-pí-iš an-da ú-wa-te-ez-zi nu t*[*ar*]-*ku-an-zi nu* L[^Ú?

7' []*el hal-za-i nu* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-e-eš ar-ha pár-k*[*á*]*n-zi nu* ^{MUNUS.MEŠ}*zi-i*[*n-tu-hi-e-eš*]

8' [^{SÍR}]RU *zi-i-ú-i-ya-ra zi-i-ú-i-ya-ra ta-aš*[-*t*]*e-i-mu* [

9' [*na-p*]*a NIN.DINGIR-aš a-ra-a-i nu tar-ku-zi du-wa-a-an ú-e-eh-zi du-w*[*a-a-an*]

10' [*ú-e-*]*eh-zi ta-an DUMUMEŠ É.GAL ap-pa-an*[-*z*]*i na-aš e-ša* /D[UMU.É.GAL] ^G[^İ*šhu-lu-ga-an-ni-ya*

11' [^{LÚ.MEŠ}*h*]*a-a-pí-ya-aš pé-ra-an hu-wa-a-i nu* [I-*a*]*n-ki tar-ku-an-z*[*i*]

...

5' [Tanrıça *T*]*etešhapi*'yi içeriye getirir. Hançer (yutan) adam, *šerhala-* adamı ... [

6' [*hapi*(*ya-* adamları)]nın başını içeriye getirir. D[ans] ederler. Ad[am?]

³ Metin yeri için bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_txt.php?d=KBo%2038.12#fnunt1

⁴ Metin yerleri için bkz. KBo 10.27 öy.sütun III 5', 13', ay.IV 9: ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pé-e-eš ú-nu-wa-an-te-eš*, bkz. Friedrich - Kammenhuber - Hoffmann, 2007, s. 228a; KBo 10.31 ay.IV 30'-32': ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-ya-an ú-nu-wa-aš-hu-uš-mu-uš KÜ.BABBAR-aš GUŠKIN-aš*, bkz. Singer, 1984, s.105; KBo 16.68+ ay.IV 11 *ú-nu-wa-aš-hi-e-eš ŠA* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-e-eš*, bkz. Singer, 1984, s. 113; KUB 8.69 III 6 ^{LÚ.MEŠ}*ha-pí-i-e-eš ú-nu-wa-aš-hu-uš da-an-zi*, bkz. Dardano, 2006, s. 60-61. ABoT 2.149 öy.7: ^{LÚ}*ha*]-*pí-ya-aš*? *ú-nu-wa-an-te-eš*, bkz. Akdoğan, 2010, s. 72.

⁵ ^{KUŠ}*kurša* için bkz. Gavaz, 2015, s. 99-111.

⁶ Metin yerleri için bkz. KBo 10.27 öy. sütun III 10'-14': 10' NIN.DINGIR-*ma ša-ra-a I-NA É* ^{KUŠ}[*škur-s*]*a-aš* 11' *pa-iz-zi pí-ra-an* ^D*Kán-ti-pu-it-ti-ya-aš* 12' ^{KUŠ}*kur-ša-aš i-ya-at-ta* 13' ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pé-e-eš ú-nu-wa-an-te[-eš]* 14' *i-ya-an-ta*.

⁷ Metin yerleri için bkz. KBo 10.27 öy.sütun III 25' *I-NA É* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-aš*, 32' *I-NA É* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pí-aš*. Ayrıca bkz. Friedrich - Kammenhuber - Hoffmann, 2007, s. 229 a.

⁸ Metin yeri için bkz. KBo 22.196 ay.IV/VI 4' [*I-NA É* ^{LÚ.MEŠ}*ha-pí-e-eš*].

⁹ Metin yerleri için bkz. KBo 10.31 III 5', KBo 8.124 ay.8. Ayrıca bkz. Taggar-Cohen, 2006, s. 396.

¹⁰ Metin yerleri için bkz. KBo 19.163 öy.I 20'; KBo 22.196 ay.IV/VI 11'; Kırçıl, 2023, s. 170, 254.

¹¹ Metin yerleri için bkz. KBo 19.163 öy.I 20' [^{GAL} ^{LÚ}]MEŠ*ha-pí-ya* ^{LÚ}*ha-pí-ya-an ta*[-*an p*]*i-é-d*[*a-an*]; KBo 22.196 ay.IV/VI 10' *ta-aš-ši* 'GAL ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-p*[*i-e-eš* 11' *da-a-an*'] *pé-e-da-aš* ^{LÚ}*ha*]-*a-pí-ya-an*.

¹² Metin yerleri için bkz. KBo 10.27 III 24'; KUB 10.48+ II 4-5; KUB 56.46 öy.II 6'-7'. Ayrıca bkz. Taggar-Cohen, 2006, s. 397.

7' [] ... bağıırır. *hapi(ya)*- adamları ayağa kalk[a]rlar.
zintuhi- ka[dınları]

8' [şarkı söyler]ler. *ziwiyara ziwiyara taštemu*

[
 9' [ve] NIN.DINGIR rahibesi kalkar. Dans eder. Bir oraya döner. Bir or[aya]

10' [dön]er. Saray muhafızları (oraya) geçerler. O oturur. S[aray muhafızı] bin[ek arabasına]

11' [*ha*]pi(ya)- adamları önden gider. [Bir k]ez dans eder[ler].

...

Metinden de anlaşıldığı gibi, *hapiya*- adamlarının belirli bir rütbeye tabi olduğunu, bu görevlilerin *zintuhi*- kadınlarıyla eş zamanlı olarak ritüele katkı sağladıklarını ve Hitit kültüründe önemli bir rahibe olan NIN.DINGIR'ın dansından sonra *hapiya*- adamların dans ettiklerini öğrenmekteyiz.

hapiya- adamların dans ettiğine dair bir diğer metin, yine Tanrıça *Tetešhapi* bayramına ait olan ve kolofona sahip KBo 22.196 numaralı metindir:

KBo 22.196 (Groddek, 2008, s. 193)

ay.IV/VI

4' ta NIN.DINGIR nam-'ma' [I-NA É LÚ.MEŠ *ha-pí-eš*]

5' tar-ku-zi LÚ.MEŠ *ha-'a' [-pí-e-eš-ša]*

6' QA-TAM-MA 'tar'-ku-an-z[i]

7' I-'NA' É.GAL^{LIM} ú[-en-zi]

...

14' [D]UB. 'I^{??}KAM ŠA NIN.DINGIR 'ŠA' [EZEN₄

15' [k]u-'it'-ma-an LUGAL-uš 'T'-[NA

16' [] 'pa'-iz-zi NIN.DINGIR-ma [LÚ.MEŠ *ha-a-pé-eš-ša*]

17' [ta]r-ku-an-zi ma-ah-h[a-an-na-aš DINGIR^{MEŠ}]

18' [š]e-iš-ki-iz-z[i]

ay.IV/VI

4' NIN.DINGIR rahibesi sonra [*hapi(ya)*- adamlarının evinde]

5' dans eder. *ha*[pi(ya)- adamları]

6' aynı şekilde dans eder[ler].

7' saraya gel[irler].

...

14' NIN.DINGIR rahibesinin (ve) x bayramının birinci [tableti:

15' kral -dığı za[man

16' [] gider. NIN.DINGIR rahibesi ve [*hapi(ya)*- adamları]

17' [dan]s ederler. Tanrı[lar -dığı zaman]

18' [devamlı olarak uy]url[ar.

Metnin kolofonunda kraliçeden bahsedilmemekte ve NIN.DINGIR rahibesinin tıpkı kral kadar önemli bir statüde olduğu anlaşılmaktadır. Bu metinde dikkat çeken bir diğer unsur ise NIN.DINGIR rahibesinin *hapiya*- adamlarının evinde dans etmesidir. Anlaşılan şudur ki, *hapiya*- adamlarının evlerinde gerçekleştirilen dans, kült merasimlerini içeren bayram kutlamalarının birer parçasıdır ve *hapiya*- adamları önemli bir yere sahip kült görevlileridir.

KI.LAM bayramına ait bir metinde de *hapiya*- adamlarının dans ettiğine dair bilgiler yer almaktadır:

KUB 56.46 (Tischler, 2016, s. 83; Taggar-Cohen, 2006, s. 393)

öy.II

1' LÚ.SA'GI'.[A] LUGAL-i [(NINDA.GUR₄.RA *pa-a-i* LUGAL-uš)]

2' pár-ši-ya LÚ.SAGI[.A LUGAL-i NINDA.GUR₄.RA *e-e-p-zi ta-aš-ša-an pa-ra-a pé-e-da-i*]

3' ma-a-na-aš-ta LUGAL-i MUNUS.LUGAL-ya 'NIN'.D[(INGIR-ya)]

4' GAL^{HIA} ap-pa-an-zi GIŠ^DINANNA^{HIA}

5' ha-az-zi-iš-kán-zi a-ar-kam-mi

6' wa-al-ah-ha-an-zi LÚ.MEŠ *ha-a-pí-ya-aš*

7' tar-ku-wa-an-zi

öy.II

1' Saki krala [(kalın ekmeği verir. Kral)]

2' (onu) böler. Sak[i krala kalın ekmeği tutar. Ve sonra taşır].

3' Sonra kral, kraliçe ve 'NIN'.D[(INGIR rahibesi)]

4' kadehleri alırlar. Büyük *Ištar* müzik aletlerini

5' çalmaya devam ederler. *arkammi* (müzik aletine)

6' vururlar. *hapi(ya)*- adamları

7' dans ederler.

Metne göre, *hapiya*- adamlarının hem Büyük *Ištar* hem de “davul/tef” olduğu düşünülen *arkammi* müzik aletleri eşliğinde dans ettikleri ortaya çıkmaktadır.

KI.LAM bayramına ait KBo 17.21+ numaralı metinde ise dans edenlerin *Tawiniyalı hapiya*- adamları olduğu öğrenilmektedir.

KBo 17.21+ (Burgin, 2019, s. 32-33)

öy.

30 [LÚ.MEŠ *ha-p*]í-e[š^{URU} Da]-'ú'-ni-ya tar-k[u-an-zi]

öy.

30 [Tawiniya ken]tinin [*hap*]iya- adamları dans ed[erler].

Hattice sözlerin yer aldığı bayram ritüeli fragmanında, *hapiya*- adamların eğilerek ve birbirlerinin ellerini tutarak dans ettiklerini görmekteyiz:

KUB 28.97 (Ardzinba, 2010, s. 284, dn. 123)

II

10 ^{LÚ.MEŠ}ha-a-pi-an ka-ni-na-an-te-eš

11 tar-ku-an-zi ki-iš-šar-ta ap-pa-an-zi GÜB-la-az

12 me-ma-i ha-at-ti-li

II

11 hapiya- adamları eğilmiş (vaziyette)

12 dans ederler. Elleriyle tut(uşur)lar. Sol taraftan

12 Hattice (şöyle) söyler.

Kült merasimlerini içeren bayram metinlerinde en fazla kullanılan Hattice nidalarından “aha”nın genellikle ^{LÚ}ALAM.ZU₉ kısmen de ^{LÚ}NAR görevlileri tarafından seslendirildiği bilinmektedir. Imperatif formdaki “aha” nidasının, “emir ver!/olumlu emir ver!” veya “buraya koy!” anlamlarına geldiği bilinmektedir (Friedrich, 1952-1954, s. 117; Schuster, 1974, s. 132; Neu, 1983, s. 323 dn. 1; Girbal, 1986, s. 17 vd.; Soysal, 2004, s. 17, 274). Bu nidanın kullanıldığı kültürel hareketler ise toplamda üçe ayrılmıştır:

1) hapiya- adamları kralın önünde dans ettiği sırada ^{LÚ.MEŠ}ALAM.ZU₉’ların yanındakilere “aha” olarak seslenişi,

2) Kralın bir yapıya vardığı veya o yapıyı terk ettiği esnada,

3) Ritüel sırasında gerçekleştirilen ekmek ve su libasyonlarında bu nida kullanılmaktadır (Klinger, 1996, s. 225; Alparslan, 1999, s. 11-12).

KI.LAM bayram metni KBo 25.46 ile indirekt join olan Tanrıça Tetešhapi bayramına ait KBo 30.161 numaralı metinde, hapiya- adamlarına dair şu bilgiler yer almaktadır:

KBo 30.161 (Ünal, 1988, s. 1493 dn. 127; Groddek, 2002, s. 255; Kırçıl, 2024, s. 27)

x+1 [] ^{LÚ.MEŠ}ha-a-pi’-a’ [eš ka-ru-ú-ma-aš]

2’ [tar-ku-an-z]i ma-a-an GA[L-ŠU-NU LUGAL-i ha-an-da-a-it-ta]

3’ [^{LÚ.MEŠ}ha-a-pi-eš] pé-e-di-iš-mi[-pát ZAG-ni I-ŠU wa-ha-an-zi]

4’ [^{LÚ.MEŠ}A]LAM.ZU₉ a-ha-a’ [hal-zi-an-zi] ta-aš-ta nam-ma]

5’ [GÜB-l]i-ya I-ŠU wa-’ha’-[-an-zi ^{LÚ.MEŠ}ALAM.ZU₉ a-ha-a]

6’ [hal-z]i-an-zi [GAL-ŠU-NU pé-e-ra-an hu-u-wa-a-i]

x+1 [] hapiya- adaml[arı zaten]

2’ [dans etmekte]dirler. Onlar[ın başı (yüzünü) krala çevirdiği zaman]

3’ [hapiya- adamları] yerlerin[de sağ tarafa bir kez dönerler.]

4’ [Soyta]rılar ah’a’ (diye) [bağırır[lar. Ve sonra]

5’ [soytarılar sol tar]afa bir kez döner[ler. Soytarılar aha]

6’ [(diye) bağırır]lar. [Onların başı önden koşar.]

Hattice “aha” nidasının metindeki kullanımına baktığımızda yukarıda sözünü ettiğimiz kültürel hareketlere açıklık getirmektedir. Böylelikle söz konusu nidanın ^{LÚ.MEŠ}ALAM.ZU₉’ların sağ ve sol tarafa dönüşlerinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

NIN.DINGIR rahibesine ait bir metinde, hapiya- adamların sola döndükten sonra bir kız ile bir oğlanın Tanrıça Inara’ya haber vermeleri de dikkat çekicidir:

KBo 25.31 (Neu, 1980, s.79)

öy.II

14’ [^{LÚ.M}]EŠha-a-pé-eš-ša wa-ha-an-zi ta-aš-ta nam-ma GÜB-li-ya [wa-ha-an-zi DUMU.NITA Ú]

15’ [DUMU.MUNUS] DI-na-ra-aš ha-lu-kán tar-na-an-zi ^{LÚ.MEŠ}ha-a-pé-eš-ša [wa-ha-an-zi ...

öy.II

14’ hapiya- adaml[ar]ı dönerler. Ve sonra bir kez daha sol tarafa [dönerler. Kız çocuk ve]

15’ [erkek çocuk] Tanrıça Inara’ya mesajı teslim ederler. hapiya- adamları [dönerler. ...

Tanrıça Tetešhapi bayramına ait bir metninde, hapiya- adamlarının Hattice nidalarından olan “ühū ipū” şeklinde bağırıklarını da öğrenmekteyiz:

IBoT 2.43 (Stivala, 2006, s. 220-223)

ay.III

8 []x-iz-zi nu tar-ku-uz-zi ku-it-ma-an x[

9 [^{LÚ}]EŠha-a-pi-ya-ša u-u-hu-u i-pu-u hal-zi[-an-zi

10 []x ^{LÚ.MEŠ}ha-a-pi-ya-ša-aš-ša pa-ra-a [pa-a-an-zi]

ay.III

8 [] ... dans eder. -dığında ... [

9 [h]apiya- adamları ühū ipū (diye) bağırır[rlar.

10 [] ... hapiya- adamları dışarı [çıkarlar.]

Genellikle Eski Hititçe metinlerde geçen Hattice nida “ühū ipū”nın anlamı tam olarak bilinmemektedir. Ancak ipū kelimesi, i=pu veya i=pu=u şeklinde analiz edilmektedir (Soysal, 2004, s. 496).

Tanrıça Tetešhapi bayramına ait bir diğer metinde ise hapiya- adamlarının “zaš zaš” nidasını bağırıklarını görülmektedir:

KBo 21.101 (Stivala, 2006, s. 410-413)

öy.

9’ [^{LÚ.MEŠ}]ha-a-pé-e-eš-ma za-aš za-aš hal-[zi-an-zi] ...

öy.

9 hapiya- [adamları] zaš zaš (diye) bağırır[lar]. ...

Hattice metin KUB 38.15 öy.18'-20'.satırlarında “*zaš*” kelimesi, *hé-e-i-ir-za-aš*, *ta-a-ti-ih-za-aš* ve *ha-ah-ti-ih-za-aš* şeklinde geçmekte ve söz konusu bu kelimenin bir isme ait olduğu düşünülmektedir. Fakat yukarıdaki metindeki *za-aš za-aš* ikilemesinin *hapiya*- adamlarının söylediği bir nida olduğu, “*zaš*” kelimesinin fiil olarak kabul edilmesi durumunda ise emir kipinde kullanılması gerektiği ifade edilmiştir (Schuster, 2002, s. 277). Kelimenin tek heceden oluşması da onun ritüellerde kullanılan bir deyim olabileceğini düşündürmektedir (Soysal, 2004, s. 931; Stivala, 2006, s. 413).

KI.LAM bayramına ait bir metinde, *hapiya*- adamlarının yine Hattice nidalarından olan “*hū*” şeklinde de bağırıldıklarını görmekteyiz:

KBo 17.18 (Neu, 1980, s. 100)

öy.II

4 LÚ.MEŠ *ha-a-p*]é-e-ša hu-u-u hal-zi-iš-ša-an-z[i]

4 hap]iya- adamları *hū* (diye) bağırır[ar].

Hattice “*hū*” nidasının daha çok yansıma sese (onomatope) dair bir kelime formu olabileceği düşünülmektedir (Soysal, 2004, s.470). Ayrıca “*hū*” nidasının Türkçedeki yuhalama gibi alay etme veya bir olayı onaylamama şeklindeki sesleniş olabileceği yapılan yorumlar arasındadır (Alparslan, 1999, s. 14).

Zippalanda ve *Daha* Dağı bayramına ait metinlere baktığımızda, *hapiya*- adamlarının *Katapa*, *Kartapa*, *Šalampa* kentlerinden kurt adamlarla bayram kutlamasına katıldıkları görülmektedir:

KBo 2.12 (Popko, 1994, s. 106-109)

ay.V

2 [LÚ.MEŠ *ha-*]a-pé-eš LÚ.MEŠUR.BAR.RA

3 [URUKa-]a-ta-pu-um-né-eš I UZUÚR ŠA[H]

4 A-NA LÚSAGI DINGIR^{LIM} pí-an-zi

5 LÚ.MEŠ *ha-a-pé-e-eš* LÚ.MEŠUR.BAR.RA

6 URUKar-ta-pa-hu-um-né-eš I UZUÚR ŠA[H]

7 A-NA LÚSAGI DINGIR^{LIM} pí-an-zi

...

15 LÚ.MEŠ *ha-a-pé-e-eš* LÚ.MEŠUR.BAR.RA

16 URUŠa-lam-pu-né-eš I UZUÚR ŠAH

17 A-NA LÚMUHALDIM DINGIR^{LIM} pí-an-zi

ay.V

2-3 [ha]piya- adamları (ve) [Ka]tapa kentinin kurt adamları bir (adet) domuz uzvunu

4 tanrının sakisine verirler.

5-6 *hapiya*- adamları (ve) *Kartapa* kentinin kurt adamları bir (adet) domuz uzvunu

7 tanrının sakisine verirler.

...

15-16 *hapiya*- adamları (ve) *Šalampa* kentinin kurt adamları bir (adet) domuz uzvunu

17 tanrının aşçısına verirler.

...

Yine aynı metin grubunu incelediğimizde çeşitli Hitit kentlerinden ritüele katılan kurt adamlarla birlikte *hapiya*- adamların domuz öldürdüklerini ve bu domuzların ise adını bilemediğimiz bir görevliye teslim edildiğini öğrenmekteyiz:

KBo 16.71+ (Popko, 1994, s. 100-103)

I

5' [(ma-a-an LÚ.MEŠ *ha-a-pé-eš* LÚ.M)EŠUR.BA]R.RA ŠAH^{III.A} ha[-at-ta-an-zi?]

6' [(LÚ.MEŠ *ha-a-pé-eš* LÚ.MEŠUR.BAR.RA U)]RU Ša-lam-pu-u-me-né-e[š (I ŠAH LÚ *ha-mi-i-ni*)]

7' [(pí-an-zi LÚ.MEŠ *ha-*)]a-pé-eš LÚ.MEŠUR.BAR.RA [(URUKa-a-da-pu-u-me-né-eš I ŠAH A-NA)]

8' [(LÚ) *ha-mi-i-ni* pí-an-zi L]Ú.MEŠ *ha-a-pé-eš* LÚ.MEŠU[R].B[AR.RA]

9' [(URUKar-da-ba-)hu-u-me-né-eš I ŠAH A-NA LÚ *ha-mi-i-ni* pí-an-zi

I

5' [(Eğer *hapiya*- adamları (ve) ku)rt] adamlar domuzları öldü[rürlerse?]

6' [(*hapiya*- adamlar (ve) *Ša*)]*lampa* kentinin kurt adamlar[ı (bir domuzu görevliye)]

7' [(verirler. *hapi*)]ya- adamları (ve) [(*Katapa* kentinin)] kurt adamları bir domuzu

8' [görevli(ve) verirler. *ha*]piya- adamları (ve) [(*Kartapa* kentinin) k[u]rt ad[amlar]

9' [bir do]muzu görevliye verirler.

hapiya- adamları ile bağlantılı önemli Hitit kentlerden bir tanesi de *Tawiniya*'dır. *Tawiniyalı hapiya*- adamların hem NIN.DINGIR rahibesine ait hem de Tanrıça *Tetešhapi* tanrıçasına ait metinde yer aldığını görmekteyiz:

KUB 56.46+ (Tischler, 2016, s. 85-86)

ay.VI

17' LÚ.MEŠ *ha-a-pí-e-eš* URUTa-ú-i-n[i-ya

18' UZUNÍG.GIG ú-da-an-zi

...

ay.VI

17' *Tawin*[iya kentinin *hapiya*- adamları

18' karaciğeri getirirler.

KBo 19.163 (Kırçıl, 2023, s. 71)

ay.III

11 [A-NA GAL LÚ.MEŠ *ha-a-pí-ya*]-aš ŠA URUTa-a-wi5-ni-ya pa-a-i

ay.III

11 [*Tawiniya* kentinin [*hapi(ya)*- adamlarının baş]ına verir.

KI.LAM bayram metnine göre, *hapiya*- adamların bayram kutlamalarına *Ališa* kentinden temin ettikleri kurban malzemeleriye katıldıklarını ve bu kurban malzemelerini hem krala hem de tanrıya sunduklarını öğrenmekteyiz:

KBo 16.68+ (Singer, 1984, s. 109)

öy.II

3' [*ME-EL-QÉ-ET* ^{LÚ.MEŠ}*ha-*]*a-pé-eš* ^{URU}*A-li-š[a I MÁŠ.*
TUR 1 NINDA.GUR4.RA GAL]4' [*I ta-ha-ši-iš mar-nu-a*]*n I ta-ha-a-ši-i[š KAŠ.GEŠTIN*
*I-NA É^D ...]*5' [*da-an-zi ta-aš-ša-a*]*n ši-ú-ni-iš-mi h[u-kán-zi*
LUGAL-*i* ^{UZU}NÍG.GIG]6' [*ú-da-an-zi LUGAL-aš p[i-ra-an* ^{NINDA}*I wa-ga-d[a-aš*
da-an-zi]

öy.III

3' *Ališ[a kenti] hap[iya-* adamlarının kurban malzemesi:
Bir oğlak, bir kalın ekmek (ve) GAL kabı]4' [bir *marnu*]*wan* kabı, bir şar[ap kabı x tanrının evinden]5' [alırlar. Ve onlar]ı benim tanrıma kur[ban ederler.
Krala karaciğer]

6' [getirirler. Kralın önü]nden bir ek[mek parçası alırlar].

Yine aynı metnin devamındaki satırlarda, *Ankuwali hapiya*- adamlarının bakırdan yapılmış bir gereçle anıldıkları görülmektedir:

KBo 16.68+ (Singer, 1984, s. 113)

ay.IV

16 ^š*a-ru-ú-pi* ^{URU}*DU ŠA* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pi-eš*17 ^{URU}*A*^{KI}*n-ku-wa*ay.^IIV16-17 *An[kuwa kenti hapiya-* adamlarının bakır(dan)
š[arupi'si]

NIN.DINGIR rahibesine ait bayram fragmanında, *Hattuša* kentinden kutlamalara katılan on dört tane *hapiya*- adamından bahsedilmektedir¹³:

KBo 30.114+ (Groddek, 2002, s. 160)

öy.(II)

4 [*XIV* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-p*]*i-eš* ^{URU}*HA-AT-TI* EGIR-ŠU *iš[-k]*
*a-ra-an-ṛte'-e[š]*5 [*ha-aš-ša-an-ká*]*n I-ŠU hu-wa-a- i*

öy.(II)

4 *Hattuša* kentinden [on dört *hapi*]*ya-* adamı onun
arkasına di[zil]mi[š] (vaziyettedir].

5 [Ocağ]ı bir kez koşarlar.

Son olarak, imparatorluk dönemine tarihlendirilen ve reformla ilgili bir kararname metninde *Arinnalı hapiya*- adamları bulunmaktadır¹⁴.

Hattuša'da kutlanıldığı düşünülen ve *Hattuša* kentinin yöneticisinin katıldığı bir kutlama fragmanında her ne kadar kırık olsa da *hapiya*- adamların *zintuhi*- kadınlarını eğitime gibi bir görevleri olduğu da anlaşılmaktadır:

KUB 43.29 (Arıkan, 2003, s. 23)

öy.II

6 ^{x-aš hu-u-ma-an-[d]a-a-aš-ša} ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pi-ya-aš*7 ^{MUNUS.MEŠ}*zi-in-t[u-hi-e-eš an-na-nu-ma-an-zi]*

öy.II

6 []] ... ve *hapiya*- adamlarının tümü7 *zint[uhi-* kadınları eğitmek için

NIN.DINGIR rahibesine ait bir fragmanda, *hapiya*- adamlarının başına ritüel esnasında asa adamı tarafından odun ile vurulmaları oldukça dikkat çekicidir:

KBo 11.44 (Mouton, 2019, s. 654)

III

1 E[GI]R-ŠÚ-*ma* GAL ^{LÚ.MEŠ}*ha-p[i-ya-aš]*2 UŠ-*GI-EN na-an* LÚ ^{GIŠ}GIDRU [3 X ^{GIŠ}*wa-ar-ša-mi-it* ^{UZU}Ú[R-Š]Ú4 II-ŠU *wa-al-ha-zi* [5 GAL ^{LÚ.MEŠ}*ha-pi-ya-aš-za e-ša[-ri]*6 EGIR-ŠÚ-*ma* ^{LÚ.MEŠ}*ha-pi-ya-a[š]*7 II-ŠU *tar-ku-iš-kán-z[i]*8 UŠ!-*GI-EN* ^{GIŠ}*wa-ar-ša-me[-it]*9 *wa-al-ah-ha-an-z[i]*10 *na-at-za e-ša-an-ta* [

III

1 Onun ark[as]ından ise *hap[iya-]* adamların başı

2 reverans yapar. Ve asa adamı [

3 on (adet) odunla onu[n sırt]ına

4 iki kez vurur.

5 *hapiya*- adamların başı otu[rur].6 Onun arkasından ise *hapiy[a-* adamları

7 iki kere dönmeye devam eder[er].

8 Reverans yapar. Odun i[le]

9 vurul[ar].

10 Ve otururlar. [

¹³ Ayrıca KI.LAM bayramına ait bir başka metinde, kutlamalara *Hatti* ülkesinden *hapiya*- adamlar katılmaktadır. KBo 30.20+ ay.III 10' *ú-nu-wa-aš-he-eš ŠA* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pi-eš* ^{URU}*HA-AT-TI*, bkz. Groddek, 2002, s. 25.

¹⁴ Metin için bkz. KUB 29.39 öy.7' [^{URU}*A-ri-in-na-[(aš* ^{LÚ.MEŠ}*ha-a-pi-i-e-eš ...]*]. Transkripsiyon ve tercüme için bkz. Miller, 2013, s. 122-123.

Hitit metnilerindeki ritüelleştirilmiş vurma eylemine maruz kalanların genellikle tapınak personelleri, kral, prens ve tanrı heykellerinin olduğu bilinmektedir. Hitit belgelerine göre vurma eylemi, bazen kişinin kendisi bazen ise başka birisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Metnimizde geçen vurma eylemini ise arınma ritüelinin bir parçası olarak yorumlayabiliriz (Mouton, 2019, s. 651-653).

SONUÇ

hapiya- görevlileri hakkında daha önce yapılmış çalışmalara ek olarak incelediğimiz metinler sonucunda görülmektedir ki çoğunlukla Eski Hitit ve Hatti-Hitit çift dilli belgelerde karşımıza çıkan *hapiya-* adamları, birden fazla görevleri bulunan bir grup kült görevlisidir. Yapılan incelemeler sonucunda köpek adamların havladıkları, çıplak kaldıkları ve *šeknu-* giysisi giydikleri bilinmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız metinler sonucunda *hapiya-* adamlarının da *šeknu-* giysisi giydiğini, bazı törenlerde bu giyisiyi atıp çıplak kaldıkları ayrıca havladıkları ulaştığımız sonuçlar arasında yer almaktadır.

Hititçe çiviyazılı metinlerde süslenmiş, temizlenmiş, bezenmiş anlamındaki “*unuwantes*” sıfatı ile betimlenen *hapiya-* adamları, bazı ritüellerde altın ve gümüşten özel süsler taktıkları görülmektedir. *hapiya-* adamlarının kendilerine ait evlerinin olması ve evlerinde toplantı düzenledikleri esnada *kurša-* evinin erzak sağlaması dikkat çekmektedir. Hititçe kült merasimlerini içeren bayram metinlerinde *hapiya-* adamlarının “*LÚhapiyaš dān pedā*”, “*GAL LÚMES hapiya*” gibi ifade edilmeleri, bu görevlilerin belirli bir rütbeye tabi olduklarının göstergesidir.

hapiya- adamlarının görevleri arasında en dikkat çeken unsur, bu görevlilerin NIN.DINGIR rahibesiyle dans etmeleri, kimi zaman ise bu rahibenin *hapiya-* adamlarının evinde dans etmesidir. *hapiya-* adamların hem Büyük *Ištar* hem de *arkammi* müzik aletleri eşliğinde dans ettikleri bazı metinlere göre ise *hapiya-* adamların kralın önünde dans ettikleri ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Kült merasimlerini içeren bayram kutlamalarında *hapiya-* adamlarının olan “*hū, ūhū ipū ve zaš zaš*” şeklindeki Hattice nidaları seslendikleri görülmektedir. *hapiya-* adamların kurt adamlarla domuz öldürdükleri ve öldürdükleri domuzu ise adı bilinmeyen bir görevliye teslim etmeleri, *Ališa* kentinden temin edilen kurban malzemelerini kral ile tanrıya sunmaları, ritüel sırasında asa adamı tarafından *hapiya-* adamların başının sırtına odunla vurulması gibi çeşitli eylemler, bu görevliler hakkında önemli detaylar sunmaktadır. Birden fazla ve oldukça çeşitli görevleri bulunan bu görevlilerin Hitit kültüründeki önemi çiviyazılı metinlerde açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan R. (2010). *Hethitische Texte in Transkription*. Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri II (ABoT 2), DBH 32, Wiesbaden.
- Alparslan M. D. (1999). *Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Archi A., (1973). L'organizzazione amministrativa ittita e il regime delle offerte culturali, *OA 12*, 209-226.
- Ardzinba V. (2010). *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, Ankara.
- Arkan Y. (2003). Hitit Çivi Yazılı Kaynaklarında LÚzilipuriyatalla- Görevlisi, *ArchAnat 6/2*, 1-26.
- Bawanyeck D. (2005). *Die Rituale der Auguren*, Theth 25, Heidelberg.
- Burgin J. M. (2019). *Functional Differentiation in Hittite Festival Texts. An Analysis of the Old Hittite Manuscripts of the KILLAM Great Assembly*, StBoT 65, Wiesbaden.
- Daddi F. P. (1982). *Mestieri, professioni e dignità nell'Anatolia ittita*, Incunabula Graeca 79, Roma.
- Dardano P. (2006). *Die hethitischen Tontafelkataloge aus Hattuša (CTH 276-282)*, StBoT 47, Wiesbaden.
- Eichner H. (1992). Anatolian Numerals, *Indo-European Numerals*, 29-96.
- Friedrich J. (1952-1954). *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. I.-4. Lieferung*, Heidelberg.
- Friedrich J. - Kammenhuber A. - Hoffmann I. (2007). *Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte*. Band III/1: H/ha bis haz. Lief. 11-17, (HW² III/11-17) Heidelberg.
- Gavaz Ö. S. (2015). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KUŠkurša Üzerine Bir Değerlendirme (An Evaluation of KUŠkurša Which was Mentioned in Hittite Cuneiform Text), *Fs Günbatt*, 99-111.
- Girbal Ch. (1986). *Beiträge zur Grammatik des Hattischen*, Frankfurt am Main- Bern - New York.
- Groddek D. (2002). *Hethitische Texte in Transkription*. KBo 30, DBH-P 2, Dresden.

- Groddek D. (2004). *Hethitische Texte in Transkription. KUB 20*, DBH-P 13, Dresden.
- Groddek D. (2008). *Hethitische Texte in Transkription. KBo 22*, DBH 24, Wiesbaden.
- Güterbock H. G. - Hoffner H. A. (1997). *The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Vol. P, fasc. 3: (UZU)pattar A to putkiya-, (CHD 4/3) Chicago.
- Jakob-Rost L. (1977). Zu hethitisch LÚhapija-, *AoF* 5, 263-267.
- Kammenhuber, A. (1969). Das Hattische, *HbOr Abt. I, Bd. 2. Erster und zweiter Abschnitt, Lfg. 2: Altkleinasiatische Sprachen*, Leiden/Köln, 428-546.
- Kırçıl Z. N. (2023). *Hititçe Çiviyazılı Kaynaklara Göre Teteşhapi ve Kültü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kırçıl Z. N. (2024). Ein indirekter Join KBo 30.161(+) KBo 25.46 und CTH Nummer Veränderung - NABU (1), 26-28.
- Klinger J. (1996). *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht*, StBoT 37, Wiesbaden.
- Melchert, H. C. (1983). Pudenda hethitica, *Journal of Cuneiform Studies* 35, 137-145.
- Melchert, H. C. (1989). PIE 'Dog' in Hittite?, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 50, 97-101.
- Miller J. L. (2013). *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, (SBL 31) Atlanta.
- Mouton A. (2019). Ritualized Violence in Hittite Anatolia, *IXth International Congress of Hittitology*, Çorum, 641-668.
- Mouton A. (2021). Dog-men, bear-men, and the others: men acting as animals in Hittite festival texts, *Fierce lions, angry mice and fat-tailed sheep Animal encounters in the Ancient Near East*, McDonald Institute Conservations, Cambridge, UK, 79-94.
- Nakamura M. (2007). Ein Beitrag zur Rekonstruktion der hethitischen Textgruppe CTH 738, *Fs Dinçol-Dinçol*, 533-541.
- Neu E. (1980). *Althethitische Ritualtexte im Umschrift*, StBoT 25, Wiesbaden.
- Neu E. (1983). *Glossar zu den althethitischen Ritualtexten*, StBoT 26, Wiesbaden.
- Oettinger N. (1984). Sekundärwirkungen des Umlauts beim hethitischen Nomen, *ZVS* 97, 44-57.
- Popko M. (1994). *Zippalanda. Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien*, THeth 21, Heidelberg.
- Puhvel J. (1991). *Hittite Etymological Dictionary Vol. 3: Words beginning with H*, Berlin - New York.
- Schuster H. S. (1974). *Die hattisch-hethitischen Bilinguen I. Einleitung, Texte und Kommentar. Teil 1*, DMOA 17, Leiden.
- Schuster H. S. (2002). *Die hattisch-hethitischen Bilinguen. II. Textbearbeitungen Teil 2 und 3*, DMOA 17/2, Leiden - Boston - Köln.
- Stivala G. (2006). *I canti corali hattici*, Facoltà di Lettere e Filosofia Dipartimento di Linguistica, Firenze.
- Singer I. (1984). *The Hittite KI.LAM Festival, Part Two*, StBoT 28, Wiesbaden.
- Soysal O. (2004). *Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung*, HbOr I/74, Leiden - Boston.
- Taggar-Cohen A. (2006). *Hittite Priesthood*, Theth 26, Heidelberg.
- Tischler J. (1993). *Hethitisches Etymologisches Glossar, Teil III. Lieferung 9, T, D/2*, Innsbruck.
- Tischler J., (2016). *Hethitische Texte in Transkription. KUB 56 und KUB 57*, DBH 49, Wiesbaden.
- Ünal A. (1988). Hittite Architecture and a Rope-Climbing Ritual, *Belleten* 52, 1469-1503.

KISALTMALAR

AoF: Altorientalische Forschungen, Berlin, 1974vd.

Belleten: Belleten / Türk Tarih Kurumu. Turkish Historical Society Review Bd. 1ff. (Ankara) 1937vd.

ArchAnat: Anadolu arşivleri/Archivum Anatolicum, Ankara, 1995vd.

DBH: Dresdner Beiträge zur Hethitologie Dresden, Wiesbaden, 2002vd.

DMOA: Documenta et Monumenta Orientis Antiqui. Studies in Near Eastern Archaeology and Civilisation, Leiden, 1947vd.

Fs Dinçol-Dinçol: Alparslan M. - Doğan-Alparslan M. - Peker H. (ed.), VITA - Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan/Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol, Istanbul, 2007.

Fs Günbatti: Albayrak İ. - Hakan E. - Murat Ç. (ed.), Cahit Günbatti'ya Armağan / Studies In Honour of Cahit Günbatti, Ankara, 2015.

HbOr: Handbuch der Orientalistik, Leiden.

NABU: Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires.

OA: Oriens Antiquus. Studia Biblica et Orientalia.

StBoT: Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden, 1965vd.

THeth: Texte der Hethiter, Heidelberg, 1971vd.

ZVS: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen.

ANALYSES AND COMPARISON OF MUDBRICK BUILDING MATERIALS FROM SEYİTÖMER HÖYÜK EARLY BRONZE AGE-III AND MIDDLE BRONZE AGE

SEYİTÖMER HÖYÜK ERKEN TUNÇ ÇAĞI-III VE ORTA TUNÇ ÇAĞI KERPIÇ YAPI MALZEMELERİNİN ANALİZLERİ VE KARŞILAŞTIRMASI

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 10 Ekim 2023
Hakem Değerlendirmesi: 3 Kasım 2023
Kabul: 6 Haziran 2024

Received: October 10, 2023
Peer Review: November 3, 2023
Accepted: June 6, 2024

DOI: 10.22520/tubaar.1374064

Eda TAŞÇI* - Hale YILDIZAY - Nazan ÜNAN*** - Merve Dağcı TEKİN******

ABSTRACT

Archaeological excavations have been carried out intermittently since 1989 in Seyitömer Höyük, a medium-sized mound located 25 km northwest of Kutahya. Seyitömer Höyük excavation, a salvage excavation, aims to excavate the entire pile. The layers unearthed during the excavations are essential in that they are as a whole and reveal the architectural plans. The Middle Bronze (MBA) and Early Bronze III (EBA-III) periods and layers were unearthed during the rescue excavation in 2021 at the mound. In this study, the mudbrick samples recovered from the settlements and buildings of the MBA and EBA-III layers of Höyük were defined and named. 10 mudbrick samples taken from specific periods and locations were determined, and their periodical properties were determined. Chemical compositions of mud brick samples were analyzed by X-ray fluorescence (XRF), and mineralogical, compositions were determined by X-ray diffraction (XRD). The bond structure of the mudbrick samples was confirmed by comparing them with the Fourier transform infrared spectroscopy (FTIR) analysis results. In addition, some of the mudbrick, which are thought to have been exposed to periodic fires, were selected, and subjected to scanning electron microscopy (SEM) analysis and energy dispersive X-ray (EDX) analysis.

Keywords: Mudbrick Building Materials, Seyitömer Höyük, Early Bronze Age-III, Middle Bronze Age

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fakülte, Bölüm,
e-posta: eda.tasci@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3346-8833

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fakülte, Bölüm,
e-posta: hale.yildizay@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3896-9912

*** Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fakülte, Bölüm,
e-posta: nazan.unan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6517-9441

**** Dr. Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fakülte, Bölüm,
e-posta: merve.dagci@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6639-8080

ÖZET

Kütahya ilinin 25 km kuzeybatısında yer alan orta ölçekli bir höyük olan Seyitömer Höyük'te 1989 yılından beri aralıklarla arkeolojik kazılar gerçekleştirilmektedir. Kurtarma kazısı niteliği taşımakta olan Seyitömer Höyük kazısında höyüğün tamamının kazılması hedeflenmektedir. Yapılan kazılarda açılan tabakalar, bütün halinde ve mimari planları da ortaya çıkaran şekilde olması açısından önem taşımaktadır. Höyük'te gerçekleştirilen kurtarma kazısında Orta Tunç (MBA) ve Erken Tunç III (EBA III) dönemleri ve tabakaları ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada özellikle MBA ve EBA III tabakalarının yerleşim yeri ve mekânları içinden ele geçirilen yapılarıdaki kerpiç bün-yeleri tanımlanarak adlandırılmıştır. Ele geçen dönemleri ve konumları belli mekanlardan alınan 10 adet kerpiç örneği karakterize edilerek dönemsel özellikleri analiz edilmiştir. Kerpiç numunelerine ait kimyasal kompozisyonlar X-ışını floresansı (XRF), mineralojik ve faz kompozisyonları X-ışını difraksiyonu (XRD) ile belirlenmiştir. Kerpiç örneklerinin yapısında bulunan bağ yapı özellikleri Fourier dönüşümlü kızılötesi spektroskopisi (FTIR) analiz sonuçları ile kıyaslanarak teyit edilmiştir. Ayrıca dönemsel yangınlara maruz kalmış olduğu düşünülen kerpiç örneklerinin bazıları seçilerek SEM analizi ve EDX analizine tabi tutularak kerpiçlerde oluşan bozunma miktarındaki farklılıklar, dönemsel olarak kullanılan kilerdeki yapısal farklılıklar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seyitömer Höyük, Erken Tunççağı, Ortatunççağı, Kerpiç Malzemeler

INTRODUCTION

Seyitömer Höyük is located within the lignite reserve area of Çelikler Seyitömer Electricity Generation Company, located near the town of Seyitömer, 25 km northwest of Kutahya city center (Fig. 1). While the Seyitömer Höyük excavation area, located within the Seyitömer Lignite Basin, had a high hill topography before the excavations started, the hill topography reached a lower point in November 2021. The last aerial photograph formed as of the end of the 2021 excavation period is given (Fig. 2).

Seyitömer region, which has a continental climate, is geologically composed of river and lake sediments. According to Ozcan (1986), the Seyitömer formation is Miocene in age. It consists of five members: the sandstone-pebblestone member, the mudstone-claystone member, the laminated shale member, the siliceous limestone member, and the clay-limestone member.

In the south and west of the Seyitömer Lignite basin, the suffice-level clay-limestone consists of grayish-white clayey limestone and whitish-gray-colored intermediate levels (Yanık, 1997). The fact that this region, whose geological features were detailed, is a clay basin that has many benefits for human beings has a significant effect on selecting this region as a settlement within the

archaeological chronology. Excavations in Seyitömer Höyük, initiated by the Eskişehir Museum Directorate in 1989 (Aydın *et al.*, 1991), were continued by the Afyon Museum Directorate between 1990-1995 (Topbas, 1992; Topbas, 1993; Topbas, 1994; Ilaslı, 1996), and the Kutahya Dumlupınar University Archaeology Department carried out studies between 2006 and 2014 (Bilgen *et al.*, 2015). The excavations started in 2019 under the presidency of the Kutahya Museum Directorate are continuing. Based on the studies, the stratification is in the form of I- Roman Period, II- Hellenistic Period, III- Achaemenid (Iron Age), IV- Middle Bronze Age (MBA), V- Early Bronze Age III (EBA-III), VI- Early Bronze Age IIIA (Unan *et al.*, 2020).

The VI. layer is the transition layer dated between EBA-III and EBA-II, and the plan features of the EBA-III settlement in terms of architecture started to become evident in this layer VI a was dated to EBA II and a part of this layer was exposed, and it was determined that the settlement was built in accordance with the Anatolian settlement plan. There are bull-headed hearths, domed ovens, and storage compartments in the spaces created alongside common walls (Unan *et al.*, 2021). The level dated to EBA III has four phases and shows a regular settlement plan.

Figure 1. Map showing the location of Seyitömer Höyük/ *Seyitömer Höyüğü'nü konumunu gösteren harita.*

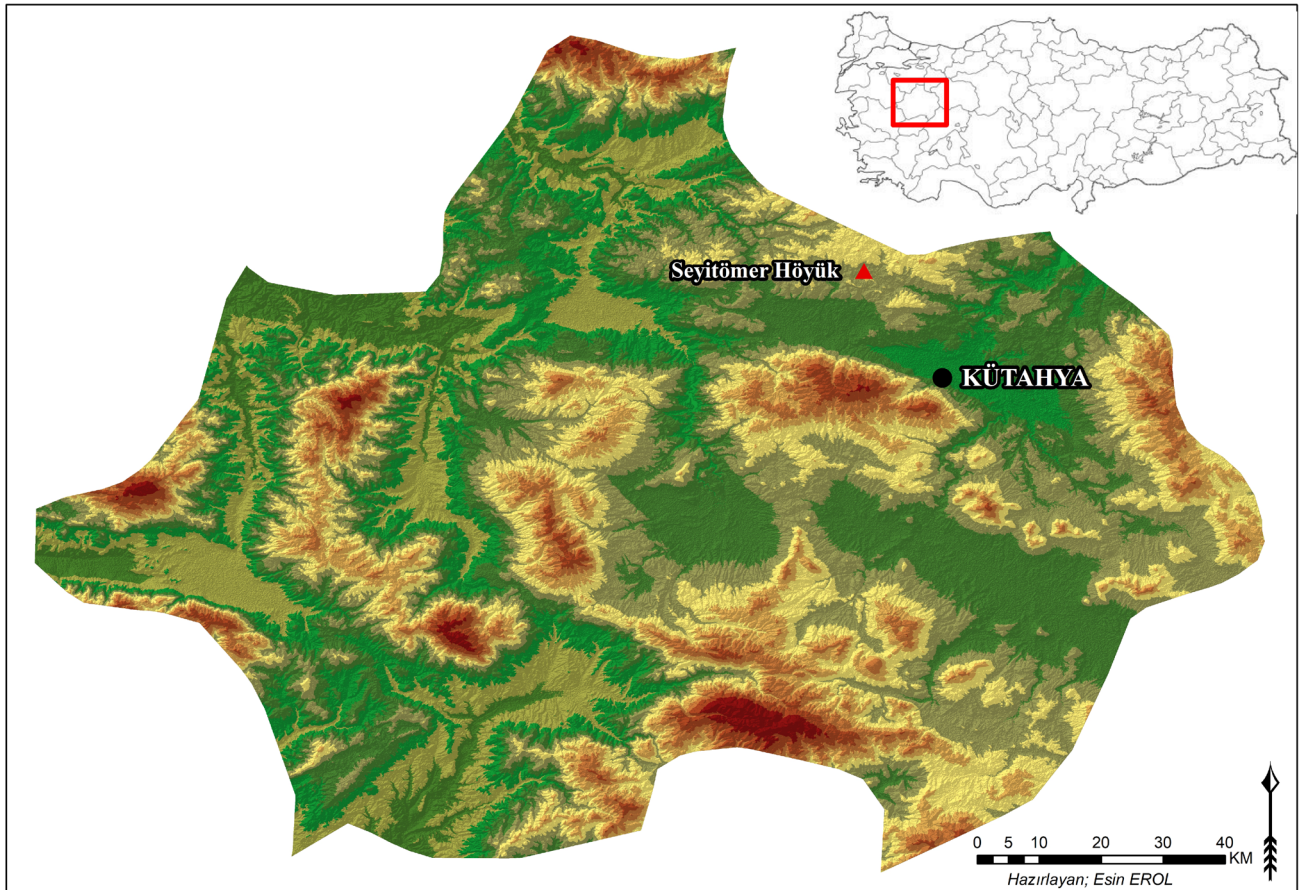

Figure 2. Aerial photograph of Seyitömer Höyük in 2021/ *Seyitömer Höyük 2021 yılı hava fotoğrafı.*

The settlements surrounded by walls contain workshop spaces, religious structures, and administrator buildings. There are bull-headed hearths, dome ovens, and partitions among the interior equipment of the areas (Unan *et al.*, 2020). Figure 3 shows the plan of the A, B, C, and D phases of the Level V of Seyitömer Höyük. The use of mud brick in EBA-III (Level V) settlement

appears similarly in every step. In addition, in Figure 4, the intermediate mudbrick wall of Seyitömer Höyük V/D phase space 82 is seen. As seen in the photo, the intermediate wall can be used as a common wall in more than one space. The double-faced, solidly built walls are often raised with stone up to the roof.

Figure 3. Plan of the levels A, B, C and D of Seyitömer Höyük level V / *Seyitömer Höyük V. tabaka A, B, C ve D evrelerinin planı*

Figure 4. Seyitömer Höyük Phase V/D, Room 82, mud brick partition / *Seyitömer Höyük V/D evresi 82 no'lu mekan, kerpiç ara duvar.*

In phase D, one wall of the space was made of mudbrick or was used to divide a large room into two. Fig. 5 shows the mudbrick detail of Seyitömer Höyük Phase V/D (Unan, 2019). In addition, mud brick was used to create storage compartments, usually located in the corners of the spaces. In phase C, although the use of stone in the construction of the walls continues, one of the room's walls was built with mud brick, or the wall built with

stone was raised with mudbrick. The average dimensions of the mudbricks used in this phase range from 0.01 x 0.35 x 0.35 m to 0.10 x 0.40 x 0.70 m (Unan, 2013). In this phase, the use of mudbrick is more intense than in other phases (Bilgen *et al.*, 2015). In Phase B, two rooms were built with mudbrick on a stone foundation and only mudbrick was used to divide the rooms. In phase A, mud-brick piles were encountered in a few rooms.

Figure 5. Seyitömer Höyük V/D phase mudbrick detail / *Seyitömer Höyük V/D evresi kerpiç detay.*

Based on these data, it is possible to say that the walls of some rooms were raised with mudbrick. The mudbrick dimensions used in this phase range from 0.30 x 0.50 x 0.65 m to 0.10 x 0.20 x 0.40 m (Bilgen, 2012).

Level IV, dated as MBA, has three phases and is surrounded by a robust fortification system. The buildings were built by bricklaying, and structures with one to three rooms were identified. Inside the spaces are horseshoe hearths, ovens, compartments, and benches, while outside are circular silos (Unan, 2019). When the Middle Bronze Age layer is evaluated architecturally, it can be said that the materials used in architecture consist of rubble stone, clay soil, and wood. Space floors are usually compacted soil floors. In some examples, it is seen that some rooms or sections of the building are stone pavement, while other parts are built on an earthen base (Bilgen and Bilgen, 2015). It was found in the MBA layer, especially in phases B and C, in the form of mud bricks found in piles on the stone walls and inside the rooms (Yuzbasioğlu, 2010). The walls were generally raised with stones up to the roof. In some examples, it was found that stone was introduced to a certain height, and the remaining upper part was raised with mudbrick blocks. Although the dimensions of the mud brick bricks vary, they appear to be 0.10 x 0.45 x 0.50 m on average (Unan, 2013).

Clay, the primary raw material of mud brick-based building materials, is a naturally occurring material that mainly consists of fine-grained minerals, becomes plastic when sufficient water is added and can harden by drying and firing. The definition of “clay mineral” is used for layered silicate group minerals and minerals that give plasticity to clays and harden by drying and firing (Bilgen and Olgun, 2012).

It is known that clay, used as a building material since the Neolithic Period, was used in different ways. Mud brick is a building material obtained by mixing straw or other vegetable fibers (such as reed-like plants, straw, and tree branches) into clayey soil, kneading, then pouring into molds and drying in the open air. Suitable soil, additives, and soil-water mixture are essential to preparing mud brick mud. The shrinkage that occurs after drying affects the self-supporting strength of the structure (Ozdoğan, 1996).

The mud brick-based building material, the production stage of which is elementary, is obtained by mixing gravel, straw, and sometimes animal hair with clay soil and water, then pouring it into molds and drying it in the sun (Akkas, 2011). The clay in the soil acts as a binder in the mud brick mixture, while the gravel, straw, and water mix provide plasticity to the ground so that the earth can be molded. The energy required for drying and gaining strength is supplied by the sun. Since 9000

BC, mudbrick has been widely used as the material for different structures such as houses, barns, pens, and poultry (Dirican and Akyol, 2019).

The mudbricks, which are also the subject of this article, are used periodically in almost every layer. The study aims to analyse a total of about 750 years of mudbrick samples from the four phases of the EBA III period to the following MBA period. As a result we can say that EBA and MBA are different periods. Th that similar substances were added to the mudbrick when it was made. In addition, as a result of exposure to a certain temperature in the settlement, all to compare the heat exposure rates of the mudbrick samples recovered is also among the aims of the article.

MATERIAL AND METHODS

A general aerial photograph of the EBA-III periods D and the V/D phase of the MBA period from the Seyitömer Höyük region in 2021 from the top view is given in Fig.1. In Fig.2, the photographs of the places where the mudbrick structures belonging to the EBA-III period and the MBA period were found during the V/D phase excavation process can be seen.

One-to-one scale photographs of the representative samples belonging to the EBA-III period and the MBA period are given in Fig.4 and Fig.5, respectively. In Table 1, the archaeological period of the mudbrick samples (as Early Bronze and Middle Bronze), the year and place, the archaeological code, and the type (in which part of the finds settlement was taken and prepared for analysis) are defined.

After completing the definition of the archaeological site and finds, the stages of preparation of the finds for archaeometric analysis were started.

Table 1. Naming the EBA III and MBA mud brick samples / *EBA III ve MBA kerpiç buluntularının adlandırılması.*

Code	Artefacts Archaeological Period	Find Year, Context and Archaeological Code
EBA-III-1	EBA-II-III VI (Transition)	Place 6 B
EBA-III-2	EBA-III V/D	Place 67 D
EBA-III-3	EBA-III V/D	Place 51 A
EBA-III-4	EBA-III (V/D)	Place 51
EBA-III-5	EBA-III V/C	Place 72
EBA-III-6	EBA-III V/C	F-13 Place GD Corner
EBA-III-7	EBA-III (V/B)	Place 10
MBA-1	MBA (IV/C)	Place 1
MBA-2	MBA (IV/C)	K-7 Place 1
MBA-3	MBA (IV)	L-15 Place 4

In this research paper, a characterisation study was carried out on the clay samples obtained from the region and mud brick samples obtained from the excavations, which are thought to have been seen in the fire.

Each supplied mud brick sample was subjected to grinding and sieving processes below 63 μm . To determine the quantitative ratio of the oxides in the internal structure of the powdered samples and to examine their standard properties in detail, a chemical analysis of the samples was made with X-ray fluorescence (XRF) (Spectro X-Lab 2000). The chemical analysis results of 12 samples are given in Table 2.

This analysis was performed using the ATR (Attenuated total reflectance) method, in which direct analyses of powder samples can be carried out in the Bruker brand Alpha-model FTIR device, with a resolution of 4 cm^{-1} in the wavelength range of 400-4000 cm^{-1} , and the average of the measurement result and spectra were obtained.

By the chronological order of the findings, the microstructural and microchemical properties of the selected samples were examined by the SEM-EDX technique, considering the fire exposure rates. Scanning electron microscopy is an analysis technique in which electrons are used instead of light as a source and scans

Table 2. Chemical analysis results of EBA III and MBA mud brick samples / *EBA III ve MBA kerpiç buluntularının kimyasal analiz sonuçları.*

CODE	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Na ₂ O	CaO	K ₂ O	MgO	TiO ₂	Fe ₂ O ₃	Cl	P ₂ O ₅	SO ₃	MnO	LOI
EBA III-1	53.5	11.0	0.6	7.6	2.5	4.4	0.4	6.5	0.1	0.3	0.1	0.2	12.5
EBA III-2	36.8	7.9	0.3	19.2	2.4	5.5	0.3	3.9	0.1	0.3	0.4	0.1	22.1
EBA III-3	48.7	9.8	0.4	15.2	2.2	5.8	-	5.4	0.09	0.5	0.08	0.2	10.8
EBA III-4	39.2	8.5	0.3	21.8	1.8	5.5	0.3	4.5	0.1	0.5	0.1	0.1	16.7
EBA III-5	58.8	12.5	0.6	7.8	3.1	3.5	0.5	6.3	0.1	1.1	0.2	0.2	4.9
EBA III-6	57.9	14.0	1.2	7.9	2.5	4.3	0.5	5.3	-	0.4	0.1	0.1	5.2
EBA III-7	60.9	14.0	0.9	2.7	2.6	2.3	0.6	9.2	0.1	0.2	0.1	0.2	5.6
MBA-1	46.9	10.1	0.6	12.9	2.8	4.8	0.4	4.9	0.1	0.3	0.1	0.1	15.5
MBA-2	35.7	7.1	0.3	16.8	1.7	9.1	0.2	3.9	-	0.3	0.1	0.1	24.2
MBA-3	67.0	12.4	0.8	4.5	2.4	2.2	0.5	5.8	-	0.4	0.1	0.1	3.5
Clay	37.2	7.7	0.5	11.5	1.06	7.2	0.2	3.6	-	0.2	0.2	0.1	30.0
Fired clay	53.3	9.9	0.3	17.4	1.6	8.9	0.3	6.2	0.1	0.4	1.1	0.2	-

LOI: Loss on ignition

In order to determine the mineralogical properties of the mudbrick samples used as architectural structures in this period, mineralogical analyses were performed by XRD method and the changes that occurred in mudbrick structures over time were defined. X-ray diffraction (XRD) analyses (Rigaku Miniflex X-ray diffraction) were performed on samples ground into fine powder in an agate mortar. In the analysis of the samples, Cu K α radiation, 20 mA, 40 kV, speed 0.5°/min was used. Measurements were made with a 2 θ angle in the range of 5°-70°, with a step size of 0.02°.

In the study, FTIR analysis, which is the most preferred one in the characterization of natural organic materials, especially organic compounds of ancient building materials, was used. Fourier transform infrared spectroscopy (FTIR) method can simultaneously collect high spectral resolution data over a wide wavelength range.

the sample's surface to be analyzed as high-energy strips. Microstructural/microchemical properties of materials are determined by SEM/EDX analysis. For this purpose, the FEI NovanoSEM 650 model SEM/EDX device was used in this study. Before the analysis, the mud brick finds were coated with platinum in the coating device and made conductive. The chemical compositions of the samples were determined by EDX spectra taken at different scales. EDX results are considered as elements and oxide forms.

RESULT AND DISCUSSION

In this study, a chronological classification of 12 mudbrick building material finds belonging to the EBA III period and the V/D phase of the MBA period recovered from the Seyitömer mound, located 25 km northwest of Kütahya province, during the excavations of 2021.

The fire processes and burning rates that the mudbrick material finds are thought to have been exposed to according to their periods were evaluated through characterization studies. In addition, the clay obtained from the region was analyzed and compared with the analysis of EBA III and MBA mudbrick finds.

In chemical analyses, the percentages of oxides such as SiO_2 , Al_2O_3 , CaO , MgO , K_2O , Na_2O , and Fe_2O_3 in the samples are generally determined. The mineral type (e.g. for clays) can be determined by comparing the percentages determined by analysis with the oxide results obtained from the sample. For example, $\text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3=1.3$ in pure kaolinite (Qiu *et al.*, 2004). Values greater than this indicates the presence of clay and free quartz in the structure. High fire loss also indicates that the sample contains volatile substances such as CO_3 and SO_4 . Alkaline earth and oxides greater than 1% indicate the presence of mica, feldspar, and alkalis in the structure. Table 2 shows the chemical analysis results of the Early Bronze III and Middle Bronze Age samples. When evaluating the results of the chemical analysis, it can be said that the clay soil obtained from the region contains a high percentage of CaO (11.52%). In addition, the clay soil has a $\text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3$ ratio of 4.83 and contains free quartz. After firing, the $\text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3$ ratio of the clay soil increased to 5.34. In addition, the fire loss in the clay soil after firing is zero.

In Table 2, CaO/SiO_2 , $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ and fire loss ratios of EBA III specimens and MBA specimens were shown on the graph to show the properties of adobe building materials defined by chemical analysis in terms of their fire exposure (proportionally) and the specimens that were thought to be most exposed to fire were shown on the graph comparatively (Fig. 6). Fig. 6, according to the comparison graph of the fire loss, CaO/SiO_2 , $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ ratios of the EBA III samples, the EBA III-7 sample is the most exposed to fire. It is followed by EBA III-6, EBA III-5 and EBA III-1. EBA III-2, EBA III-3, and EBA III-4 represent the less fire-exposed group samples.

Figure 6. Comparison of loss on ignition, CaO/SiO_2 and $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ ratios of EBA-III mud brick samples / EBA III kerpiç buluntularının ateş zaiyatı, CaO/SiO_2 ve $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ oranlarının karşılaştırması.

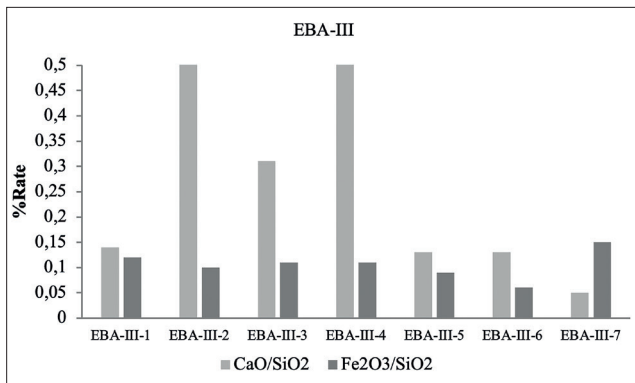
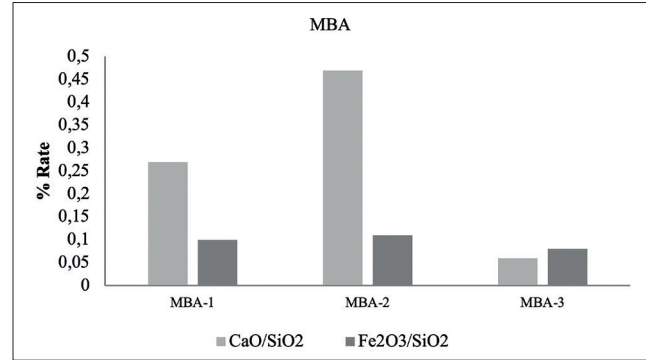

Fig. 7, the proportional comparison graph of fire loss, CaO/SiO_2 and $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ of the Middle Bronze samples shows that MBA-2, MBA-1, and MBA-3 are the most fire-exposed finds, respectively.

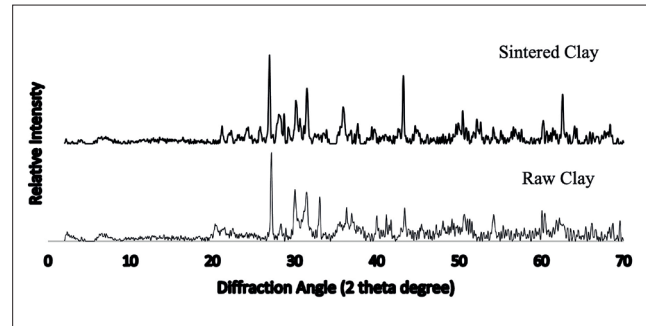
Figure 7. Comparison of loss on ignition, CaO/SiO_2 and $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ ratios of MBA mud brick samples. loss on ignition / MBA kerpiç buluntularının ateş zaiyatı, CaO/SiO_2 ve $\text{Fe}_2\text{O}_3/\text{SiO}_2$ oranlarının karşılaştırması.

When the XRD analysis of the clay obtained from the Seyitömer region and the same clay after firing 1000 °C is analyzed, it is seen that the clay obtained from the region is mainly composed of quartz, anorthite, and muscovite phases. The amorphous ratio of the raw clay is higher before firing, while the crystallization rate increases after firing. It can be said that thanks to the low Al_2O_3 ratio in the clay, the melting phases, and the high CaO ratio, the clay of the region started to sinter after firing and the transition to phase transformations began.

In addition, in Fig.8 when the XRD phases of the raw clay and fired clay samples are examined, it can be said that the clays contain muscovite/illite phase, quartz, and a small amount of calcite phase. After firing, it was observed that the crystallinity of the clay minerals phases increased, and more severe quartz phases emerged.

Figure 8. XRD results of raw clay and fired clay samples / Ham kil ve pişmiş kil örneklerinin XRD sonuçları.

Figures 9 show the XRD analysis phases of the finds belonging to the EBA-III period. By comparing the relative intensities of the phases formed in the qualitative analysis results, the stages determined according to the PDF cards of the JADE analysis program can be interpreted.

In the samples, it is seen that the dominant phases are mostly quartz (PDF=98-020-0727), anorthite (PDF=98-020-1644), and a small amount of muscovite (PDF=98-006-8548), illite (PDF=98-009-0144) phase.

In the comparative XRD phase analysis table in Figure 9, where the samples from the EBA-III period were exposed to fire at different rates, the amorphous and crystalline states of the samples, the relative increases, and decreases in the phases are seen. When the XRD analysis of the EBA-III-7 graph, which is thought to be exposed to the most oxidation conditions, is examined, it is believed that the crystallization is high, and the clay used in the mud brick is exposed to heat. The change in intensity of the quartz phase, the formation, and quantitative differences in the anorthite phase, and the presence and evolution of the muscovite degree in XRD are seen. The change in the state of being exposed to fire is from most to low; the samples exposed to the highest fire are EBA-III-7, EBA-III-6, EBA-III-5, EBA-III-4, EBA-III-3, EBA-III-2, EBA-III-1 respectively.

Figure 9. XRD results of EBA-III mud brick samples. (Q: Quartz, A: Anorthite, M: Muscovite)/ EBA III kerpiç buluntularının XRD sonuçları. (Q: Kuvars, A: Anortit, M: Muskovit).

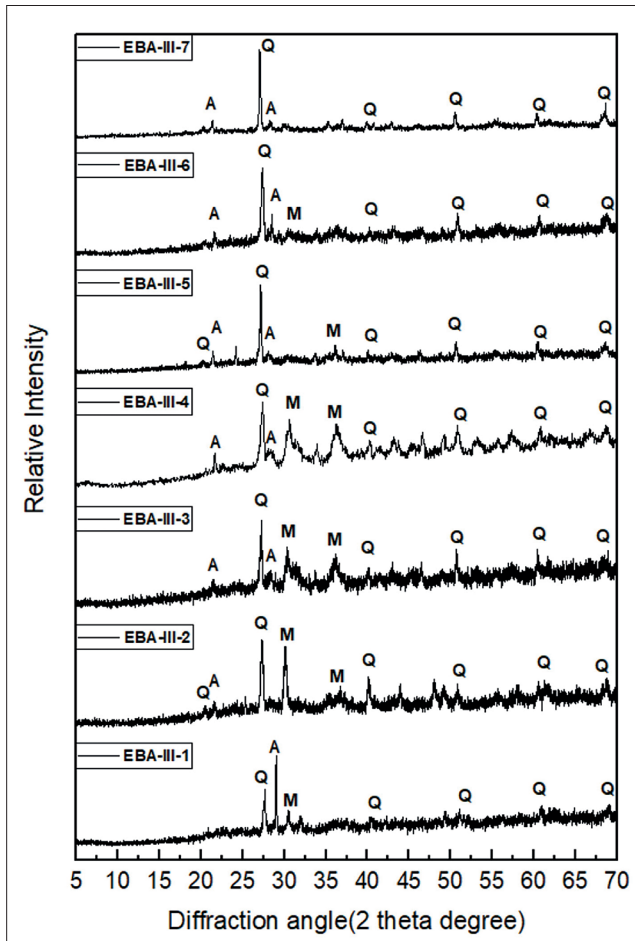

Figure 10 shows the XRD analysis phases of the findings belonging to the MBA period. By comparing the relative intensities of the phases formed in the qualitative analysis

results we have examined here, the stages determined according to the PDF cards of the JADE analysis program can be interpreted. When the Middle Bronze Age samples are analyzed, it is seen that the examples contain quartz (PDF=98-020-0727), anorthite (PDF=98-020-1644), a small amount of muscovite (PDF=98-006-8548), illite (PDF=98-009-0144) and a small amount of calcite. In XRD data, it can be said that MBA-1 and MBA-2 are less fire, and MBA-3 was exposed to a higher temperature. It can be said that MBA-1 is exposed to more fire than MBA-2 (it can be evaluated by analyzing the intensity of muscovite and quartz peaks, which are approximately 30 degrees in MBA-2).

Figure 10. XRD results of MBA mud brick samples. (Q: Quartz, A: Anorthite, M: Muscovite)/MBA kerpiç buluntularının XRD sonuçları. (Q: Kuvars, A: Anortit, M: Muskovit).

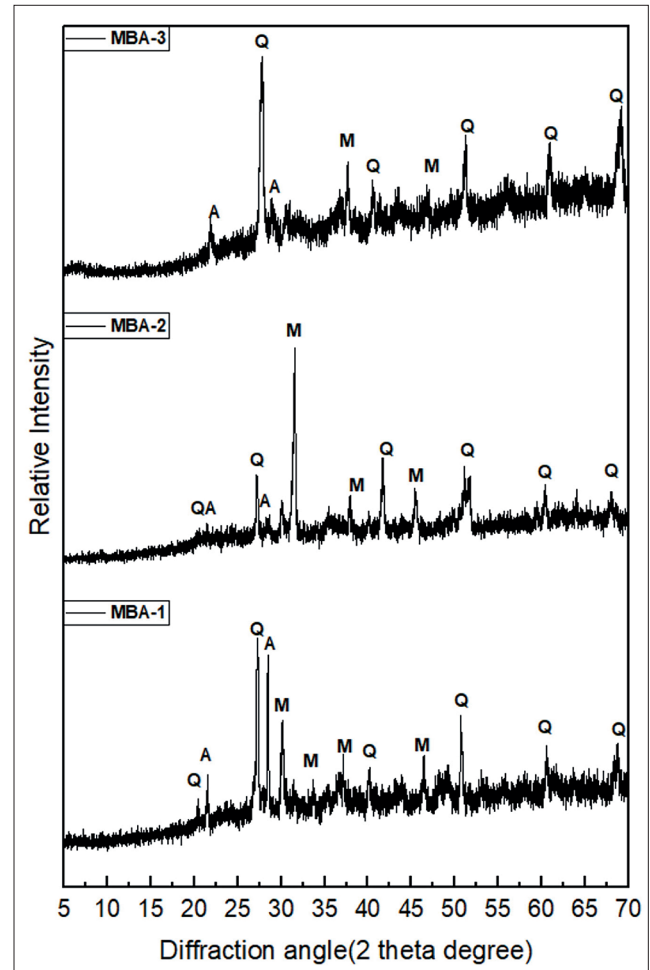

Figure 11, Figure 12, and Figure 13 show the FTIR graphs of samples from clay-fired clay, EBA-III period, and MBA period, respectively. It is seen that the results are complementary to XRF, and XRD analyses. In some previous studies, it was seen that FTIR was used to examine the effects of carbonaceous particles exposed to SO₂ on different building materials.

Figure 11. FTIR results of clay and fired clay samples / *Ham kil ve Pişmiş kil numunelerinin FTIR sonuçları.*

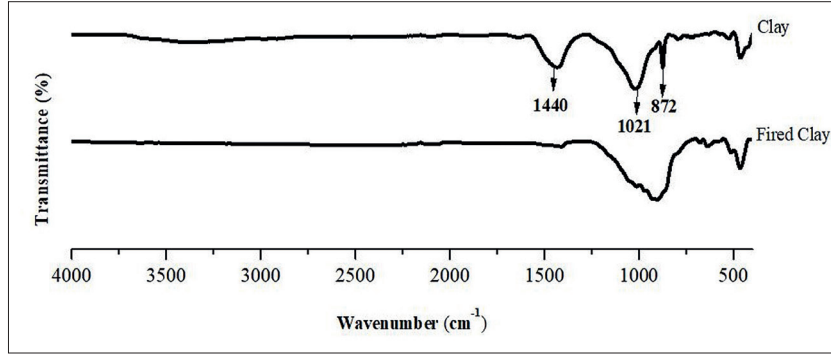

Figure 12. FTIR results of EBA-III mud brick samples / *EBA III kerpiç buluntularının FTIR sonuçları.*

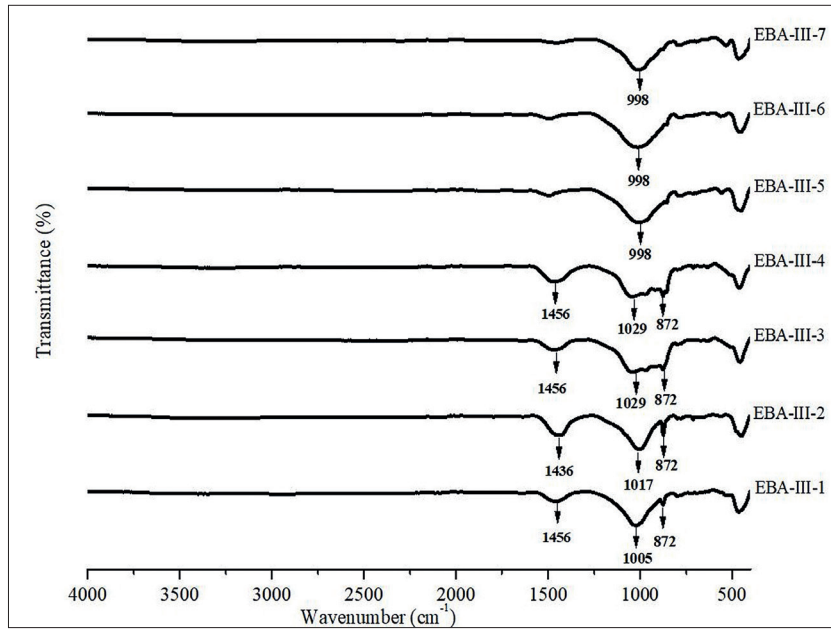
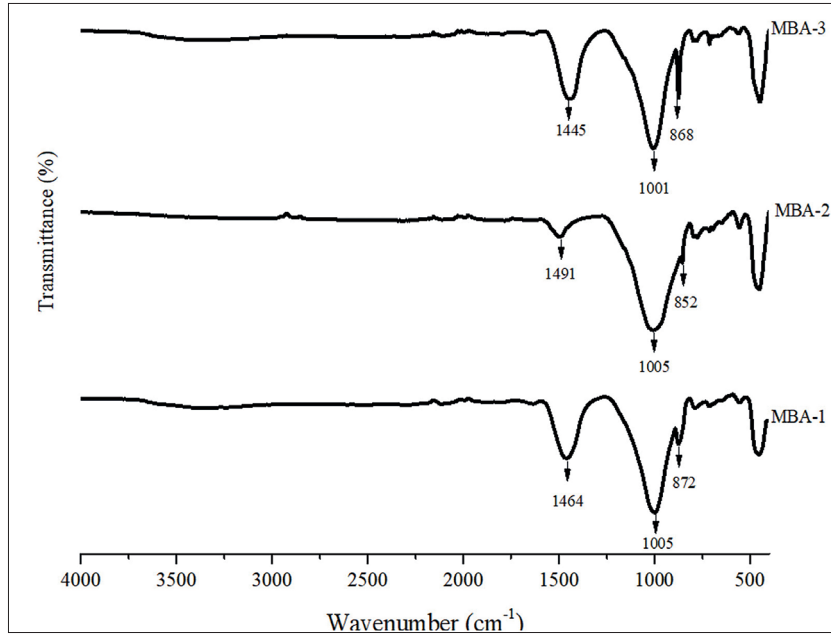

Figure 13. FTIR results of MBA mud brick samples / *MBA kerpiç buluntularının FTIR sonuçları.*

When the FTIR analyses of the finds and clay samples are examined, the peaks seen around 500 cm^{-1} belong to the silicon atom with a coordination number of four with oxygen (Khale and Chaudhary 2007, Yunsheng, et al, 2007). These peaks are from quartz crystals.

In aluminosilicate materials containing clay, such as clay and adobe, Si-O-Si or Al-O-Si asymmetric stretching peaks occur at $990 - 1090\text{ cm}^{-1}$. FTIR analysis of calcined clay or mud bricks presumably exposed to fire, shows that this peak has shifted to around 989 cm^{-1} . It is thought that the decrease of this value to lower values is due to the partial replacement of SiO_4 tetrahedrons by AlO_4 tetrahedrons. This situation represents the change in structure due to exposure to fire (Ormancı et al. 2024, Khale and Chaudhary 2007, Panias et al. 2007, Perisic et al. 2016).

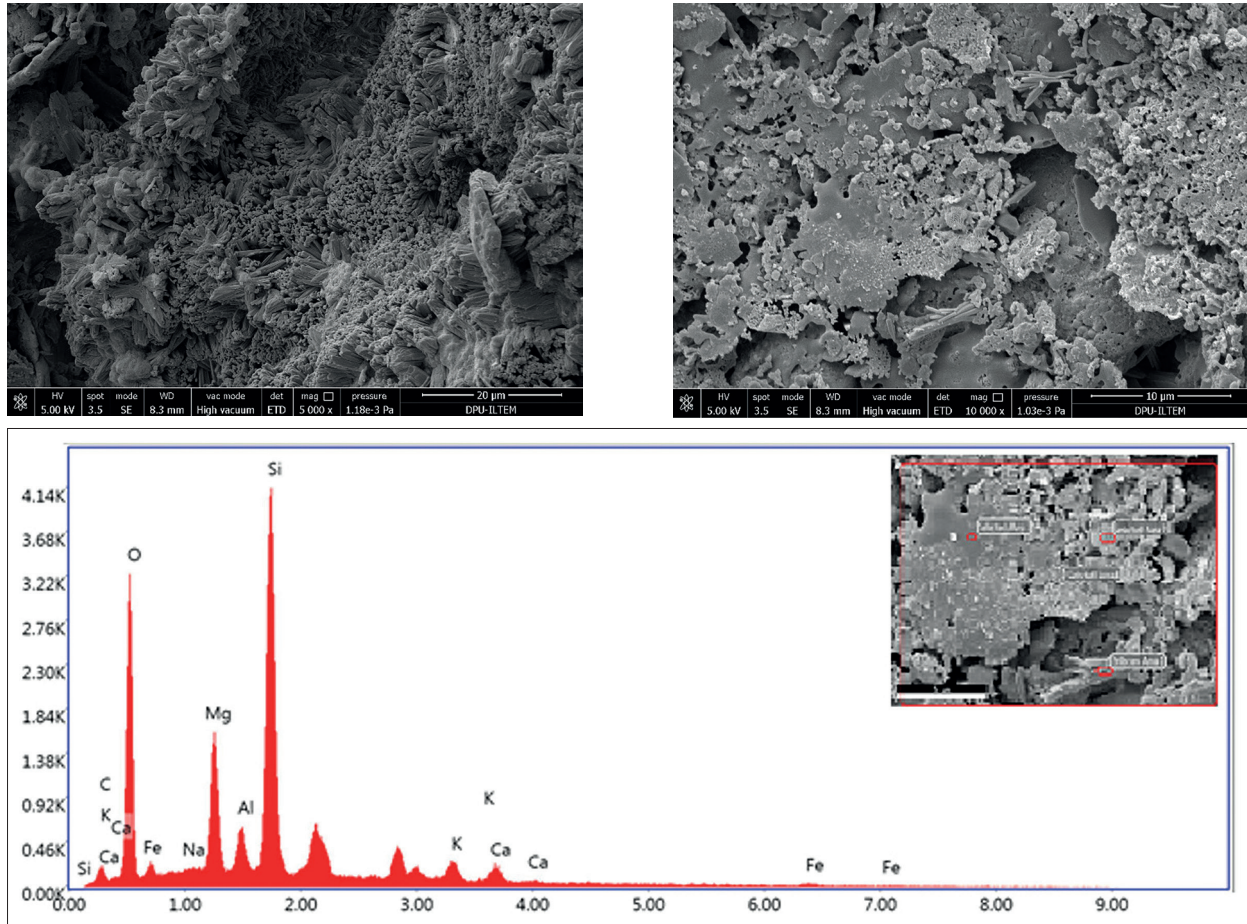
The stretching vibrations of CaCO_3 with peaks at $1440-1500\text{ cm}^{-1}$ and $850-872\text{ cm}^{-1}$ have been identified in samples (Melo, et al. 2014; Ormancı, et al. 2024).

In the FTIR spectra of calcined clay and fire-exposed EBA III 5-6-7 samples in Figures 11 and 12, the peaks around 1450 and 870 cm^{-1} are significantly reduced and disappeared. This indicates that carbonates leave the structure with exposure fire.

Fire ignites organic-based additives in building materials such as mud brick and plaster causing various types of damage to the material. If the temperature rises above 200 degrees at the start of the fire, the bound water in the mud brick and application begins to move away from the body. When the temperature rises above $450-600\text{ }^{\circ}\text{C}$, the organics, organic matter is removed and colour changes occur (Duran et al. 2016). Depending on the amount of oxygen during the fire, the mud bricks turn into light brown, orange, and red. Depending on the type and mineralogical properties of the clay used during production, the clays begin to solidify structurally and retain their porous structure. When the temperature reaches 950°C , the porosity of the alumina silica structures decreases, and the vitrification process begins. At higher temperatures ($1000-1400\text{ }^{\circ}\text{C}$), tridymite and cristobalite is observed (Uz and İssi 2015).

With the XRF, XRD, and FTIR analyses performed in the study, a comparison could be made on the fire exposure rates of the EBA-III and MBA period samples. The interpretations made on fire sightings with the pieces selected from the samples of this period gain integrity with SEM-EDX analyses.

Figure 14. SEM analysis of EBA-III mud brick samples / *EBA III kerpiç buluntularının SEM analizi.*

It is seen that the EBA III-2 sample selected in Figure 14 is more exposed to fire than the other samples. Looking at the SEM images of the sample, it is seen that there is vitrification in the structure and the grains merge in places and form the beginning of sintering. This situation shows us that the sample was exposed to high temperature and the materials reacted with the effect of heat and formed a glass structure. According to the EDX analysis point analysis results of the EBA-III-2 sample in Table 3, it is seen that there is a high proportion of Al_2O_3 , SiO_2 , and a low proportion of CO_3 .

Table 3. SEM-EDX analysis results of the mud brick sample no. EBA-III-2 / EBA III-2 nolu kerpiç buluntusuna ait EDX analiz sonuçları.

Element	1.Weight %	2.Weight %	3.Weight %	4.Weight %
CO_3	0.02	0.02	0.01	0.03
CaO	8.7	15.2	10.3	8.1
Fe_2O_3	2.0	3.3	0.05	0.7
Na_2O	1.1	0.8	0.8	0.9
MgO	15.4	7.8	5.8	4.4
Al_2O_3	7.6	11.4	18.0	21.8
SiO_2	65.2	61.7	65.0	63.9

Figure 15 shows the SEM analysis of the EBA III-5 sample. Here, it can be seen from the structural XRD and the chemical analysis results in XRF that the sample is exposed to fire at a lower rate. SEM analysis also supports these results. In the SEM images of the EBA III-5 sample, it was observed that the layered clay structure was preserved, while the scaly structure of the clays was observed. This indicates that the clay structure has not deteriorated, and the firing temperature of this type of sample is not exposed to heat up to the decomposition temperature of the clay. The presence can make this interpretation of clay structures here. According to the EDX analysis point analysis results of the EBA III-5 sample in Table 4, a high rate of K_2O and CO_2 presence is seen in the point analyses taken from three points. It was observed that the amounts of SiO_2 and Al_2O_3 were lower than the EBA III-2 sample. In other words, the vitrification rate of the clay-like structure is relatively low compared to the other group of the same period. Therefore, it can be said that the fire exposure rate of this sample is less.

Figure 15. SEM analysis of the EBA-III-5 mud brick samples / EBA III-5 kerpiç buluntularının SEM analizi.

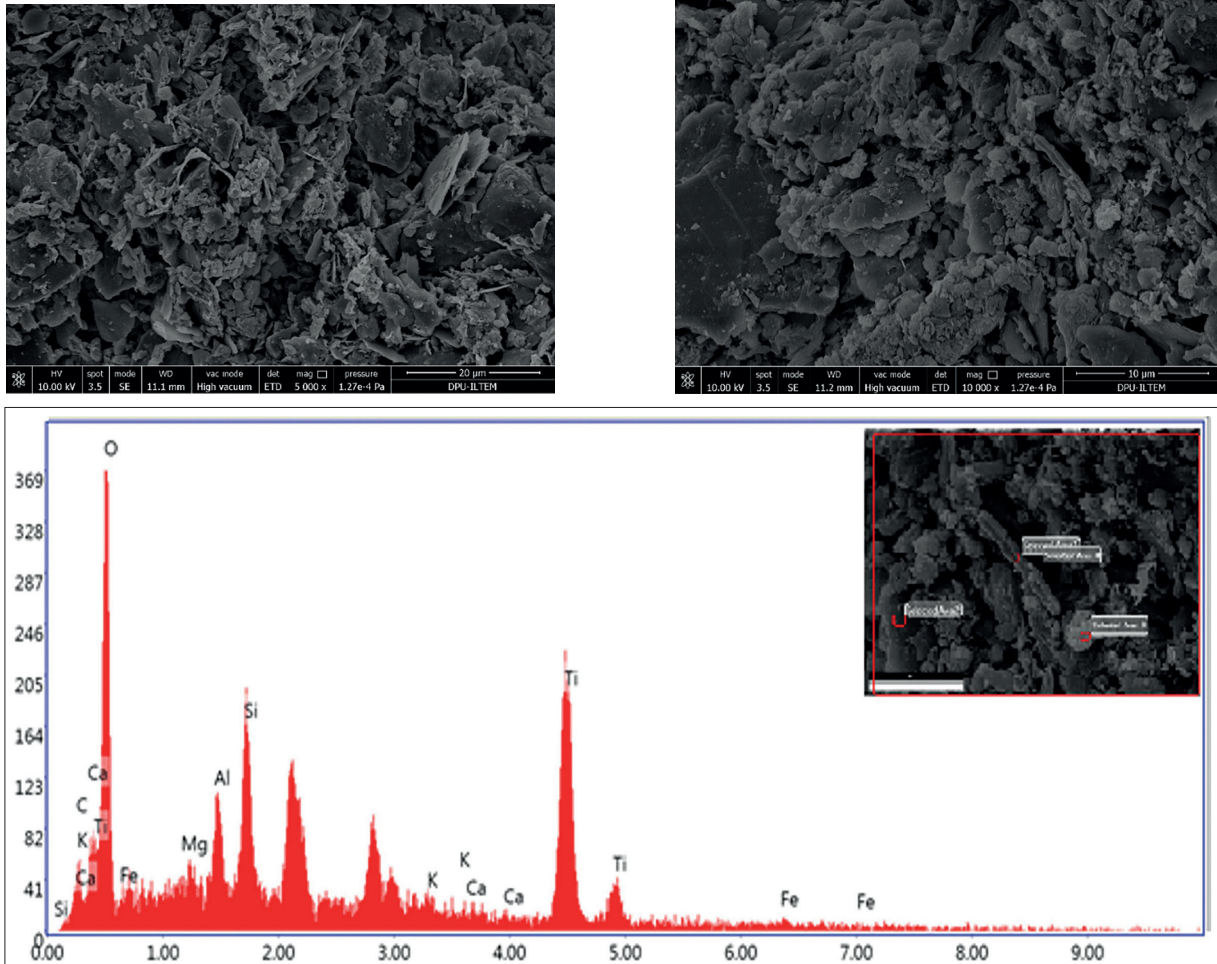

Table 4. SEM-EDX analysis results of the mud brick sample no. EBA-III-5 / EBA III-5 nolu kerpiç buluntusuna ait EDX analiz sonuçları.

Element	1.Weight %	2.Weight %	3.Weight %	4.Weight %
K ₂ O	8.1	48.9	6.3	6.5
CO ₃	8.4	11.9	13.6	13.1
CaO	9.7	6.4	7.4	8.1
Fe ₂ O ₃	1.5	1.4	1.7	1.6
MgO	6.4	1.03	4.6	4.8
Al ₂ O ₃	16.5	4.8	14.9	17.5
SiO ₂	49.1	17.2	51.2	48.2

Figure 16 shows the SEM image of the MBA-2 sample. In XRF, XRD, and FTIR analyses of this sample, it was demonstrated that it was less exposed to fire or did not see fire. Clay structures and some rod-like organic structures are seen in the images with the SEM analysis results. These images show that the mudbrick sample's clay and organics were not exposed to fire. In addition, according to the EDX point analysis results given in Table 5, a high percentage of CO₃ and a lower percentage of SiO₂ and Al₂O₃ oxides are seen.

Table 5. SEM-EDX analysis results of the mud brick sample MBA-2 / MBA-2 nolu kerpiç buluntusuna ait EDX analiz sonuçları.

Element	1.Weight %	2.Weight %
CO ₃	25.1	22.8
CaO	24.5	17.4
Fe ₂ O ₃	0.4	0.8
MgO	4.6	6.1
Al ₂ O ₃	9.7	12.5
SiO ₂	35.6	40.1

Figure 17 shows the SEM image of the MBA-3 sample. This sample was said to have seen fire in XRF, XRD, and FTIR analysis. With the SEM analysis results, the glassy structure is seen intensely in the structure. Therefore, it is an indicator that the samples are exposed to high temperatures. This shows that the mud-brick samples may have seen and suffered a fire. When the EDX point analysis results of the MBA-3 model are examined in Table 6, it is seen that there is a shallow rate of CO₃ and a high rate of SiO₂ and Al₂O₃ in the structure. When these oxides are higher than MBA-2, and combined with other analysis results, we can say that this sample was less exposed to fire than the find, which is thought to be from the same period.

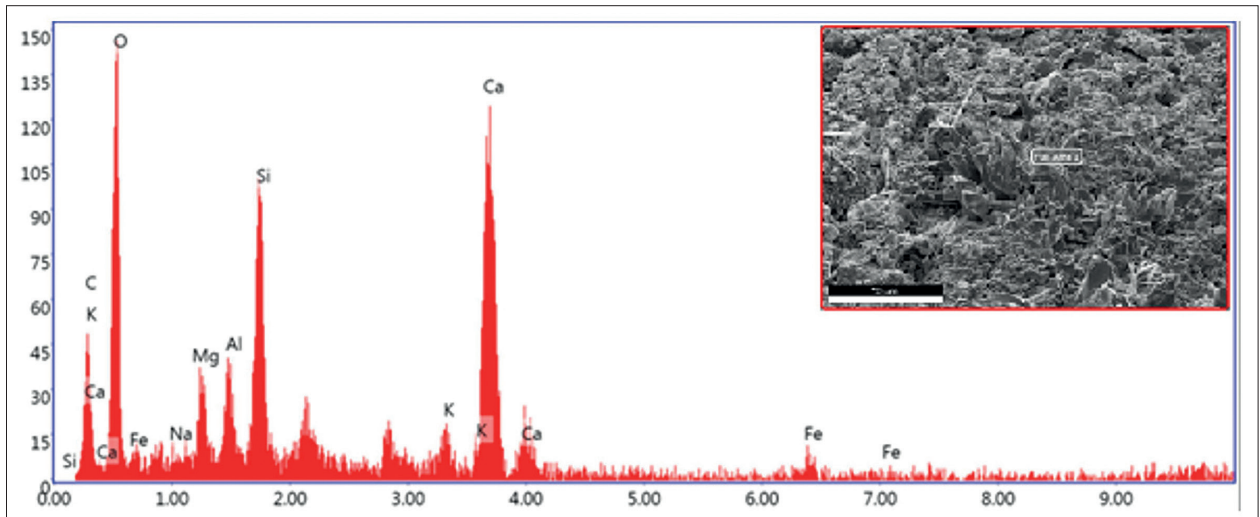
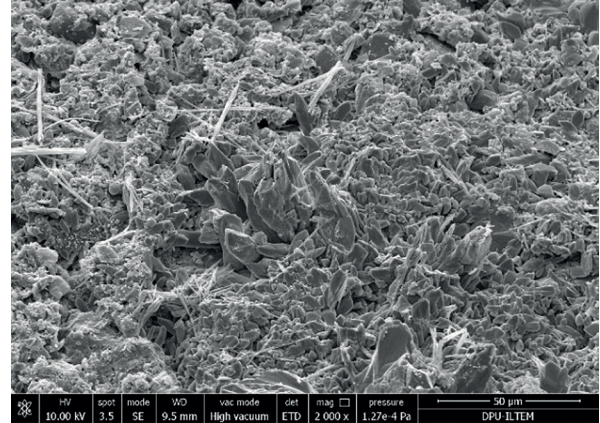
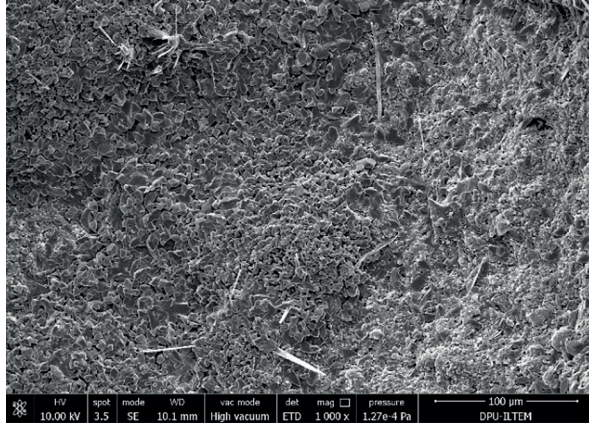
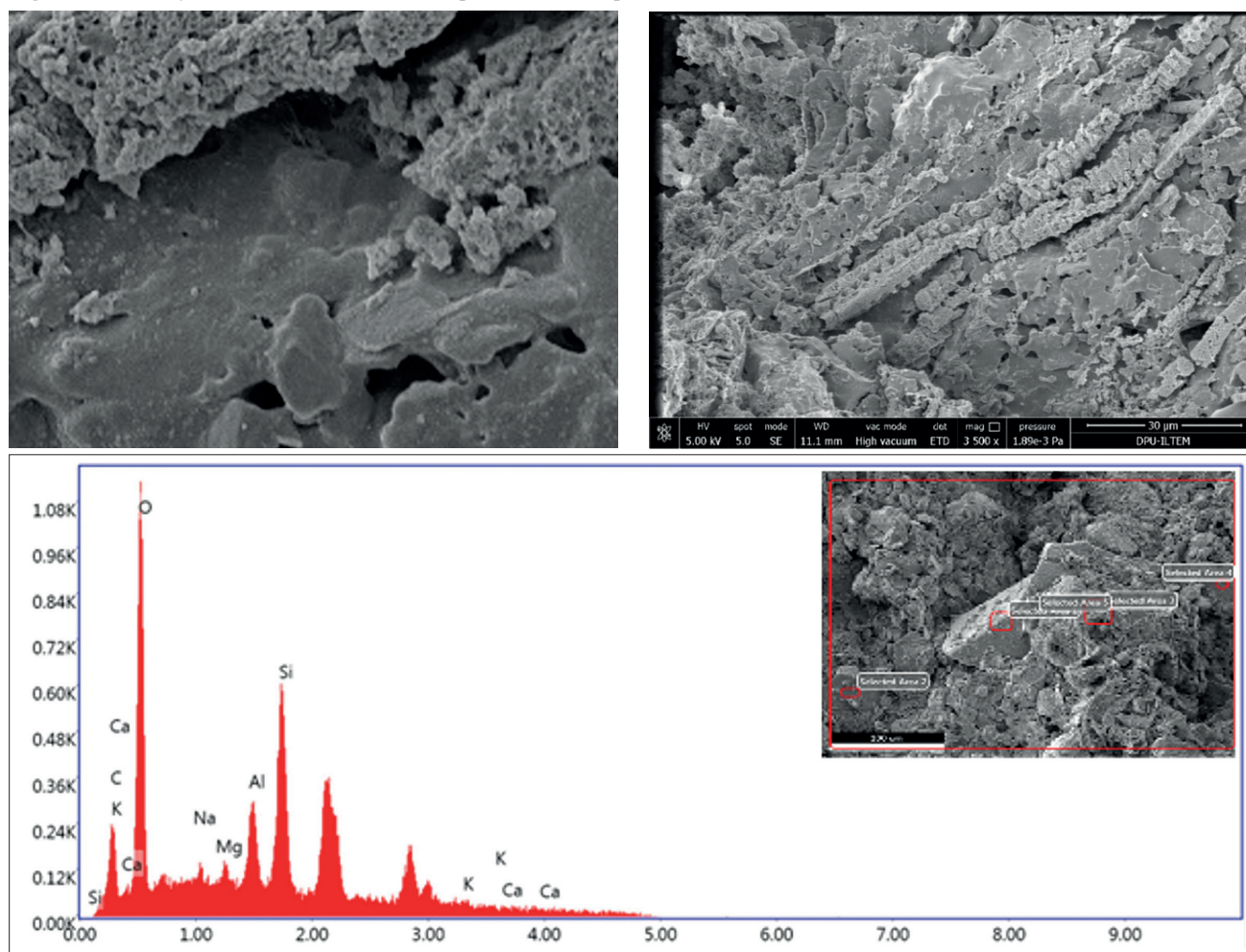
Figure 16. SEM analysis of MBA-2 mudbrick samples / MBA-2 kerpiç buluntularının SEM analizi.

Fig. 17. SEM analysis of MBA-3 mud brick samples / *MBA-3 kerpiç buluntularının SEM analizi.***Table 6.** SEM-EDX analysis results of the mud brick sample MBA-3 / *MBA -3 nolu kerpiç buluntusuna ait EDX analiz sonuçları.*

Element	1.Weight %	2.Weight %	3.Weight %	4.Weight %
CO ₃	0.02	0.02	0.02	4.4
CaO	12.7	11.0	12.7	10.2
Na ₂ O	2.3	1.4	2.3	2.8
MgO	5.7	6.7	5.7	8.5
Al ₂ O ₃	20.2	21.8	20.2	23.5
SiO ₂	59.0	58.9	59.0	50.4

CONCLUSIONS

The 12 mudbrick finds belonging to the EBA-III period and V/D phase of the MBA period, which were recovered from the Seyitömer Höyük region in 2021, were classified chronologically in chronological order.

In addition, the samples of the clay obtained from the region were also made and compared with those of the EBA-III and MBA mud-brick samples. According to the analysis results, the quartz, anorthite, and

muscovite ratios contained in the regional clay support the view that the nearby clay deposits were used to construct the settlements.

It is observed that in both periods (EBA III and MBA), similar methods (such as using a regional clays and kaolins formed for these mud bricks) were used to form adobe mortar, and no different materials were added. Therefore, it is possible to say that the settlers maintained a certain tradition in mudbrick making.

EBA III and MBA periods are chronologically consecutive periods. These two periods constitute a historical period of approximately 750 years. As a result of the archaeological excavations, it was determined that the mudbrick finds representing different periods were produced with similar raw materials and methods.

In addition, the differences in the mudbrick structures between the periods shown in the characterisation studies are thought to be the result of periodic earthquakes, fires and various natural events.

It is possible to say that the mudbrick sampled spaces were exposed to fire to a greater or lesser extent except for MBA (IV/C). Since the XRF analyses of EBA-III (V/B), EBA-III (V/C), EBA-III (V/C), EBA-II-III (VI), and MBA-IV samples showed high fire loss and SEM image analyses showed glazing in these mudbrick samples, it can be said that the fire in the sampled spaces reached up to 900°C. In the places where EBA-III V/D, EBA-III V/D, EBA-III (V/D), and MBA-(IV/C) samples were taken, it is understood that the fire reached 450-600°C.

The four-phase EBA III period, which covers a total period of 750 years at Seyitömer mound, and the subsequent MBA period are valuable in terms of further defining the mudbrick building materials and defining the conditions to which the surviving structures were exposed. The information obtained can guide the identification of mudbrick building materials from the EBA III and MBA periods and archaeometric studies.

Acknowledgments

The authors thank Mr. Serdar Unan, who is responsible for the Seyitömer Höyük Rescue Excavation for the period 2019-2021, for their support in providing the samples in this study, as well as Mehmet Akkas, M.Sc Engineer from İLTEM research center who carried out the analysis, and DPU BAP 2021-03 for their support for the project.

REFERENCES

- Akkas, F., 2011. Investigating the Production Possibilities of Fibre-Reinforced Mud Brick Panel Wall. Istanbul Technical University, Institute of Science, Master's Thesis, İstanbul.
- Bilgen, A. N., 2012. Seyitomer Hoyuk 2011 Excavation Report. Kutahya.
- Bilgen, A. N., Bilgen, Z., 2015. Middle Bronze Age Settlement (IV. Layer). *Seyitomer Hoyuk I*, Pp. 61-118, İstanbul.
- Bilgen, A. N., Bilgen, Z., Cırakoglu, S., 2015. Early Bronze Age Settlement (V. Layer). *Seyitomer Hoyuk I*, Pp. 119-186, İstanbul.
- Dirican, T., Akyol, A. A., 2019. A Compilation Study of Mud Brick Wall Construction Methods in Anatolia. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (23), Pp. 117-126.
- Duran S., Cakırozu Civelek F., Aktuglu Y.K., 2016. Roof and Facade Materials in Adobe Buildings; Aksehir, Erdogdu, and Menderes Examples. 8. *National Roof & Facade Symposium*, 2– 3 June 2016 Mimar Sinan University of Fine Arts, İstanbul.
- İlaslı, A., 1996. Seyitomer Hoyugu 1993 Rescue Excavations, 6. *Mkks*, 24- 26 Nisan 1995 Didim, Ankara, S. 1-15.
- Khale, D., Chaudhary, R., 2007. Mechanism of Geopolymerization and Factors Influencing its Development: A Review, *J Mater Sci*, 42:729–746
- Melo, H. P., Cruz, A. J., Candeias, A., Mirão, J., Cardoso, A. M., Oliveira, M. J., & Valadas, S., 2014. Problems of Analysis by FTIR of Calcium Sulphate-Based Preparatory Layers: The Case of a Group of 16th-Century Portuguese Paintings. *Archaeometry*, 56(3), 513-526.
- Ormancı, Ö. Atasayar, Z., & Boso Hanyalı, Ö. 2024. Investigating the Middle Iron Age ceramics of Van Fortress through multi-analytical techniques. *Spectrochimica acta. Part A, Molecular and biomolecular spectroscopy*, 313, 124103.
- Ozcan, N., 1986. Seyitomer (Kutahya) Palynological Properties of Lignites. Dokuz Eylül University Graduate School of Natural and Applied Sciences, Master's Thesis, İzmir.

- Ozdogan, M. 1996. From Cottage to Housing: Firsts in Architecture. *Housing and Settlement in Anatolia from History to Present*. Pp. 19-30, İstanbul.
- Panias, D., Giannopoulou, I. P., Perraki, T., 2007. Effect of synthesis parameters on the mechanical properties of fly ash-based geopolymers, *Colloids and Surfaces A: Physicochem. Eng. Aspects* 301:246–254
- Perisic, N.; Maric-Stojanovic, M.; Andric, V.; Mioc, U., 2016. Damjanovic, L. Physicochemical Characterisation of Pottery from the Vinca Culture, Serbia, Regarding the Firing Temperature and Decoration Techniques. *J. Serbian Chem. Soc.* 81, 1415–1426
- Qiu, G., Li, G., Fan, X., Huang, Z., 2004. Activation and removal of silicon in kaolinite by thermochemical process. *Scandinavian Journal of Metallurgy, SCAND J METALL.* 33. 121-128.
- Topbas, A., 1992. Kutahya Seyitomer Hoyugu Rescue Excavation 1990. *II. Mkks*, 29- 30 April 1991 Ankara, Ankara, Pp. 11-27.
- Topbas, A., 1993. Seyitomer Hoyugu Salvage Excavation in 1991. *III. Mkks*, 27- 30 April 1992 Efes, Ankara, Pp. 1-30.
- Topbas, A., 1994. Seyitomer Hoyugu 1992 Salvage Excavation. *IV. Mkks*, 26- 29 April 1993 Marmaris, Ankara, Pp. 297-301.
- Unan, N., 2013. Material and Technical Evaluation of Seyitomer Architecture. *Kubaba* 22, Pp. 7-19.
- Unan, N., 2019. Seyitomer Hoyuk Investigation of Grain Production and Storage Activities in the Middle Bronze Age. *Kutahya Arkeoloji, Sanat Tarihi Ve Tarih Arastirmalari*, Ankara, Pp. 111-126.
- Unan, S., Unan, N., Bilgic, H., Andac, M., 2020. Seyitomer Hoyuk Rescue Excavation 2019. *Kutahya Arkeoloji, Sanat Tarihi Ve Tarih Arastirmalari*, Ankara, Pp. 1-16.
- Unan, S., Unan, N., Bilgic, H., Andac, M., 2021. Seyitomer Hoyuk Rescue Excavation Works for 2020, *Kutahya Arkeoloji, Sanat Tarihi Ve Tarih Arastirmalari*, Ankara, Pp. 1-19.
- Uz, V., Deniz, S., İssi, A., Bilgen, A. N. 2015. Investigation of the Roman period pottery production technology from the Seyitömer Mound (Kutahya/Türkiye). *WIT Transactions on The Built Environment*, 168, 627-635.
- Yanık, G., 1997. Geology, Mineralogy and Uses in Ceramic Industry of Seyitomer (Kutahya) Comur Basin Clays. Dumlupınar University Graduate School of Natural and Applied Sciences Master's Thesis, Kutahya.
- Yunsheng, Z., Wei, S., Zongjin, L., 2007. Preparation and microstructure of K-PSDS geopolymeric binder, *Colloids and Surfaces A: Physicochem. Eng. Aspects*, 302:473–482.
- Yuzbasıoglu, N., 2010. The Development and Characteristics of Seyitomer Civil Architecture. Dumlupınar University, Institute of Social Sciences, Department of Archeology, Unpublished Master's Thesis, Kutahya.

AN EVALUATION OF THE COOKING POTS FOUND IN THE TOPAKLI HÖYÜK EXCAVATIONS (1967-1974)

TOPAKLI HÖYÜK (1967-1974 YILLARI) KAZILARINDA BULUNAN PIŞIRME KAPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Şubat 2024	Received: February 21, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 12 Mart 2024	Peer Review: March 12, 2024
Kabul: 27 Mayıs 2024	Accepted: May 13, 2023

DOI: 10.22520/tubaar.1440886

Emine KÖKER GÖKÇE*

ÖZET

Topaklı Höyük'te 1967-1974 yıllarında L. Polacco tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında L tabakasından C tabakasına kadar pişirmede kullanılan çömlek/tencereler ve çaydanlık ele geçmiştir. Farklı tabakalardan ele geçen tencereler ortak biçim özellikleriyle (ağız kenarları dışa taşırılmış, boyunlu, yuvarlak gövdeli, düz dipli ve boyunla gövde arasına tutturulmuş kulplu) öne çıkmaktadır. Kaplarda is/yanma izinin gözlenmesi bu kapların pişirme için kullanıldığı fikrini desteklemektedir. Topaklı Höyük tencereleri farklı kapasiteye sahiptir. Küçük boyutlu olanların evin birey sayısı veya sos yapmak için kullanıldığı, büyük olanların ise yine evdeki birey sayısı veya pişirilen ürünle (süt gibi) ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Topaklı Höyük'te ocakta pişirme için kullanılan çaydanlık da ele geçmiştir. Bu kap da tencereler gibi dışa taşırılmış ağız kenarlı, yuvarlak gövdeli, düz dipli, akıtacaklı ve ağızla gövde arasına tutturulmuş tek şerit kulpludur. Topaklı Höyük yerleşmesinde tespit edilen pişirme kapları Kızılırmak Havzası'nda sıklıkla kullanılmış kaplardır. Bölgedeki tüm yerleşimlerde karşılaşılan bu tencereler MÖ 7. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadar geniş zaman aralığında biçimi hiç değişmeden kullanılmaya devam etmiştir. Çaydanlık olarak adlandırılan form ise yine Kızılırmak Havzası'nda Hitit İmparatorluk Dönemi'nden bilinen formun devamıdır.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, Hellenistik Dönem, Çaydanlık, Çömlek/Tencere

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Department of Archeology Doctor Lecturer,
e-posta: eminekoker@nevsehir.edu.tr ORCID: 0000-0002-8007-7635

ABSTRACT

Excavations at Topaklı Höyük were carried out by L. Polacco between 1967 and 1974. During these excavations, pots and teapots used for cooking from the L to C layers were unearthed. The pots from the different layers are characterized by their common shape features (protruding-rimmed, necked, round-bodied, flat-bottomed, and handle-attached between the neck and body). The soot/burn marks observed on the pots support the idea that these pots were used for cooking. Topaklı Höyük pots have different capacities. Smaller ones may have been related to the number of people in the house or used for making sauces while larger ones may have been related to the number of people in the house or the product cooked (such as milk). A teapot used for cooking on the stove was also found in Topaklı Höyük. This vessel, like the pots, has a flared rim, a round body, a flat bottom, a spout, and a single-strip handle attached between the rim and the body. The cooking pots found in the Topaklı Höyük settlement had been frequently used in the Kızılırmak Basin. These pots, which were found in all settlements in of the region, were used for a long period of time, from the 7th century B.C. to the 1st century A.D., without any alterations in their their shape. The form called teapot is the continuation of the form known from the Hittite Imperial Period in the Kızılırmak Basin.

Keywords: Iron Age, Hellenistic Period, Teapot, Pots

INTRODUCTION

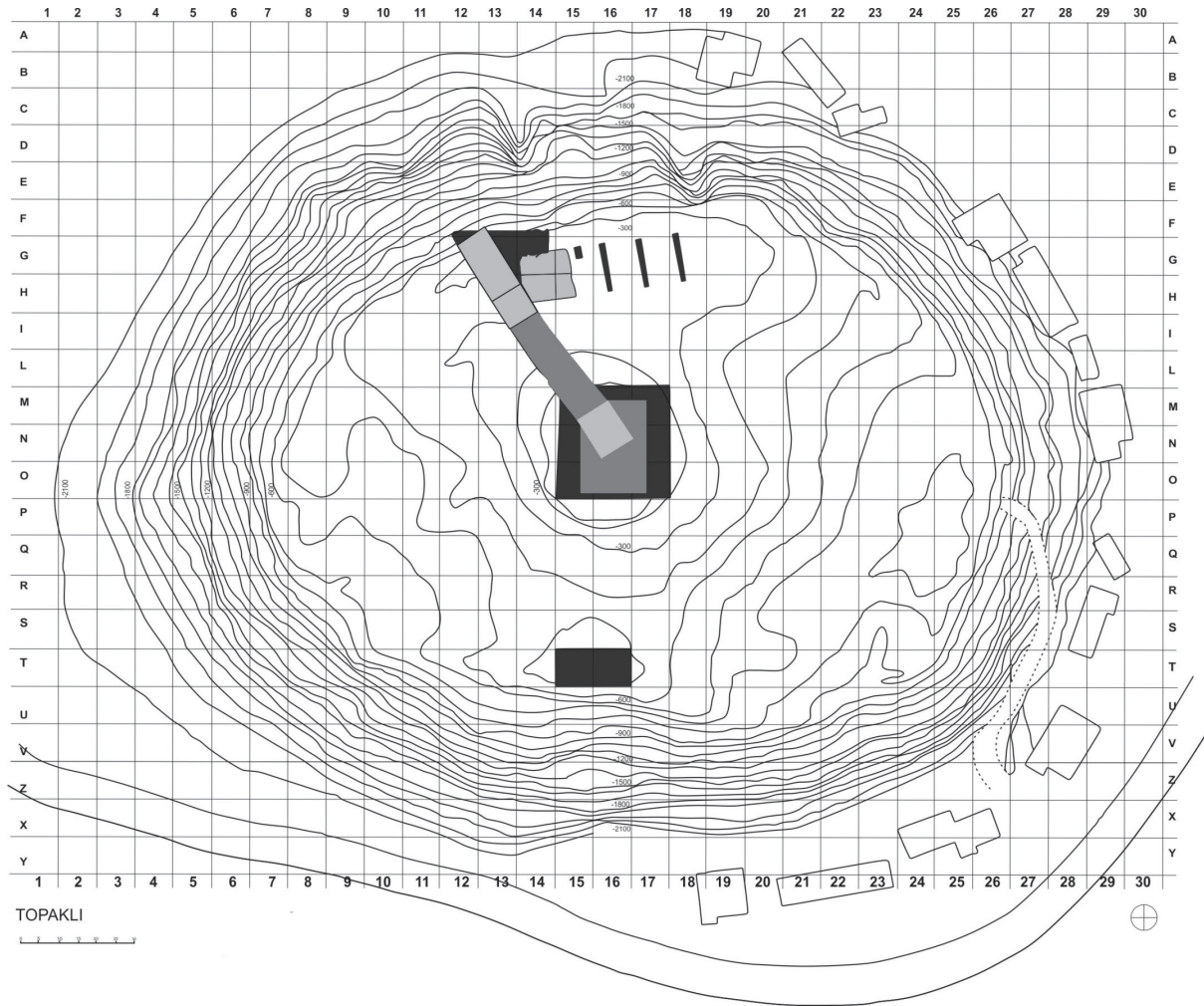
Excavations at Topaklı Höyük, located in the center of Topaklı village of Avanos district of Nevşehir province, were carried out by L. Polacco between 1967 and 1974 (Polacco, 1970, p. 7-25; Polacco, 1971, p. 27-38; Polacco, 1972, p. 187-200; Polacco, 1973, p. 31-41; Polacco, 1974, p. 159-176). Polacco states that the mound was inhabited from the 3rd millennium BCE until the Roman Period (Polacco, 1973, p. 31-41). Excavations were carried out in plan squares G-O/12-17 and T/15-16 in the mound between 1967 and 1974 (Fig. 1).

During the excavations in the mound, 11 single-handed pots and a teapot of a single type, all or nearly all intact, were unearthed¹. These finds date from the Late Iron Age to the Early Roman Period. Before moving on to the cooking pots, it would be appropriate to look at the political history of the geography where Topaklı Höyük is located in order to investigate whether there is a parallel between cooking

pots and political changes in the region from the Late Iron Age to the Early Roman Period or not.

Topaklı Höyük settlement in the Kızılırmak Basin is located in the Tabal geography in the Iron Age (Fig. 2) (Bryce, 2023, p. 71) The Assyrians (Bryce 2023, p. 71-72) and later the Medes (Herodotus, 2009, I. 72) influenced the Land of Tabal. The Cimmerians organized attacks on the region from the beginning of the 7th century to the beginning of the 6th century BCE (Bryce, 2023, p. 72). The Persians were influential in Cappadocia until the Hellenistic Period when Cyrus the Great conquered the region in approximately 546/545 BCE. After Cappadocia joined the Achaemenid Empire as a satrapy, Persian culture continued its existence in the region for a long time (Strabon, 2009, 15.3.15). During the Hellenistic Period, the region was ruled by local kings affiliated with the Ariathes Dynasty (Diodoros, 1947, 31.19.1).

Figure 1. Topaklı Höyük excavation areas between 1967-1974 (Polacco, 1970, Tav. I) / Topaklı Höyük 1967-1974 yılları arasındaki kazı alanları.

¹ This study has been carried out with permission from Nevşehir Museum. I would like to thank Nevşehir Museum Directorate for their support to the study.

Figure 2. Kızılırmak Basin and Topaklı Höyük / *Kızılırmak Havzası ve Topaklı Höyük.*

Figure 3. Topaklı Höyük cooking pots (Cat. Nos: 1-3) / *Topaklı Höyük pişirme kapları (Kat. No: 1-3).*

Data shows us that Topaklı Höyük was abandoned in the Early Roman Imperial Period in the 1st century CE.² Due to the atmosphere of peace (Pax Romana) during the Roman Imperial Period, settlements were moved from mounds to unprotected flat areas after a long process.³ During this peace period in the Roman Imperial Period, the settlement on Topaklı Höyük gradually shifted to the foothills of the mound and onto the plain.

During these periods, a complete political unity could not be established in the geography previously called the Tabal Country and later the Cappadocia Region. For this reason, the region was under Assyrian, Med, Persian, and then Macedonian influence. Due to insufficient excavations and lack of research, it is unknown whether the Topaklı

settlement was a rural village or a larger settlement than a village throughout this process. According to Strabon, the Cappadocia Region is a geography with a low level of urbanization. Strabon mentions that the settlement style of Cappadocia consisted of villages, mansions with large lands and castles. Also, Strabon reports that when Rome made a treaty with the kings of Cappadocia, the regional nobles, as well as the kings, were included in the treaty (Strabon, 2009, 12.2.11). This information shows that landowning nobles were influential in the Cappadocia Region during the Roman Period.

The suggestions put forward by V. Gordon Childe on whether a settlement is a city or a village still continue to be relevant. According to the items⁴ listed by Childe in his suggestions, it seems that the Topaklı Höyük excavations are insufficient. For this reason, systematic excavations in Topaklı Höyük and the surrounding settlements will give us more accurate information on this subject.⁵

² Architectural structures and tombs from the Byzantine Period were unearthed just below the surface soil of the mound. Ceramics dating back to the Early Roman Period were unearthed just below these structures. There are almost no Roman Period finds among in the Topaklı Höyük finds and publications in the museum storage. These data show that the mound was abandoned in the Early Roman Period.

³ Wolfram quotes Alexander Dermandt from Aelius Aristeides: "Cities are spread out in the countryside without protection, not even one percent of the population of the Empire carries weapons, the army is supplied from the Rhine, Danube and Euphrates." Wolfram 2022, 59-60.

⁴ For these items see, Childe, 1950, p. 3-17; Gates, 2021, p. 34-38.

⁵ Excavations not only in Topaklı Höyük but also in the settlements in its immediate surroundings will provide a more detailed evaluation of the final status of the settlements in the region, that is whether they are villages or cities.

COOKING POTS

Two types of cooking pots were identified during the Topaklı Höyük excavations. The first of these were the deep pots with a single handle. The other is the single-handled teapot with a spout. The Hellenistic period cooking pots in the Athenian Agora were often sooty and the side opposite the handle was burnt (Rotroff, 2006, p. 169). These vessels, functioning as pots, have many names, such as Greek *chytra* (Sparkes, 1962, p. 130), Latin *aenum*, *cacabus* (Rich, 1860, p. 94) and *cornita* (Akkurnaz, 2016, p. 23, 26, 28, 29). Topaklı Höyük teapot's shape is uncommon in the Mediterranean world. Although there are examples with a strainer, it is not known as a cooking pot (Rotroff, 1997, Fig. 73, Pl. 87: 1184).

a- Pots

Topaklı Höyük cooking pots have a slightly thickened everted rim, a narrow neck, an oval body, a flat or slightly rounded bottom, and a deep handle with a single strip on the neck. None of the cooking pots from Topaklı Höyük were found *in situ*. The fact that the pots were generally sooty, smoked, and burned on the bottom and the outer part opposite the handle supports that the pots were used over fire.

Clay is reddish brown, red, and gray in colour (5 YR 6/4 Light Reddish Brown, 5 YR 6/4 Light Reddish Brown, 5 YR 5/1 Gray, 2.5 YR 5/3 Reddish Brown, 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown, 2.5 YR 6/6 Light Red). All of them have traces of soot/burning. Cooking pots have a polished and micaceous surface.

Experimental archaeological studies have been carried out on cooking pots (Korkut & Ercan 2008, p. 102-103). These studies reveal that sand-lime additives were preferred to increase the durability of the paste used in the production of containers and that the walls were kept thin for heat permeability. It is observed that the clay of the Topaklı Höyük pots is heavily tempered with coarse grit and lime; and their walls are partially thin.

The pots in Cat. Nos: 1-8 (Figs. 3-5) were found in 1968, 1969, 1970 from sector II. The pots in Cat. Nos: 9, 11 (Figs. 5-6) were discovered during the excavation in 1974. The pots that constitute our subject were unearthed in all layers from the 7th century BCE to the end of the 1st century BCE. Cat. No: 1 (Fig. 3), was recovered from layer L, Cat. No: 2 (Fig. 3) layer G, Cat. No: 3 (Fig. 3) F-D layer, Cat. No: 4 (Fig. 4), layer D Cat. No: 5 (Fig. 4) F (?) layer, Cat. Nos: 6-7 (Fig. 4) layer D, and Cat. No: 8 (fig. 5) from layer C (Fig. 7).

Cooking pots were identified in layers C-L, as mentioned above (Fig.7). In addition to cooking pots, different vessels were also found in these layers. Mold-made

bowls and vessels decorated with bands, drop, and leaf motifs made with red and brown paint were unearthed in layers C-D (Polacco, 1971, p. 34, Fig. 11). Among the ceramics found in the layers, one example was inscribed "OY XAPIC" and dated by Schafer to the beginning of the Roman Empire (Polacco, 1971, p. 34, Fig. 11).

Pieces with geometric and floral decorations were discovered in layer E (4.20-4.80 m). Level E finds indicate the end of the Late Iron Age and the beginning of the Hellenistic Period. In layer F (4.85-5.20 m), gray or yellow coated vessels are decorated with red bands. In layer G (5.20-6.10 m), vessels with rigid profiles, inverted lips and feet, which are a continuation of Phrygian ceramics, were unearthed (Polacco, 1974, p. 148). It has been stated that the vessels at level F are similar to the ones at the levels G-H (Polacco, 1970, p. 187). It has been stated that these vessels may be a continuation of Phrygian ceramics. In layer I (6.70-7.20 m), painted pot sherds of Phrygian type in terms of shape and decoration were found abundantly. These are plates and cups with rigid profiles and everted rims. Geometrically decorated vessels with Late Phrygian characteristics were encountered in layer L (7.50 m) (Polacco, 1974, p. 149).

Polacco includes layer and level information in his Topaklı Höyük publications (Polacco, 1970, p. 7-25; Polacco, 1971, p. 27-38; Polacco, 1972, p. 187-200; Polacco, 1973, p. 31-41; Polacco, 1974, p. 159-176) and in the Museum inventory book. We have made detailed analogies for the finds from the Iron Age and Hellenistic Period.⁶ The table below was created as a result of these data and analogies.

Table 1. Topaklı Höyük Late Iron Age and Hellenistic Period layers, levels and approximate dates / *Topaklı Höyük Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem tabaka, seviye ve yaklaşık tarihleri.*

Topaklı Höyük Cooking Pots Recovered		
Layers	Level	Approximate dates
C	2.20-3.20 m	Century BCE 1-CE 1
D	3.20-4.20 m	Century BCE 2-3
E	4.20-4.80 m	Century BCE 4-3
F	4.85-5.20 m	Century BCE 5-4
G	5.20-6.10 m	
H	6.10-6.70 m	Century BCE 5
I	6.70-7.20 m	Century BCE 6
L	7.20-8.00 m	Century BCE 7-6

⁶ We are working on a book length study of Iron Age vessels. We have published on some of the Hellenistic Period vessels (Köker Gökçe, 2023a, p. 121-143; Köker Gökçe, 2023b, p. 35-44), and work continues on the remaining ones.

For Topaklı Höyük pots, there is no development from the Late Iron Age (7th century BCE) to the Early Roman Period (1st century BCE). As seen in Fig. 7, the use of the same type continued. These have a flared rim, a neck, a round body, a flat bottom and a single strip handle attached between the neck and body. Developments or changes such as the body becoming flatter or longer and the neck becoming longer depending on the layers were not observed. However, minor differences in mouth shapes were detected. The mouths of the vessels in Cat. Nos: 1-2 (Fig. 3), Cat. Nos: 4-6 (Fig. 4), Cat. Nos: 8-9 (Fig. 5), and Cat. No: 11 (Fig. 6) are everted and have a neck. In Cat. No: 3 (Fig. 3) and Cat. No: 10 (Fig. 5), the neck is short while the rim and spout are prominent on the outside. In Cat. No: 5 (Fig. 4), the mouth ends vertically flat and the neck is short.

As we mentioned above, the Topaklı Höyük cooking pots, dating from the Late Iron Age to the Early Roman Period, have a flared rim, a round body, a flat bottom and a single strip handle attached between the neck and the body. Cooking pots similar to the Topaklı Höyük pots were found in many contemporary settlements

in the Kızılırmak Basin. Cooking pots from the Iron Age in Boğazköy have similar rims, body and bottom shapes, but are distinguished by having a handle on the rim (Bossert, 2000, Taf. 47: 481, 484, 487, 490-491, 493). Different examples have been unearthed in Büyükkaya having the same rim, body and bottom, but with the handle attached to the body from the mouth since the Middle Iron Age (Genz, 2004, Taf. 53: 10-13, 54: 1-4).

Since decorated examples of cooking pots were found in Büyükkaya, it is thought that the same form was used for another function (Genz, 2004, Taf. 56: 1-3). Among the Phrygian vessels in Alaca Höyük, cooking pots with flared rims, round bodies, flat bottoms and single strip handles along the neck were unearthed (Koşay & Akok, 1966, p. 20, Pl. 69. M 53, 19).

A similar form is known in Kaman-Kalehöyük starting from layer III2 (Matsumura, 2005, Taf. 42: KL88-1016). Cooking pots in Kaman-Kalehöyük show a general development from cylindrical neck to curved neck (Matsumura, 2005, p. 330).

Figure 4. Topaklı Höyük cooking pots (Cat. Nos: 4-7) / *Topaklı Höyük pişirme kapları* (Kat. No: 4-7).

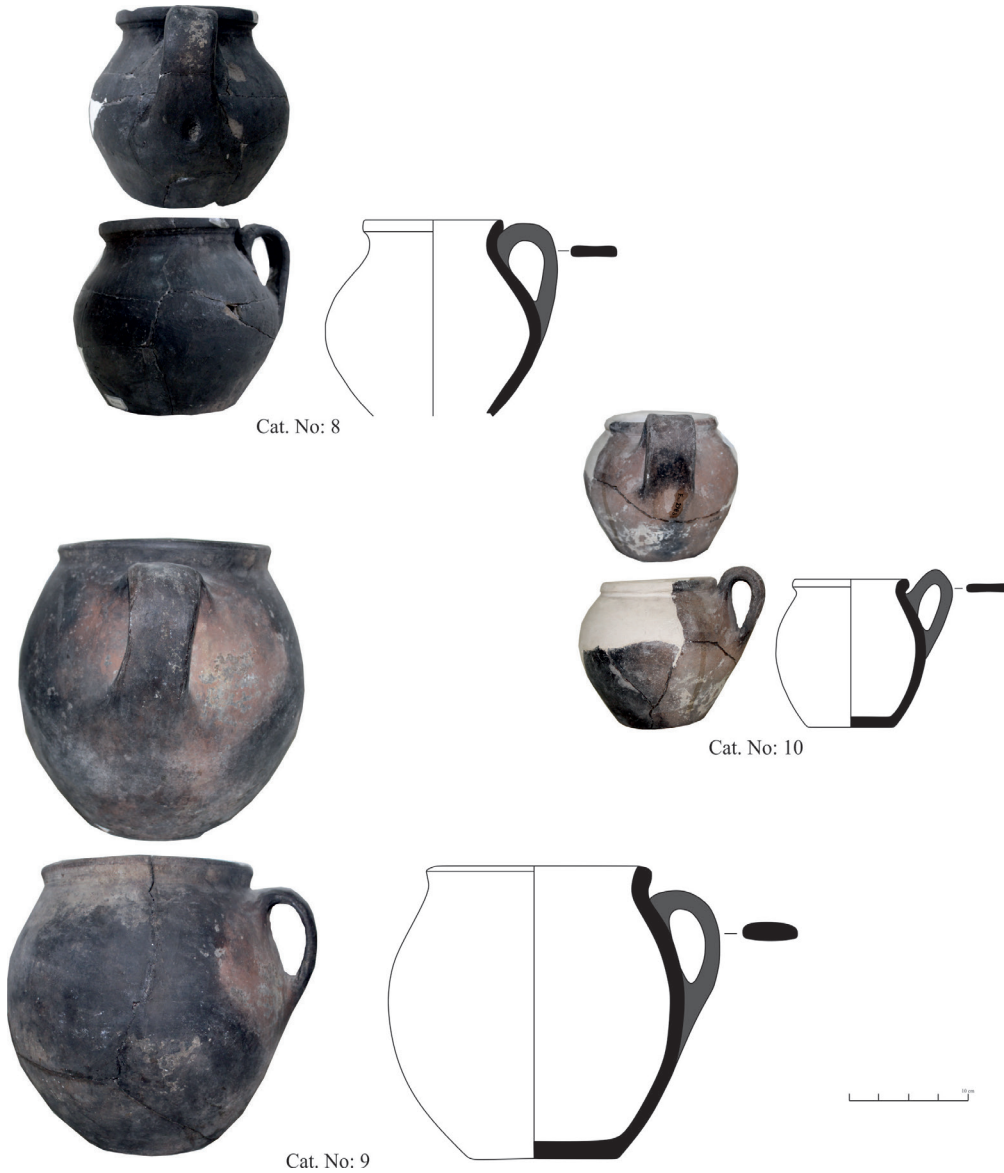
Cooking pots with a form similar to Topaklı Höyük are among the vessels dated after 500 BCE in Alişar (Osten, 1937a, Fig. 49: C 1408, c 453, c 1404, Pl. b 451, c 1404-1408). It has been stated that these pots are very similar to those of the previous period (Middle Iron Age) (Osten, 1937a, p. 36). It has been also reported that new forms of pots were not observed in Alişar and that they were a continuation of previous periods (Osten, 1937a, p. 161). Late Iron Age cooking pots, which are distinguished by having handles on the rim, were also unearthed in Kuşaklı-Sarissa (Powroznik, 2010, Taf. 44-46).

Cooking pots of similar form have been known in Gordion since the Early Hellenistic Period (Stewart, 2010, Fig. 116). Early Hellenistic examples are stated to have been identical to Late Phrygian cooking pots (Stewart, 2010, p. 167). Sams calls the Early Phrygian examples of this type “single-handled multi-purpose pot” (Sams, 1994a, p. 71). It has been stated that the Early Phrygian examples are similar except where the handle is placed. Stewart states that it may be more

difficult to place the lid on pots where the handle is at the junction point with the mouth, whereas it is easier to place the lid on pots with handles attached to the shoulder. The shape and size range of cooking pots in the Middle Hellenistic Period in Gordion are similar. It has been reported that almost the entire cooking process in Gordion took place in these type of pots (Stewart, 2010, p. 227). Only one cooking pot is said to have been used for each household. Regarding the cooking pots, it has been stated that all the pots in Gordion from the Early Phrygian to the Middle Hellenistic Period showed little change in shape (Stewart, 2010, p. 193). A similar form of pot was unearthed in the city of Midas. It has a flared rim, a round body, a flat bottom and a single handle (Halpels, 1951, Pl. 12: a).

While the cooking pot with a similar form in Kültepe had a rim handle and a flat body in the Early Hellenistic Period, the late example has a long handle and a long body (Tüysüz, 2022, Cat. Nos. 659, 660).

Figure 5. Topaklı Höyük cooking pots (Cat. Nos: 8-10) / *Topaklı Höyük pişirme kapları (Kat. No: 8-10).*

A similar type of cooking pot was unearthed in the 1st building level during the Yassıdağ excavations (Emre, 1973, p. 67, Pl. XII: 1). It has an everted rim, a short wide neck, an oval body, a flat bottom and a single handle at the neck.

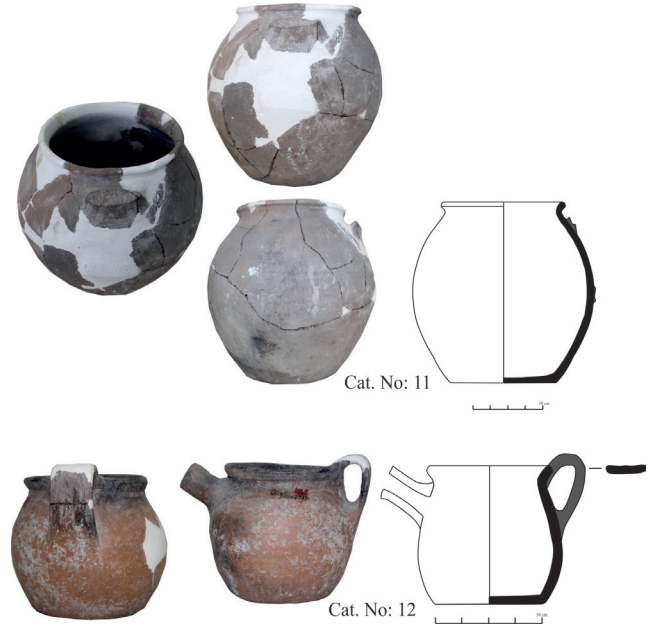
Similar pots were found in the Athenian Agora, located far from Topaklı Höyük. These pots, recovered from the layers in the Athenian Agora, were defined as *chytra*. *Chytras* are distinguished from others by their narrow neck, round body and single strip handle form (Sparkes-Talcott, 1970, p. 224, Fig. 18: 1922, 1932). *Chytras* continued to be used in the Athenian Agora from the Archaic Period to the Hellenistic and Roman Periods without much change (Thompson, 1934, A57, C69; Rotroff, 1997, Fig. 87: 1475-1482; Robinson, 1959, F84).

Cooking utensils appear in different forms depending on the product consumed.⁷ *Chytras*, which are in the closest form to the Topaklı Höyük cooking pots, have been found from the Classical Period to the Early Byzantine Period in different centers in Anatolia and outside Anatolia (Hadrianopolis, Cıngırt Kayası, Troy, Parion, Smyrna, Patara, Tarsus, Nagidos, Kelenderis, Rhodiopolis, Apollonia, Pontika, Olbia, Panskoye, Khersonesos, Stobi, Akko-Ptolemais, Samaria (Kan Şahin, 2019, p. 273-289, Lev. 52-61: 1008-1066; Erol & Aydın, 2021, p. 26-36, Lev. 4-7 ; Berlin, 1999, Pl. 11: 239-241, Cat. Nos: 1-16; Ersoy, 2020, Pl. 104: 496-498, Cat. Nos: 241-274; Jones 1950, Fig. 187: 222; 175-221; Fırıncı, 2010, p. 11-104; Hermary et al., 2010, p. 244-247; CC 172-207; Gavriljuk, 2010, p. 329, Pl. 260: 137-149; Kasaev, 2002, p. 156-157, Pl. 75: F8: e, f; Zolotarev, 2005, p. 2014, Fig. 16: 1, 3, 4; Anderson-StoJanovic, 1992, p. 133, Pl. 131: 1128; Regev, 2009, Fig. 28: 154-160; Crowfoot et al., 1957, Fig. 41: 1-2)).

b-Teapot

A teapot was found during the excavations in Topaklı Höyük in 1974, coming from an unknown layer and area (Cat. No: 12 (Fig. 6)). The teapot, which we think was used over fire due to the soot/burn marks on it, is similar in size to pots with a mouth diameter of 11 cm and a height of 13 cm. The teapot has an everted rim, a narrow neck, a body as wide as the rim, and a single strip handle at the rim. It has reddish yellow pulp and light reddish brown lining. The teapot has a capacity of approximately 0.720 litres.

Figure 6. Topaklı Höyük cooking pot and teapot (Cat. Nos: 11-12) / Topaklı Höyük pişirme kapları (Kat. No: 11-12).

This type of teapot is a type of vessel known in the Kızılırmak Basin since the Hittite Imperial Period. They are characterized by a body with an everted rim, a handle from the neck, and a flat bottom (Osten, 1937b, Pl. VI: c 1748; Pl. IV: C 2126, Özgüç, 1982, Fig. 54-55, 57). Two different types of these teapots were used in Alaca Höyük during the Hittite Period. The first one has high legs and a body that narrows towards the mouth, while the other one has a wide mouth, a round body, a flat bottom and a single strip handle at the neck (Koşay & Akok, 1966, p. 20, Pl. 12. h 200, h 52, J 220).

Among the Phrygian artifacts, a teapot called a jug was found in Alaca Höyük (Koşay & Akok, 1966, p. 20, Lev. 69: M 18; Çınaroğlu & Çelik, 2015, Drawing 4: f). It has a flared rim, a round body, a flat bottom, a spout, and a single strip handle on the rim.

Among the Early Iron Age vessels at Büyükkaya, a teapot similar in form to the Topaklı Höyük example was unearthed (Genz, 2004, Taf. 29: 8). The handle part of the teapot is missing, but the spout is combined with the mouth. A light red-lined, single-handled teapot with a spout was unearthed in Boğazköy, in a layer dating from the Late Iron Age to the Hellenistic Period (Bittel, 1937, p. 49, Abb. 28: b). This teapot has a red lining. The teapot differs from the Topaklı example in that it has legs.

Teapots found in Masat Höyük from the Iron Age have basket handles (Özgüç, 1982, p. 59, Lev. 75: 2-3). The rims of the mouth are thickened externally, they have flat bottoms and their teats have strainers. Özgüç states that these teapots found in the building level II continue the Hittite tradition (Özgüç, 1982, p. 59).

⁷ Cooking pots come in different forms, such as deep pots for stews, casseroles for low-water and high-fat dishes, pans for fried meat, fish or sauce (Tekocak 2006, p. 68; Arthur 2007, p. 15-20; Erol & Aydın 2021, p. 23-56).

Teapots with a strainer on the spout were identified in layers IIa5-6 (Matsumura, 2005, Taf. 187: KL88-1763) and IIa3-4 (Matsumura, 2005, Taf. 223: KL87-14, KL87-1766) in Kaman-Kalehöyük. A fragment of a teapot with an everted rim and a spout, dating back to the Late Iron Age, was unearthed in Kuşaklı (Powroznik, 2010, Taf. 45: 5). A similar form is called jug in Alishar (Osten, 1937a, p. 22, Fig. 50: e 881). It has a coarse paste and traces of fire cover the entire surface. This Alishar sample was recovered from the Hellenistic Period fill.

A similar teapot form was also identified in Kültepe (Tüysüz, 2022, p. 363-364, Lev. 94: 661). It was recovered from the 2nd century BCE layer in Kültepe. In Oluz Höyük, the same type of teapot was encountered in the 2B (450-300 BC) and 2A architectural layers (300-200 BCE) (Dönmez, 2017, Fig. 434, 728). Oluz Höyük teapots are different in terms of spout and body form.

Teapots were used in settlements such as Alaca Höyük, Alishar, Maşat Höyük, Kaman-Kalehöyük, Kültepe and Oluz Höyük in the Kızılırmak Basin from the Hittite Imperial Period until the end of the Hellenistic Period.

Although the Topaklı Höyük example does not provide us with an exact date, it can be suggested to date it between the Late Iron Age and the Hellenistic Period.

SUGGESTIONS ABOUT POT CAPACITIES AND COOKED PRODUCTS

Capacities of Topaklı Höyük vessels are approximately calculated as seen in Figure 8. The capacities of cooking pots vary between 0.230 and 6.49 litres (Rigoir, 1981, p. 193-194; Çaylı, 2019, p. 519-526). The fact that the cooking pots seen in 8 H and I have a very low capacity suggests that these pots may be used for making sauce or it may be a reflection of the household individual volume. Likewise, the ones with larger capacity are evaluated to be related to the product cooked (such as milk) or the number of individuals living in that house.

We do not have exact data on what kind of products were cooked in the Topaklı Höyük cooking pots located in the Tabal Country but we can get information about the products produced in the Iron Age from the inscriptions unearthed in the Tabal geography.

Figure 7. Topaklı Höyük cooking pots (Cat. Nos: 1-8) and the layers from in which they were found (C-L)
/ Topaklı Höyük pişirme kapları (Kat. No: 1-8) ve ele geçtiği tabakalar (C-L).

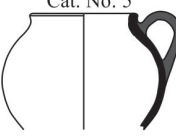
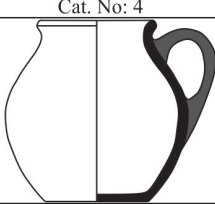
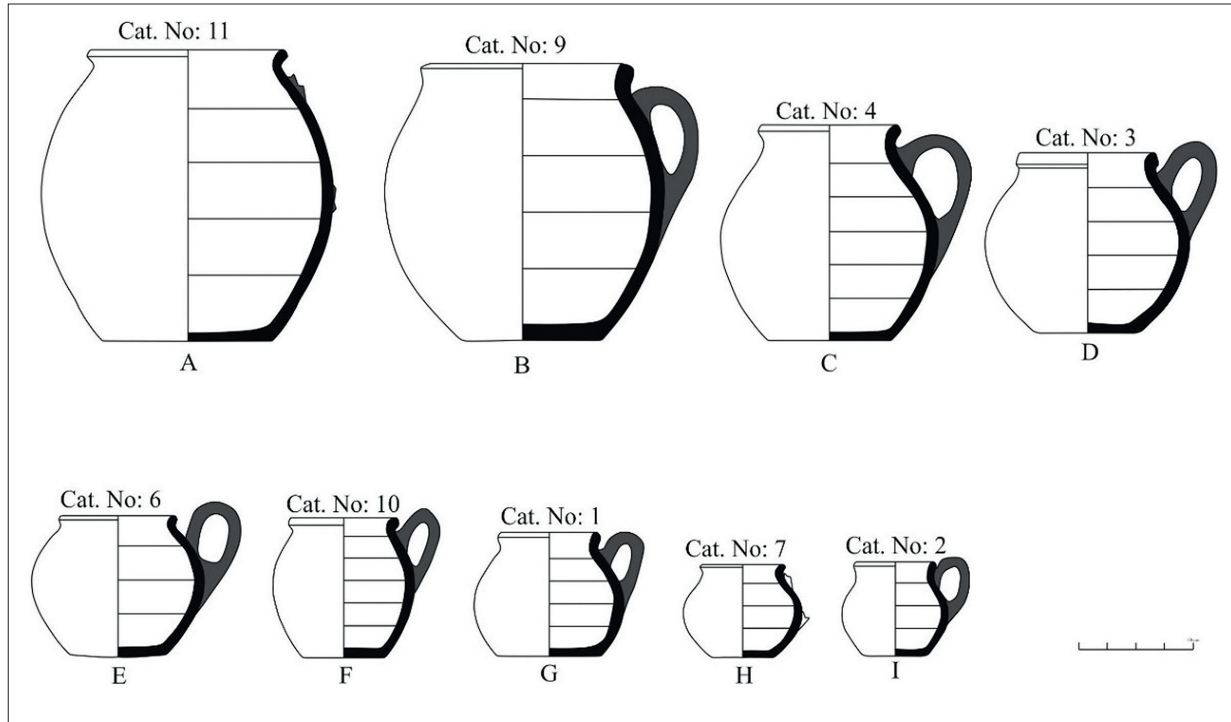
L	
G	
F	
F-D	
D	
C	

Figure 8. Approximate capacities of the cooking pots from Topaklı Höyük (varies between 0.230 to 6.49 litres) / *Topaklı Höyük pişirme kaplarının yaklaşık kapasiteleri (0.230-6.49 L arasında değişmekte).*

We learn from the inscription on the lead plate found in Kululu⁸ that grain products such as barley and wheat were distributed to the cities (Aro, 1998, p. 110; Hawkins, 2000, p. 512). On another lead plate found in Kululu, sheep given to the cities are mentioned (Hawkins, 1987, p. 146-152; Hawkins, 2000, p. 510, X37, Akçay, 2011, p. 241-243). On the Kululu stele, sacrifices dedicated to the god Tarhunzas for vineyards and agricultural fertility are reported (Jasink, 1995, p. 131; Hawkins, 2000, p. 442-444, X9). In the Sultanhanı⁹ inscription, it is stated that corn stalks grew under the feet of the god Tarhunzas (Emre, 1973, p. 87-138; Hawkins and Morpurgo-Davies, 1987, p. 275-278, 281, 284; Prayon and Wittke, 1994, p. 161; Jasink, 1995, p. 134-135).

Historical writers provide information about food types, production and trade¹⁰. Apicius, one of these historical writers, provides information about food culture and materials with different functions used in cooking in the Roman Period (Donnelly, 2015, 142-143, Tab. 12.1). Apicius states that *cacabus*, the closest form to the pot form, was used for different functions such as cooking stews or soups¹¹.

Analysis methods are being developed to determine which organic materials were consumed/used in ceramics (Evershed, 1993, p. 74-93; Evershed, 2008a, p. 26-47; Evershed, 2008b, p. 895-924; Türkteki et al., 2022, p. 127-154). Experimental archaeological studies have been carried out on cooking pots (Korkut and Ercan 2008, p. 102-103). The sizes and shapes of cooking pots vary depending on the type of food to be cooked (Tekocak 2006, p. 68; Arthur 2007, p. 15-20). These data show that the Topaklı Höyük cooking pots were used to cook boiled or richly liquid dishes with their deep, tapered necks and handles.

Around Topaklı Höyük, there is the Kalaycık Stream connected to the Delice River, a tributary of the Kızılırmak River (Polacco, 1973, p. 31-41). This stream, which has dried up today, must have met the water needs of the surrounding agricultural lands and orchards. However, while this water source carries plenty of water in a rainy climate, it dries out in an arid climate.

From the inscriptions, dishes and soups must have been cooked with products such as mutton, as well as grain products, in the Topaklı Höyük cooking pots. As mentioned above, these pots vary in size and can be thought to have been used for cooking sauces in the smaller ones and main dishes in the larger ones. Of course, animal foods such as milk/cheese were also cooked in such containers.

⁸ The Kululu lead plates date back to the late 8th century BCE, just before the earliest layer where cooking pots were recovered. (Hawkins, 2000, p. 505, X36).

⁹ The Sultanhanı inscription dates back to approximately 730 BCE (Jasink, 1995, p. 134-135; Hawkins, 2000, p. 463-472, X14).

¹⁰ Cato, *De agri cultura*; Columella, *De re rustica*; Apicius, *De re culinaria*.

¹¹ Compared to the *cacabus* pots and stewpans, which are similar

to the Topaklı Höyük cooking pots, peas were cooked in the Apicius style in these pots with narrow necks, deep bodies, flat bottoms, and single or double handles (Prayboer, 2014, p. 222).

HEARTHES

The hearths where the cooking process takes place vary. The centers published for the Iron Age and Hellenistic Period of the region give an idea on this subject. Two types of hearths stand out in Elbistan-Karahöyük, one of these centers. The first one is a four-cornered one made of bricked adobe inside a two-room house (Özgüç, 1949, p. 21, Pl. VII: 1, 3). Between and above the mud bricks arranged in a single row, they are plastered with a different colored mud. The floor of the hearth, which is approximately 35 cm high, is built with adobe and the hearth is supported with stones in the background. The other type of hearth is in the shape of a horseshoe (Özgüç, 1949, p. 21, Lev. VII: 2). Flat stones were placed on both sides of the mouth of the hearth and the remaining part was built with mud bricks. Its average height was measured as 20 cm, and its width as 55 cm.

Hearths were identified in Alişar in the second half of the 1st millennium BCE. These hearths are wide at the base and narrow towards the top. Stone, adobe and mud were used together in the construction of these hearths (Osten, 1937b, Figs. 16-17).

In Gordion, simple hearths were used in the Early Hellenistic Period, and more elaborate hearths were used in the Middle Hellenistic Period. “Beehive” shaped stoves were used, which were built underground with mud, ending at the same level as the ground, the wood entrance left deep, narrowing towards the top, and the upper part left open for placing pots or pans (Stewart, 2010, p. 110-111, Figs. 72-73).

The hearth types encountered in the Kızılırmak Basin and surrounding settlements from the Iron Age to the end of the Hellenistic Period were rectangular, horseshoe, round or beehive shaped. Stone, adobe and mud plaster were used in these hearths built in the corners of the houses.

Unfortunately, there is insufficient information about the hearth in Topaklı Höyük where cooking pots were produced in different capacities with a view to their functions. In his 1969 excavation report, Polacco mentions that hearths of different shapes surrounded by small stones were unearthed in the north-east of plan square H/13 (Polacco, 1974, p. 149). In 1970, a hearth was found in a room facing a central courtyard at the 5.20/6.10 m level in Sector II, in the late phase of the Late Iron Age in layer G (Polacco, 1971, p. 35, Fig. 15). However, detailed information was not included in the publications.

The bottom diameters of cooking pots in Topaklı Höyük vary between 5.4, 5.6, 7.2, 7.4, 9, 13, 13.2, and 15 cm. It is not known whether flat-bottomed cooking pots were

placed using a base or directly on the stove. It is thought that the hearth types in Topaklı Höyük were rectangular, horseshoe, round and beehive shaped, using adobe or stone, as in the centers mentioned above.

CONCLUSION

When we look at the early examples of pots in the Kızılırmak Basin Boğazköy (Casucci, 2023, Fig. 2), and Alaca Höyük (Koşay and Akok, 2008, Pl. XXXVII: a-b), the rims of the pots are thickened on the outside, they have no necks, a deep spherical body, a round bottom, and two vertical handles. Meat dishes as well as legumes are said to have been cooked in these pots during the Hittite Empire (Casucci, 2023, p. 290-294). Teapots are a form known in the Kızılırmak Basin since the Hittite Empire.

Located in the Kızılırmak Basin, Topaklı Höyük is situated within the Tabal geography which consisted of many kingdoms in the Iron Age. The Assyrians, the Medes, the Cimmerians, the Persians, the Cappadocia Kingdom, and the Roman Empire were influential in the region from the Iron Age to the Early Roman Period. Despite these political changes in the region where Topaklı Höyük is located, cooking pots continued to be used without any change. These cooking pot forms (pots and teapots) unearthed in Topaklı Höyük are the most frequently encountered forms in other settlements within the Kızılırmak Basin.

In Topaklı Höyük, where excavations were carried out in 1967-1974, the Iron Age layer begins with the 10th (?) century BCE¹². In sector II, where excavations were carried out, there is a hiatus between layers R and S (Polacco, 1974, p. 166). Cooking pots have been encountered since the 7th century BCE. Earlier cooking pots could not be known. The pot form that emerged from layer L (7th-6th century BCE) continued unchanged until layer C (1st century BC-1st century CE).

It is known that the use of some forms (footed bowls and amphorae with breast appliqué) continued in Topaklı Höyük ceramics from the Late Iron Age to the end of the Late Hellenistic Period¹³. The form of the pots remained unchanged for approximately 700 years. Similar pots with a narrow neck, round body, flat bottom and a single handle are the most common form used in cooking in many settlements in and around the Kızılırmak Basin.

¹² The ceramic finds from Topaklı Höyük that we are working on point at the 10th (?) century BCE the Iron Age as the earliest date. Topaklı Höyük Iron Age finds date back to the 10th century BCE.

¹³ For the ceramics used unchanged from the Late Iron Age to the Hellenistic Period in Topaklı Höyük, see. Köker Gökçe 2023a, p. 121-143; Köker Gökçe 2023b, p. 35-44.

None of the cooking pots were found *in situ*. Unfortunately, our knowledge of the hearths where cooking pots were used is limited. On the other hand, as we mentioned under the heading of hearth types, we think that certain shaped hearth types were used without much change throughout the region.

Strabon's discourses for the Cappadocia Region and the Boğazköy Hittite tablet¹⁴ do not present a very different framework from the lives of the inhabitants of Topaklı Höyük. It can be assumed that local people with small lands, as well as nobles who owned flat land around Topaklı Höyük, lived in the mound.

It is not known whether the Topaklı Höyük cooking pots are a local production or come from a nearby production center in the region. However, it is observed that the people/ceramic artists of the Kızılırmak Basin and Topaklı Höyük interacted with each other in terms of cooking pots.

COOKING POTS CATALOGUE

Cat. No: 1 (Fig. 3)

Inv. No: 853
Form Name: Pot
Year and Location of Find: 1969, sector II, level: 7.50/7.70 m, recovered from layer L.
Construction: Wheel-made.
Rim Diameter: 8.6 cm
Base Diameter: 9 cm
Height: 11.5 cm
Clay Colour: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
Outer Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
Inner Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
Baking: Medium
Polishing: Yes
Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom, and a single handle from the body and neck.
Capacity Calculation: $(4)2 \times 3.14 \times 2 + (5.4)2 \times 3.14 \times 2 + (5.8)2 \times 3.14 \times 2 + (5.2)2 \times 3.14 \times 2 = 664.6752 \text{ cm}^3 = 0.6646752 \text{ Litres}$

Cat. No: 2 (Fig. 3)

Inv. No: 862
Form Name: Pot
Year and Location of Find: 1970, sector II, level: 5.77/5.80 m, recovered from layer G.
Construction: Wheel-made
Rim Diameter: 7 cm
Base Diameter: 5.6 cm
Height: 8.4 cm
Clay Colour: 2.5 YR 5/3 Reddish Brown
Outer Lining: 2.5 YR 5/3 Reddish Brown
Inner Lining: 2.5 YR 5/3 Reddish Brown
Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
Baking: Medium
Polishing: Yes
Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.
Capacity Calculation: $(2.7)2 \times 3.14 \times 2 + (3.8)2 \times 3.14 \times 2 + (4)2 \times 3.14 \times 2 = 236.944 \text{ cm}^3 = 0.2369444 \text{ Litres}$

Cat. No: 3 (Fig. 3)

Inv. No: 784
Form Name: Pot
Year and Location of Find: It was discovered in 1968, sector II, layer F-D.
Construction: Wheel-made
Rim Diameter: 12 cm
Base Diameter: 9 cm

¹⁴ Boğazköy Hittite texts mention a person named Tiwatapara, a farmer in the region. We learn that this person, who had a small family, had land large enough to be plowed with a pair of oxen (Schachner 2019, p. 32).

Height: 16 cm
 Clay Colour: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Outer Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Inner Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
 Baking: Medium
 Polishing: Yes
 Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
 Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.
 Capacity Calculation: $(3.7)2 \times 3.14 \times 3 + (6.9)2 \times 3.14 \times 3 + (8)2 \times 3.14 \times 3 + (7.9)2 \times 3.14 \times 3 = 1768.2282 \text{ cm}^3 = 1.768228 \text{ Litres}$

Cat. No: 4 (Fig. 4)

Inv. No: 803
 Form Name: Pot
 Year and Location of Find: It was discovered in 1969, from sector II, layer D.
 Construction: Wheel-made
 Rim Diameter: 14 cm
 Base Diameter: 13.2 cm
 Height: 18cm
 Clay Colour: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Outer Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Inner Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
 Baking: Medium
 Polishing: Yes
 Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
 Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.
 Capacity Calculation: $(5.3)2 \times 3.14 \times 3 + (7.2)2 \times 3.14 \times 3 + (7.2)2 \times 3.14 \times 3 + (8.4)2 \times 3.14 \times 3 + (8.7)2 \times 3.14 \times 3 + (7.5)2 \times 3.14 \times 3 = 2660.4906 \text{ cm}^3 = 2.660491 \text{ Litres}$

Cat. No: 5 (Fig. 4)

Inv. No: 804
 Form Name: Pot
 Year and Location of Find: It was discovered in 1969, from sector II, layer F (?).
 Construction: Wheel-made
 Rim Diameter: 11.5 cm
 Base Diameter:
 Height: 13 cm
 Clay Colour: 2.5 YR 6/6 Light Red
 Outer Lining: Black
 Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
 Baking: Medium
 Polishing: Yes
 Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
 Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a missing bottom, and a single handle from the body and neck.

Cat. No: 6 (Fig. 4)

Inv. No: 824
 Form Name: Pot
 Year and Location of Find: 1969, sector II, level: 2.20 m, recovered from layer D.
 Construction: Wheel-made
 Rim Diameter: 10.5 cm
 Base Diameter: 7.2 cm
 Height: 12.7 cm
 Clay Colour: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Outer Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Inner Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
 Baking: Medium
 Polishing: Yes
 Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
 Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.
 Capacity Calculation: $(4)2 \times 3.14 \times 3 + (6)2 \times 3.14 \times 3 + (6.9)2 \times 3.14 \times 3 = 938.3262 \text{ cm}^3 = 0.9383262 \text{ Litres}$

Cat. No: 7 (Fig. 4)

Inv. No: 826
 Form Name: Pot
 Year and Location of Find: 1969, sector II, level: 2.80 m, recovered from layer D.
 Construction: Wheel-made
 Rim Diameter: 7.4 cm
 Base Diameter: 5.4 cm
 Height: 8.3 cm
 Clay Colour: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Outer Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Inner Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown
 Clay Texture: Porous, hard and tight textured.
 Baking: Medium
 Polishing: Yes
 Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.
 Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.
 Capacity Calculation: $(2.3)2 \times 3.14 \times 2 + (4.2)2 \times 3.14 \times 2 + (4.5)2 \times 3.14 \times 2 = 271.1704 \text{ cm}^3 = 0.2711704 \text{ Litres}$

Cat. No: 8 (Fig. 5)

Inv. No: 808
 Form Name: Pot
 Year and Location of Find: 1969, sector II, plan square N, recovered from layer C.
 Construction: Wheel-made
 Rim Diameter: 12 cm
 Base Diameter:
 Height: 16.5 cm
 Clay Colour: 5 YR 5/1 Gray
 Outer Lining: Black
 Inner Lining: 5 YR 5/1 Gray

Clay Texture: Porous, hard and tight textured.

Baking: Medium

Polishing: Yes

Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.

Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body and a single handle from the body and neck. The bottom part is missing.

Cat. No: 9 (Fig. 5)

Inv. No: 838

Form Name: Pot

Year and Location of Find: 1969, found in sector II, corridor.

Construction: Wheel-made

Rim Diameter: 18.5 cm

Base Diameter: 13 cm

Height: 25 cm

Clay Colour: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Outer Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Inner Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Clay Texture: Porous, hard and tight textured.

Baking: Medium

Polishing: Yes

Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.

Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.

Capacity Calculation: $(7)2 \times 3.14 \times 5 + (10)2 \times 3.14 \times 5 + (10.1)2 \times 3.14 \times 5 + (11)2 \times 3.14 \times 5 = 5840.557 \text{ cm}^3 = 5.840557 \text{ Litres}$

Cat. No: 10 (Fig. 5)

Inv. No: 1140

Form Name: Pot

Year and Place of Finding: It was discovered during excavations in 1974.

Construction: Wheel-made

Rim Diameter: 9.2 cm

Base Diameter: 7.4 cm

Height: 12.5 cm

Clay Colour: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Outer Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Inner Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Clay Texture: Porous, hard and tight textured.

Baking: Medium

Polishing: Yes

Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.

Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle from the body and neck.

Capacity Calculation: $(3.6)2 \times 3.14 \times 2 + (4.5)2 \times 3.14 \times 2 + (5.3)2 \times 3.14 \times 2 + (5.8)2 \times 3.14 \times 2 + (4.8)2 \times 3.14 \times 2 = 740.9144 \text{ cm}^3 = 0.7409144 \text{ Litres}$

Cat. No: 11 (Fig. 6)

Inv. No: 1157

Form Name: Pot

Year and Place of Finding: It was found during excavations in 1974.

Construction: Impeller construction.

Rim Diameter: 17 cm

Base Diameter: 15 cm

Height: 26 cm

Dough Colour: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Outer Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Inner Lining: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Dough Structure: Porous, hard and tight textured.

Baking: Medium

Polishing: Yes

Contribution: Very coarse lime, yellow mica and grit.

Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom and a single handle at the neck.

Capacity Calculation: $(7)2 \times 3.14 \times 5 + (10)2 \times 3.14 \times 5 + (11.5)2 \times 3.14 \times 5 + (11.5)2 \times 3.14 \times 5 = 6491.95 \text{ cm}^3 = 6.49195 \text{ Liters}$

Cat. No: 12 (Fig. 6)

Inv. No: 1146

Form Name: Teapot

Year and Place of Finding: It was found during the excavations in 1974.

Construction: Wheel-made

Rim Diameter: 11 cm

Base Diameter: 10.2 cm

Height: 13 cm

Clay Colour: 5 YR 6/6 Reddish Yellow

Outer Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Inner Lining: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown

Clay Texture: Porous, hard and tight textured.

Baking: Medium

Polishing: Yes

Inclusions: Very coarse lime, yellow mica and grit.

Description: It has an everted rim, a narrow neck, a round body, a flat bottom, a spout and a single handle from the body and neck. There are traces of soot on it.

Capacity Calculation: $(4.4)2 \times 3.14 \times 2 + (6)2 \times 3.14 \times 2 + (5.7)2 \times 3.14 \times 2 + (5.2)2 \times 3.14 \times 2 = 721.5092 \text{ cm}^3 = 0.7215092 \text{ Litres}$

ANCIENT REFERENCE

- Apicius (2009). *De re Cquinaria*. Cookery and Dining in Imperial Rome. (Translated. by J.D. Vehling) The Project Gutenberg License.
- Cato M.P. (1982). *De agri cultura*. Ad Fidem Florentini Codicis Deperditi A. Mazzarino (Eds.). BSB B.G. Teubner Verlagsgesellschaft.
- Columella, De re rustica. <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Columella/home.html>
- Diodoros, S. *Bibliothèque (Diodorus of Sicily)*. (With an Eng. Trans. by R.M. Geer) I-XII. London 1947 (The Loeb Classical Library).
- Herodotos, (2009). *Historia Tarih*. Türkiye İş Bankası, V. Baskı (Translated. by M. Ökmen).
- Strabon, (2009). *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*. Kitap XII-XIII-XIV. Arkeoloji ve Sanat Yayınları (Translated by A. Pekman).

MODERN REFERENCE

- Akçay, A. (2011). Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doctorate of Philosophy. Ankara.
- Akkurnaz, F.B. (2016). *Eski Yunan ve Roma Kaplar-İşlevler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.
- Anderson-Stojanovic, V.R. (1992). *Stobi. Hellenistic and Roman Pottery*. Princeton.
- Aro, S. (1998). *Tabal: Zur Geschichte und Materiellen Kultur des Zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr.* Helsinki.
- Arthur, P. (2007). Pots and Boundaries. On Cultural and Economic Areas between Late Antiquity and the Early Middle Ages. LRCW 2, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, M. Bonifay, J.-C. Treglia (Eds.), *BAR International Series* 1662 (I), Archaeopress, Oxford, 15-27.
- Berlin, A.M. (1999). Studies in Hellenistic Ionia: The Lower City. Stratified Assemblages and Chronology. *Studia Troica* 9, 73-157.
- Bittel, K. (1937). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Bogazköy 1936. *Mitteilungen der Deutschen Oriental-Gesellschaft zu Berlin*. Nr. 75, 1-70.

- Bossert, E.M. (2000). *Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy*. Boğazköy-Hattusa Ergebnisse der Ausgrabungen XVIII. Mainz am Rhein.
- Bryce, T. (2023). *Geç Hitit Krallıkları: Politik ve Askeri Tarih*. (Translated by I. Kutluk). Alfa Yayınları.
- Cassucci, G. (2023). Hittite Cuisine: Fire Installations, Cooking Pots and Foodways in Central Anatolia during the Late Bronze Age. *Proceedings of the 12th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*. Vol.1, 289-300.
- Childe, V.G. (1950). The Urban Revolution. *Town Planning Review* 21, 3-17.
- Crowfoot, J.M. Crowfoot G.M. & Kenyon, K.M. (1957). *Samaria-Sebaste. Reports of the Work of the Joint Expedition in 1931-1933 and of the British Expedition in 1935*. No. 3. The Objects from Samaria. London.
- Çaylı, P. (2019). Metrik Ölçümlerle Depo Kaplarında Kapasite Hesapları: Güvercinkayası Kazısı Örneği. *35. Arkeometri Sonuçları Topantısı*, 517-526.
- Çınaroğlu, A. & Çelik, D. (2015). *Alaca Höyük'te Frig Devri*. 5. Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu, Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Çorum 10 Aralık 2015, 211-238.
- Donnelly, A.J. (2015). Cooking Pots in Ancient and Late Antique Cookbooks. M. Spataro-A. Villing (Eds.), Oxbow Books. *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*. Oxford, 141-147.
- Dönmez, Ş. (2017). *Oluz Höyük 2011 Dönemi Çalışmaları*. Amasya-Oluz Höyük Kuzey Orta Anadolu'da Bir Akhemenid (Pers) Yerleşmesi. Oluz Höyük Kazı Sonuçları Serisi, 87-154.
- Emre, K. (1973a). Yassıdağ Kazısı 1973. *Anadolu* 17, 43-90.
- Emre, K. (1973b). Sultanhanı Höyüğü'nde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar. *Anadolu* 15, 87-118.
- Ergürer, H.E. (2018). Parion Tiyatrosunda Bulunan Roma Dönemi Pişirme Kapları. *Arkeoloji ve Sanat* 157, 131-146.
- Erol, A.F. & Aydın S. (2021). *Fatsa Cingirt Kayası Günlük Kapları Işığında Antik Çağda Karadeniz Mutfak Kültürü*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Ersoy, A. (2020). *Smyrna/İzmir Hellenistik Dönem Seramiği*. Ege Yayınları. İstanbul.
- Evershed, R.P. (1993). Biomolecular Archaeology and Lipids. *World Archaeology* 25/1, 74-93.
- Evershed, R.P. (2008a). Experimental Approaches to the Interpretation of Absorbed Organic Residues in Archaeological Ceramics. *World Archaeology* 40/1, 26-47.
- Evershed, R.P. (2008b). Organic Residue Analysis in Archaeology: The Archaeological Biomarker Revolution. *Archaeometry* 50/6, 895-924.
- Fırıncı, S. (2010). *Rhodiapolis Seramikleri Roma Dönemi Pişirme Kapları 2006-2009 Buluntuları*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- Gates, C. (2021). *Antik Kentler Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*. (Translated by B. Cezar) Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gavriljuk, N.A. (2010). "I cookingware", The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD. N.A. Lejpunskaia, P.G. Bilde, J.M. Hotje, V.V. Krapivina, S.D. Kryzickij (Eds.), *Black Sea Studies* 13. Aarhus, 325-334.
- Genz, H. (2004). *Büyükaya I. Die Keramik der Eisenzeit, Funde aus den Grabungskampagnen 1993 bis 1998*. Mainz am Rhein.
- Haspels, C.H.E. (1951). *Phrygie III. La Cité de Midas: Céramique et trouvailles diverses*. Paris.
- Hawkins, J.D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age, Volume I*. (Untersuchungen Zur Indogermanischen Sprach- Und Kulturwissenschaft, N.F., 8.1). Berlin.
- Hermay, A. Panayotova, K. Baralis, A. Riapov, A. Damyanov, M. (2010). *Apollonia du Pont (Sozopol), La nécropole de Kalfata (Ve-IIIe s. Av. J.-C.)*. Fouilles Franco-bulgares (2002-2004). Paris.
- Jasink, A.M. (1995). *Gli Stati Neo-Ittiti, Analisi Delle Fonti Scritte E Sintesi Storica*. Studia Mediterranea 10. Pavia.
- Jones, F.F. (1950). "The Pottery", *Excavations at Gözlükule, Tarsus I: The Hellenistic and Roman Periods*. H. Goldman (Eds.). Princeton. New Jersey, 149-296.
- Kalaç, M. (1978). Ein Stelenbruchstück mit Luwischen Hieroglyphen in Aksaray bei Niğde. *ZverglSprF* 92, 117-125.
- Kan Şahin, G. (2019). *Hadrianopolis Pişmiş Toprak Buluntuları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Kasaev, S.S. (2002). "Commonware". Panskoye I.L. Hannestad, V.F. Stolba. A.N. Sceglov (Eds.), *Aarhus*: 150-179.
- Koşay, H.Z. & Akok, M. (1966). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara.
- Korkut, T. & Ercan B. (2008). Roman Meals and Cooking Ware in Lycia: An Experimental Practice in Archaeology. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 95-105.
- Köker Gökçe, E. (2023a). Topaklı Höyük (1967-1974 Yılları) Kazılarında Tespit Edilen Meme Alikeli Amphoralar. *Seleucia XIII*, 121-143.
- Köker Gökçe, E. (2023b). Topaklı Höyük (1968-69 ve 1974 Yılları) Kazılarında Ele Geçen Ayaklı Kâseler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 172, 35-44.
- Körsulu, H. (2015). Nagidos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Mutfak ve Pişirim Kapları. *Gephyra* 12, 141-177.
- Matsumura, K. (2005). *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Keramik in Kaman-Kalehöyük*. Freien Üniversitesi Doktora Tezi. Berlin.
- Von Der Osten H.H. (1937a). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part III (OIPXXX)* Chicago.
- Von Der Osten H.H. (1937b). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part II (OIPXXIX)* Chicago.
- Özdemir, B.Ş. (2009). *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya.
- Özgüç, T. & Özgüç, N. (1949). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyat Raporu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara.
- Özgüç, T. (1982). *Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*. Ankara.

- Polacco, L. (1970). Topaklı. Campagna di scavo 1969. *Relazione preliminare in SMEA (Studi Micenei ed Egeo-Anatolici)* XI, 7-25.
- Polacco, L. (1971). Topaklı. Campagna di scavo 1970. *Relazione preliminare in SMEA (Studi Micenei ed Egeo-Anatolici)* XIV, 27-38.
- Polacco, L. (1972). Topaklı 1970 Campaign of Excavation. TTK Basımevi. *Türk Arkeoloji Dergisi* XIX-1, 187-200.
- Polacco, L. (1973). Topaklıdaki İtalyan Kazılarında Tarih Öncesinden Bizans Dönemine. *Anadolu* XVII, 31-41.
- Polacco, L. (1974). Topaklı-1969 Field Expedition Dig Preliminary Report. *Türk Arkeoloji Dergisi* XXI-1, 147-158.
- Powroznik, K. J. (2010). *Kuşaklı-Sarissa Band 5. Die Eisenzeit in Kuşaklı*. Band 5.
- Prayon, F. Witke, A. M. (1994). *Kleinasien vom 12. Bis 6. Jahrhundert Jh.v.Chr. artierung unf ErläuterungmArchäologischer Befunde und Denkmäler*. eisenbaden.
- Pray Bober, P. (2014). Antikçağ ve Ortaçağ'da Sanat, Kültür ve Mutfak. (Translated by Ü. Tansel) Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Rich A. (1860). A Dictionary of Roman and Greek Antiquities, with nearly 2000 engravings on wood from ancient originals illustrative of the industrial arts and social life of the Greeks and Romans, Longmans. London.
- Rigoir, Y. (1981). Méthode Géométrique Simple de Calcul du Volume des Contenants Céramiques. *Documents d'Archéologie Méridionale* 4, 193-194.
- Robinson, H.S. (1959). Pottery of the Roman Period: Chronology. American School of Classical Studies at Athens. *The Athenian Agora* Vol. 5: iii-149.
- Rotroff, S.I. (1997). *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Able Ware and Related Material*. Princeton.
- Rotroff, S.I. (2006). Hellenistic Pottery: The Plain Wares, *The Athenian Agora*. Vol. 33, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- Sams, G.K. (1994). *The Early Phrygian Pottery, The Gordion Excavations*. 1950-1973: Final Reports Volume IV, Pennsylvania University Museum.
- Schachner, A. (2019). *Hattusa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*, Translated by I.R. Işıkkaya-Laubscher, Homerkitabevi.
- Stewart, S.M. (2010). *Gordion after the Knot: Hellenistic Pottery and Culture*. Doctorate of Philosophy University of Cincinnati.
- Sparkes, B.A. (1962). The Greek Kitchen. *The Journal of Hellenistic Studies* 82, 121-137.
- Sparkes, B.A. & Talcott, L. (1970). *Black and Plain Pottery of The 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* Agora 12, New Jersey.
- Speidel M.A. (2021). Hellenistik Kappadokia Krallığı. *Hellenistik ve Roma Dönemi'nde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Translated by G. Türkoğlu, 102-114.
- Şenyurt, S.Y. (1999). Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16, Cilt. 1, 451-466.
- Tekocak, M. (2006). *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi Yayınlanmamış), Konya.
- Thompson, H.A. (1934). Two Centuries of Hellenistic Pottery. *Hesperia* 3/4: 311-480.
- Türkteki, M. Tarhan, İ. Kara, H. & Tuna, Y. (2022). Possible Uses Of Depas Amphikypellon From Küllüoba In Western Central Anatolia Through Ge- Ms Analysis Of Organic Residues. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* Vol. 22, No 1: 127-154.
- Tüysüz, B. (2022). *Kultepe'nin Hellenistik Dönem Seramikleri*. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü Doctorate of Philosophy, Denizli.
- Weeden, M. (2010). Tuwati and Wasusarma: Imitating The Behaviour of Assyria. *Iraq* 72, 39-61.
- Wolfram, H. (2022). *Germanler Kökenleri ve Roma Dünyası ile İlişkileri*. Translated by T. İsmailoğlu Kacı, Kronik.
- Zolotarev, M. (2005). A Hellenistic ceramic deposit from the North-eastern sector of Chersonesos. *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.*, V.F. Stolba, L. Hannestad. (Eds.), *Black Sea Studies* 3, Aarhus, 193-216.

RETHINKING ON THE ANZAF TABLET

ANZAF TABLETİ ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Ocak 2024	Received: January 15, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 28 Şubat 2024	Peer Review: February 28, 2024
Kabul: 16 Nisan 2023	Accepted: April 16, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1419893

Armağan TAN*

ABSTRACT

At the citadel of Van-Yukarı Anzaf, one of the important royal settlements built during the reign of the Urartian king Minua, during the 2001 archaeological excavations, an unsealed inventory tablet, which has no similar example in Urartian sources so far, was found. In the first publications of this unique tablet, which probably records the amount of weapons distributed, the back side was thought to be the front side. However, according to our new evaluations, it is understood that the beginning of the tablet is the other side. This new update not only led to a change in the content, but also helped to place the Anzaf Tablet in a more meaningful framework within Urartian History and bureaucratic sources. It was observed that this “unit”, consisting of 15 people in total, was mostly sorted according to a hierarchical order within itself. These details observed in the content of the tablet made it possible to make some suggestions about the tablet as a whole. It is thought that there may be an indirect similarity with other bureaucratic correspondences of Urartian and some visual elements found on metal artefacts. In addition, although not directly mentioned in the tablet, it has been suggested that the personnel list mentioned only as an assumption may be about the distribution of weapons belonging to the chariots and the cavalry soldiers accompanying them.

Keywords: Urartian, Anzaf Tablet, Bow, Arrow, Weapon list, Chariot, Cavalry.

* Res. Asst. Dr., Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History, İstanbul, Türkiye.
e-posta: armagantan@gmail.com ORCID: 0000-0003-1598-5706

ÖZET

Urartu kralı Minua döneminde inşa edilmiş önemli krali yerleşmelerden birisi olan Van-Yukarı Anzaf sitadelinde, 2001 yılı arkeolojik kazılarında şimdiye kadar Urartu kaynakları içerisinde benzer bir örneği olmayan mühürlü bir envanter tableti bulunmuştur. Muhtemelen belirli kişilere dağıtılan silah miktarlarını kaydetmiş olan bu ünik tabletin ilk yayınlarda ters tarafının ön yüz olduğu düşünülmüştür. Ancak yaptığımız yeni değerlendirmelere göre ise tabletin başlangıcının ve ön yüzünün diğer tarafı olduğu anlaşılmıştır. Bu güncelleme tablet içeriğinin değişmesine yol açtığı gibi Anzaf Tableti'nin Urartu Tarihi ve bürokratik kayıtları içerisinde daha anlamlı bir çerçeveye oturmasını da sağlamıştır. Toplamda 15 kişiden oluşan bu “birliğin” büyük oranda kendi içerisinde hiyerarşik bir düzene göre sıralandığı görülmüştür. Tablet içeriğinde karşılaşılan bu ayrıntılar tabletin bütünü hakkında bazı önerilerin öne sürülmesini mümkün kılmıştır. Urartu'nun diğer bürokratik yazışmaları ve metal eserler üzerinde karşımıza çıkan bazı görsel öğeler ile de dolaylı bir benzerlik olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca tablette doğrudan bahsedilmemiş olsa da sadece bir varsayım olarak bahsi geçen personel listesinin “savaş arabaları” ve süvari gibi farklı türden askerlere ait silahların dağıtımını konu edinmekte olabileceği öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Anzaf Tableti, Ok, Yay, Silah Listesi, Savaş Arabası, Süvari.

INTRODUCTION

Apart from the royal propaganda texts, which are the most numerous among the Urartian historical sources, a small group of tablets and bureaucratic correspondence such as bullae provide important details for the understanding of the administrative and social structure of the Urartian Kingdom. One of these few important records is a tablet number CTU IV: CT An-1¹ found at the Urartian royal settlement of Upper Anzaf, 11 kilometers northeast of the capital city of Tušpa. Following the establishment of the capital city Tušpa by the founder king Sarduri I², new Urartian settlements such as Kalecik (CTU I: A 2-1), Zivistan (CTU I: A 2-2A-G; CTU I: A 2-5) and Lower Anzaf (CTU I: A 2-6A-C; 2-7A-B; 2-8), started to be built around the capital by Išpuini (son of Sarduri I). However, the establishment inscriptions found in the Upper Anzaf citadel and temple date it to the reign of king Minua (son of Išpuini) at the earliest (CTU I: A 5-42A-C; A 5-43). Upper Anzaf,³ which continued to be used in almost all periods of the Urartian Kingdom, is one of the important settlements where Urartian chronology can be seen in the widest framework.⁴

The Anzaf tablet found during the archaeological excavations at Upper Anzaf in 2001 (Belli & Ceylan, 2003) deals with the amount of weapons found in front of a total of 15 name of men.⁵ This tablet has a total of 26 lines, some of which have dividing lines between them. A very small part of the tablet is damaged, but most of it can be read clearly. Following the archaeological excavation report, the contents of the tablet were first published by Salvini and Belli in 2003 (Belli & Salvini, 2003). The tablet, which was subsequently re-published by Salvini in 2012 in the major Urartian corpus CTU IV (CT An-1), is so far a unique example in Urartian sources. Although the content of the tablet does not mention which Urartian king era it belongs to Salvini and Belli implied to Rusa II's period (Belli & Salvini, 2003, p. 152). However, the condition and stratigraphic position of the tablet are insufficient for us to make a clear statement on this issue for now. Nevertheless, some new evaluations of its content, independent of its reign, will lead to some new suggestions about the Urartian bureaucracy, army and administrative structure. For this purpose, we have noticed that there may be some mistakes regarding the order in the first transliteration of the content of

the tablet. As a result of the improvement of these mistakes, it was possible to evaluate the content in a more meaningful context with some new suggestions. However, it should be noted that there are only a few examples of the suggestions we make here, and if more written documents are discovered in the future, it will increase our knowledge on these issues.

Revision of the Anzaf Tablet

Due to the absence of any entrance template on the tablet, the lines that should have been the front side were assumed to be the back side in the first transliterations (Belli & Salvini, 2003; CTU IV: CT An-1).⁶ This mistake affected the overall coherence of the text mentioned in the content and caused the text not to be evaluated correctly. As such inventory records are not sent anywhere, it is not necessary to seal them, and in the Urartian bureaucracy they are usually unsealed.⁷ In contrast to such unsealed records in Urartian, it can be argued that tablets sent from higher offices were more elaborately crafted, even taking into account the place where the cylinder seals were to be pressed, and that the space on the tablet was probably carefully utilised by more experienced scribes (CTU IV: CT Ba-1,2; CT Kb-1,2,3,4,7). However, some details of other Urartian bureaucratic records have made it possible to make new assessments about the content of the Anzaf tablet.

Figure. 1. Anzaf Tablet (Van Museum⁸). / *Anzaf Tableti (Van Müzesi)*

¹ In this study, all inscription numbers are referenced according to the CTU (*Corpus Dei Testi Urartei*).

² The Assyrian Sardurburç inscriptions in the capital can be considered as the establishment monuments of the Urartian Kingdom and the capital city of Tušpa (CTU I: A1-1A/B/C/D/E/F).

³ In 2005, the observations we made during our participation in the archaeological excavation as a team member indicate the existence of a large lower settlement waiting to be uncovered in the Urartian settlement of Anzaf Upper and Lower.

⁴ For the datable latest inscriptions on metal artefacts, see; Argišti (son of Rusa), CTU IV: B 11-1; 11-2.

⁵ Salvini (Belli & Salvini, 2003) and Grekyan (Grekyan, 2009) suggest that 16 people are mentioned in the tablet. However, there are a total of 15 people on the Anzaf tablet (See Table 4).

⁶ For the first short revision offer, see: (Tan, 2023a). Apart from the corrections of the inscription order, this article contains some new suggestions and improvements and new perspectives on the subject.

⁷ For details on the Urartian bureaucracy and correspondence types, see: (Tan, 2023b).

⁸ I would like to thank the Van Museum for permission to study on the tablet.

⁹ According to our new offer, the obverse side should be like this.

The below erroneous transcription order of the Anzaf tablet also leads to some errors in the content. According to the following sequence, the line that is thought to be line 15 should actually be the beginning line of the tablet. Since there is no any introductory form on such tablets and there is no seal impression at the end of the text, the front and back sides of the tablet must have been misperceived.¹⁰ In addition, when considering the content, lines 13 and 14 on the bottom edge of the tablet should be the last lines 25 and 26. The incorrect old ranking given by Salvini, which needs to be updated, is as follows;

Table 1. Former Incorrect Sorting. / *Önceki Hatalı Sıralama* (According to Belli & Salvini, 2003¹¹ and CTU IV: CT An-1)

Obv.	Rev.
1 ^m un-ka-nu-a-di	15 30 GIŞ.GAG.TI 2 GIŞ.BAN
2 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN	16 ^m a-za-a LÚ.10-li
3 ^m nu-ru-bi-e-di	17 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
4 30 GIŞ.GAG.TI : 1 BAN ^{MEŞ}	18 ^m ur ₄ -tú-ú LÚ.DINGIR-i-ni
5 ^m ú-ru-a-di-di	19 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
6 22 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN	20 ^m iş-pi-li-ú-qu
7 ^m a-ri- ^r lu ¹ -tu-qu	21 30 GIŞ.GAG.TI : ^m ki-ka-MAḪ?
8 30 GIŞ.GAG.[T]I ^m hu-uš-tú-ú	22 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN : 1 GIŞ.šú-ri
9 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN	23 ^m šú-iš? -ḫa-a-di
10 ^m ú-ru-u-e-da-a-di	24 30 GI[Ş.G]AG.TI : 1 GIŞ.BAN
11 20 GIŞ.GAG.TI : ^m ur ₄ -di-i	25 ^m ur ₄ -di-i-ni-di
12 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN ^m nu-d[u]	26 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
Bottom Edge:	
13 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN	
14 ^m e-ri-ú-qu-ú	

It is obvious that in general of the tablet begins with cuneiform number signs indicating the amount of weapons, not with man determinative. For this reason, line 15 should be the start, not the line given in the first row above. The correct translation of the tablet should be read starting from the other side contrary to above, which lines is related to each other and between the same lines, should be as follows;

¹⁰ We know that the beginning lines of some sealed Urartian tablets, which transfer royal directives, sometimes mention the name of the king (CTU IV: CT Kb-1), and also some of them begin with the expressions “LUGAL-še a-li-e: *The King says/This is the king's order*” (CTU IV: CT Ba-1; Ba-2; Kb-3; Tk-6). However, in order to understand the writing styles and practices of such Urartian tablets with certainty, a much larger number of tablets need to be discovered.

¹¹ Belli and Salvini, in (Belli & Salvini, 2003) offered 15-16 for its transcription, although the translation has 14-17.

Table 2. The New Transliteration Offer. / *Yeni Transliterasyon Önerisi.*

Obv.	Rev.
1 30 GIŞ.GAG.TI 2 GIŞ.BAN	13 ^m un-ka-nu-a-di
2 ^m a-za-a LÚ.[BAN]	14 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
3 20 GIŞ.GAG.TI 1 GIŞ.BAN	15 ^m nu-ru-bi-e-di
4 ^m ur ₄ -tú-ú LÚ.DINGIR-i-ni	16 30 GIŞ.GAG.TI : 1 BAN ^{MEŞ}
5 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN	17 ^m ú-ru-a-di-di
6 ^m iş-pi-li-ú-qu	18 22 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
7 30 GIŞ.GAG.TI : ^m ki-ka-MAḪ?	19 ^m a- ^r ri-lu ¹ -tu-qu
8 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN : 1 ^{GIŞ} šú-ri	20 30 GIŞ.GAG.TI ^m hu-uš-tú-ú
9 ^m šú- ^r iš ¹ -ḫa-a-di	21 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
10 30 GI[Ş.G]AG.TI : 1 GIŞ.BAN	22 ^m ú-ru-u-e-da-a-di
11 ^m ur ₄ -di-i-ni-di	23 20 GIŞ.GAG.TI : ^m ur ₄ -di-i
12 30 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN	24 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN ^m nu-d[u]
Bottom Edge:	
	25 20 GIŞ.GAG.TI : 1 GIŞ.BAN
	26 ^m e-ri-ú-qu-ú

Table 3. The New Translation Offer. / *Yeni Çeviri Önerisi*

Obv.	Rev.
1 30 arrow 2 bow	13 of Mr. Unkanu
2 of Mr. 'Aza LÚ.[BAN]	14 30 arrow 1 bow
3 20 arrow 1 bow	15 of Mr. Nurubi
4 of Mr. Urtu LÚ.DINGIR/i-ni	16 30 arrow 1 bow(s!)
5 30 arrow 1 bow	17 of Mr. Uruadi
6 of Mr. Išpiliuqu	18 22 arrow 1 bow
7 30 arrow of Mr. Kika-MAḪ	19 of Mr. A ^r rilu ¹ tuqu
8 30 arrow 1 bow 1 spear	20 30 arrow to Mr. Ḫuštu
9 of Mr. Šú ^r iš ¹ ḫa	21 20 arrow 1 bow
10 30 arrow 1 bow	22 of Mr. Urueda
11 of Mr. Urdini	23 20 arrow of Mr. Urđi
12 30 arrow 1 bow	24 20 arrow 1 bow of Mr. Nud[u]
Bottom Edge:	
	25 20 arrow 1 bow
	26 of Mr. Eriuqu

DISCUSSION AND SUGGESTIONS

Before discussing the content of the tablet, it would be important to consider its status in terms of the Urartian bureaucracy. Urartian bureaucratic records provide important information, especially about the officials who serve in the royal cities. These royal cities were centres where written records were kept for large royal warehouses and where official correspondence was carried out, in other words, where bureaucracy functioned. However, the scarcity of Urartian bureaucratic records so far makes it difficult for researchers to recognise certain correspondence models in examples such as the Anzaf tablet when evaluating the sources. But it can be argued that unsealed tablets such as the Anzaf tablet in Urartian were not written to be sent, and unlike the sealed tablets, they only had the purpose of keeping inventory or accounting records in the city where they were found. Examples of this are found in cities such as Tušpa (Işık, 2014), Toprakkale (CTU IV: CT Tk-1;2;3;4;5), Ayanis (CTU IV: CT Ay-1), Çavuştepe (CTU IV: CT Çav-1;2), Karmir-Blur (CTU IV: CT Kb-9;10) and Bastam (CTU IV: CT Ba-4).¹² These records seem to contain a wide variety of subjects, such as quantities of weapons (CTU IV: CT An-1), supplies such as leather (CTU IV: CT Kb-10), sometimes a list of personnel, deportees or prisoners (CTU IV: CT Tk-1)¹³, or various accounting records. However, one of these records is much more similar to the Anzaf tablet in terms of its content. Unfortunately, this tablet fragment is mostly broken and cannot be read in its entirety. The content relates to the amount of sheep and the names of persons that follow. The tablet begins with the ideogram “UDU” (sheep) and then, as in the Anzaf tablet, various male names are recorded;

Table 4. CTU IV: CT Ba-4 (Another Example of a Bureaucratic Record) / CTU IV: CT Ba-4 (Benzer bir başka bürokratik kayıt örneği)

	Transliteration	Translation
1	UDU 1-ḫi ṁa-ru- [...]	One sheep of Aru [...]
2	UDU 1-ḫi ṁmi-nu- [...]	One sheep of Minu [...]
3	UDU 1-ḫi ṁu[l- [...]	One sheep of U[l [...]
4	UDU 1-ḫi x[[...]	One sheep of [...]

However, as in many other bureaucratic records, there is an important situation that draws attention in the Anzaf tablet. The people whose names are mentioned in these Urartian records are often hierarchically ranked according to their status. This situation can be compared with some examples found at Karmir-Blur and Bastam.¹⁴

Unlike the Bastam and Karmir-Blur tablets, however, the Anzaf tablet is one of the most preserved and almost completely readable uniq records. When evaluated within this general framework, it is understood that the Anzaf Tablet should be updated again with similar perspectives. As can be seen in Figure 1, the relationship between the people named in the tablet and the weapons distributed is restricted by horizontal lines. Based on this formal characteristic, the above correlation between weapon quantities and persons emerges. As seen in the list, “’Aza”, the most highranking person in this list, was given 2 bows and 30 arrows to his. Therefore, when considered together with the above reasons he must be in the first positions of the list;¹⁵

Table 5. The New Ranking for Anzaf Tablet. / Anzaf Tableti’nin Yeni Sıralaması

Hierarchical Order ¹⁶	Weapon and Amount			The new person sequence should be:
	Arrow	Bow	Spear	
1	30	2		ṁ’Aza
2	20	1		ṁUrtu
3	30	1		ṁİşpiliúqu
4	30			ṁKika.MAḪ ¹⁷
5	30	1	1	ṁSuišša
6	30	1		ṁUrdini
7	30	1		ṁUnkanu
8	30	1		ṁNuribi
9	30	1		ṁUruadi
10	22	1		ṁArlitiqu
11	30			ṁḪuštu
12	20	1		ṁUrueda
13	20			ṁUrdu
14	20	1		ṁNudu
15	20	1		ṁEriugu

According to Salvini; “’Aza”, who held the rank of “decurion” (LÚ.10-li), is located in the middle of the tablet, implies that he was responsible only for persons between rows 1 and 16 (Belli & Salvini, 2003, p. 151). But as a result of our new ranking, this suggestions needs to be updated.

¹² Also see; (Tan, 2023b, p. 40).

¹³ About the Toprakkale Tablet; (Grekyan, 2016; Salvini, 2007).

¹⁴ See for details; (Tan, 2022a). In addition, the gods that appear in the *Meherkapı* sacrifice list, which has a special place in Urartian inscriptions, are listed in order of importance among themselves (CTU I: A 3-1). This ranking according to the level of importance indicates a hierarchical order in the Urartian writing tradition.

¹⁵ The name of ’Aza also known from another tablet (CTU IV: CT Kb-10) found at Karmir-Blur (Belli & Salvini, 2003, p. 151). It is difficult to say that it is the same person, there may be a similarity in names. But it is possible that he was a high-ranking administrator in any Urartian city, whose location we do not know yet.

¹⁶ According to the new order in which they are located on the tablet.

¹⁷ Means of logogram “MAḪ: great, mighty” (ZL-Borger, 2004 no.91, p. 264; Schramm, 2010, p. 98). Also see for debate it; (Zimansky, 1985, p. 127, Note: 112).

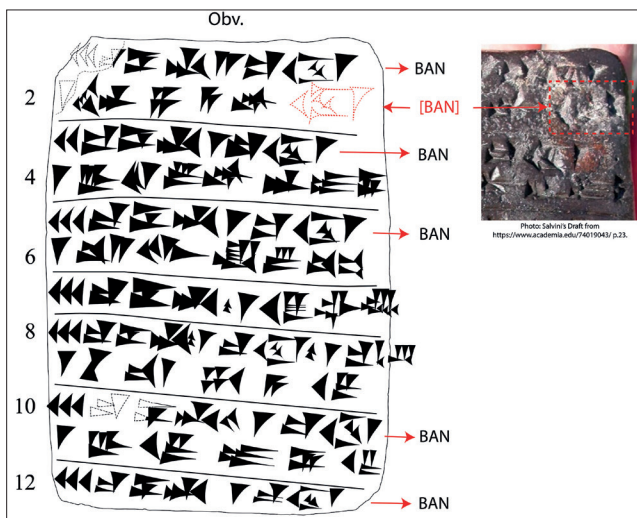
Given that he was written at the start of the tablet, not responsible between lines 1 and 16, it can be suggested that he may be responsible for this entire military unit. This puts an end to some of the debates about the content of the tablet¹⁸ and shows that the distribution and ranking of weapons were in fact according to a hierarchy. Moreover, the cuneiform sign considered to be in second line of “LÚ.10-li”, which Salvini suggests as a new title, are not clearly readable, and this title, which does not appear anywhere in Urartian inscriptions, should be treated with suspicion (Fig.2);

Figure 2. Line 1-2 of the Anzaf Tablet. / *Anzaf Tableti 1-2. Satırlar*

Doubt arises from the ambiguous circumstances that we see in the second line. There is not enough space for the “li” (𐎶𐎵) sign to fit as “10-li”. The destruction between the vertical cuneiform mark at the end and the “U” or “10” at the beginning prevents us from recognising this with certainty. However, the space required for the cuneiform to fit is more suitable for the BAN ideogram (See Fig.3). The fact that the first sign of the BAN ideogram also begins with a corner wedge may have caused this confusion. Although uncertain, this is more in keeping with the pattern of weapons distributed in the tablet as a whole, and the title LÚ.BAN (Commander of the archers¹⁹) may be suggested as a new title.

Figure. 3. Obverse side drawing of the Anzaf Tablet. / *Anzaf Tableti'nin Ön Yüz Çizimi*

¹⁸ (Belli & Salvini, 2003, p. 152; Grekyan, 2009, p. 111; Konakçı & Baştürk, 2009, p. 185-186). It is more probable to associate the amount of weapons in the tablet with the hierarchy of the officials rather than with the sudden attacks or the process of collapse.

¹⁹ As a suggestion for a new title.

However, even if it is accepted that “10” (𐎶) is readable, this sign can also be read as U, although this is not clear and unreadable. However, the name at the top of the list before the title is clearly readable. According to Urartian records, the existence of a region named “’Aza” is also known from CTU I: A 8-2; 8-3; 8-14; 12-2; CTU IV: CT Kb-10; CB Ay-10. The earliest record of this named region, which contains important Urartian royal centres such as Karmir-Blur and Armavir-Blur and is localised in the Aras Basin, is found in the Argišti’s Horhor annals (CTU I: A 8-3 IV; Işık, 2015, p. 86-87). If the significant person mentioned in the Anzaf tablet gave his name to this region, we can probably relate the tablet to Argišti or earlier, although even if it is a weak possibility. However, the exact dating of the tablet is not yet clear.

The second person mentioned in the list is “Urtu”, who appears to have the title LÚ.DINGIR. In line 3 of the tablet, it clearly shows that this person was given 20 arrows and 1 bow. Firstly published in Belli & Salvini, 2003: as line 18-19 in translation: “To Urtu, the “man of the god(?):30 arrows, 1 bow”. But actually this person must be translated as “20 arrows and 1 bow”, as can be seen in the Table 2 and CTU IV: CT An-1. Salvini also claims that an unknown Urartian word -ini could be linked to god if we accept DINGIR as a determinative (Belli & Salvini, 2003, p. 151-152; CTU IV: CT An-1/r.18). But there is no other example of this title in any Urartian inscription. However, unlike the previous one, this title, whose cuneiform signs can be clearly readable (Fig. 1), appears to be a new title (Belli & Salvini, 2003, p. 151). In this context, when the tablet is analysed in its entirety, it may be suggested that he is a “Priest or Priest-in-Chief” assigned to an Urartian city or one of the provinces where royal temples were located. The participation of a priest in such a military unit suggests the need for new perspectives on the content of the tablet. The temples found in Urartian cities, especially in the citadels, indicate that clergy and religious institutions were under state control and were one of the elements of the administrative structure. The presence of a person with this title in this list indicates that Urartian religious institutions may have developed under the control of the state. However, its meaning in relation to the general context of the tablet will be commented on in the conclusions.

The person named “İşpiliúqu” in the third ranking (Line 5-6) of the tablet was given 30 arrows and 1 bow. A similar name is mentioned as seal holder (LÚ.NA₄.DIB) in the second line of another tablet (CTU IV: CT Ba-1) from Bastam (Belli & Salvini, 2003, p. 150). Whether this is a similarity of name or the same people is not known for certain for now.²⁰ However, these significant

²⁰ If this similarity of names refers to the same person, this tablet may be associated with the period of Rusa son of Sarduri, just as Salvini suggested (Belli & Salvini, 2003, p. 150; CTU IV: CT Ba-1).

persons mentioned in the first three ranking of the Anzaf Tablet give some clues as to the composition of the list. Rather than a coincidence, this suggests that the people mentioned in the tablet may reflect the some important officials in charge of one of the royal cities, provincial centres or people gathered together for reasons we don't know why.

“Suišha”, in the fifth row of the tablet (Line 8-9), unlike the others, has an extra spear (GIŠ.šú-ri). The reason for this privilege is currently unknown. Apparently understood the scribe reaches the end of line 12 on the front surface of the tablet, then text continues with the 13th line on the back surface. When writing the tablet, the bottom edge was not used in the middle of the text and continued back side. However, since the back surface of the tablet was also insufficient, lines 25-26 at the end had to be written on the bottom edge.

In line 16, the scribe unlike the others, the ideogram is used with the plural suffix BAN.MEŠ. Also the wood ideogram GIŠ is not written. Looking at the tablet in its overall form, we can conclude that the scribe may have made a scribal mistake here. The fact that the use of the area in which the inscriptions were written on the tablet could not be calculated also points to this inexperience. However, we also know that Urartian scribes sometimes repeated cuneiform syllables or made extra cuneiform signs to complete lines.²¹ Or there is also the possibility that an abbreviation has been made, the reason for which we do not know yet.

It is noteworthy that the fourth person named “Kika.MAḪ” is written with a single line. He has only an arrow type weapon. Unlike the others, it is seen that no bow is given. Similar situations are seen in lines 20 and 23, which are written in a single line. (Ḫuštú and Urđi). It is possible to discuss some hypothetical suggestions under the next subtitle together with other details observed in the whole tablet.

Only as a hypothetical; Could it be an Urartian Guard Corp consisting of chariots and cavalry?

Apart from the specific observations we have made up to this point, I would like to mention an interesting idea that I think should be mentioned, even if it is a weak “hypothesis”. Although this weak suggestion is not the main subject of this article, I think that every thought that arises in the mind should be expressed. Of course, it should be noted that these thoughts remain weak for the time being due to the lack of Urartian written sources. Perhaps new data that will come long after our time will enable others to update the kind of “fanciful ideas” we are doing in this subtitle.

If we pay attention to the Anzaf weapon list in Table 4 above, it is understood that the person named “Kika.MAḪ” hierarchically indicated in the 4th rank (Line 7) was not given any bow. A similar situations can be found for the soldiers named “Ḫuštú” and “Urđi”, who are listed 11th and 13th ranked on the list above. This circumstance may suggest another idea as to why the military unit mentioned on this tablet was recorded together. Apart from this interesting situation, if we ignore the 11th soldier, who was not given any bow, we can see that there is a gradually decreasing number of weapons distributed in a regular hierarchical order. Towards the end of the list, the number of arrows given to soldiers decreases to until 20. The gradually decreasing quantities of weapons towards the bottom lines also provide hierarchical confirmation of our new ordering of the tablet's contents. Apparently, the amount of bows and arrows given is based on a hierarchical importance. However, it seems that the soldiers in the 4th, 11th and 13th rows, who are not given any bow, they have a separate hierarchy within themselves (Kika.MAḪ: 30 arrow, Ḫuštú: 30 arrow, Urđi: 20 arrow).²² If we ignore the first two “high officials,” there are two different hierarchies in the list;

Table 6. Two different hierarchies in the list (According to the amount of weapons). / *Listedeki iki farklı hiyerarşi (Silah miktarlarına göre)*

	First Hierarchy	Second Hierarchy
30	1	30
30	1 1	30
30	1	20
30	1	
30	1	
30	1	
22	1	
20	1	
20	1	
20	1	

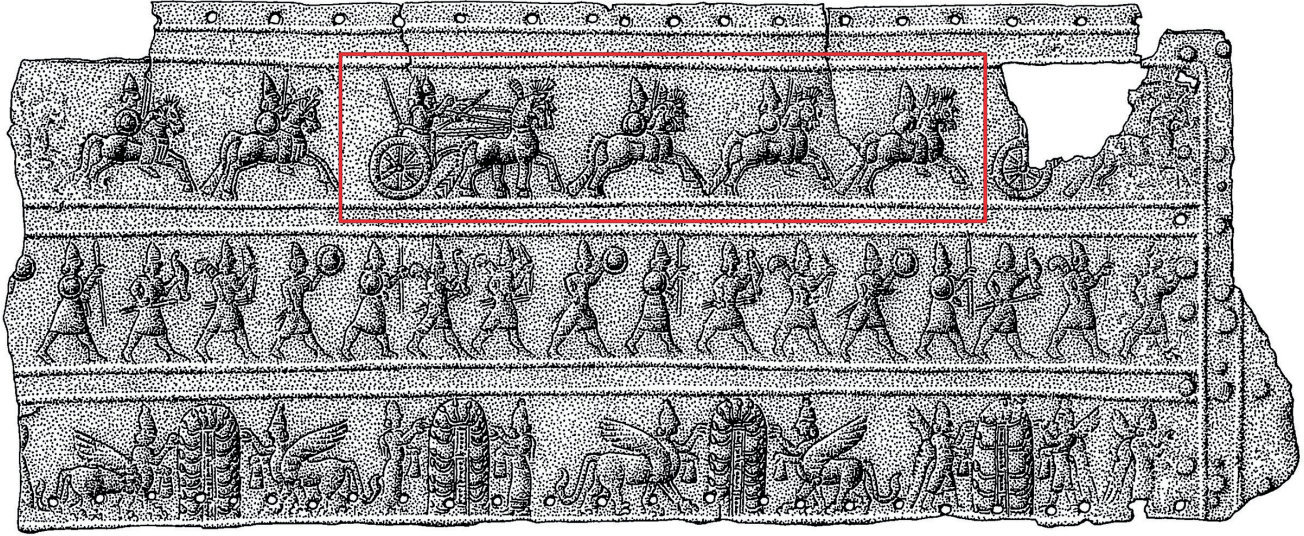
In this regard, the fact that soldiers in the second hierarchy are not given any bows suggests that they may have been different types of soldiers from the others. In this perspective, it may be useful to look at the types of soldiers depicted on Urartian metal artefacts. In many depictions on the belts, there are many examples of the types of soldiers in the Urartian army. It is possible to see the chariots in the upper section of the belt fragment seen below in detail;

²² In the 4th row Kika.MAḪ should be the highest ranked person, 13th ranked Urđi should have the lowest rank among second hierarchy (He has 20 arrows). Also see footnote 17 for the logogram MAḪ.

²³ Except for the first two “high officials” men.

²¹ Rarely “MEŠ”.

Figure. 4. A Belt Fragment Showing the Types of Soldiers in the Urartian Army Combined / *Urartu Ordusundaki Asker Türlerinin Bir Arada Gösterildiği Kemer Parçası.* (Kellner, 1991, p.135, Pl. 35/117).

Although it is known that there is a figurative imagery in such depictions, according to the main composition of Urartian bronze artefacts, it is seen that other soldiers escorting the chariot are usually cavalry (PIT.ĤAL.LÚ), sometimes infantryman. But people who depicted on pedestrian next to chariots should be possible on ceremonial occasions and in crowded places. It is probably not possible for such a long-distance deployment and escort team to travel on foot, and those other than the charioteers were escorting the chariots as cavalry. It is possible to see too many reflections confirming this, especially in the images of chariots depicted in their motion (Seidl, 2004, Pl. 9/d-e; 17/a,c,d; 47/a-e);

Just like these, the only soldier type without a bow in their hands in other Urartian soldier depictions are chariot drivers. Apart from chariot drivers, infantry

and cavalry are also depicted as having bows. All these indicators suggest that these three men (who had not been given any bow) may have been drivers of chariots. Although not directly stated on the tablet, the chariot drivers were probably only given arrows and are mentioned in a single line on the tablet (Lines 7, 20, and 23). The horizontal bands between the lines also show this division. Urartian chariots (GIŠ.GIGIR), which are depicted especially on metal artefacts in Urartian, were probably an elite equipment for the use of high ranking persons. The fact that the authorised persons mentioned in the first three places of the Anzaf list and the three people without any bow are found in the 4th, 11th, and 13th places should not be a coincidence. Can we hypothetically suggest that these soldiers named “Kika.MAH”, “Ĥuštú” and “Urđi” were chariot drivers provided to the dignitaries at the top of the list?

Figure. 5. Chariots Moving with Cavalry / *Süvarilerle Birlikte Hareket Eden Savaş Arabaları.* (Kendall, 1977, p. 33-35; Seidl, 2004, Pl. 48/d).

CONCLUSIONS

The Anzaf tablet, consisting of 26 lines in total, records the amount of weapons “distributed” to a troop involving 15 men. It is understood that these soldiers had a total of 392 arrows (GIŠ.GAG), 13 bows (GIŠ.BAN), and 1 spear (GIŠ.šú-ri). The first two ranking persons have special titles in the tablet. This may also be related to the fact that they are hierarchically higher than the people at the following lower positions in the list. The third person (Išpiliuqu) does not have any title in the tablet, but he is noteworthy because of his high position in the list. It is also similar to a name found on another tablet from Bastam (CTU IV: CT Ba-1). It is noteworthy that this similar name is also has a high position in the Anzaf list. After these “high-ranking” persons, it is possible to observe a hierarchical sequence in the entire list, according to the amount and position of the distribution of weapons.

In evaluations of the general features of the Anzaf tablet, there are researchers who claim that it is related to a kind of honouring (Çilingiroğlu, 2006, p. 238).²⁴ It has also been suggested that they may have been involved in the defence of Anzaf and that there may be records of this distribution of arms in the event of a sudden attack (Belli & Salvini, 2003, p. 152; Grekyan, 2009, p. 111; Konakçı & Baştürk, 2009, p. 185-186). However, it does not seem possible to associate it with such “sudden” developments or events.²⁵ Although it has been possible that this tablet found at Anzaf was written for the purpose of keeping an inventory of weapons, its secondary and indirect purpose is difficult to know with certainty, there may be many different options. However, one of the possibilities a record of this kind could only be a list of weapons distributed from the royal warehouses to high-ranking officials “assigned to a region” and their entourage. These types of “royal gifts”, probably from the royal warehouses in royal cities such as Upper Anzaf, were recorded on this kind of tablet. Apart from archaeological excavations, it is known that there were regional Urartian rulers to whom such inscribed weapon collections belonged in illegal excavations that were probably found in graves belonging to the Urartian period (Konyar et al., 2018; Dezső et al., 2021; also Seidl, 2004). As it is known, writing is a royal symbol in the Urartian, and the monarch. In the Urartian, all inscribed weapons were seen as the property of the king; “*ar-gi-iš-ti-i ú-ri-iš-ḫi*, “*mī-nu-a-i ú-ri-iš-ḫi*, *ú-ri-iš-ḫi mīš-pu-ú-i-ni-e-i*, “*mdsar₅-du-ri-i ú-ri-iš-ḫi*”. However, these kind royal items with inscribed may have been given as gifts to some important people and their records may have been kept.²⁶ However,

it is possible that such tablet records are related to the temple gifts, or perhaps they belong to some of the people who served at Anzaf. Such speculation can of course be increased, but perhaps it will never be possible to know for sure. However, these new suggestions we have made regarding the tablet are important in terms of reflecting new perspectives on Urartian bureaucracy and resources. Of course, new records that may emerge in the future will provide us with more information on these issues.

The misordering in the first publications on the tablet can be understood after now more accurately as a result of the above revision. Thus, it was possible to make some comments on the hierarchical structure and content of the tablet. From this point of view, the hierarchical order of the Anzaf Tablet suggests an interesting hypothetical view. We can make the following interpretation that the Anzaf Tablet includes the top three Urartian officials in a hierarchical order and three “chariot drivers” who do not appear to have been given bows. It should not be a coincidence that the first three people in the list are likely to be senior officials and that the other three people in the 4th, 11th and 13th places are not only owners of arrows. This coherent situation should not be accidental. In order to draw this conclusion, it is sufficient to look at the new hierarchical order that appears on the tablet. In many bureaucratic records, it is observed that there is a similar order and that people at the top of the hierarchy are mentioned in higher ranks.²⁷ And so assuming that the people who are not given a bow are the drivers, the remaining 9 soldiers, apart from the three important officials, are divided into 3 equal numbers and they could have cavalry escorting the chariots. This leads us to believe that they may have been a combined Urartian guard troop escorting important officials with chariots and cavalry. Neo-Assyrian written sources and artefacts, which are contemporaries of Urartian and similar in many other fields, provide detailed information about Assyrian chariots and it’s soldiers. According to these records, in addition to the courtiers, high-ranking officials and governors also had their own chariot units.²⁸ It is possible to think that a similar practices existed in the Urartian Kingdom. Who knows? Perhaps this tablet may be records of weapons distributed to officials assigned to one of the Urartian cities or provinces. But it is clear that we definitely need more evidence in this regard.

²⁴ With respect to the memory of our honourable professor Altan Çilingiroğlu, who recently sadly lost his life.

²⁵ These suggestions have been also criticised by Çilingiroğlu; (Çilingiroğlu, 2006, p. 238).

²⁶ Thus, the metal artefacts found in Urartian tombs in regions far from the capital and inscribed with the names of Urartian kings

become more meaningful. It is likely that the royal gifts given to these high-ranking Urartians were buried with them in their tombs when they died. Such metal finds, found in graves far from the centre and inscribed with the names of kings, reflect the quality of royal production rather than local craftsmanship and may have reached distant regions as a result of a similar process.

²⁷ See footnote 13.

²⁸ For details see (Barnett, 1976; Botta & Flandin, 1849; Noble, 1990; Dezsö, 2012, p. 55-145).

Acknowledgement: I would like to thank the Van Museum for permission to study on the tablet. I'd also like to thank them for their assistance in taking and providing tablet photos; Vedat Timur, Seyithan Adok, Hakim Aslan, Kenan Işık, Fatih Arap, Rifat Kuvanç. Also, thanks to Can Avcı and Rıza Gürlük Akgün, for sharing with me their assessment on the excavation situation of the tablet. I would also like to thank Kemalettin Köroğlu for sharing his valuable opinions about the article and contributing to the development of the article.

REFERENCES

- Barnett, R. D. (1976). *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668-627 B.C.)*. British Museum Publications Ltd.
- Belli, O., & Salvini, M. (2003). Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress near Van. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLV(2), 141-152.
- Belli, O., & Ceylan, A. (2003). 2001 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24(2), 393-404.
- Botta, P. E., & Flandin, E. N. (1849). *Monument de Ninive*. Imprimerie Nationale.
- CTU I (CTU A) - Salvini, M., (2008). *Corpus Dei Testi Urartei, Volume I*. CNR Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente.
- CTU IV (CTU CT) - Salvini, M., (2012). *Corpus Dei Testi Urartei, Volume IV*. CNR Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente.
- Çilingiroğlu, A. (2006). Ayanis Kalesi'nde Bulunan Demir Bir Sadak ve Bazı Görüşler. In B. Avunç (Ed.), *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması. Studies in Honor of Hayat Erkanal. Cultural Reflections* (p. 237-240). Homer Kitabevi.
- Dezsö, T. (2012). *The Assyrian Army: I. The Structure Of The Neo-Assyrian Army: 2. Cavalry And Chariotry*. Eötvös University Press.
- Dezsö, T., Niederreiter, Z., & Bodnar, C. (2021). *Urartian Bronzes: A Preliminary Report on a Looted Hoard of Urartian Bronzes*. Eötvös Loránd University.
- Grekyan, Y. (2009). When the Arrows are Depleted (Towards the Fall of the Urartian Empire). *Aramazd*, IV(2), 98-126.
- Grekyan, Y. (2016). A Note on the Toprakkale Tablet. *N.A.B.U.*, 2016 (1), 54-56.
- Işık, K. (2014). Van Kalesi Höyüğü Kazılarında Keşfedilen Urartu Yazılı Belgeleri, *Colloquium Anatolicum/ Anadolu Sohbetleri*, XIII, 173-83.
- Işık, K. (2015). *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*, [Doctoral dissertation, Van Yüzüncüyıl University]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kellner, H. J. (1991). *Gürtelbleche aus Urartu*. Franz Steiner Verlag.
- Kendall, T. (1977). Urartian Art in Boston: Two Bronze Belts and a Mirror. *Boston Museum Bulletin*, 75, 26-55.
- Konakçı, E., & Baştürk, M. B. (2009). Military and Militia in the Urartian State. *Ancient West & East*, 8, 169-201. <https://doi.org/10.2143/AWE.8.0.2045842>
- Konyar E., Işık K., Kuvanç R., Genç B., & Gökçe B. (Eds.). (2018). *Zaiahina'nın Bronzları: Doğubayazıt Urartu Metal Eserleri*, Doğubayazıt Belediyesi Kültür Yayınları.
- Noble, D. (1990). Assyrian Chariotry and Cavalry, *State Archives of Assyria Bulletin*, 4(1), 61-68.
- Salvini, M. (2007). Die urartäische Tontafel VAT 7770 aus Toprakkale, *Altorientalische Forschungen*, 34(1), 37-50. <https://doi.org/10.1524/afo.2007.34.12.37>
- Salvini's Draft (Unpublished Draft), <https://www.academia.edu/74019043>. (For photo)
- Schramm, W. (2010). *Akkadische Logogramme*. Universitätsverlag Göttingen. <https://doi.org/10.17875/gup2010-511>
- Seidl, U. (2004). *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Tan, A. (2022a). *Urartu Dönemi'nde Bürokrasi ve Toplumsal Yapı* [Doctoral dissertation, Istanbul University]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tan, A. (2022b). Urartu Bürokrasisi'ne Dair Notlar ve İdari Açından Krâli Kentlerin Konumu, *Colloquium Anatolicum*, 21, 97-118. <https://doi.org/10.58488/collan.1122559>
- Tan, A. (2023a). Reinterpretation of the Anzaf Weapon List: An Urartian Security Escort Team? *N.A.B.U.*, 2023(2), 94-98.
- Tan, A. (2023b). The Structure of the Urartian Bureaucracy and a New Suggestion for Royal City Rulers, *Turkish Journal of History*, 80(2), 35-54. <https://doi.org/10.26650/iutd.1262729>
- Zimansky, P. E. (1985). *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*. The Oriental Institute Press.
- ZL - Borger, R. (2004). *Mesopotamisches Zeichenlexikon*. Ugarit-Verlag.

BÜYÜK İSKENDER'İN YAŞLI İSKİT ELÇİSİ İLE DİYALOĞU ÜZERİNE YENİ DEĞERLENDİRMELER

RECONSIDERATIONS ON THE DIALOGUE OF ALEXANDER THE GREAT WITH THE OLD SCYTHIAN ENVOY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 19 Şubat 2023	Received: February 19, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 7 Mart 2023	Peer Review: March 7, 2023
Kabul: 11 Mayıs 2023	Accepted: May 11, 2023

DOI : 10.22520/tubaar.1439861

Muzaffer DEMİR*

ÖZET

Günümüz araştırmacıları açısından antik yazarların hikayelerinde kullandıkları metinleri sadece kopyalayıp kopyalamadıkları, başka metinlerle birleştirip birleştirmedikleri veya önceden tasarlanmış bir niyetle değiştirip değiştirmediklerini analiz ederek yorumlayabilmek önemlidir. Böylece ele alacağımız konuyla ilgili eserlerin özelliklerini, doğruluğunu ve dolayısıyla tarih çalışmalarına katkılarını ortaya koyabiliriz. Latince yazılan, *Historiae Alexandri Magni/Historiae Alexandri Magni Macedonis* (İskender Tarihi) adıyla günümüze ulaşan ve Quintus Curtius'a atfedilen eser içinde kullanılan kaynaklar ve bu kaynaklar üzerinde yapılan manipülasyonlar hakkında çok fazla bir araştırma yapılmamıştır. Bu eserde Büyük İskender'in kabul ettiği elçilik heyetini temsil eden Yaşlı İskitli ile diyalogu yer almaktadır. Bu sözde diyalogun İskender'in İskit halklarıyla karşılaştığı Iaxartes Nehri (Siriderya/Seyhun)'nin doğu yakasında MÖ 329 yılında gerçekleştiği iddia edilmektedir. Metinde İskender doymak bilmeyen hırsından dolayı suçlanmakta ve İskitlere karşı savaşa devam etmesinin tehlikeleri belirtilerek barış yapmasının en mantıklı karar olacağı konusunda uyarılmaktadır. İskender bu uyarılara rağmen nehri geçerek İskitlere saldırmış ancak nihai bir başarı elde edemeyeceğini anlayarak onurlu bir barış yapmayı kabul etmiştir. İlgili diyalog metninin Curtius tarafından uydurulduğu artık modern yazarlar tarafından genel kabul görmektedir. Bu çalışmada çok fazla tartışma konusu yapılmamış olan bu metnin en muhtemel uydurulma sebebi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük İskender, İskitler, Baktria, Iaxartes, Oxos, Elçi.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye,
e-posta: dmuzaffer@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7270-2317.

ABSTRACT

Researchers today must be able to interpret the texts used by ancient writers in their stories by analyzing whether they simply copied them, combined them with others, or changed them with a premeditated intention. In this way, we can reveal the characteristics and accuracy of the works related to the subject we will discuss. So, we can understand their contributions to historical studies. Much research has not been done on the sources used and the manipulations made in these sources in the work attributed to Quintus Curtius, written in Latin, under the title of *Historiae Alexandri Magni*/*Historiae Alexandri Magni Macedonis* (History of Alexander the Great). This work includes Alexander the Great's dialogue with the Old Scythian representing the embassy delegation he accepted. It is claimed that this so-called dialogue took place in 329 BC on the eastern bank of the Jaxartes River (Syr Darya/Seyhun), where Alexander reached the border with the Scythian peoples. In the text, Alexander the Great is blamed for his insatiable ambition, and he is warned that making peace would be the most logical decision, stating the dangers of continuing the war against the Scythians. Despite these warnings, Alexander crossed the river and attacked the Scythians, but realizing that he could not achieve final success, he agreed to make an honorable peace. It is now generally accepted by modern writers that the text of the relevant dialogue was invented by Curtius. In this study, on the most possible reason for the fabrication of this, which has not been the subject of much discussion, will rather be focused.

Keywords: Alexander the Great, Scythians, Bactria, Jaxartes, Oxus, Ambassador.

GİRİŞ

Büyük İskender Pers kralı III. Dareios'a ihanet ederek Baktria'ya kaçan Bessos'un peşine düşmüştür. Bessos, Baktria'daki soyluları bir araya getirerek yeterli bir askeri güç toparlamayı başaramamış (Arr. *anab.* III.28.8), Oxos (Amuderya/Ceyhun) Nehri'nin kuzeyine çekilerek Sogdiana Bölgesi'ndeki bazı soyluların ve de konar-göçer İskit halklarının yardımıyla gerilla savaşı yürütmeyi planlamıştır (Holt, 2012, s. 37).¹ Bessos'un müttefikleri Sogdialı soylular Spitamenes ve Dataphernes, Bessos'u ele geçirme konusunda kararlı gördüklerinden onu İskender'e teslim etmişler, sonrasında da Ekbatana'ya götürülerek idam edilmiştir (Curt. VII.5.19-22, 10.10-11; Iust. XII.5.10-11; Smith, 1981, s. 65; Holt, 2012, s. 41-43; 1998, ss. 50-51). Makedon ordusu daha sonra Marakanda (modern Semerkant)'ya, oradan da kuzeye Iaxartes (Siriderya/Seyhun) Nehri boylarına doğru ilerlemiştir (Arr. *anab.* III.30.6; Holt, 2012, s. 47).² Nehrin güney yakasında, İskit ve özellikle doğuya doğru Sakaların yaşadığı Fergana Vadisi'nin ağzında "barbar" istilalarının önüne geçmek için Alexandria Eskhate (modern Hucend yakınlarında) kentinin inşasına başlanmıştır (Arr. *anab.* IV.1.3-4; Curt. VII.6.13-14; Holt, 2012, ss. 47-48; 1998, ss. 54-55; Fraser, 2003, ss. 35, 67, 151-153, 176; ayrıca bk. Strab. XI.11.2, 4; Curt. VII.6.25-7; Iust. XII.5.12). Spitamenes liderliğindeki Sogdialıların tamamı, bir kısım Baktrialı soylu ve İskitler bu kentin inşasını tehdit olarak görmüşler ve yaklaşık iki yıl sürecek olan (MÖ 329-327) ortak bir ayaklanma cephesi kurmuşlardır (Arr. *anab.* IV.1.5; Curt. VII.6.14-15; Holt, 2012, s. 48; 1998, ss. 57-58; Smith, 1981, ss. 65-66). İskender'in bir sonraki hedefi Iaxartes Nehri boyu ve yakın çevresinde ayaklanmaya katılan yedi büyük kaleyi ele geçirmek olmuştur; bu kentlerin en büyüğü olan Kyropolis (Tacikistan'da Kurkath/Kurkat)'ın yaklaşık sekiz bin sakininin öldürüldüğü bildirilmektedir (Arr. *anab.* IV.2.2-3.5; Holt, 2012, ss. 49-50). Bu arada Asialı İskitlerden oluşan bir ordu, kenarında Alexandria Eskhate kentinin kurulduğu Iaxartes Nehri'nin

diğer yakasında toplanmaya başlayarak ayaklanma lideri Spitamenes'e destek verme niyetlerini ortaya koymuşlardır. Tam bu sırada Marakanda'nın iç kalesinin Spitamenes tarafından kuşatıldığı haberleri İskender'e ulaşmıştır (Arr. *anab.* IV.3.6; Holt, 2012, s. 55). İskender bu gelişmeler üzerine kafasında planladığı Alexandria Eskhate kentinin surlarını yirmi günde tamamlamıştır (Arr. *anab.* IV.4.1; Holt, 2012, s. 56). Ancak İskitler (οἱ Σκύθαι) kentin kurulduğu nehir kenarının öteki yakasını terk etmemişlerdir. Görüş açısındaki İskitlerin hakaretleri karşısında tahrik olan İskender nehri geçerek saldırmaya karar vermiştir. Kâhin Aristandros'un İskender'in iştirmek istediği şekilde kehanet işaretlerini yeniden yorumlamayı reddettiği bildirilmektedir (Arr. *anab.* IV.4.2-3). Arrianus'un kaynağında İskitlerin askeri gücü kabul edilse de İskender'e uyarılar daha çok kehanetler üzerinden yapılmaktadır.

Dönemin olayları hakkında bilgi veren bir diğer temel kaynak yazarımız Arrianus'un aktarımları, eserini Latince yazmış olan Curtius'unkilerle bazı yönlerden çelişmektedir. Curtius'un kaynağında ise İskender'in karşısına aldığı ancak ismi verilmeyen İskit kralının Iaxartes Nehri'nin de ötesinde Avrupa'da Thrakia içlerine kadar bir alana hükmettiği ima edilmekte, kralın Alexandria Eskhate kentinin kurulmasını ciddi bir tehdit olarak gördüğü ve kardeşi Carthasis'i bunu engellemek için büyük bir orduyla gönderdiği bildirilmektedir (Curt. VIII.7.1-4).³ İskit tehdidinin ciddiyeti ve sınırı geçmeme konusunda da daha net ifadeler kullanılmaktadır; İskender'in, kendisinin de yaralı olması, Baktriani'nin ayaklanması ve İskitlerin de savaşa dahil olmaları gibi olumsuz gelişmeler karşısında bir süre karamsarlığa kapıldığı ve çadırına çekildiği aktarılmaktadır (Curt. VIII.7.5-7). Bütün bu olumsuzluklar karşısında arkadaşlarını toplantıya çağıran İskender'in ağzından savaşta zorunlulukların hesap yapmayı kenarda bırakmayı gerektirdiği, güçlü bir düşman karşısında talihlerinin tehlikeye girdiği ancak yine de onların yenilmez olmadıklarının kanıtlanabileceği bildirildikten sonra özellikle şu cümleleri dikkat çekicidir:

¹ Günümüzde güney doğu Özbekistan'da Bukhara/Buhara, Samarkand/Semerkant, Kesh (Kış/Şehr-Sebiz), Tacikistan'da ise Khodzgend (Khujand/Hucend/Hücend/Hocent/Leninabad) kentleri Sogdiana Bölgesi içinde yer almaktadır.

² İskender ve tairesi, bölge hakkında yanlış bilgi veren Hellen coğrafi taslak metinlerinin etkisi altında kalarak bu nehri Tanais (Don) olarak adlandırmış olmalıdır. İskender'in eğitimcilerinden Aristoteles (*Met.* I.13, 350 a 24-25) yanlışlıkla Araxes olarak adlandırdığı Iaxartes (Syr-Darya) Nehri'nin Hindu Kuş dağlarından doğduğunu ve bir kolunu Avrupa Tanais (Don) Nehri'ne gönderdiğini ve bunun da Karadeniz ile bağlantılı Azov/Azak Denizi'ne döküldüğünü bildirmektedir. İskender geldiği noktadaki halkların Tanais Nehri etrafındaki Avrupa/Karadeniz İskitlerinden farklı olmadığını ve bu sebeple de Iaxartes Nehri'ni bu nehrin bir kolu gibi görerek Karadeniz'e döküldüğünü düşünmüş olabilir, hatta bununla ilgili keşif girişimlerinde bulunduğuna işaret edilmektedir (Arr. *anab.* IV.1.1-2, 15.1; Curt. VII.6.12; VIII.1.7).

³ Aşağıda açıklayacağımız üzere Arrianus'un kaynağında da bir İskit kralından bahsedilmektedir. Ancak Curtius'un kaynağından farklı olarak İskender'e karşı tahriklerde bulunan birliğin Satrakes/Sartakes isimli bir İskit liderinin emri altında kraldan bağımsız hareket eden çapulculardan oluştuğu bildirilmektedir. Pers özel adlarının transkripsiyonunda metatezlerin çok sık görüldüğü dikkate alındığında bu karakterin adı Sartakes'ten Carthasis'e türetilmiş veya muhtemelen kaynakta bu şekildeki yerini bu yazarın ya da daha sonraki el yazması geleneğinin bir hatasının sonucu almış olabilir (Ballesteros-Pastor, 2015, s. 96).

“...Zaferimizi geçmek üzere olduğumuz alana göre ölçen kişi aldanmıştır. Aramızdan sadece bir nehir akmaktadır; eğer onu geçerse silahlarımızı Avrupa içlerine de taşımış olacağız. Ve biz Asia’ya boyun eğdirirken, başka bir dünya denebilecek bir yerde zafer anıtları dikmeye ve birdenbire Doğa [*Natural*]’nın bu kadar büyük bir boşlukla ayırmış gibi görüldüğü tek bir zafer noktasına odaklanmaya ne kadar büyük bir saygı gösterilmesi gerekir?... Üstelik bu milletin ordusunun henüz birisi ulaştı, gerisi bekleniyor. Bu durumda savaştan kaçınarak ona güç kazandıracağız, saldırıya geçtiğimiz bir savaşta ise savunmaya geçmek zorunda kalacağız.” (Curt. VII.7.11-17).

Bu metinde özellikle vurgulanmak istenen, İskender’in Iaxartes Nehri geçildiğinde büyük bir tehlikenin kendilerini beklediğidir, çünkü onun kafasında İskitler sadece Asia’daki değil Avrupa’daki alanları da kontrol etmektedirler.⁴ Asia İskitlerinin yenilgiye uğratılacak olmaları onların boyunduruk altına alınacağı anlamına gelmez, çünkü onlar doğuda Iaxartes’ten batıda Thrakia’ya kadar geniş bir alanda siyasi nüfuza sahiptirler. Üstelik ordularından sadece birisini göndermişlerdir. Bu ordu yenilse bile arkası gelecektir ve onlarla başetmek neredeyse imkansızlaşacaktır. Ancak savaşmamak da çıkar yol değildir, en azından geçici olarak da olsa İskitlerin bu cüretkârlığına karşı koymak gerekmektedir.

Curtius’un kaynağının bir cümlesinde kralı “bu kadar aceleci bir plandan caydırmaya” çalışanların olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Plana karşı çıkanlar arasında bulunan Erigyus, kâhin Aristandrus’un bildiriyle “tanrıların bile onun planına karşı çıktığını ve eğer nehri geçerse onu büyük bir tehlikenin beklediğini” krala söylemiştir (Curt. VII.7.18-22). Bu noktada İskender Aristandrus’u gerçekten ne yapılması gerektiği konusunda yeniden zorlamış ve kâhin nihayetinde nehrin geçilmesi konusunda bütün işaretlerin lehte olduğu kanaatine varmıştır (Curt. VII.7.23-29). Ancak tam bu sırada İskender’in Marakanda’ya göndermiş olduğu Makedon birliğinin Spitamenes’in ordusu ile birlikte hareket eden “Dahae (Dahas)”⁵ birlikleri tarafından önden

ve arkadan kuşatılarak pusuya düşürüldüğü ve onurlu bir şekilde savaşmasına rağmen komutanları Menedemos da dâhil tamamının katledildiği haberi alınmıştır (Curt. VII.7.30-34; Rice, 2014, s. 50).⁶ İskender’in bu son yenilgiden dolayı karamsarlığa kapılmasına rağmen kendisine geldiği ve saldırıya geçmeye karar verdiği, onun endişesinden ve askerlerinin İskit savaşçıları karşısında korkuya kapıldıklarından ve hatta başlangıçta savaşmayı reddettiklerinden bahsedilmektedir. Buna rağmen savaş hazırlıklarına devam edilmiştir (Curt. VII.8.1-7). Curtius’un kaynağında tam bu noktada Arrianus’ta bahsi geçmeyen özellikle sınırın geçilerek savaşın yapılmasının gereksizliğine vurgu yapan bir diyalog metni araya sıkıştırılmaktadır. Büyük olasılıkla uydurulmuş olan bu diyalog metninde, aşağıda açıklayacağımız üzere, İskender’in İskitlere karşı sınırları gereksizce genişletme hırsına dair örneklem üzerinden genel ve Roma Dönemi’ne de sirayet eden siyaset felsefesi dersi verilmektedir.

YAŞLI İSKİT ELÇİSİ İLE DİYALOG

Curtius’un kaynağına göre; İskitler adına yirmi elçi (*cum legati Scytharum xx*) İskender Iaxartes Nehri’ni geçerek düşmana saldırmak için hazırlıklar yaptırdığı sırada barış görüşmelerinde bulunmak için huzura kabul edilmiştir. Bu elçiler adına konuşan ancak adı verilmeyen İskitli yaşlı bir liderin İskender ile gerçekleştirdiği iddia edilen görüşme öncesi ve konuşma metni şöyle aktarılmaktadır:

“[8.8] [Makedonlar] nehirde geçmek için hali hazırda bütün hazırlıklarını yapmışlardı ki bu arada İskitler adına gelen yirmi kişilik elçilik heyeti, ırklarının geleneğine göre karargâhın içinden at sırtında geçerek krala bir mesaj bırakacaklarına dair bir bildirimde bulunulmasını talep etti. [9] Çadıra kabul edilerek oturmaya davet edildiklerinde gözlerini kralın yüzüne dikmişlerdi, çünkü sanırım, ruhu bedensel boyuna göre tahmin edenler için kralın orta boylu olması şöhretine hiç de denk görünmüyordu. [10] Ancak İskitlerin (*Scythis auten*

⁴ İskender, Baktria ve Sogdiana bölgelerindeki ayaklanmaları bastırırken sadece Asia değil Avrupa İskitlerinin kralları ile de görüşmeler yürütmüştür. (Arr. *anab.* IV.1.1-2, 15.1-2). O, Iaxartes Nehri’ni geçtiğinde Karadeniz etrafında yaşayan İskitlerle karşılaşacağını ve yukarıda belirttiğimiz üzere Iaxartes Nehri’nin Tanais (Don) Nehri olduğunu zannetmiştir. Bu kapsamda Gürcistan’a komşu Khorasmia kralı Pharasmanes bin beşyüz atlı birliği ile birlikte ittifak yapmak ve bu ittifakla Aral ve Azov denizleri arasındaki bölgeyi fethetme teklifinde bulunmuştur. Ancak İskender bu teklifi nazikçe reddetmiş ve Hellas’a geri döndüğünde deniz ve kara güçleriyle Karadeniz’e bir sefer düzenleyeceği cevabını vermiştir (Arr. *anab.* IV.15.4-6; Robinson, 1957, ss. 335-336). Dolayısıyla İskender’in o anda Avrupa İskitleriyle bir savaş göze alamadığı anlaşılmaktadır.

⁵ Arrianus bunları İskitler (Skythoi) Curtius ise Dahalar (Dahae) olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar İskitler, Dahae ve Sacae

farklı liderler tarafından yönetilse de, kabile ilişkileri ve her birinin konar-göçer oldukları gerçeği onların saldırılarını geri püskürtme görevini göz korkutucu ve zor yönetilebilir hale getiriyordu.

⁶ İskender daha sonra bu birliklerin pusuya düşürüldükleri tepelik alanı ziyaret ederek adaklar adayacaktır (Curt. VII.9.21). Curtius’ta Spitamenes’e karşı gönderilen birlik komutanı olarak Pharnuces değil de üç bin piyade ve sekiz yüz atlı ile gönderilen Menedemos karakteri üzerine odaklanılmaktadır. Böyle bir olaya değinmeyen Arrianus’a göre; İskender Marakanda’yı savunanları rahatlatmak için Refekatçı atlı birliklerinden yaklaşık altmış asker yanında, sekiz yüz paralı süvari ve bin beş yüz paralı yaya askerini Karanos, Andronikos ve Menedemos’un komutasında bir öncü güç olarak göndermiştir; bu komutanların hepsinin Lykia kökenli, tecrübeli bir tercüman ve aracı olan Pharnukes’in emri altında hareket etmesine karar vermiştir (Arr. *anab.* IV.3.7; Holt, 2012, s. 55).

non,...) anlayışları diğer barbarlarınkı kadar kaba ve eğitimsiz değildir. Hatta bazılarının felsefe yeteneğine sahip olduğu bile söyleniyor, o kadar ki sürekli savaş halinde olan bir halk bu bilgiye sahip olabilir. [11] Bu nedenle krala konuştukları söylenenler, belki de geleneklerimize ve daha kültürlü yaşam dilimlerine ve zekâlara sahip hatiplerimize yabancıdır. Onların konuşmaları küçümsense de bizim doğruluğumuz küçümsenmemelidir. Biz de onların sözlerini, bize aktarıldığı gibi, değiştirmeden aktaracağız.

[12] O halde onlardan en yaşlısının [İskender'e] şöyle dediğini öğrendik: 'Eğer tanrılar vücut boyunuzun açgözlülüğünüze eşit olmasını isteseydi, dünya sizi barındırmazdı. Bir elinizle doğan güneşe, diğer elinizle batan güneşe dokunursunuz. İkinciye ulaştıktan sonra, bu kadar büyük bir tanrının parlaklığının nerede olduğunu bilmek istersiniz. Güneş kendi kendisini gizler. [13] Yani siz de elde edemeyeceğiniz şeyleri arzuluyorsunuz. Avrupa'dan Asia'ya geçersiniz, Asia'dan Avrupa'ya geçersiniz. Sonra tüm insan ırkını boyunduruk altına aldığınızda ormanlarla, karlarla, nehirlerle ve vahşi hayvanlarla savaşacaksınız. [14] Halbûki devasa ağaçların büyümesinin uzun zaman aldığını, ancak bir saatte köklerinden söküldüğünü bilmiyor musunuz? [Bir ağacın] meyvelerine bakıp da boylarını taramayan kişi aptaldır. [15] Zirveye çıkmaya çalışırken tuttuğunuz dallarla düşme tehlikesine karşı dikkatli olun. Aslan bile bazen en küçük kuşların yiyeceği olmuştur ve pas, demiri tüketir. Hiçbir şey zayıfların bile tehlikesi altında olmayacak kadar güçlü değildir. Biz sana ne yaptık? [16] Biz sizin topraklarınıza hiç ayak basmadık. Ormanda izole bir şekilde yaşayanların sizin kim olduğunuzu ve nereden geldiğinizi bilmemesine izin verilmiyor mu? Kimseye itaat edemeyiz, kimseye hükmetmek de istemeyiz. [17] İskit halkını bilirsiniz: Bize hediye olarak bir öküz boyunduruğu, bir saban, bir ok, bir mızrak ve bir kâse verildi. Bunları hem dostlarımızla beraber hem de düşmanlarımıza karşı kullanıyoruz. [18] Dostlarımıza öküzlerimizin gücüyle elde edilen tahıl veriyoruz, onlarla birlikte tasımızdan Tanrılara libasyon yapıyoruz, okumuzla düşmanlarımıza uzaktan saldırıyoruz ve mızrakla göğüs göğüse savaşıyoruz.

Böylelikle [bizler] Syria kralına ve sonrasında Pers ve Medlerinkine hükmettik ve Mısır'a doğru önümüzde bir yol açıldı. [19] Size gelince, haydutlara (*latronlara*) saldırmaya geldiğinizle övünüyorsunuz. Ama gelip çatığın her insan (*omnium gentium*) için haydut sensin! Lydia'yı aldınız, Syria'yı ele geçirdiniz, Persia'yı ve Bactriani'yi de elinizde tutmaktasınız ve India'yı hedef aldınız. Şimdi açgözlü ve doyumsuz ellerinizi sürülerimize uzatıyorsunuz. [20] Seni aşırı derecede zenginlikler arzulamaya zorlayan gereksinim nedir? İnsanların tamamının öncüsü olarak fazlasıyla açlık yarattınız; öyle ki, ne kadar çok şeye sahipseniz, henüz

sahip olmadığınız şeyi o kadar şevkle arzuluyorsunuz. [21] Bactra etrafında ne kadar gecikmekte olduğunuz hiç aklınıza gelmiyor mu? Siz Bactriani'ye boyun eğdirirken Sogdiani de savaşımaya başladı. Senin için zafer savaşın pınarıdır. Güç ve cesaret açısından başkalarını ne kadar geride bırakırsanız bırakın, gerçek şu ki hiç kimse yabancı bir efendiye tahammül etmeye istekli değildir.

[22] Sadece Tanais Nehri'ni geçseniz İskitlerin ne kadar ilerlediğini göreceksiniz ama asla onları boyunduruk altına alamayacaksınız. Bizim yoksulluğumuz, bu kadar çok milletin yağmalanmasını icra eden ordunuzdan daha tez canlı olacak. Uzakta olduğumuzu düşündüğünüzde bizi aniden karargâhınızda göreceksiniz. Çünkü ikimiz de aynı hızla saldırıyor ve geri çekiliyoruz. [23] İskitlerin izole yaşam tarzlarıyla (*Scytharum solitudiness*) Hellen atasözlerinde bile dalga geçildiğini duyuyorum. Ancak biz kentler ve zengin tarlalar yerine, ıssız ve insan tarımından arınmış yerlerin peşindeyiz. Bu nedenle servetinize sıkı ellerle sarılın. Şans kaygandır ve onun isteği dışında tutulamaz. İyi tavsiyeler bugünden ziyade gelecekte kendilerini gösterir. Talihinizin önüne engeller koyun. [25] Onu daha kolay yöneteceksiniz. Halkımız, Talih (*Fortuna*)'in ayaksız olduğunu, sadece elleri ve kanatları olduğunu söylüyor, ancak ellerini uzattığında kanatlarını da tutunuz.

[26] Son olarak, eğer bir tanrıysanız, insanlığa faydalar sunmalısınız, insanları sahip oldukları şeylerden mahrum etmemelisiniz. Ama eğer ölümlü bir adamsanız, ne iseniz o olduğunuzu her zaman hatırlayınız. [27] Size kendinizi unutturan şeyleri hatırlamak aptallıktır. Savaşmadığınız kişileri dost olarak kullanabileceksiniz, çünkü dostluk eşitler arasında en güçlüdür ve birbirlerinin gücünü sınamayanlar eşit kabul edilir. [28] Fethettiklerinizin dostlarınız olduğuna inanmayın. Efendi ile köle arasında dostluk yoktur. Barışta bile savaş yasalarına uyulur. [29] İskitlerin yemin ederek dostluğa onay verdiklerini sanmayın. [İskitler] inançlarına sadık kalarak yemin ederler. Yemin, ortaklaşa antlaşmalar imzalayan ve tanrılara seslenen Hellenlerin bir temkinidir. Bizim görev anlayışımız/dinimiz (*religio*) güvenilirliğin (*fides*) kendisinden oluşur. [30] İnsanlara saygı duymayanlar tanrıları aldatırlar. Ve iyi niyetinden şüphe duyabileceğin bir dosta ihtiyacın yok. Üstelik içimizde hem Asia'nın hem de Avrupa'nın koruyucuları olacak. Aramızda Tanais Nehri olması dışında Bactra ile sınırimız var. Tanais'in ötesinde Thracia'ya kadar uzanan topraklarda yaşıyoruz ve rapora göre Makedonların Thracia ile sınırı var. Düşmanlarınızın mı yoksa dostlarınızın mı imparatorluğunuzun komşusu olmasını istediğinizi düşünün. "Barbar böyle konuştu." (Curt. VII.8.8-30).

Hem güncel hem fantastik hem de epik/ahlaki temalara yer verilen bu diyalog metninin genel hatlarıyla bir taslağının çıkarılması ve kısaca yorumlanması gerekirse

(Genel taslak önerisi için ayrıca bk. Ashurst, 1997, s. 23); (a) 9-11: İskender elçilerle göz göze getirilmekte, onun kısa boyunun şöhreti ve hırslarıyla ölçüşmediği aslında yazarın kendi yorumuyla alaycı bir dille sunulmaktadır. İskitler Hellen dünyasındaki düşünürler tarafından küçük görülmelerinin aksine iyi felsefe yapabilmektedirler ve de kaba ve eğitimsiz değillerdir. Bu kısımda pek çok farklı antik kaynakta kötü ve kaba olarak tanımlanmış olsalar da (Ballesteros-Pastor, 2015, s. 91; Demir 2023: 179, dn 111; Moore, 1995, ss. 262-275), İskitlerin pozitif yönlerinin de olduğu görüşü bilinçli olarak öne çıkarılmaktadır. Aşağıda da ele alacağımız üzere onların medeniyet tarafından bozulmamış, basit ama gururlu, mülkiyete önem vermeyen, cesur, ağırbaşlı vb. özelliklere sahip olduğunu belirten bazı antik kaynaklar da bulunmaktadır. Ancak bu metinde bahsi geçen İskitlerin iyi felsefe yapabildiklerine dair görüş yenidir ve yoruma açıktır. Aslında Curtius'un kaynağının kendi kinik ve stoacı bakış açısını vurgulamak için İskitlerin felsefe yapabildiklerine yönelik bir altyapı oluşturduğu görülmekte, dolayısıyla gerçekte kendi görüşünü büyük olasılıkla İskitli elçinin ağzından uydurmaktadır (Referanslar için bk. Ballesteros-Pastor, 2003, s. 25 dn 8). (b) 12-13: gayet doğal bir şekilde ve herhangi bir istihzaya yer verilmeden İskender'in tutumuna karşı etik açıdan canlı, dobra ve korkusuzca sözlerle eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştiriler kapsamında verilen örneklerin hepsi İskender'in bir tanrı gibi hatta güneşe sahip olmaya kadar uzanabilecek doyumsuzluğu, onun asla sahip olamayacağı şeyleri arzu etmesi teması üzerinedir. Bu söylem, stoacı Seneca gibi yazarların ahlaki kusur olarak ele aldığı sapkınlık (*obscoenitas*), gösteriş (*luxuria*) ve özellikle açgözlülük (*avaritia*) kavramlarıyla bağlantılı özdeyişlerinde yansımaları bulunmaktadır (Çevik, 2010, s. 99-127). (c) 14-15: En yüce ve güçlü kralın bile aniden hiç ummadığı bir şekilde gücünü diz çöküp kaybedebileceğine, ölümün kaçınılmazlığına ve hiç kimsenin ölmeden önce güvende olamayacağına dair örnekler verilmektedir. Seneca bu bakış açısını da *Naturales Quaestiones* adlı eserinde "talihi küçümsemek" ve "ölüm korkusunu yenmek" ahlaki idealleri kapsamında yer verdiği özdeyişleriyle işlemektedir (Çevik, 2010, s. 76-98). Hali hazırda ne olduğun veya ne kadar zengin ve güçlü olduğun değil kaderinin ne olacağı veya nasıl biteceği önemlidir vurgusu başka yazarların metinlerinde de yer almaktadır (Solon ve Kroisos arasındaki diyalog metninde geçtiği üzere bk. Hdt. I.33.1). (d) 16: İskitlerin kimseye itaat edemeyecekleri ve kendilerine saldırmayan kimseye de hükmetmek istemediklerine dair özgürlüklerine düşkün olan inançları öne çıkarılmaktadır. Onların İskender'e karşı savaşmadıkları ve masum oldukları ifade edilerek barış içinde yaşamak varken herhangi bir eylem olmadan birilerine karşı düşmanlık beslemenin anlamsız olduğuna dair yine stoacı bir

anlayışın üzerinde durulmaktadır. (e) 17-20: Öncelikle İskit ekonomisi ve silahlarının tanıtımı yapılmakta, sonrasında İskender'in zenginlik ve güç hırsına karşı ikinci bir sert eleştiri yöneltilmektedir: İskitlerin tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları, içkiler de dâhil ürettikleri ürünleri dostları ve aynı inanca sahip olduklarıyla paylaştıkları belirtilmektedir. Ancak İskit halklarının tamamının tarımla uğraştıkları söylenemez (Harl, 2004, s. 82). Yeniden stoacı bir anlayışla "paylaşacak dostların yoksa iyi şeylere sahip olmanın anlamı yoktur" mesajı verilmektedir. Neredeyse bütün Yakın Doğu coğrafyasını ele geçirmiş olan İskender'in ekonomik açıdan fakir olsalar da İskitlerin sığırlarına dahi göz dikmesine anlam verilemediği, bu ölçsüzlüğün ahmaklık olduğu ancak onların yeri geldiğinde düşmanlarına karşı okla uzaktan, mızrakla göğüs göğüse savaştıkları açıklanmaktadır. İskitlere basmakalıp haydutlarmış gibi davranılırken asıl haydutun doymak bilmeyen fetih iştahına sahip İskender olduğu dile getirilmektedir. Ancak yazarın başka bir satırında çelişkili bir biçimde İskender'in tüm halkları boyunduruk altına almak istemediği, İskitlere karşı cömertliği, gücü kadar merhameti ve nezaketi vurgulanmaktadır (Curt. VII.9.18; Spencer, 2005, s. 121-140). Dolayısıyla stoacı bir anlayışla açgözlülük eleştirisi yapılmakta, aynı zamanda İskitlerin fakir ama paylaşımcı ve bir o kadar da kendilerine karşı gereksiz yere ölçü ve nizam tanımadan saldırma eylemi gösterenlere karşı cesur ve acımasız oldukları öne çıkarılmaktadır. (f) 21-23: İskitleri mağlup ederek ülkelerini ele geçirmenin veya bütün milletleri bir defada boyunduruk altında tutmaya çabalamanın zor ve anlamsız olduğuna dair ikazlar yapılmaktadır. İskender'in hantal bir orduyla daha fazla ganimet elde etmek için Baktria ve Sogdia gibi yerlere saldırmasının ve buraları elde tutmaya çabalamasının anlamsızlığına, hiçbir milletin ilelebet boyunduruk altında yaşamaya tahammül edemeyeceğine, hali hazırda teslim olmuş tüm ulusları ilelebet isyan etmekten uzak tutmanın da imkânsız olacağına dair uyarılarda bulunmaktadır. Yine burada arzular gerçekleşmediği takdirde nelerle karşılaşabileceği, mantıklı bir şekilde düşünüldüğünde yaşanabilecek sorunların yol açmış oldukları huzursuzluklara kıyasla çok daha küçük kalabileceğine dair stoacı bir anlayış öne çıkarılmaktadır. (g) 24-25: zenginlik/varlık tarifiyle birlikte buna ilelebet tutunmanın kötü olduğuna dair karşı tavsiyeler verilmektedir. İskitlerin zengin veya mülk sahibi olmamaları, dolayısıyla kaybedecek bir şeylerinin olmaması, kaygılarının onların asıl zenginlikleri olduğu, hafif silahlı ve hareketli birlikleriyle hiç beklenmedik bir anda kolaylıkla ıssız bölgelere geri çekilme, buralarda dayanabilme ve sonrasında vur-kaç taktikleriyle İskender'in ordusuyla başedebilecekleri aktarılmaktadır. Sonrasında krala, elinde ne kadar servet varsa ona tutunması ve onunla yetinmesi, ölçülü olması yoksa elindekilerin de bir

anda uçup gidebileceği tavsiyesi tekrar edilmektedir. (h) 26-30: İskender'in uluhiyet iddiası alaya alınarak gerçek dostluk teklifinin önü açılmaktadır. Ona karşı, eğer siz Dionysisos gibi bir tanrıysanız (Ballesteros-Pastor, 2015, s. 93) insanların sahip oldukları az şeyleri de ellerinden almazsınız, faydalı şeyleri paylaşırsınız, eğer insan olarak kabul ediliyorsanız kendiniz de dahil insan davranışlarını iyi tanımalısınız şeklinde bir nüktede bulunmaktadır. Aynı zamanda dostluklar eşit haklar üzerine ve daha önce savaşmamış taraflar arasında kurulur ve bir kere düşmanlıklar başladı mı onu antlaşmalar yapılsa da dostluğa çevirmek zordur, çünkü geçmişteki hiçbir şey kolay kolay unutulmaz hatırlatması yapılmaktadır. Bu sebeple Iaxartes'ten Thrakia'ya kadar uzanan coğrafyada yaşayan İskitlerle dostluk kurmanın, dolayısıyla ittifak yapmanın ve barış içinde sınırlara sahip olmanın her iki tarafın da yararına olacağı teklif edilmektedir. Hellenlerin antlaşma yeminlerinin esnekliği ve kaygan zemine dayanması eleştirilirken İskitlerin görev anlayışları ve temel güvenilirlikleri övülmektedir. İskender'e kendisini tanıması, kendisiyle uyum içinde insanca ve adaletli yaşaması ve buna yüreğini vermesi, kendi mutluluğunun kendisine bağlı olduğuna dair yine stoacı bakış açısıyla tavsiyelerde bulunulularak nazıkçe yol gösterilmektedir. İskit halklarının her türlü güvenilir oldukları, zaten ezici bir güçle boyun eğdirilerek isteksizce itaat altına alınan halkların sadık kalmaları ve güvenilir olmaları beklenemez mesajları krala verilerek diyalog sonlandırılmaktadır.

Bu kurgusal diyalog aracılığı ile fakir ancak erdemli ve cesur bir halka hükmetmeyi amaçlayan kral hırs ve açgözlülüğü sebebiyle kınanmaktadır. Özgürlüklerini korumakta kararlı olan bu halkın var güçleriyle savaşacakları, eğer barış yapılmazsa nihai bir zafer kazanılamayacağı uyarısında bulunmaktadır. Burada stoacı düşünce tarzı temel alınarak bir diyalog kurgulanmış ve aşağıda açıklayacağımız üzere, büyük olasılıkla yazarın yaşadığı dönemin Roma imparatoru Claudius'un yayılcı siyasetine karşı da bir mesaj verilmeye çalışılmıştır.

SÖZDE DİYALOG METNİ SONRASI SİYASİ GELİŞMELER

Dönemin olaylarına daha tarafsız bakabilen Nikomedialı yazar Lucius Flavius Arrianus,⁷ Curtius'un aksine,⁸ İskitlerle çatışma öncesinde herhangi bir barış görüşmesinden ve yaşlı İskitli ile gerçekleştiği iddia edilen bir diyalogdan bahsetmemektedir. Arrianus'un anlatıma göre; İskender saldırı konusunda ısrarcı olarak nehrin öte yakasındaki İskit atlılarına karşı öncelikle mancınıklarla saldırıya geçmiş, bunun sonucunda kalkanı ve zırhı olan atlılar dahi yaralanarak belli bir mesafeye geri çekilmek zorunda kalmıştır. Nehrin öte yakasına geçildiğinde de Makedon paralı askerlerden oluşan atlı ve mızraklı birlikler hücum etmiş ancak İskit atlı birlikleri sayısal üstünlükleriyle onların etrafını çevirerek oklarıyla saldırıya geçmişler ve belli bir oranda başarı elde etmişlerdir. Buna rağmen İskender akıllı manevralar yaparak Makedon süvarilerinin bastırması ve aynı zamanda bunların arasında savaşmakta olan hafif yaya birliklerinin gayretleriyle İskitlerin çembere alma planlarını boşa çıkarmıştır. İskit savaşçıları çok geçmeden bozguna uğratılmış, yaklaşık bini öldürülmüş, yüz ellisi esir alınmıştır. Öldürülenler arasında Satrakes isimli bir komutanları da bulunmaktadır. Çatışmadan kurtulup geri çekilenlerin hızla takibine başlanmıştır. Ancak takipteki birliklerin tamamı yoğun güneş ve aşırı sıcak altında susuzluktan bitkin düşmüştür. İskender'in kendisi de ne bulabildiyse onu içtiğinden ishal olmuştur. Bu sebeple takibi bırakan birlikler geri dönmüştür. Bu noktada İskender hastalanmasaydı kaçanların tamamının öldürülebileceği açıklaması yapılmakta ve sağlığı kritik durumdaki kralın karargâha götürülerek Aristandros'un kehanetinin gerçekleştiği bildirilmektedir (Arr. *anab.* IV.4.4-9; Holt, 2006, s. 56).

Arrianus İskender'in bu zaferi sonrasındaki gelişmeleri ise şöyle aktarmaktadır:

⁷ Arrianus *Anabasis* adlı eserinin önyüzünde, sebeplerini de belirterek temel kaynak yazarları olarak Ptolemaios ve Aristobulos'u tercih ettiğini ilan etmektedir. Her iki yazar tarafından teyit edileni "tamamıyla doğru" olarak kaydedeceğini, ikisi arasında farklılık olduğunda daha güvenilir ve değerli olarak gördüğü veriyi aktaracağını, diğer yazarlardan kendisine rapor edilmeye değerli görünenleri ve tamamen inanılmaz olmayanları hikayeler (*legomena*) olarak ekleyeceğini bildirmektedir. Aynı zamanda eseri boyunca genellikle kişisel zamir kullanarak kendisinin yaptığı herhangi bir yorum veya eklemeyi açıkça belirtmiştir. Eserinde geçen konuşmalar mevzu bahis olduğunda, bu konuşmaların bazılarının Kraliyet haberlerine erişimleri olan Ptolemaios ve Aristobulos'tan alındığı, bir kısmının ise Arrianus'un kurgusu olabileceği öngörülmektedir (Hammond, 1999, ss. 240-241, 251-252).

⁸ Curtius'un bu İskit diyalog metnini, İskender'in eğitimi üzerine yazdığı eseri günümüze kadar ulaşmayan, kralın seferine katılmış olan Hellen tarih yazarı ve kinik felsefeci Onesikritos'tan alıntılanmış olma ihtimali bulunmaktadır. Onesikritos'un, eserinde aktardığı pek çok olayın göz şahidi olsa da pek çok öyküyü yanlışlıklarıyla birlikte karıştırdığı görülmektedir; bu sebeple de antik yazarlar onun güvenilirliği hakkında şüphe duymuşlardır. Plutarkhos (*Alex.* 46) onun eserinin IV. kitabında Amazonların İskender ziyaretini aktardığını ve bu sırada kendisinin nerede olduğunu soran kral Lysimakhos tarafından haklı bir şekilde onunla dalga geçildiğini bildirmektedir. Arrianus (*anab.* VI.2.3-4) Onesikritos'un kendisini, gerçekte sadece seferde görev yapan gemilerden birisinin mürettebatı iken kaptan olarak göstermekle suçlamaktadır. Aulus Gellius (IX.4.1) onu Knidoslu Ktesias ve Prokennesoslu Aristas gibi sadece öykü yazar yazarlarla eşleştirmektedir. Ayrıca bk. Strab. XV.1.63-65. Curtius'un Onesikritos'u kullanması konusunda bk. Atkinson, 1971, s. 66.

“Çok geçmeden İskit kralından İskender’e elçiler geldi. [Bunların]görevleri son olayın İskit halkının ortak bir eylemi değil yağma için dışarı çıkan korsanların işi olduğu savunmasını sunmak ve aynı zamanda kralın kendisinden istenileni yapmaya istekli olduğu konusunda İskender’e güvence vermek olacaktı. İskender bu ikilemi gördüğünde krala nazik bir yanıt gönderdi: ona inanmamak ve bunun yerine cezai işlem yapmak şanına zarar verebilirdi, harekete geçmek için de doğru bir zaman değildi.” (Arr. *anab.* IV.5.1).

Bu metinden de anlaşılacağı üzere Curtius gibi Arrianus da İskitler adına hareket eden bir kralın varlığından bahsetmektedir. Ancak Arrianus Curtius’un aksine bu kralın büyük bir ordu göndermediğini vurgulanmaktadır. Kralın elçileri aracılığı ile gönderdiği mesaja göre, kontrol dışı hareket eden çapulcu gruplar İskender’e karşı bazı saldırılar gerçekleştirildiğinden ve bu konuda özür dilenmektedir. İskit kralı, İskender’in kızgınlığını daha fazla üzerine çekmemek ve durumu yumuşatmak için böylesine bir bahane uydurmuş olabilir. Dolayısıyla burada İskender’in sadece serbest hareket eden bir haydut sürüsünü yenilgiye uğrattığı ve bu çatışma esnasında bin civarında İskit askerinin öldüğü, yüz ellisinin esir alındığı bildirilmektedir. Bu zayıf oranı yukarıda bahsettiğimiz İskit birlikleri tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüş olan iki bin üçyüz civarındaki Makedon askerinin neredeyse yarısı kadardır. Bu da İskender’in sadece küçük bir İskit birliğine karşı zafer kazanmış olduğu görüşünü desteklemektedir.

Bu gelişmelerden sonra İskender’in İskitlerin yeniden toparlanmasını beklemeden daha güneyde saldırılarına devam etmekte olan Spitamenes karşısında acilen manevralar yapması gereği belirmiştir (Huerta, 1996, s. 60). İskender İskit kralına güvence verdiği sırada Marakanda’yı savunan Makedon birlikleri karşı bir saldırı ile düşmanı bir süreliğine geri püskürtmeyi başarmıştır. Spitamenes, Makedon destek birliklerinin gönderildiğini haber aldığı anda kuşatmayı bırakarak Sogdiana’nın kuzey kesimlerine geri çekilmiştir. Pharnukes ve diğer komutanlar onun peşinden gitme konusunda azim ve kararlılıkla hareket etmişlerdir. Ancak Spitamenes, birliklerine yeni katılan altı yüz İskit süvarisiyle birlikte Polytimetos (Zeravshan) Nehri üzerindeki bir adacığa sığınan Makedon ordusunu tuzağa düşürmeyi başarmıştır. Esir alınanlar da dâhil iki bin üç yüz civarında Makedon askeri öldürülmüştür (Arr. *anab.* IV.5.2-6.2; Curt. VII.7.30-39; Holt, 2006, ss. 56-58; 1998, s. 59). Curtius’un yukarıda aktardığımız anlatımından ise bu pusunun İskender nehri geçerek İskitlere saldırmadan önce gerçekleştiği izlenimi doğmaktadır; aynı zamanda sadece Makedon birliklerinin komutanı olarak ölen Menedemos karakteri üzerine odaklanılmakta ve bu ölüm romantize edilmektedir. Curtius’un kaynağında bu acı olay bilinçli olarak Yaşlı İskitli ile diyalog öncesine

alınmış ve böylelikle konuşmaya bir altyapı hazırlanmış olabilir. Buna başvurulmasındaki muhtemel amaç İskitli elçinin de ağzından aktarıldığı üzere İskitlerin savaşta, özellikle pusu kurmada hafife alınmaması gereken bir düşman olduğudur.

Diğer taraftan Curtius, İskender’in barış görüşmelerine aracılık eden Yaşlı İskitli’ye verdiği cevabı ve sonrasında saldırıya geçmesini şöyle aktarmaktadır:

“Cevap olarak Kral, kendi talihinden ve onların tavsiyelerinden yararlanacağını, çünkü güvendiği talihini ve onu tedbirsizce, sorumsuzca bir şey yapmamak için ikna edenlerin tavsiyelerini takip edeceğini söyledi. Elçileri gönderdikten sonra ordusunu önceden hazırladığı sallara bindirdi. . .” (Curt. VII.9.1-2).

Aslında bu metinde bir çelişki bulunmaktadır, çünkü İskender bir taraftan görüştüğü iddia edilen İskitli elçinin sınırın geçilmemesi ve barış yapılmasıyla ilgili tavsiyelerini dinleyeceğini söylerken diğer taraftan da saldırıya geçmektedir.

Sonrasında Makedon ordusunun daha çok nehri geçmesi konusu üzerine odaklanılmakta, nehrin nasıl geçildiği, özellikle mancınıklar ve süvari birlikleri kullanılarak nasıl bir başarı kazanıldığı biraz daha detaylandırılmaktadır (Curt. VII.9.3-12). Curtius’un kaynağında şöyle devam edilmektedir:

“Bunun üzerine barbarlar gerçekten düşmanın yüzlerine, silahlarına ve çığlıklarına dayanamadılar, hepsi doludizgin -çünkü süvari ordusuydu- kaçmaya başladılar. Kral iyileşmekte olan vücudunun sarsıntılarını dayanamayacak durumda olsa da onları seksen *stadia* boyunca takip etmede kararlı davrandı. Ve nihayetinde gücü tükendiğinde, askerlerine herhangi bir ümit kaldığı sürece kaçakların peşinden gitmelerini emretti ve kendisi zihinsel olarak da gücünü tükettikten sonra karargâhına geri döndü ve orada kaldı. . . karargâha döndüklerinde neredeyse geceyarısıydı, [teslim olanların] çoğunu katlettikten ve daha da fazlasını esir aldıktan sonra bin sekiz yüz atlıyı etkisiz hale getirdiler. Makedonlardan altmış atlı ve yüz yaya askeri zayıf verilirken bini yaralandı.

[İskender] böylesine bir seferin getirdiği zaferin şöhretiyle büyük ölçüde isyan eden Asia’yı tamamen bastırdı. İskitlerin yenilmez olduğuna inanıyorlardı (*Invictos Scythas esse crediderant*). Yenilgiden sonra hiçbir halkın Makedonlara rakip olamayacağını itiraf ettiler. Bunun üzerine Sacae teslim olacaklarına dair söz vermek için elçiler gönderdi. Kralın cesaretinden çok, fethedilenlere karşı gösterdiği merhametten etkilenmişlerdi, çünkü [kral] bütün esirleri fidye almadan geri göndermişti. Bunu, en savaşçı halklarla olan rekabetinin kör öfkesini değil, cesaretini yansıttığını göstermek için yaptı. Bu nedenle

Sakalar elçilerini nezaketle kabul etti ve eşlik etmesi için onların yanına Euxenippus'u verdi; o çok gençti ve gençliğinin verdiği güzellikten dolayı kralın gözdesiydi, güzel görünümünde Hephaestion'a eşit olsa da erkeksi olmayan cazibesıyla onunla eşleşemezdi.” (Curt. VII.9.13-19).

Curtius'un kaynağındaki övgülere ve İskitlere karşı büyük bir zafer kazanıldığı iddalarına rağmen İskender'in Sogdiana veya Skythia'daki ayaklanmalara karşı çok fazla bir başarı elde edemediği görülmektedir. Curtius'un Asia'yı pasifize ettiği iddiasının tam tersine Sogdialıların ayaklanmaya verdikleri destek engellenememiştir (Holt, 1998, s. 59).⁹ Kral, Iaxartes Nehri'ni geçerek İskit topraklarına girse de kısa sürede geri çekilmek zorunda kalmıştır. Satır aralarında sadece bin sekiz yüz İskit atlı birliğinin geri püskürtülmesinden, dolayısıyla tamamının yok edilemeyip kaçmayı başardıklarından bahsedilmektedir. Başarısızlığın sebepleri arasında da İskender'in çatışmalar sırasında yaralanmış olması, içtiği sudan dolayı ishal olması, arazi koşulları ve pusuya yönelik muhtemel İskit vur-kaç taktikleri sıranılabilir. Diğer yandan Curtius'un bu metninde Arrianus'un aksine İskit değil de Sakalarla yapılan antlaşmaya değinilmektedir. İskender'in yenilmez olduğu düşünülen İskitlere karşı büyük bir zafer kazanmış olması ve fidye almadan bütün esirleri geri vermesinin muhtemelen İskitlerden farklı bölgede yaşayan Sakaları da etkilediği bildirilmektedir. İskitler değil de Sakalarla yapılan görüşmeler için bir sayfa açılmaktadır. Onlar da elçiler göndererek barış antlaşması yapmak istemişlerdir. İskender bunu çok geçmeden kabul etmiş ve gözdesi Euxenippos'u da gözlemde bulunması için kendisine gelen Saka elçileriyle birlikte göndermiştir. Curtius'un kaynağında İskit yerine Sakalarla barış antlaşması yapılmasının öne çıkarılmasının sebebi kurgulanmış İskit diyalog metnini araya sokma gereğinden kaynaklanmış olabilir.

Özetle, Curtius'un kaynağında İskender'in bütün Asia'yı kontrol etme iddiasında bulunabilecek mutlak bir zafer kazandığı iddiası aldatıcıdır. Bu sebeple Kral, stoacı bir anlayışla merhametli ve tavizkar biri gibi gösterilmekte ve barış şartlarını kabul etmektedir; bu davranışlarıyla ahlaki açıdan timsal gösterilmekte, böylelikle -Sakalar değil de- İskitlere karşı askeri başarısızlığı gölgede bırakılmaya çalışılmaktadır. Oysaki İskender acımasızca gerçekleştirdiği katliamlarıyla tanınmaktadır; normal şartlarda teslim alınan esirlerin çoğunu katletmiş, her türlü isyanı bastırmak için büyük katliamlar yapmış

ve sonradan da yapacak olan güçlü bir liderdir. Bu olaydan sonra da Spatimenes ile işbirliği yaptığı düşünülen Zerevshan Vadisi kentlerinde sistematik bir katliam başlatılmıştır. Yine de isyanlar hız kesmeden devam etmiştir. Sadece Baktria değil kuzey doğunun neredeyse tamamında özellikle Sogdiana'nın kayalık dik kalelerindeki isyanlar, İskender India'ya MÖ 327 yılında hareket etmeden önce büyük zorluklarla ve sadece belli bir süreliğine bastırılabilmiştir.

Normal şartlarda İskender'in kafasında İskitlerle nihai bir savaşa girişmek gibi bir niyetinin olması mümkün değildir ve bu sebeple onun gerçek niyeti Alexandria Eskhate kentini kurarak sadece sınırı güvenlik altına almak olmalıdır. Curtius'un kurgulanmış diyalog metninde de yaşlı İskit elçisinin ağzından felsefi ve eleştirel bakış açılarıyla amaçlanan asıl siyasi tavsiye onun İskitlerle barış yaparak burasını sınır yapması gerektiğine dairdir. Diyalog metninde elçinin belagat ve diplomatik yeteneğe sahip olduğuna dair iddia ahlaki/felsefi içerik açısından tutarlı olsa da barış yapmaya yönelik amaca uygun değildir. İskender'e karşı oldukça sert ve alaycı eleştiriler yöneltmiştir ve bu yönüyle normal şartlarda İskitlerin aleyhine sonuçlanabilecek bir konuşma olduğu izlenimi vermektedir.

DİYALOG METNİNİN KURGUSALLIĞI

Quntius Curtius Rufus'un yüz yirmi üç *codicesten* oluşan ancak büyük kısmı kayıp olan eserinin son hali on kitap halinde derlenerek “*Historiae Alexandri Magni Macedonis*” başlığı altında Latince yayımlanmıştır ki bu kitapların bazı kısımlarında boşluklar bulunmaktadır. Ancak bu esere hiçbir antik eserde atıfta bulunulmamaktadır ve eserin yazarı olduğu düşünülen Curtius'un tarihi kişiliği hakkında da doğrudan bilgi verilmemektedir. Muhtemelen eserinin el yazmasını ölmeden önce bir imparatora sunmuş olduğundan yazarın ismi bir süreliğine arka planda kalmıştır. Eserinin içeriğinde geçen ancak yoruma açık olan bazı verilerden hareketle yazarın gerçek kişiliği hakkında bazı tahminlerde bulunulmuştur. Tiberius iktidarının sonları ile Claudius'un başlangıcı zamanları arasındaki bir zaman diliminde, dolayısıyla MS I. yy.'ın ortalarında aktif bir yaşam sürdüğü, üç imparator ve bir darbe gördüğü önerilmiştir (Milns, 1966, s. 505). Claudius iktidarında MÖ 43 yılı Ekim-Aralık ayları arasında konsüller listesinde *consul suffectus* olarak hizmet ettiği bilinen ve Tiberius'un himayesi altında yetişmiş olan Curtius Rufus ismi öne çıkarılmıştır (Yardley-Atkinson, 2009, ss. 10-14). Bu veri temel alınarak onun Caligula'yı darbeye indirmiş olan Seianus'un düşmesi ve Claudius'un tahta çıkarak iktidarı alması arasında geçen on yıl içinde eserini yazmış olabileceği mantiken tutarlı görülmüştür (Baynham, 1998, ss. 205-207; Devine, 1979, ss. 149-150).

⁹ Bu iddia (Curt. VII.9.17; Romm, 1992, ss. 83-94), Curtius'un İskit diyalog metninde geçen Hellen dünyasında “İskitlerin yenilmez olduğuna inanılıyordu” algısı, İskitlerin yaşam alanlarının Thrakia'dan Don Nehri'ne kadar yayıldığı, onların devamı olan Parthların tehlikeli bir düşman olduğu (Curt. VI.2.12-14) ve Asia İskitlerine savaş açıldığı takdirde bu sefer Avrupa İskitlerinin tehdit oluşturacağı (Curt. VII.7.12-14) açıklamalarıyla çelişki göstermektedir.

Curtius'un eserinde kullandığı kaynakların yazarları hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen referans olarak en çok kullandığı yazar, eserinde iki kez bahsi geçen ancak eserleri günümüze kadar ulaşmayan Kleitarkhos olmuştur (Curt. IX.5.21, 8.15; Grant, 2017, s. 669). Onun dışında eserinde Arrianus'un sıklıkla kullandığı Ptolemaios ve Timagenes'ten birer kez bahsedilmiştir (Curt. IX.5.21; Atkinson, 1971, ss. 59, 64). Bu yazarların Curtius'un ilgili eserinde geçen İskit diyalog metninin kurgulanması üzerinde etkisi olduğuna işaret edebilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır. Diğer yandan diyalog metni içeriğinin, Curtius'tan önce yaşamış olan Herodotos ve Cicero, onunla yakın zamanda yaşamış veya çağdaşı sayılabilecek Sallustius, Seneca, Titus Tivius, Trogu/Iustinus ve de ondan sonra yaşamış olan Tacitus ve Loukianos gibi yazarların eserlerinde geçen özellikle diyalog şeklindeki bazı metinlerle konu (*topoi*) benzerliklerinin bulunması tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Bosworth, 1996, ss. 147 vd., özellikle s. 150, dn 58; Baynham, 1998, ss. 48, 53, 79, 123, 185; Ballesteros-Pastor, 2003, ss. 24-25, 33-36; 2015, ss. 100-102; Yardley-Atkinson, 2009, s. 29, dn 80).¹⁰

Curtius'un eserinde bu Hellen ve Romalı yazarlar tarafından aktarılan geçmişteki fantastik arketip hikayeleri baz alınarak özellikle romantik Doğu hikayeleri için kültürel modeller türetildiği ve bu modellere bağlı Roma versiyonlarının yazarın yaşadığı dönemde kişisel siyasi kaygılarından kaynaklı popüler bir algı oluşturmak için iki yönlü sahiplenmeyle yorumlandığı ön görülmüştür. Bu bakış açısı altında Curtius'un özne olarak tarihe damgasını vurmuş olan İskender'i seçmesi ve Roma'nın geçmişini onun ölümünden sonraki canlılığıyla yan yana getirmesi, onun geçmişi ve geleceği şimdiki zaman içinde birbirine kenetleme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Bu sebeple Curtius'un eserinde kendi yaşadığı dönemle ilgili kişisel/algısal ve ahlaki görüşleri öne çıkarmak için kaynakların çarpıtıldığı veya kısmen eklemeler yapıldığı düşüncesi genel kabul görmüştür (Curtius'un kaynaklarını manipüle etmesi konusunda bk. Baynham, 1998, ss. 57-85; Yardley-Atkinson, 2009, ss. 19-32; Ballesteros-Pastor, 2003; 2015; Spencer, 2005). Hatta bazı günümüz modern araştırmacıları, İskit diyalog metni başta olmak üzere onun eserinde geçen

konuşmaların tamamının Curtius'un kendisinden önceki yazarların eserlerinde geçen ahlakçı edebiyat geleneğiyle bağlantılı bir dizi özdeyişin yeniden üretilmiş hali olduğunu savunmuşlardır (Tarn, 1948, s. 94; Ballesteros-Pastor, 2003, s. 37).

Curtius ta, diğer birçok antik yazar gibi, birbiriyle çelişen bilgiler veren iki kaynakla karşılaştığında zorluklar yaşamıştır. Kaynaklarındaki çelişkileri uzlaştırma gereği duymayan Arrianus'un aksine Curtius'un tespit edilebilecek şekilde bazı bölümleri veya ayrıntıları kendi kaynaklarından alarak kullanmak yerine kolayca anlaşılabilir şekilde uydurduğu ön görülmüştür (Heckel, 1994, ss. 70, 75). Aslında Curtius'un pek çok kaynaktan faydalanarak İskit diyalog metnini yazdığı görüşü kafa karıştırıcıdır. Bir şekilde benzer içeriklere sahip veya benzerlikleri eşleştirilebilecek daha önceden veya sonradan diğer antik yazarlar tarafından yazılmış pek çok diyalog metninin olması gayet normaldir. Nitekim İskit diyalog metnindekinе benzer şekilde Lidyalı, Pers, Makedon ve Romalı liderlerin fetih doyumculuklarından kaynaklı kibirli dayatmalarına karşı felsefi (kinik ve stoacı) konuşmalara dair pek çok örnek bulunmaktadır.¹¹ İskit diyalog metninde daha önceden yazılmış özellikle İskitlerle bağlantılı metinlerden esinlenilerek barbarlara veya konar-göçerlere karşı sınırları genişletmenin gereksiz olduğuna vurgu yapılmış olduğu gözükmektedir. Bu bağlamda Curtius'unkinden çok önce veya yakın zamanda yazılan özellikle Herodotos ve Iustinus'un eserlerinde İskitlerle bağlantılı olarak geçen benzer tematik metinlerin (Grant, 2017, s. 771) analiz edilmesi gerekmektedir.

Herodotos'ta bahsi geçen Pers kralı Büyük Dareios'un uzun zaman önce (MÖ 513/2) gereksiz yere hırs yapıp Tuna Nehri'ni geçerek Karadeniz İskitlerine karşı sefer düzenlemesi ancak başarısız olması Curtius'un kullanmış olduğu kaynağının da okuyup bildiği ve esinlendiği bir olay olabilir (Tuplin, 2010; Kaya-Yazgı, 2021). Bu sefer sırasında İskitler, stratejik olarak geri çekilirken sayısal olarak üstün olan düşman için yararlı olabilecek herşeyi ortadan kaldırmış, atlı birlikleriyle sürekli Pers akıncılarına saldırarak yenilgiye uğratmış ve bu arada yaya birlikleriyle çatışmaya girmemişlerdir; bu taktikleri sonucunda Pers ordusu yorgun düşerek geri çekilmek zorunda kalmıştır (Kleymeonov, 2017, ss. 220-221).

¹⁰ Özellikle üç yazar, Sallustius, Trogu/Iustinus ve Curtius, dünyanın tüm halklarına hükmettiğini iddia eden zengin ve ağgözlü bir fatihe karşı savaşı haklı çıkaran savunma metinlerine yer vermektedir (Ballesteros Pastor, 2003, ss. 34-37).

¹¹ Diğer benzer örnekler: Büyük Dareios'un İskit seferi sırasında İskitlerle diyalogları (Hdt. IV.126-128, 131-132); Lidyalı bilge Sandanis'in Kroisos'a tavsiyesi (Hdt. I.71.2-4); Ethiopialıların Kambyses'in elçilerine söylediği sözler (Hdt. III.22-23); Getai kralı Dromikhaetes ile Lysimakhos arasındaki buluşma (Strab. VII.3.8); İskender ile Triballoi ve Keltler arasındaki görüşmeler (Arr. *anab.* I.4.6-8; Oros. I.16.2); Nabataioslular ile Demetrius Poliorketes arasındaki buluşma (Diod. XIX.97.3); Sueviler kralı Ariovistus'un Caesar'ın elçileri önünde söylediği sözler (Caes. *Gal.* I.36); Britannialı Calgacus'un birliklerine yaptığı konuşma (Tac. *Agr.* XXX; özellikle benzerlik: Curt. VII.8.19-20); Melos Diyalogu'ndaki (Thuk. V.84-116) bazı kısımlar. Yine Curtius'un eserinde Charidemus ve Cobares'in konuşmaları (Curt. VII.4.9-13) ve Hindistan'da Hypastis'te Coenus'un İskender'e söylediği sözler (Curt. IX.3.5-15; Arr. *anab.* V.25.2 vd.) örnek olarak verilebilir. Her ne kadar Coenus'un konuşmasının prensip olarak tarihi olduğu kabul görse de Arrianus konuşmanın özde doğruluğuna kefil olmamıştır (Hammond, 1998, ss. 248, 252). Benzer konuşmalara referanslar için ayrıca bk. Bosworth, 2004, s. 556, dn 33; Ballesteros-Pastor, 2003, s. 95.

Büyük Dareios'tan sonraki dönemde Pers tahtını devralan Kserkses'in amcası Hystastes'in oğlu Artabanos, Büyük Dareios'a karşı gereksiz yere hırsla kapılarak İskitlerle savaş yapmaması konusunda önceden uyarıda bulunmuş ve benzer bir uyarıyı Kserkses'in Peloponnesos (Mora) Yarımadası'nda Spartalılara karşı kara savaşı yürütmemesi konusunda şöyle yapmıştır: “Ey Kral...ben sizin babanız ve benim kardeşim Dareios'a hiçbir yerde iskan edecek kentleri olmayan İskitlere karşı ordusunu yönlendirmemesi için engel olmuştum. Ancak o konar-göçer İskitleri boyunduruk altına alma ümidine kapılarak benim doğru yolu göstermemi kabul etmedi, ordusuna liderlik etti ve ordusundan pek çok yiğit askerini kaybederek geri döndü. Siz, ey kral, İskitlerden çok daha iyi askerlere [Spartalılara] karşı ordunuzu sefere çıkarmaya niyetlenmektesiniz - ki onların denizde ve karada en korkusuz savaşçılar olduğu söylenmektedir; ve sizi ileride ne gibi tehlikelerin beklediğini göstermenin zamanıdır. Siz Hellespontos'a köprü kurarak ordunuzu Avrupa'dan Hellas'a yürüteceksiniz...” (Hdt. VII.10A.1 - 10B.1). Yine aynı paragrafta Büyük Dareios'un İskit seferi sırasında Istros (Danube/Tuna) Nehri üzerinde köprü kurduğu ve köprüünün güvenliğini Ionialılara bıraktığı ancak İskitlerin köprüyü yıkmaları için onlara yalvardıkları yazılmaktadır. Benzer bir durumun Peloponnesos istilasını başarısızlığa uğrarsa Kserkses'in de başına gelebileceği telkininde bulunmaktadır. Özellikle Hdt. VII.10.5 ve İskit diyalogu Curt. VII.8.14'te geçen cümleler arasındaki benzerlik oldukça dikkat çekicidir.

İskit diyalog metninde verilmek istenen mesajla ise İskender ordusuyla Iaxartes Nehri'ni geçerek İskitleri geri püskürtmeyi başarmış olsa da tıpkı Büyük Dareios gibi geri çekilen İskit orduları karşısında kesin bir başarı elde edemeyeceği vurgulanmıştır; buna göre İskender zaferinden sonra ordusuyla İskitleri sonuna kadar takip de edebilirdi ancak o zamana kadar mutlak zaferler elde eden bir komutan olmasına rağmen uzun vadede İskit savaş taktikleri karşısında yenilgiye uğratılma riski yüksekti ve bu sebeple onun İskitlerle dostluk yapması gerekmektedir. Dolayısıyla İskender India'ya geçmeden önce asıl antlaşma yapmak isteyen Makedon tarafı olmalıdır, ancak bu istek büyük ihtimalle gurur meselesi yapılacağından açıkça belirtilmemiştir. Nitekim İskender, yukarıda bahsettiğimiz üzere, geçici zafer elde ettiği iddia edilse de diyalog yolunun açılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca India Seferi sırasında kuzey steplerinden ordusuna katılmış olan Saka ve Daha atlı okçu birliklerini özellikle Hydaspes Savaşı sırasında kullanmıştır (Arr. *anab.* V.12.2; Bosworth, 1980, s. 15).

İskitler gibi aynı kültüre sahip bölge halklarının gereksiz yere sınırları aşarak kendilerine hükmetmeye gelen

liderlere karşı doğrudan yaptıkları uyarılarına dair Herodotos tarafından verilen bir diğer örnek Massagetai kraliçesi Tomyris ile Büyük Kyros arasında geçen görüşmelerdir. Tomyris'in Büyük Kyros'u yenilgiye uğratmadan önce elçisini gönderdiği ve uyarılarda bulunduğu şöyle aktarılmaktadır:

“ ‘Medlerin kralı, niyetinden vazgeç; çünkü bu işin tamamlanmasının senin yararına olup olmayacağını bilemezsin. Durun ve kendi ülkenizin kralı ve sabırlı olun, böylece bizim yönettiğimiz kişilere hükmettiğimizi görün. Ancak bu tavsiyeyi dikkate almazsanız ve barış içinde kalmak yerine her şeyi yaparsanız ve o zaman Massagetai'nin gücünü denemeyi bu kadar çok istiyorsanız, şu anda nehri köprüleme işini bırakınız ve Araxes'ten üç günlük zorlu bir yolculuk yapmamıza izin veriniz ve bu bittiğinde ülkemize geçiniz. Eğer bizi ülkenizin içine almayı arzuluyorsanız o zaman söylediğim gibi sen de geri çekilir misin?’ Bunu duyan Kyros, Persler arasında önde gelenleri topladı ve konuyu onların önüne koydu ve onlardan ne yapması gerektiği konusunda tavsiyede bulunmalarını istedi. Hepsini aynı amacı konuşuyordu, Tomyris'in ve ordusunun ülkesine girmesine izin vermeye çağırıyorlardı.” (Hdt. I.206).

Bu metinde Tomyris kendilerinin sınırları ihlal etmediklerini, ihlal ettiği iddia edilenlerin kontrolleri altında olduğunu ve onlarla ilgili gereğini yapacaklarını, Pers kralının bu konuda sabırlı olması ve gereksiz yere hırs (*hybris*) yapmadan topraklarında kalması gerektiğini bildirmektedir. Dolayısıyla sınır hukukuna dikkat edilmesi ve bu çerçevede belli bir antlaşma yapılmasının önemine dikkat çekilmektedir. Burada bahsi geçen Araxes, Asya ile Avrupa'nın sınırını oluşturduğu düşünülen Iaxartes Nehri olmalıdır (Hamilton, 1971, s. 110). Büyük Kyros, Araxes Nehri üzerine köprü kurarak sınırı geçmediği sürece savaşa gerek kalmayacaktır. Buna rağmen o, nehri geçerek saldırmaya karar vermiştir (208 &) ve yenilgiye uğratılarak öldürülmüştür (Hdt. I.207 vd.; Erten, 2016, ss. 237-242). İskit diyalogu Curt. VII.8.16'da da İskitlerin sınırı geçerek herhangi bir düşmanlık yapmadıkları halde rahatsız edilmelerine anlam veremediklerine dair benzer bir vurgu yapılmaktadır. Buna ilaveten Büyük Kyros'un masum konar-göçer halkları da vergiye bağlama hırsına, ordusunun takip edilerek vur-kaç taktikleriyle yıpratılmasına ve Massagetai gibi İskitlerin de uzaktan oklar ve yakından mızraklarla savaştıklarına (Curt. VIII.8.18; ayrıca bk. Hdt. I.125) dair açıklamaların benzerlerine İskit diyalog metninde de rastlanmaktadır.

Curtius ile neredeyse aynı dönemde yazan Trogus/Iustinus'ta geçen bazı metinler İskit diyalog metnindekilerle daha fazla benzerlik göstermektedir. Iustinus, MÖ I. yy.'ın ilk yarısında yazdığı düşünülen Pompeius Trogus'un eserini özetlemekte olup XLIII. kitabının özetinin sonunda onun büyükbabasına Roma

vatandaşlığı verildiğini, babasının Gaius Iulius Caesar yönetimi altında hizmet eden Vocontia kabilesinden bir Galyalı olduğunu aktarmaktadır. Kendisi, baba tarafından Karyalı anne tarafından Hellen kökenli olan Herodotos gibi, barbar gözüyle bakılan İskitler hakkında tarafsız tasvirlerde bulunan nadir yazarlardan birisi olmuştur. Trogus/Iustinus'un İskit halkları hakkında sunulan metinlerinde şimdiye kadarki en iyi imaj ortaya konulmaktadır (Iust. II.1-3.17). Iustinus'un özetinde; İskitlerin konar-göçer oldukları, çocukları ve eşlerini yağmur ve soğuğa karşı deriyle kapladıkları vagonlarda beraberlerinde göturdükleri, kış aylarının sert iklim şartlarına çok iyi dayandıkları, toprak ekmedikleri, hayvancılıkla uğraşarak ekilmeyen çöller boyunca dolaştıkları, daha çok süt ve balla beslendikleri, altın ve gümüşe diğer insanlar kadar değer vermedikleri, giysilerini de pamuk ve kumaş yerine deriden yaptıkları bildirildikten sonra şöyle devam edilmektedir:

“...Böylesine [özellikle yeme içme konusunda] kendilerini dizginlemeleri [İskitlerin] kendi aralarında adaleti gözetlemelerine sebebiyet vermiştir, çünkü komşularına ait hiçbir şey arzu etmezler, sadece zenginliklerin faydalı olduğu anlarda bu zenginlikleri arzulamaları perçinlenir. Ve eğer sadece insanlar diğer insanların mülkleriyle ilgili olarak benzer bir tevazu ve kendi kendini sınırlamaya sahip olurlarsa bu geçerlidir! Böylelikle kesinlikle her zaman ve her yerde daha az savaşlar olacaktır, kılıç ve kalkan kaderin doğal gidişatından fazlasını yıkıma uğratmayacaktır. Doğanın, Hellenlerin bilge adamlarından uzun talimatlarla ve felsefecilerinin öğretileriyle kazanabileceklerinden daha fazlasını İskitlere bahşetmiş olması ve [Hellenlerin] görgülü ahlaki değerlerinin kaba barbarlarıinkiyle benzerliğinin de avantaj sağlamayacağı şaşırtıcı gözükmektedir. Kötü huydan kaynaklı cahillik, bir halk [İskitler] üzerine diğer halklar [Hellenler] hakkında erdemlik bilgisinden daha fazla bir etki bırakmıştır.

İskitler Asia'yı üç kez egemenlikleri altına almayı arzulamışlardır, bu arada kendilerine yabancı bir güç kafa tutamamış ve fethedilmemişlerdir. Perslerin kralı Darius'u rezil bir şekilde Scythia'yı terk etmeye zorlamışlardır. Cyrus'u ordusunun tamamıyla yok etmişlerdir. Benzer şekilde İskender'in generali Zopyrion'u bütün askeri güçleriyle birlikte ortadan kaldırmışlardır. Romalıların askeri gücünü iştiseler de asla tecrübe etmemişlerdir. Parth ve Bactra imparatorluklarını kurmuşlardır. Zorluklar ve savaşla törpülenen bir halktır. Kaybetmeye korkacakları hiç birşeyi elde etmezler ve fatih oldukları zaman zaferden başka birşey istemezler.

İskitlere karşı ilk kez savaş ilan eden Mısır kralı Sesostris idi, önceden hangi şartlarda tebaları olabileceklerini bildirmek için elçilerini göndermişti. Halbûki İskitler hali hazırda komşuları tarafından kralın bu yaklaşımı

karşısında uyarılmışlardı. İskitler elçilere böylesine zengin bir halkın prensinin fakir bir halka karşı savaş başlatmasının aptalca olduğu şeklinde cevap vermişlerdi, çünkü (kendi vatanlarında savaş daha korkunç olacaktı). Çatışmanın kesin sonucunun ve zafer ödülllerinin de hiç olmayacağını ve yenilginin negatif sonuçlarının bariz olduğunu söylediler. Böylelikle İskitler onun gelmesini beklemediler, çünkü düşmanın ellerinde arzu edilebilecek çok daha fazla şey vardı ve de ganimet elde etmek çabasında kendi başlarına ilerleyebileceklerdi. Aksiyonları ağızlarından çıkan kelimelerden daha hızlıydı. Onların büyük bir hızla ilerlediklerini duyan kral, arkasında ordusunu ve bütün askeri malzemelerini bırakarak kaçtı ve sonrasında şaşkınlıkla krallığına geri döndü. Bataklıklar İskitlerin istilasını önlemişti...” (Iust. II.2.10-3.14).

Bu metinde; İskit diyalogu Curt. VII.8.20-22'deki gibi, İskitlerin komşularına ait mülkler de dâhil olmak üzere “kaybetmeye korkacakları” hiçbir şeyi arzu etmedikleri, dolayısıyla gereksiz yere komşularına saldırmadıkları, zaten fakir bir halk olarak kendilerine saldırılmasına da anlam veremedikleri ancak - Sesostris (Senwosret/ Sesonchosis/ Sesoosis/Vesosis/Vezosis) örneği verilerek- kendilerine karşı herhangi bir saldırı olması durumunda ivedilikle harekete geçtikleri ve zafer için ellerinden geleni yaptıkları belirtilmektedir. Yine Curt. VII.8.22-24'tekine benzer şekilde İskit orduları hareketli olduğundan ve meydan savaşlarına girmediklerinden onlarla çatışmaya girmenin manasız olduğu ve onların savaşlarda bir şekilde nihai başarıyı elde ettikleri açıklanmaktadır. Ayrıca İskitlerin, Hellenlerde olduğu gibi felsefi öğretiler yerine, tabiatın kendisinin sağladığı veya öğrendikleri tecrübelerle daha seviyeli ahlaki değerlere sahip olduklarının ve buna rağmen kaba, kötü ve erdemli olmadıklarına dair Hellen dünyasında bir önyargının varlığının altı çizilmektedir. Bu yöndeki açıklamada da Curt.VII.8.10'daki cümlelerin biraz değiştirilerek yorumlanmış hali izlenimi verilmektedir.

İskender'in babası II. Philippos ve Dinyeper'den Tuna'ya kadar sınırlarını genişletmiş olan İskit kralı Ateas arasındaki mektuplaşmalarla ilgili metinlerde de İskit diyalog metnindeki cümlelere benzer bir çağrışımda bulunmaktadır. Örneğin Ateas, muhtemelen MÖ 342 yılının hemen öncesinde Histrialılara karşı savaş sırasında, II. Philippos'tan yardım istemiş ancak yeterli bir yardım alamadığında ona mektup göndererek şu serzenişte bulunmuştur:

“Atheas, iklimlerinin sertliğine ve İskitlerin zenginliklerine zenginlik katmaktan çok uzak ve zar zor geçimlerini sağladıkları topraklarının çoraklığına gönderme yaparak, ‘böylesine büyük bir kralı [II. Philippos'u] tatmin edecek hazineye sahip olmadığı ve tamamen reddetmektense çok az karşılıklı bulunabilmeyi

daha onur kırıcı olarak düşündüğü ve kaldı ki İskitlere mülkleriyle değil mertlik ve fiziksel dayanıklılıklarıyla değer biçilebileceği cevabını verdi.” (Iust. IX.2.7-9; metnin tercümesi için bk. Demir, 2023b, s. 108).

Plutarkhos bu metnin benzerini şöyle aktarmaktadır:

“Ateas [II.] Philippos’a şöyle yazdı: ‘Siz askerlere karşı savaşmayı öğrenmiş Makedonluların yöneticisisiniz, oysaki ben hem açlık hem de susuzluğa karşı savaşmayı becerebilen İskitlerin yöneticisiyim.’”.

“o [Ateas] atını tımar etmekle meşgul olurken, [II.] Philippos’tan gelen elçilere [II.] Philippos’un bunu yapıp yapmadığını sordu.” (Plut. *mor.* 174 F; metnin tercümesi için bk. Demir, 2023b, s. 109).

Iustinus’un yukarıdaki metninde İskitlerin iklimlerinin sertliğine, zenginliklerine zenginlik katmaktan çok zar zor geçimlerini sağladıklarına ve mülkleriyle değil mertlik ve fiziksel dayanıklılıklarıyla değer biçilebilecek bir halk olduklarına ve aynı zamanda II. Philippos’un hırsına vurgu yapılmaktadır. Plutarkhos’un metninde ise İskitlerin Makedonlar gibi meydan savaşı yapmaktansa açlık ve susuzluğa dayanarak geri çekilme ve vurkaç taktikleriyle düşmanlarını uzun vadede yenilgiye uğratabilme becerisine sahip oldukları, bu stratejiyi uygulamak için de en önemli araçlarının “at” olduğu aktarılmaktadır (Ayrıca bk. Plut. *mor.* 174 F; 334; 1095 F). Bu tarzdaki açıklamaların da İskit diyalogu Curt.VI.8.23-24’te verilen mesajlarla benzerliği dikkat çekicidir.

II. Philippos başlangıçta Ateas ile ittifak yapmış ve bu ittifak sonradan bozulmuştur. Onun MÖ 339 yılında gerçekleşen meydan savaşında Ateas’ı ağır bir yenilgiye uğrattığı iddia edilse de, ordusu dönüş yolunda pusuya düşürülmüş ve kendisi de bu sırada bacağından ağır bir yara alarak zor kurtulmuştur. Aslında bu savaş sonucunda İskitler sadece Tuna Nehri boylarında tutularak onların daha güneydeki Makedon Krallığı üzerindeki siyasi nüfuz ve baskısı azaltılmıştır (Demir, 2023b, ss. 116-117). Makedonya üzerine kuzeyden İskit istila tehdidinin ortadan kalkmadığı bu savaştan yaklaşık yedi sene sonra, MÖ 332/1 yılında İskender’in Thrakia valisi Zopyrion’u İskitler üzerine göndermesinden anlaşılmaktadır. Zopyrion, otuz bin kişilik ordusuyla Dinyeper Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü bölgede kurulmuş ve İskit-Hellen karma nüfusuna sahip olan Olbia kentini kuşatmış ancak birlikleri tuzağa düşürülerek ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Yukarıda alıntıladığımız üzere Iustinus onun masum bir halk üzerine saldırı gerçekleştirmesinin bedelini ödediğini bildiririrken (Iust. XII.2.16), Curtius onu Thrakia valisi (*praepositus Thraciae*) olarak adlandırmakta ve ordusunun aniden çıkan rüzgâr ve fırtınadan kaynaklı kargaşadan yok olduğunu yazmaktadır

(Curt. X.1.44. Bu konuda ayrıca bk. Iust. XII.1.4; Demir, 2023, ss. 94, 116-117). Curtius’un bir anlamda bu savaşın sonucunu bir doğal sebebe bağlaması yine anlatımını abartılı ve şüpheli kılmaktadır. Curtius tarafından İskit diyalog metninde (VII.8.30-32) ve yukarıda belirttiğimiz üzere diğer metinlerde de İskitlerin yaşam alanlarının Iaxartes’ten Thrakia’ya kadar uzandığı iddia edilerek bir anlamda hepsinin, yani Avrupa ve Asia İskitlerinin ortak bir tehdit oluşturduğu algısını yaratma gayreti içine girilmektedir.

Makedonlar Aşağı Tuna Vadisi’nin her iki yakasında yaşayan İskitleri tanımaktaydılar (Diod. XVII.19.4). İskender babasının savaşlarından ve Zopyrion ile ilgili yakın geçmişteki bu tecrübesinden ders almış ve bundan Asia seferi sırasında faydalanmış olmalıdır (Iordanidis, 2018, s. 9). İskitlerin ne kadar zorlu bir düşman olduklarının, İskitler ve savaş taktikleri karşısında çok dikkatli olmaları gerektiğinin farkındadır. Zopyrion’un ağır yenilgisinden yaklaşık üç sene sonra bu sefer Iaxartes Nehri boylarında İskitlerle karşılaştığında da onların savaşta zorlu bir düşman, barışta da iyi bir dost olduklarını ve buna göre hareket etmesi gerektiğini biliyordu. Büyük bir ihtimalle ayaklarına kadar gelmiş olan İskit birliklerini kendisiyle yüzleştikleri sürece yenilgiye uğratabileceğini ancak geri çekildiklerinde de bu tehdidi tamamen ortadan kaldıramayacağını düşünmekteydi. Bu sebeple İskitlerin barış teklifine rağmen yeniden yapılacak görüşmelerde daha avantajlı olmak için elini güçlü kılmak istemiş ve ayaklarına kadar gelen düşmana karşı saldırıya geçmeye karar vermiştir. Diğer yandan Curtius nehrin geçilerek büyük bir zafere ulaşıldığını ve böylelikle İskender’in şan ve şerefini artırdığını iddia etmektedir. Ancak, yukarıda net bir şekilde açıkladığımız üzere, bunun böylesine abartıldığı gibi mutlak bir zafer olmadığı kesindir. İskender, İskit diyalog metninde tavsiye edildiği üzere, kısa süreli bir çatışmadan sonra sınırlarını Iaxartes Nehri ötesine genişletmekten vazgeçmiştir. Bu nehir sınır olarak kabul edilerek İskit diyalog metninde verilmek istenen tavsiye doğrultusunda İskender basiretini göstermiştir. Aslında diyalog metninde ima edilenin aksine İskender’in nehri geçerek İskitlere karşı sınırı genişletmek gibi bir niyetinin olması ihtimali çok düşüktür.

İskender’in imparatorluğunun sınırlarını genişletme arzusuna ket vurması gerektiğine dair söylev sanatına ait bir geleneğin varlığı Roma’da da bilinmektedir. Büyük olasılıkla Curtius’un da esinlendiği stoik düşünceleri ile bilinen Seneca, İskit diyalogu Curt. IX.4.17-18’dekine benzer bir şekilde Asia ve India’yı fethetmeye girişen İskender’in sınırları daha da genişleterek Okyanus ötesine geçme hırsına yönelik şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Doğada büyüklüğü olan her şeyin de sınırları vardır: Okyanus’tan başka sınırsız hiçbir şey yoktur. Okyanus’ta Verimli toprakların olduğu, Okyanus’un ötesinde

başka kıyıların olduğu, başka bir dünyanın ortaya çıktığı, yaratılmış şeylerin sonu olmadığı, ancak her zaman eskinin bittiği yerde yeni bir dünyanın başladığı söylenir. İnsan okyanusa yelken açmadığı için bu tür masallar uydurmak kolaydır. Bırakın İskender, dünyanın güneşin parlayan kısmını fethetmiş olmakla yetinsin. Bu toprakların sınırları içerisinde Hercules cennetteki yerini kazandı. Burada belirlenmiş sonu olan, doğanın cansız bir kütlesi olan hareketsiz deniz yatıyor. Okyanus'ta da o derin uçurumun yarattığı garip ve korkunç şekiller, büyük canavarlar var. Işık yoğun karanlığa karışıyor: Karanlık güne bir perde oluşturuyor; hızlı kök salmış devasa kütleler halinde sular yatıyor; yıldızların hiçbiri yok veya bilinmiyor. İskender, doğanın yapısı böyledir. Her şeyin ötesinde Okyanus vardır, Okyanus'un ötesinde hiçbir şey yoktur." (Sen. *Suas.* I.1; ayrıca bk. Sen. *Controv.* VII.7.19). Dolayısıyla burada İskender'e Quousque invicte? sorusu sorulmaktadır. Benzer şekilde İskender'in Okyanus'un ötesine sefer düzenleyip düzenlememesi gerektiği sorusu üzerine Quintinus'un eserinde şöyle bir yorum yapılmaktadır: "Tartışılan konunun uygulanabilirliği ya kesindir ya da belirsizdir. İkinci durumda, dikkate alınması gereken tek nokta olmasa da esas konu bu olacaktır; çünkü çoğu zaman bir şeyin yapılabileceği halde, önce yapılmaması gerektiğini, ikinci olarak da yapılamayacağını iddia ederiz. Şimdi Isthmus'un yarılıp yarılamayacağı, Pontine Bataklıkları'nın kurutulup kurutulamayacağı veya Ostia'da bir liman inşa edilip edilemeyeceği ya da İskender'in Okyanus'un ötesinde kara bulma ihtimalinin olup olmadığı gibi noktalara gelince, varsayımlardan yararlanırsınız." (Quint. *Inst.* III.8.16). Curtius'un kaynağında benzer retorik egzersizine sadece İskit diyalog metninde değil başka paragraflarda da başvurulmaktadır (Curt. II.26 (fragman); III.14 (fragman); IX.2.8-34, 3.1-15; ayrıca bk. Yardley-Atkinson, 2017, s. 14).

Bu bağlamda İskit diyalog metninde verilmek istenen asıl siyasi mesajın sınırların gereksiz yere genişletilmemesi üzerine olması ihtimali yüksektir. Bu doyumsuzca genişleme hırsını engellemek için kinik ve stoacı bir anlayışla İskit diyalog metninin kurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu diyalog metni, antik tarih yazımında sıklıkla ele alınan ve uygar dünyanın vahşi ve fakir bir halkı fethetmeye ve sömürmeye yönelik kötülükleri karşısında- İskender'e halkların eşkiyası suçlaması yapılarak- barbarların erdemlerinin yüceltilmesi konusunu yansıtan bir tür klişe sahnenin yeniden üretimi izlenimi vermektedir (Ballesteros-Pastor, 2003, s. 37). Yukarıda özellikle İskitlerle ilgili bazı örneklerini verdiğimiz bu klişe konuşmalar arasında yerini alan İskit diyalogu ile İskender'in Iaxartes Nehri'ni gereksiz yere geçme hırsı üzerinden Curtius'un Roma'da yaşadığı dönemdeki benzer siyasi gelişmelere dolaylı yoldan eleştiriler yöneltilmektedir.

Konuyla ilgili yakın geçmişte yapılan çalışmalardan birinde Curtius'un İskit diyalog metninde amaçladığı tonu elde etmek için orijinal kaynaklarını Seneca'dan etkilenecek kısaltıp manipüle ettiği ve orijinal dili kendi üslubuna uyarlarken kasıtlı olarak durumu İskender'in aleyhine çevirdiği ve bunu yaparken İmparator Caligula (MS 37-41)'nın karakterini çağrıştırdığı iddia edilmiştir (Ballesteros-Pastor, 2015, ss. 100-102; Yardley-Atkinson, 2009, s. 13). Bir diğer çalışmada ise onun sapkın ve ahlaki çöküş yaşayan İmparator Tiberius'u, İskender'in aşırı hırsı ve gayri ahlaki seks hayatını örnek göstererek ima yoluyla eleştirmiş olabileceği öngörülmüştür (Devine, 1979, ss. 157-158). Curtius, normal şartlarda imparatorluk Roma'sı bağlamında ve senatör sınıfı perspektifinden yazdığından monarşi karşıtı duyguları seslendirme hususunda ihtiyatlı davranmak zorunda kalmıştır. Bu noktada ihtiyatını bir ileri safhaya taşıma gereği duymuş olmalıdır. Onun eserini her ikisi de baskıcı olan Tiberius veya Caligula döneminde değil de aynı zamanda kendisi de bir tarih yazarı ve entelektüel ve de eleştiriye açık olan Claudius döneminde kamuoyuna sunmuş olması olasılığının daha fazla dikkate alınması gerekmektedir. Bu eserde geçen özellikle İskit diyalog metniyle tıpkı İskender gibi sınırlarını gereksiz yere genişletme ve *auctoritas*ını artırma hevesinde olan İmparator Claudius'a uyarıda bulunulma, dolayısıyla bu temenninin Roma'nın siyasi ve entelektüel meşguliyetinin içine kazınılmaya çalışılması ihtimali yüksektir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Curtius büyük olasılıkla Tiberius'un himayesi altında yetişmiş ve Claudius iktidarında önemli görevlere gelmiştir. Augustus bir ara Britannia'yı istila etmeyi düşünse de bundan vazgeçmiş (Levick, 1999, ss. 152-153), Tiberius yeni toprak ilhakı girişiminde bulunmamış, Roma'nın hükmetme sistemini büyük oranda dolaylı yöntemlerle devam ettirmiş, ondan sonra tahta çıkan Caligula ise Roma'nın vasaal krallıklara olan bağımlılığını daha büyük oranda devam ettirmiştir (Levick, 1999, ss. 110-112; Graafstal, 2023, ss. 24-25). Claudius'un tahta çıktığında ilk yaptığı icraat geniş topraklara sahip Mauretania vasaal krallığını eyalete dönüştürmek olmuştur (MS 42/43), sonrasında da (MS 43-45) toprak ilhakları dalgası birbirini takip edecektir: Britannia (MS 43), Lykia (MS 43), Iudaia (MS 44) ve Thrakia (MS 44/45) (Graafstal, 2023, ss. 24-25; Osgood, 2011, ss. 11, 15). Bu ilhaklar dikkate alındığında Claudius'un Roma tarafından doğrudan kontrol edilen toprak miktarını büyük oranda genişlettiği açıktır (Bennett, 2011, ss. 124-125). O, Augustus'la başlayan Roma İmparatorluğu'nu varolan sınırlarının ötesine genişletmeme yönündeki politikasına sadık kalmamış, bunun yerine "Roma ordusunun alan gücünden sınır garnizonuna doğru dönüşümünü başlatmıştır" (Cary - Scullard 1975).

İmparatorun kişisel prestij ve kamusal imaj alanında geniş kapsamlı çıkarları olduğu açıktır. Britannia'nın fethi Claudius'un liderlik pozisyonunu güçlendirmek için kullandığı bir stratejidir. Bu fetih imparatora tüm dünyayı yönetiyor imajı kazandıracaktır ve Roma İmparatorluğu'nun şöhretini yeniden tesis edecektir. Suetonius, Claudius'un askeri zafer kazanarak *triumphus* elde etmeye yönelik kişisel motivasyonu üzerine odaklanarak (*valletque iusti triumphus decus*) onun Britannia istilasının ana sebebinin zafer kazanmak olduğunu belirtmektedir (Suet. *Cl.* XVII.1; Bennett, 2011, s. 125). Roma'da iktidarı sağlamlaştırma ve meşrulaştırmanın yolu askeri zaferden geçiyordu. Claudius, iktidara gelinceye kadar yalnızca küçük ve önemsiz bir savaşı komuta etmişti. "Komuoyunun dikkatini senato ile anlaşılmazlık içinde olduğu Roma'dan uzaklaştırmaya çok ihtiyacı vardı, ordusunun desteğini ve itaatini kazanmak için zafer kazanmaktan başka daha iyi ne gibi bir yol olabilirdi?", "bir *triumphus* ve arkasından gelen *congiarium plebusları* da tatmin edebilecekti" (Webster, 1993, s. 84; Mottershead, 1978, ss. 151-152). Dolayısıyla Claudius, senato, halk ve özellikle tahta çıkmasını sağlayan ve iktidar gücünün dizginlerini elinde tutan ordunun gözünde konumunu sağlamlaştırmak ve yasal hale getirmek zorunluluğu hissetmiş olmalıydı ve bunun en hızlı yolu da askeri zaferden geçmekteydi (Bennett, 2011, 125). Claudius, Iulius Gaius Caesar'ın Britannia'nın fethinde başarısız olduğunu biliyordu ve onun yapamadığını yapmak kendisine Roma'da büyük bir şöhret kazandıracaktı (Plut. *Caes.* LVIII.3; Vell. Pat. II.46.1; Mottershead, 1978, s. 486; Keppie, 1971, s. 155). Ayrıca Caligula'nın MS 40 yılındaki Britannia istilası fiyaskosundan sonra (Suet. *Cal.* 46; Cass. Dio LIX.25.2-3) kazanılacak bir zafer Claudius'un imparator konumunu meşrulaştıracaktı; bunu en az iki yıl öncesinden planlamaya başlamıştı (Graafstal, 2023, ss. 42-43, 46). O, Britannia'nın başkenti olarak bilinen Camulodunum'u ele geçirdikten sonra çeşitli Britannia kralları ve kabilelerinin tabiiyetlerini kabul etmiş ve on birinci *salutationunu* almıştır (Cass. Dio LX.21.5). Senatonun bahsettiği Britannia *triumphusunun* Roma'nın uzun yıllar görmediği mümkün olan en çok insanın katılımıyla, en görkemli manzarada kutlanmasını ve bu parlak zaferin raporlarının eyaletlere iletilmesini sağlamıştır (Mottershead, 1978, ss. 160-161). Hatta sürgünde olup affedilenlerden bazılarının da katılımına izin verilmiştir, ancak bunların arasında olan Seneca, sürgünden geri çağırılmak için MS 49 yılını bekleyecektir (Tac. *Ann.* XII.8.3; Mottershead, 1978, s. 161). Ayrıca senatodan geçirilen iki kararnameyle kendisine ve iki yaşındaki oğlu Tiberius Claudius Germanicus'a Britannicus unvanı layık görülmüştür ve Britannia'nın fethedilmesinin anısına iki *arches* inşa edilmiştir (Cass. Dio LX.21.1-2).

Claudius'un kişisel koşullar ve tahta çıkış yönteminden dolayı da askeri zafer peşinde koşma arzusu baskındı. O, Caesar ve Augustus'un soyundan değildi. Fiziksel rahatsızlığından dolayı, Caligula tarafından MS 37 yılında konsüllüğe yükseltilinceye kadar, siyasi arenada gölgede kalmıştı. Caligula'nın MS 24 Ocak 41 yılında suikaste kurban gitmesi sonrasında gerçekleşen darbe sonucunda tahta çıkmış, iktidarının başından itibaren ciddi isyan ve cinayetlerle yüzleşmişti. L. Annius Vinicianus ve Dalmatia valisi olarak görev yapan Pompeius'un uzaktan akrabası L. Arruntius Camillus Scribonianus'un MS 42 yılında gerçekleşen komploları karşısında bir zafer kazanarak ordusunun tamamının moralini yükseltmesi ve ayaklanma teşebbüslerinde bulunan muhalefeti susturması gerekmekteydi (Suet. *Cl.* XIII.2; Cass. Dio LX.15.1-3; Mottershead, 1978, s. 145, 152). Bu bağlamda Britannia'nın istilasından sağlanacak gelirler (Webster, 1993, s. 84) yeni istila edilmiş olan uzak bir bölgedeki askeri yükümlülükleri karşılamaya yeterli olmuş mudur? sorusu akla gelebilir. Britannia'daki askeri mekanizmanın gerek ödenekler gerekse erzaklar ve lojistik açısından düzgün işletilmesi zorunluydu. Yeni taahhütler genellikle askeri yatırım anlamına geliyordu ve bu da lojistik hazırlık gerektiriyordu. Her zamanki temel endişe malzeme akışını hazırlamak ve güvence altına almaktı. Bunun için de özellikle savaş durumlarında ciddi yapısal yatırımların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktaydı (Detaylı çalışma için bk. Oswood, 2011. Ayrıca bk. Graafstal, 2023, s. 44). Sürekli genişleme politikası devlet gücünü çeşitli yönlerden etkileyebilirdi: askeri, politik, ekonomik, sosyo-kültürel ve diller. Eğer yapılacak genişleme emperyal gücü daha da güçlendiriyorsa doğru seçimdi. Eğer genişleme potansiyeli emperyal gücü zayıflatıyorsa, o zaman fetih tahtın değişmesine, imparatorluğun diğer savaş alanlarındaki kötü performansına veya tatmin edici olmayan iç ekonomik koşullara yol açabilirdi. Sürekli para ve yatırım gerektiren Britannia'nın ilhakı gibi politikalara senatörlerin itirazlarının ve hatta husumetlerinin olmaması mümkün değildi. Britannia'nın fethinin Roma için faydalı olup olmadığı da bütün bu süreçte senatoda tartışma konusu olmuş olmalıydı. Claudius MS 54 yılında ölmeden önce sadece denize yakın olan bölgelerdeki (Güney Britannia) Britannia kabileleri kontrol altına alınabilmişti (Keppie, 1971, s. 155). Roma'da, sınırları genişleterek bir toprağı yönetip kontrol etmenin maliyetinin vergiye tabi kılarak herhangi bir potansiyel finansal avantaj elde etmeye ağır bastığına inananlar bulunmaktaydı (Strab. IV.5.3). Curtius'tan sonraki dönemde yazan Tacitus da MS 80'li yıllar itibarıyla de Roma'nın Britannia'yı elinde tutmasına yönelik iç siyasette devam eden bir muhalefetin varlığına işaret etmiştir (Tac. *Agr.* XXX).

Curtius'un Claudius iktidarında vekil konsül olarak hizmet ettiği kabul edilirse siyasi kararlarda etkili olduğu ve muhtemelen imparatorun gereğinden fazla sınırları genişleterek Britannia'yı fethetmeye yönelik siyasetini yanlış bulduğu çıkarımında bulunulabilir. Nitekim İskit diyalog metninde de dolaylı olarak ima edildiği üzere, İskender'in Iaxartes Nehri'ni geçerek gereksiz yere sınırları genişletmesi Claudius'un Britannia'yı fethetme girişimiyle eşdeğer tutulmuş olabilir. Caesar'ı taklit etme hevesinde olan Claudius'un bir sonraki projesi tıpkı Caesar gibi Parthia'nın istilası olabilirdi. İran coğrafyasında yeni bir devlet kurmuş olan, kurucu hanedanları Arsakes'in İskit kökenli olduğu bilinen ve sınırlarını Fırat boylarına kadar genişleten Parthlar MÖ I. yy.'ın başlarından itibaren Romalıların azılı düşmanı olmuşlardı. Her ne kadar Sulla ve Pompeius onlarla barış yapmayı tercih etmiş olsada Crassus Carrhae Savaşı'nda, Marcus Antonius Parth Seferi'nde onlar karşısında ağır darbeler almış (Demir, 2018; 2019) ve hatta Augustus çok güçlü olsa da onlarla barış koşullarını devam ettirmek zorunda kalmıştı. Curtius gibi üst düzey *magistratus*lar Parth tehdidinin de farkında olduklarından İskitleri temsil eden Parthlarla sınırları ihlal etmeden barış politikasının devam ettirilmesini savunmuş olmalıydılar.

SONUÇ

Curtius'un İskit diyaloguna dönemle ilgili bir başka temel kaynak yazarımız olan Arrianus tarafından *Anabasis* adlı eserinde değinilmemiştir. Dolayısıyla onun benzer kaynakları görmemiş olması dikkat çekmektedir. Arrianus ya bilinçli olarak bu detaylı diyaloga değinmemiş ya da aslında böyle bir diyalog hiç gerçekleşmemiştir. Diyalog metninin, Herodotos ve Trogus/Iustinus gibi daha önceki antik yazarların İskitler hakkındaki edebi özdeyişleri veya söylemlerinin üzerinde çalışılarak kurgulandığı anlaşılmaktadır. Aslında bu diyalog metniyle İskender karakteri dolaylı olarak korunmaya çalışılmıştır. Metin içinde her ne kadar sert ve alaycı eleştiriler yöneltilmiş olsa da İskitlere karşı dahi savaş kaybetmeyen bir komutan imajı çizilmektedir. Bu türden eleştirilere yer verilmiş olması diyalogun anlaşma değil de siyasi tavsiye amaçlı kurgulandığı görüşünü teyit etmektedir. İskender'in kendisine yöneltilmiş olan eleştirileri makul karşılamış olarak gösterilmesi ve verdiği cevabın bir kaç cümleye imdirgenmiş olması da dikkat çekicidir. Zaten uç noktaya gelmiş olan sınırları çok fazla genişletmenin, dolayısıyla hırsın, kibirin, doyumsuz fethetme aşkının, herkesi haraca bağlamaya yönelik maddi açgözlülüğün bir gereği ve anlamı olmadığına dair kinik ve stoacı ahlaki bakış açıları diyalog metninde öne çıkarılmış ve böylelikle İskender tarafından mutlak bir zafer kazanılamamış olması duygusu okuyucu nezdinde gölgede bırakılmıştır. Bu kurgu sözde "aşırı eğitilmiş ve kültürlü" İskitli yaşlı liderin yüksek belagati üzerinden yapılmaktadır. Halbuki İskit yaşam tarzı zaten stoacı anlayışa uygundur. Bu

bağlamda İskender'e yöneltilen özgür, masum ve savaşçı bir ruha sahip olan konar-göçerleri gereksizce fethetme girişiminin kötü sonuçlar doğuracağına dair sözler üzerinden, Curtius yaşadığı dönemin imparatoru Claudius'a da uyarıda bulunmaktadır. Bunun sebebi Claudius'un imparatorluğun sınırlarını gereksiz yere Britannia'ya kadar genişletmiş ve buradaki barbar halklarla savaşa girişmiş olması, bunun da iç siyasette rahatsızlık yaratmış olmasıdır. Diyalog metninin sonunda da vurgulandığı üzere stoacı bir felsefeyle asıl verilmek istenen siyasi uyarı, özellikle barbarlara veya konar-göçerlere karşı sınırları gereğinden fazla genişletmenin İskender'inki kadar Claudius'un iktidarında da gereksiz olduğu tavsiyesinin öne çıkarılmak istenmesidir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

- Arist. *Met.* (= Aristoteles, *Meteorologica*) *Meteorologica*. With an English translation by H. D. P. Lee, Cambridge, Mass. - London 1952. <https://ia804505.us.archive.org/6/items/L397AristotleMeteorologica/L397-Aristotle%20Meteorologica.pdf>
- Arr. *anab.* (= Lucius Flavius Arrianus, *Anabasis*) *The Anabasis of Alexander*. With an English translation by J. Chinnock, London 1884.
- Caes. *Gall.* (= Caesar, *De bello Gallico*) *C. Julius Caesar: Caesar's Gallic War*. 1st Edition. With an English translation by W. A. McDevitte / W. S. Bohn. New York 1869.
- Cass. Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*) *Roman History*. Vols. I-IX. With an English translation by E. Carry. London 1914-1927.
- Curt. (Quintus Curtius, *Historiae Alexandri Magni*) *Quintus Curtius*. Vol. II (Books VI-X). With an English Translation by J. C. Rolfe / ed. by G. P. Goold, Cambridge/Mass. - London 1976.
- Diod. (= Diodorus Siculus) *Diodorus of Sicily*. Vols. I-XII. With an English translation by C. H. Oldfather. Cambridge, Mass. - London 1989.
- Gel. (= Aulus Gellius, *Noctes Atticae*) *The Attic Nights of Aulus Gellius*. With an English translation by John C. Rolfe. Cambridge, Mass. - London 1927.
- Hdt. *Herodotus*. With and English translation by A. D. Godley. Cambridge, Mass. - London 1920.
- Hippokr. *Aer.* (= Hippokrates, *Peri Aeron*) *Hippocrates, Airs, Waters, Places*. Vols. I-IV. With an English translation by W. H. Jones. London/New York 1923.
- Oros. *hist.* (= Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*) *Seven Books of History Against the Pagans*. Translated with introduction and notes by I. W. Raymond. New York 1936. <https://www.attalus.org/latin/orosius1.html>
- Cass. Dio. (= Cassius Dio, *Rhomaika*) *Roman History*. Vols. I-IX. With an English translation by E. Carry. London 1914-1927.
- Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*) *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley / With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta 1994.
- Plut. *mor.* (= Plutarkhos, *Moralia*) *Plutarch's Moralia*. Vols. I-XIV. With an English translation by F. C. Babbitt / W. C. Helmbold. London/New York 1928-1967.
- Plut. *Alex., Caes.* (= Plutarkhos, *Alexandros, Caesar*) *Plutarch. Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin. Cambridge, Mass.- London 1919 (7).
- Sall. *Hist.* (= Sallustius, *Historiae*) *Sallust, The Histories*. Translated with introduction and commentary by P. McGushin. Oxford Vol. I (1992), Vol. II (1994).
- Sen. *Suas., Controv.* (Yaşlı Seneca, *Suasoriae, Controversiae*) *The Suasoriae of Seneca the Elder*. Introductory Essay, Text, Translation and Explanatory Notes, Cambridge University Press 1928. *Seneca the Elder: Declamations*, Volume II: *Controversiae*, Books 7-10. *Suasoriae*. Fragments. Translated by Michael Winterbottom. Loeb Classical Library 464. Cambridge, Mass. - London 1974.
- Strab. (= Strabon) *The Geography of Strabo*. With an English translation and edition by H. L. Jones. Cambridge, Mass. - London 1924.
- Suet. *Cal., Cl.* (= Suetonius, *De Vitae Caesarum: Caligula, Claudius*) *Suetonius: The Lives of the Twelve Caesars*. With an English translation and edition by J. E. Reed / A. Thomson. Philadelphia 1889.
- Tac. *Agr., Ann.* (= Cornelius Tacitus, *Agricola, Annales*) *Complete Works of Tacitus. Tacitus*. With an English translation and edition by A. J. Church / W. J. Brodribb / S. Bryant. New York 1876. Reprint. 1942.
- Thuk. (= Thukydides) Thucydides. *The Peloponnesian War*. With an English translation by J. M. Dent / P. Dutton. London/New York 1910.
- Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*) *Roman History*. With an English translation by F. Shipley. London 1924.
- Quint. *Inst.* III.8.16. (= Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio Oratoria*) *Quintilian*. With an English translation by H. E. Butler. Cambridge, Mass. - London 1920.

Modern Kaynakça

- Armayer, O. K. (1980). Sesostriis and Herodotus' Autopsy of Thrace, Colchis, Inland Asia Minor, and the Levant. *Harvard Studies in Classical Philology*, 84, 51-74.
- Ashurst, D. (1997). 'Kollum vér þann sælan, er sjálfan sik hefir fyrir konung': Alexanders saga and the Norwegian crown. *Sagas and the Norwegian experience, 10th international saga conference* (ss. 23-32), Trondheim. (preprint.).
- Atkinson, J. E. (1971). *A Commentary on Book 3 of Q. Curtius Rufus, Historiae Alexandri Magni* [Doktora Tezi]. University of Cape Town.
- Ballesteros-Pastor, L. (2003). Le Discours Du Scythe À Alexandre Le Grand (Quinte-Curce 7.8. 12-30). *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 146(1), 23-37.
- Ballesteros-Pastor, L. (2015). Quinto Curcio ante sus fuentes: el episodio de Alejandro y los escitas del Tanais. *Geriön*, 33, 91-110.
- Baynham, E. (1998). *Alexander the Great; The Unique History of Quintus Curtius*. Ann Arbor.
- Bennett, J. (2011). Why did Claudius annex Lycia. *Adalya*, 14, 119-136.
- Bosworth, A. B. (1980). Alexander and the Iranians. *Journal of Hellenic Studies*, 100, 1-21.
- Bosworth, A. B. (1996). *Alexander and the East*. Oxford.
- Bosworth, A. B. (2004). Mountain and Molehill? Cornelius Tacitus and Quintus Curtius. *Classical Quarterly*, 54(2), 551-567.
- Cary, M. ve Scullard, H. H. (1975). *The Julio-Claudian Emperors, Internal Affairs, In: A History of Rome*. London (https://doi.org/10.1007/978-1-349-02415-5_32).
- Çevik, C. C. (2010). *Seneca'nın Naturales Quaestiones Adlı Eserinde Doğa ve Ahlak Anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Demir, M. (2018). Carrhae Savaşı'nın (MÖ 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler. *Cedrus*, 6, 233-248.
- Demir, M. (2019). Marcus Antonius'un Parthia Savaşı'nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *TÜBA-AR*, 24, 149-168.
- Demir, M. (2023a). Ovidius'un Tomis'teki Sürgün Hayatı ve Göçebe Kabileler Üzerine Gözlemleri. *Cedrus*, 11, 165-182.
- Demir, M. (2023b). İskit Kralı Ateas ve II. Philippos. *Archivum Anatolica*, 17(1), 87-126.
- Devine, A. M. (1979). The 'Parthi,' the Tyranny of Tiberius, and the Date of Q. Curtius Rufus. *Phoenix*, 33(2), 142-159.
- Erten, E. (2016). Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris. *Cedrus*, 6(2), 237-263.
- Fraser, P. M. (2003). *Cities of Alexander the Great*. Oxford (reprint.).
- Graafstal, E. P. (2023). Roman 'Grand Strategy' in Action? Claudius and the Annexation of Britain and Thrace. *Britannia*, 54, 23-50.
- Grant, D (2017). *In Search of the Lost Testament of Alexander the Great*. Leicester.
- Hamilton, J. R. (1971). Alexander and the Aral. *Classical Quarterly*, 21(1), 106-111.
- Hammond, N. G. L. (1999). The Speeches in Arrian's Indica and Anabasis. *Classical Quarterly*, 49(1), 238-253.
- Harl, K. W. (2004). *Rome and the Barbarians*. Chantilly.
- Heckel, W. (1994). Notes on Q. Curtius Rufus' History of Alexander. *Acta Classica*, 37, 67-78.
- Holt, F. L. (1998). *Alexander the Great and Bactria: The Formation of a Greek Frontier in Central Asia*. Leiden/New York/Kobenhavn/Köln.
- Holt, F. L. (2012). *Into the Land of Bones, Alexander the Great in Afghanistan, With a New Preface and Foreword by Peter Green*. Berkeley/Los Angeles/London.
- Huerta, F. (1996). *The Cities of Philip and Alexander: Early Macedonian Colonisation* [Yüksek Lisans Tezi]. California State University.
- Iordanidis, A. P. (2018). *The Campaign of Alexander the Great in Thrace and Illyria (335 BC): Strategic Aims, Tactics and Logistics* [Yüksek Lisans Tezi]. International Hellenic University (Thessaloniki).

- Kaya, M. A. ve Yazgı, A. (2021). Dareios'un İskit Seferi: Nedeni, Tarihi ve Süreci Üzerine Bir Değerlendirme. *Cedrus*, 9, 131-150.
- Keppie, L. J. F. (1971). Legio VIII Augusta and the Claudian Invasion. *Britannia*, 2, 149-155.
- Kleymeneov, A. A. (2017). 'Scythian Strategy' or Open Pitched Battle: Choice of Strategy by the Persian Command in 334 BC. *Man in India*, 97(22), 219-227.
- Lewick, B (1999). *Tiberius the Politician*. London/ New York (rev.ed.).
- Milns, R. D. (1966). The Date of Curtius Rufus and the 'Historiae Alexandri'. *Latomus*, 25(3), 490-507.
- Moore, P. (1995). *Quintus Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni: A Study in Rhetorical Historiography* [Doktora Tezi]. Oxford.
- Mottershead, J. (1978). *Suetonius' Life of Claudius, A Historical and Social Comentary* [Doktora Tezi]. University of Manchester.
- Osgood, J. (2011). *Claudius Caesar: Image and Power in the Early Roman Empire*. Cambridge/ New York.
- Rice, J. (2014). 'Just Rage': Causes of the Rise in Violence in the Eastern Campaigns of Alexander the Great [Yüksek Lisans Tezi]. University of Missouri-Columbia.
- Robinson, C. A. (1957). The Extraordinary Ideas of Alexander the Great. *American Historical Review*, 62(2), 1957, 326-344.
- Romm, J. S. (1992). *The Edges of the Earth in Ancient Thought*. Princeton.
- Smith, M. (1981). The Failure of Alexander's Conquest and Administration of Bactria-Sogdiana. *Hirundo, the McGill Journal of Classical Studies*, 8, 64-72.
- Spencer, D. (2005). Perspective and Poetics in Curtius' Gorgeous East. *Acta Classica*, 48, 121-140.
- Steele, R. B. (1915). Quintus Curtius Rufus. *American Journal of Philology*, 36(4), 402-423.
- Tarn, W. W. (1948). *Alexander the Great*. Cambridge (2 cilt).
- Tuplin, C. (2010). Revisiting Dareios's Scythian Expedition. İçinde J. Nieling ve E. Rehm (Eds.), *The Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers* (s. 281-312). Aarhus.
- Yardley, J. C. ve Atkinson J. E. (2009). *Histories of Alexander the Great Book 10, Translated and with Introduction and Historical Commentary*. Oxford University Press.

ÜÇGEN BİR ALINLIK IŞIĞINDA SİNOP'UN ANTİK DÖNEM ATÖLYE İLİŞKİLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

THOUGHTS ON THE WORKSHOP CONNECTIONS OF ANCIENT SİNOP AS ILLUMINATED BY A TRIANGULAR PEDIMENT

Makale Bilgisi

Başvuru: 20 Ocak 2024
Hakem Değerlendirmesi: 22 Mart 2024
Kabul: 2 Nisan 2024

Article Info

Received: January 20, 2024
Peer Review: March 22, 2024
Accepted: April 2, 2024

DOI : 10.22520/tubaar.1423027

Nazlı YILDIRIM*

ÖZET

Bu çalışmada Sinop'ta modern bir konut inşaatının temel hafriyat çalışmaları sırasında bulunmuş olan üçgen bir alınlık incelenmiştir. Hem kullanılan mermeri hem de bezemeleri açısından Sinop'ta ele geçen en nitelikli eserlerden birini oluşturan bu eserin ayrıntılı tanımlamaları yapılmış ve üzerinde yer alan mimari bezemeler ışığında kent atölyesinin Antik Dönem'de faaliyet gösteren diğer atölyeler ile olası ilişkisi sorgulanmıştır. Eserin üzerinde yer alan bezemelerin Antik Dönem'de çoğunlukla tiyatro sahne binaları ya da nymphaion cephe mimarilerinde kullanılması, Sinop'ta Antik Dönem içerisinde önemli bir kamu yapısının; olasılıkla bir nymphaionun inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim eserin ele geçtiği alanda nişlerle hareketlendirilmiş anıtsal bir podyumun yanı sıra kanalizasyon kanalı, künk ve rögar gibi, bir su sistemi ile bağlantılı çok sayıda mimari parçanın varlığı bu alanda bir nymphaionun olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Eserin tipolojik ve stilistik detayları bu eserin yapının cephe mimarisinde kullanılmış, iki korinth sütunu tarafından taşınan bir niş alınlığına ait olabileceğine işaret etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde ticari faaliyetleri ile Karadeniz'de güçlü ve zengin bir kent olan Sinop'un ekonomik gücüyle diğer kentlerden ayrılarak ön plana çıkmak ve imparatorların ilgisini ve beğenisini kazanabilmek amacıyla Anadolu'nun diğer güçlü kentleriyle paralel olarak özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllar içerisinde görkemli inşaat programları gerçekleştirmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu amaçla kentin mimari heykeltıraşları anıtsal cephe konusunda dönemin en başarılı uygulayıcılarından olan Pamphyialı ustalar ile bağlantıya geçmiş olabilirler. Eserin sahip olduğu mimari bezemelerin stilistik ve tipolojik özellikleri de bu konuda önemli ip uçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Sinop, Sinope, Alınlık, Mimari Bezeme, Pamphylia.

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sinop, Türkiye
e-posta: nazliyildirim@sinop.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2924-5111

ABSTRACT

In this study, a triangular pediment found during the excavation of the foundation of a modern housing construction in Sinop is analyzed. Detailed descriptions of this pediment, which constitutes one of the most qualified artifacts found in Sinop in terms of both the marble used and the decorations, were made and the possible relationship of the city workshop with other workshops operating in the Ancient Period was questioned in the light of the architectural decorations on it. The fact that the decorations on the artifact were mostly used on theater stage buildings or nymphaion façade architectures in the Ancient Period indicates that an important public building; probably a nymphaion, may have been built in Sinop. As a matter of fact, the presence of a monumental podium with niches in the area where the artifact was recovered, as well as numerous architectural fragments related to a water system such as sewerage canals, funnels and manholes strengthens the idea that a nymphaion may have been built in this area. The typological and stylistic details of the work indicate that this work may belong to a niche pediment carried by two Corinthian columns, used in the facade architecture of the building. It is possible to say that Sinop, which was a powerful and rich city in the Black Sea region with its commercial activities in the historical process, carried out magnificent construction programs especially in the 2nd and 3rd centuries AD in parallel with other powerful cities of Anatolia in order to stand out from other cities with its economic power and to gain the attention and admiration of the emperors. For this purpose, the architectural sculptors of the city may have contacted the Pamphylian masters, who were the most successful practitioners of the monumental facade of the period. The stylistic and typological features of the architectural decorations of the work also provide important information on this subject.

Keywords: Black Sea, Sinop, Sinope, Pediment, Architectural Decoration, Pamphylia.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu zengin mimari bezemelere sahip olan üçgen bir alınlık oluşturmaktadır. Bu mimari eser, Sinop'ta modern bir konut inşaatının temel hafriyat çalışmaları sırasında bulunmuştur (Sinop Arkeoloji Müzesi Envanter No: 3.1.007). Eser hem özenli işçiliği ve bezemeleri hem de kullanılan mermeri ile kentte ele geçen pek çok antik mimari parçadan ayrılarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle bu eser Antik Dönem içerisinde Sinop'ta yer alan olası mimari heykeltıraşlık atölyesi faaliyetlerinin ve bu atölyenin Anadolu'nun diğer atölyeleriyle olan ilişkilerinin anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Çalışma içerisinde bu mimari eserin ayrıntılı tanımlamaları yapılmıştır. Eser üzerinde yer alan bezemeler ve bu bezemelerin işçiliği stilistik ve tipolojik olarak değerlendirilerek, benzerliklerin gözlemlendiği Pamphylia atölyesi eserleri ile olası ilişkisi sorgulanmıştır. Ayrıca mimari parçanın ele geçtiği alanda yer alan diğer arkeolojik veriler göz önünde bulundurularak, eserin hangi tür yapıya ait olabileceğine dair düşüncelere ve bir tarihlendirme önerisine de yer verilmiştir.

TANIMLAMALAR

Üçgen şekilli bir alınlık ve ona bağlı geison, geisipodes, friz ve arşitrav bölümlerinden oluşan bu eser, tek bir blok üzerine işlenmiş olmasıyla *saçaklıklı bir alınlık* olarak tanımlanabilir. Eğimli sima ve düz geison bölümlerinde yer alan birkaç küçük kırık dışında oldukça iyi durumda korunmuş olan bu eser 3.20 m uzunluğunda, 1.33 m yüksekliğinde ve 62 cm genişliğindedir (Fig. 1).

Eser aşağıdan başlayarak yukarıya doğru 3 faskialı arşitrav, friz, geisipodes, konsollu geison ve üçgen şekilli alınlık bölümlerinden oluşmaktadır. Adı geçen hemen tüm bölümü zengin bezemelerle süslenmiş olan bu eserin sahip olduğu bezemeler, aşağıdan başlayarak yukarıya doğru şu şekilde sıralanmaktadır: Eserin faskialı arşitrav bölümünde faskia geçişleri inci-boncuk dizileri ile bezenmiştir. Arşitrav tacında kyma reversa profilli bir lesbos kymationu yer alır. Bloğun düz profilli frizi akanthuslu sarmal dallar; friz tacı ise ovolo profilli bir ion kymationu ile bezenmiştir. Friz bölümünün üzerinde geisipodes bölümü yer almaktadır. Düz geisonun altında akanthus yaprakları ile süslenmiş kıvrımlı konsollar; bu konsolların arasında toplam 13 kaset bulunmaktadır. Bu bölümde her bir kaset, çiçek şeklinde düzenlenmiş rozetlerle bezenmiştir. Konsollar, kasetlerin etrafı ve geisonun üst bölümü, astragal profilli inci-boncuklarla süslenmiştir.

Eğimli sima anthemion bezemesi ile süslenmiş ve bu bezeme altta astragal profilli inci-boncuk dizisi ile sınırlandırılmıştır. Simanın alt bölümünde yer alan eğimli geison, aşağıdaki düz geisonun görünümünü devam ettirmektedir ve bu bölüm benzer şekilde akanthus yaprakları ile süslü konsollar, 6'sı rozetlerle süslü toplam 8 kaset, inci-boncuklar, geisipodes ve ion kymationu ile bezenmiştir. Tympanumda bir kalkan bezemesi yer almaktadır.

Eserin arka yüzü murçlanarak, blok yüzeyi kabaca işlenmiştir (Fig. 2). Bloğun sağ ve sol kanatlarının alt bölümleri, içe doğru derince açılmış ve bu bölümlerde yüzey kabaca işlenerek düzeltilmiştir. Sağ ve sol kanatların en üst bölümünde ayrıca yan yana yerleştirilmiş kare şeklinde yuvalar yer almaktadır.

Figür. 1. Alınlık Ön Yüz / Front face of the Pediment (N. Yıldırım).

Figür 2. Alınlık Arka Yüz / *Rear face of the Pediment* (N. Yıldırım).

Bloğun yerleştirilme ve sabitlenme aşamalarında kullanılmış olması gereken bu yuvalar, 9 cm yüksekliğinde, 6 cm genişliğinde ve 6 cm derinliğindedir. Bu yüzün alt bölümünde, ön yüzün arşitrav görünümü kısmen devam ettirilmiştir. Bu bölüm özenlice işlenmiş ve yüzey perdahlanarak, pürüzsüzleştirilmiştir. 2 faskialı olarak düzenlenen bölüm, üstte taenia ve bezemesiz kyma reversa profilili bir taç ile sınırlandırılmıştır.

Eserin yan yüzleri mimari ve bezeme açısından ön yüz özelliklerini devam ettirmektedir (Fig. 3-4). Tek fark bloğun sağ yan yüzünde yer alan friz bölümünde, ön yüzde yer alan sarmal dal bezemesi devam ettirilmemiş; bunun yerine bu bölüme bir grifon kabartması yapılmıştır (Fig. 3a). Eserin alt yüzünde, düz girland bezemeli bir soffit yer almaktadır (Fig. 5)

Figür 3. Alınlık Sağ Yan Yüz / *Right-side face of the Pediment* (N. Yıldırım).**Figür 3a.** Alınlık Sağ Yan Yüz Grifon Kabartması / *Griffon Relief on the Right-side face of the Pediment* (N. Yıldırım).**Figür 4.** Alınlık Sol Yan Yüz / *Left-side face of the Pediment* (N. Yıldırım).**Figür 5.** Alınlık Alt Yüz / *Lower face of the Pediment* (N. Yıldırım).

KULLANILAN MALZEME

Eserin yapımında beyaz renk bir mermer kullanılmıştır. Eser bütünlüğünün bozulması tehlikesi nedeniyle alınlıkta kullanılan mermerin kimyasal analizleri gerçekleştirilememiştir ancak Sinop Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün izni ile kazılar sırasında söz konusu alanda ele geçen ve olasılıkla aynı yapıya ait olan başka bir mermer parçası, analiz için kullanılmıştır¹. XRF analiz verilerine göre metamorfik kökenli, kristalin dokulu, orta ve iri tane büyüklüğüne ve %99 oranında kalsit mineral dağılımına sahip, beyaz renk bir mermerdir. Bu mermerin orta ve iri tane boyutları ve gri renk geçişlerine sahip olması Prokonnesos mermerine işaret etmektedir².

BEZEMELER

a- Anthemion

Eserin eğimli sima bölümü anthemion bezemesi ile süslenmiştir (Fig. 6a-b). Karışık dizimin uygulanmış olduğu bu bezeme, açık ve kapalı iri boyutlu palmet ve akanthus benzeri palmetlerin ters ve düz olarak bezeme alanına genişçe yayılarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bezeme alanında palmetlerin belirgin bir şemaya göre yerleştirilmediği ve yaprakların birbirinden farklı tipolojik özelliklere sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Figür 6a-b. Sima ve Geison / *Sima and Geison of the Pediment* (N. Yıldırım).

ters-açık palmet, düz-açık akanthuslaşmış palmet, ters-açık palmet, düz-kapalı palmet motifleri yer almaktadır. Bezeme dizisi sağ köşede kalp formulu büyük yapraklar arasında yer alan bir kozalak motif ve yarım palmet ile sonlandırılmıştır (Fig. 6b).

Bu bezeme dizisinde palmetler, ortadaki eksen yaprağın her iki yanına düz ya da ters olarak yerleştirilmiş toplam 4 yan yaprakta oluşturulmuştur (Fig. 6a-b). 2, 6, 10 ve 13. palmet motiflerinde, eksen yaprağın her iki yanında yer alan, alt konturları kenarlı dalgalı palmet yaprakları bir “pelta/hañçer” görünümünde, 5 ve 7. palmet motiflerinde uçlarda sivrilerek ve birbirlerine temas ederek sonlanan palmet yaprakları bir “orak” görünümündedir. 1 ve 8. palmetlerde yapraklar “ucu düz kesik” bir biçimde şekillendirilmiştir. Eserin yan yüzlerinde yer alan palmetler de benzer şekilde düzenlenmiştir (Fig. 3-4). Bezeme dizisinde 3, 4, 11 ve 12. palmetler akanthus benzeri, kenarları çok parçalı ve büyük boyutlu yapraklardan oluşturulmuştur ve bu örneklerin yaprak sayıları ve şekilleri birbirinden farklı özelliklere sahiptir.

Buna göre ters-düz diziliminin olduğu anthemion, sol köşede düz-kapalı yarım palmet motif ile başlamaktadır. Sonrasında soldan sağa doğru sırasıyla ters-açık palmet, düz-açık palmet, ters-açık akanthuslaşmış palmet, düz-açık akanthuslaşmış palmet, ters-kapalı palmet, düz-açık palmet, ters-kapalı palmet motiflerinden oluşmaktadır (Fig. 6a). Alınlığın en tepe noktasında büyük bir yaprak ve uçları kıvrılmış küçük dal motifleri yer almaktadır (Fig. 6a-b). Eserin en tepe noktasından sağa doğru ise sırasıyla ters-açık palmet, düz-kapalı palmet,

Düz dallarla birbirlerine bağlanmış olan palmet ve akanthusların tümünde eksen ve yan yapraklar, altta yatay-düz bir bant ile bağlanarak demetlenmişlerdir. 1, 2, 3, 8 ve 10. palmet motiflerinde, yaprak demetlerini birbirine bağlayan dalların spiral uçları alttaki bu yatay-düz bandın içerisinden geçirilmiştir. 4, 5, 6, 7, 9, 11 ve 13. palmetlerde ise demetleri birbirine bağlayan düz dallar, bandın içerisinden geçerek, palmetlerin yan yapraklarını oluşturacak şekilde düzenlenmişlerdir (Fig. 6a-b). Anthemion altta inci-boncuk dizisi ile sınırlandırılmıştır.

¹ Söz konusu analiz, Afyon Kocatepe Üniversitesi Akredite Doğaltaş Analiz Laboratuvarında gerçekleştirilmiştir.

² Prokonnesos mermeri orta ile iri tane boyutlu, kazıma ya da öğütme sırasında güçlü kükürt kokulu ve en önemlisi düzenli gri bantlanma gibi oldukça karakteristik makroskobik özelliklere sahip bir mermer türüdür. Attanasio et al., 2008, s. 2.

b- Sarmal Dal (Ranke)

Eserin düz bir profile sahip olan friz bölümü, sarmal dal bezemesi ile süslenmiştir (Fig. 7, 9). Bu bezemede sarmalları oluşturan yaprakların tamamı akanthus yaprakları şeklinde düzenlenmiştir. Merkezdeki ana akanthus demetinden her iki yana doğru kıvrılarak uzanan iri akanthus yaprakları, büyük sarmallar oluşturmakta ve yatay ya da dikey biçimde açılarak, üst ve alt silmeye temas edecek şekilde friz alanının büyük bölümünü doldurmaktadır. Bezemede yoğun matkap kullanımı ile akanthus yapraklarının uçları dikensi bir görüntüye ulaşmıştır. Akanthus sarmalları arasında ayrıca doldurma motifi olarak çiçek şeklinde düzenlenmiş küçük rozetler ve tomurcuk motifleri kullanılmıştır. Akanthus sarmalları her iki köşede üçer yapraklı olan yarım palmet motifi ile sınırlandırılmıştır (Fig. 1, 9).

c- Ion Kymationu

Ion kymationu bezemesi eserin friz tacında ve eğimli geisonun alt bölümünde kullanılmıştır (Fig. 1, 7, 9). Stilistik olarak aynı özelliklere sahip olan ion kymationlarında zeminden büyük oranda ayrılmış olan yumurtalar, oval formudur. Aşağı doğru sivrileşen yumurtalar, ince bir ipçik şeklinde düzenlenmiş uç eklemi ile alttan çanaklara bağlanmaktadır. Çanaklar, oldukça derin bir oyguyla yumurtalardan ayrılarak tamamen bağımsızlaşmıştır. Yumurtalar arasında ok uçları kullanılmamış, bunun yerine aşağı doğru düz bir biçimde uzanan dil şeklinde ara yapraklar kullanılmıştır. Friz tacında yer alan ion kymationunun sağ bölümünde farklı bir biçimde dil yaprakları ince ipçiklerle çanaklara bağlanmıştır.

Figür 7. Geison, Friz ve Arşitrav / *Geison, Frieze and Architrave of the Pediment* (N. Yıldırım).

d- Lesbos Kymationu

Eserde lesbos kymationu arşitrav tacında kullanılmıştır (Fig. 1, 7, 9). Kyma reversa profiline sahip olan lesbos kymationunda ana yapraklar üzengi şeklinde düzenlenmiştir. Bezemede üzengi çerçeveleri belirgin, kalın ve düz olarak işlenmiştir. Üzengi yapraklarda orta kaburga yukarı doğru hafifçe açılarak üzengi çerçeveleri ile birleşmektedir. Üzengi yapraklar üst bölümde dairesel bir kavis yaparak gözcükleri oluşturmaktadır. Derince işlenerek belirginleştirilmiş olan gözcükler, dolgun ve hacimlidir. Üzengi yaprakların yanlarında yer alan iki taç yapraklı ara motifler ise her iki yana açılan, bağımsız yapraklar şeklinde düzenlenmiştir.

e- İnci-Boncuk

Eser üzerinde en fazla kullanılan bezeme, inci-boncuk dizisidir. İnci-boncuklar eser üzerinde genel olarak sınırlandırıcı ve çerçeveleyici bir öğe olarak; örneğin arşitrav bölümünde faskia geçişlerini hareketlendirmek, konsol ve kasetlerin etrafında bir çerçeve oluşturmak ve anthemionu alttan sınırlandırmak için kullanılmıştır. Ayrıca estetik olarak bir bütünlük sağlamak amacıyla bloğun düz geison tacında da bu bezeme kullanılmıştır. Astragal profiline sahip olan inci-boncuklar faskialı arşitrav, düz geison tacı ve eğimli sima üzerinde 2 inci + 1 boncuk şeklinde klasik dizilime sahiptir (Fig. 1, 7, 9).

Ancak eserde konsol ve kasetlerin etrafında yer alan dizilerde klasik dizimin uygulanmadığı ve zorunlu olarak farklı dizimlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin konsolların cephelerini çerçeveleyen inci-boncuk dizilerinde, boncukların sığmadığı köşe bölümlere fazladan inciler yerleştirilerek 3 inci + 1 boncuk + 2 inci şeklinde farklı dizilimler yapılmıştır. Rozetlerin etrafında yer alan inci-boncuk dizilerinde de benzer nedenlerle 2 inci + 1 boncuk + 3 inci ya da 3 inci + 1 boncuk + 4 inci gibi birbirinden farklı dizilimler uygulanmıştır (Fig. 8). Stilistik açıdan aynı özelliklere sahip olan bu bezeme dizilerinde genel olarak inciler eşkenar dörtgen şeklinde, boncuklar ise uzun oval /elips şeklinde düzenlenmiştir. Araları fazlaca açılmış olan inci ve boncuklar, ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmışlardır. (Fig. 7).

Figür 8. Eğimli Geison / *Raking Geison of the Pediment* (N. Yıldırım).

Figür 9. Sima ve Geison / *Frieze and Architrave of the Pediment* (N. Yıldırım).

f- Konsollar ve Kasetler

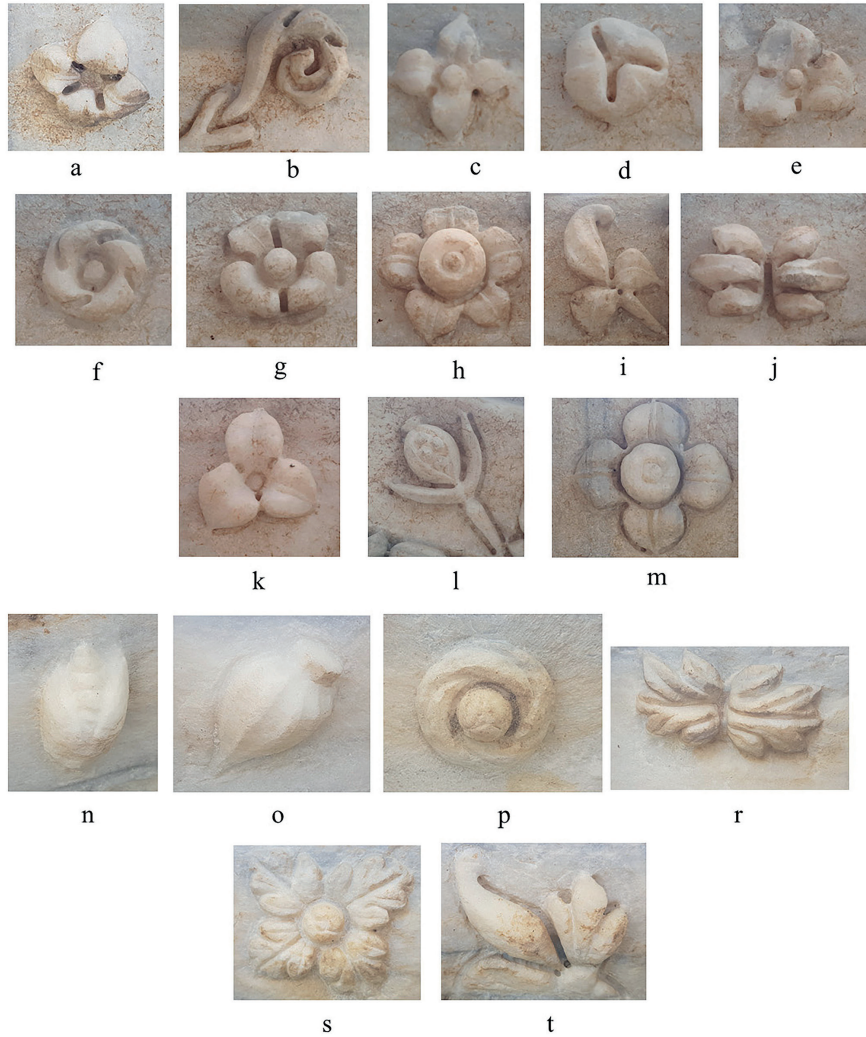
Eserde düz ve eğimli geison bölümlerinin alt yüzünde “S” profiline sahip konsollar kullanılmıştır (Fig. 1, 6a-b, 8). Konsolların ön cephesi, bir ion başlığının yan yüzünü oluşturan pulvinuslar şeklinde düzenlenmiştir. Konsolların alt yüzeyi, büyük akanthus yaprakları ile süslenmiştir (Fig. 7). Ana damarları belirgin olarak işlenmiş olan bu akanthus yapraklarının yan damar ve yaprak kenarları, derin oygularla belirtilmiştir. Akanthus yaprakları en üstte dışa doğru hafifçe kıvrılarak sonlandırılmıştır.

Konsolların arasında rozetler ile süslü kasetler yer almaktadır. Örneğin düz geison altında yer alan konsolların arasında 13 kaset bulunmaktadır (Fig. 1). Bu kasetlerde çiçek şeklinde düzenlenmiş rozetler kullanılmıştır. Bu rozetlerin tümünde yaprakların sayıları, şekilleri ve biçimleri birbirinden tamamen farklıdır. Örneğin çiçek şeklinde düzenlenmiş olan rozetlerin yaprak sayıları 3 ile 6 arasında değişkenlik göstermektedir (Fig. 10-a, c, d, e, f, g, h, j, k, m).

Çiçeklerin tepecikleri, iri ve belirgindir. Çiçekleri oluşturan yapraklar içeri, dışarı ya da yana doğru kıvrılarak, farklı şekillerde sonlandırılmışlardır. Kıvrıkdal şeklinde düzenlenen rozetlerde ana yapraklar yine birbirinden farklıdır (Fig. 10- b, i). Haşhaş kapsülü şeklinde düzenlenmiş olan bir rozet örneği de bulunmaktadır (Fig. 10-l). Konsol ve kasetlerin etrafı inci-boncuk dizisi ile sınırlandırılmıştır.

Eğimli geisonun altında, konsolların arasında yer alan 8 kasetin 6'sı da benzer şekilde rozetlerle süslenmiştir (Fig. 10-n-t). Bu kasetler içerisinde çiçek şeklinde düzenlenmiş örneklerin (Fig. 10- p-t) yanı sıra istiridye, deniz salyangozu şeklinde düzenlenmiş rozetler de kullanılmıştır (Fig. 10- n-o). Rozetleri oluşturan çiçeklerin -düz geison örnekleriyle benzer şekilde- yaprak sayıları ve şekilleri birbirinden tamamen farklıdır. Konsol ve kasetlerin etrafı yine inci-boncuklarla sınırlandırılmıştır.

Figür 10. Rozet Bezemeleri / *Rosette Decorations of the Pediment* (N. Yıldırım).

g-Diğer Bezemeler: Defne Yaprakları, Grifon ve Kalkan

Blokta yer alan soffit, defne yapraklarından oluşturulan düz girland motifi ile bezenmiştir (Fig. 5). Girland, ikili ve üçlü yaprak dizilerinin alt alta yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bezemede yaprakların ana damarları ince bir oygu ile belirlenmiş ve yaprak dizisi düz bir bantla ortada birleştirilmiştir.

Eserin arşitrav bölümünün sağ yan yüzünde acemi ve kaba bir işçilik ile şekillendirilmiş bir grifon figürü yer almaktadır (Fig. 3a). Aslan gövdeli, kartal başlı, kanatlı olan bu grifon profilden betimlenmiştir ve gagası açık olarak öne doğru atılma pozisyonundadır. Grifonun üst göz kapağı, elmacık kemiği ve yukarı doğru açılmış olan kanatlarının tüyleri ayrıntılıca işlenmiştir ve “S” şeklinde biçimlendirilmiş olan kuyruk, yukarı doğru yönlendirilmiştir.

Eserin tympanumunda ise bir kalkan motifi yer almaktadır (Fig. 1). Etrafında ince bir çerçeve oluşturularak belirginleştirilen kalkan üzerinde başka herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

İŞLEV

Bu eser Sinop Kefevi Mahallesi, Arabacılar Aralığı, 195. parselde, modern bir konut inşaatının temel hafriyat çalışmaları sırasında bulunmuştur ve sonrasında bu alanın 48 ve 195 parsellerinde Sinop Müzesi Müdürlüğüne 23.11.- 4.12.2006 tarihleri arasında bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir.³

Çalışmalar sırasında bu alanda 15 m uzunluğunda ve 4.37 m genişliğinde, pişmiş toprak plakalar ile kaplı bir podyum tespit edilmiştir (Fig. 11-12). Bu podyumun doğu cephesinde, genişlikleri 1.10 m ile 1.15 m arasında değişen nişler söz konusudur. Podyumun doğu kenarı boyunca 0.78 x 0.40 m boyutlarında, taş zemin kaplama yer almaktadır. Kenet izleri de gözlemlenebilen bu zemin kaplamanın sadece küçük bir bölümü günümüze ulaşmış durumdadır. Alanda podyumun doğu cephesi boyunca kuzey-güney doğrultusunda ilerleyen bir kanalizasyon kanalı tespit edilmiştir (Fig. 12). Taşların geniş açılı oluşturacak şekilde yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulmuş olan bu kanalın doğusunda yine kuzey-güney yönünde ilerleyen, çapları değişen künkler ve bu künklerin güney ucunda tuğla ve moloz taş örgülü bir rögara rastlanılmıştır. Alanın güney-doğusunda zemini taş kaplı, yan duvarları taş örgülü ana kanalizasyon şebekesine bağlanan iki küçük kanal daha tespit edilmiştir. Alanın kuzey-doğusunda iki bölümlü bir mekana ait temel kalıntılarına da rastlanılmıştır. Mekanın moloz taş örgülü duvarları yer yer tahrip olmuştur. Eser bu alanda ortaya çıkarılmıştır.

Figür 11-12. Kazı Sonrası Genel Görünüm (Sinop Arkeoloji Müzesi Arşivi) / *General View After Excavation (Sinop Archaeology Museum Archive).*

Alanın genelinde yer alan zemin kaplamalarının geç dönemlerde büyük oranda sökülerek tahrip edilmiş olması ve batı cephedeki modern yolun varlığı nedeniyle kazı çalışmalarında alanın yerleşim planı ve işlevi ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Araştırmacılar tarafından kazıların gerçekleştirildiği alanda kabartmalı lekythos parçası (MÖ. 4. yüzyıl), kandil (MÖ. 2. yüzyıl), testicik (MS. 1. yüzyıl) ve bir sütun kaidesi (Roma İmparatorluk Dönemi), bronz ve kemik fibulanın yanı sıra amphora ağız, kulp ve dip parçaları tespit edilmiştir⁴. Kazıyı gerçekleştiren araştırmacılar birkaç veri dışında başka herhangi bir mimari esere rastlanılmamasını, bu alanda anıtsal bir yapının olduğu ancak bu yapının mimari elemanlarının Selçuklu Dönemi'nde iç kale inşaatı sırasında devşirme olarak kullanılmış olması gerektiği şeklinde yorumlamışlardır. Kentin sur duvarları üzerinde günümüzde takip edilebilen sütun başlığı, sütun gövdesi ya da arşitrav-friz ve geison blokları gibi çok fazla sayıda mimari eserin varlığı, önceden var olan antik malzemelerin orijinal kullanım alanlarından taşınarak sur duvarlarının inşası ve yenilenmesinde kullanıldığını göstermektedir (Yıldırım, 2020a, s. 555, Dipnot 47).

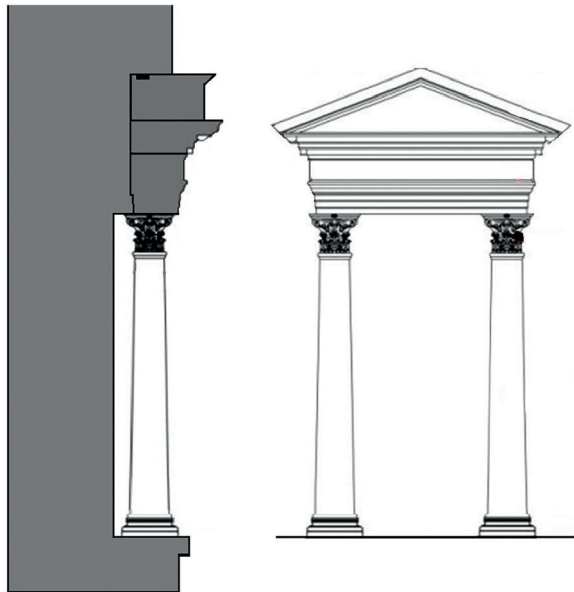
³ 26.12.2006/142 Sayılı Sinop Arkeoloji Müzesi Raporu.

⁴ Kazıyı gerçekleştiren araştırmacılar tarafından genel olarak MÖ. 4. yüzyıldan başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar geniş bir tarih aralığına tarihlendirilen bu buluntular, alanın kullanımı ya da yapı inşası konusunda yeterli bilgi sunmamaktadır.

Eserin ele geçtiği alan geç dönemlerde oldukça tahrip edilerek, yapının işlevine ait izler yok edilmiş olsa da alanda kazılar sonrası gözlemlenebilen, nişlerle hareketlendirilmiş anıtsal bir podyumunun yanı sıra kanalizasyon kanalı, künk ve rögar gibi bir su sistemi ile bağlantılı çok sayıda ögenin varlığı, bu alanda su ile ilişkili anıtsal bir yapının; olasılıkla bir nymphaionun var olduğunu düşündürmektedir. Konu ile ilgili olarak 1826 yılında kenti gezen Fransız gezginler tarafından çizilmiş olan plan üzerinde de bu alanda bir nymphaiona işaret etmektedir (Devilleneuve, 1826, s. 257-263, No. 9). Gelişmiş bir su sisteminin söz konusu olduğu bu alan, kentin Antik Dönem'deki en büyük su sarnıçlarına oldukça yakın bir noktada yer almakta ve olasılıkla kentin su sisteminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kentin Antik Dönem'de iki önemli su kaynağı vardır: Biri Boztepe olarak adlandırılan yarımada üzerindeki yağmur ve kar erime sularının depolandığı Sülüklü Göl'dür. Bu su kaynağından büyük sarnıçlara taşınan suların kanallar vasıtasıyla kentte dağıtımının yapıldığı düşünülmektedir. Diğeri ise batıdan kente su sağlayan Karasu Çayı. Karasu Çayı'ndan kente gelen suyun kanallar ve kemerler ile taşındığı düşünülmektedir (Turoğlu ve Bayrakdar, 2013, s. 23-32).

Olasılıkla alanda yer alan anıtsal yapının mimari elemanları sökülerek daha geç dönemde inşa edilen yapılarda kullanılmıştır. Alanda yer alan nymphaion ise boyutları küçültülerek ve yeniden düzenlenerek sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiş olmalıdır. Bu alanda ele geçen bu eser de olasılıkla nymphaionun cephesinde kullanılmış bir niş alınlığıdır (Şek. 1).

Şekil 1. Üçgen Alınlığın Olası Görünüşü / Possible Appearance of Triangular Pediment.

Antik Dönem'de nymphaionlar ya da tiyatro sahne binalarının çok katlı şekilde planlanan cephelerini hareketlendirmek ve görsel zenginliklerini artırmak adına; ion, korinth ya da kompozit düzenindeki sütunlarla taşınan aedikula ve nişler sıkça tercih edilmiştir (Erol, 2009, s. 58-67). Özellikle Roma Dönemi'ne ait çok katlı nymphaion cepheleri ya da tiyatro sahne binalarında saçaklık ve alınlık bölümleri tek blok üzerine işlenen aedikula ve nişler kullanılmıştır. Örneğin cephesinde aedikula ve nişler kullanılan Miletos Nymphaionu (Hülse, 1919, Taf. 58, 63), Side Nymphaionları (Mansel, 1978, s. 95-114, Res. 103, 122), Aspendos Tiyatrosu Sahne Binası (Can, 2005, Res. 3, 6, 12), Side Tiyatrosu (Günay, 2010, s. 80-83, Res. 2) bu konuda önemli örnekler sunmaktadır.

İçerisine yerleştirilen heykellerle yerel tanrı ve tanrıça kültlerine hizmet etmelerinin yanı sıra imparator, üst düzey yönetici ya da yapıya sponsor olan ailelerin ekonomik ya da siyasi propagandasına yardımcı olan aedikula ve nişler aynı zamanda sahip oldukları görsel zenginlikleriyle kentin refah ve zenginliğini yansıtmaktadırlar (Aristodemou, 2011, s. 187-191). Söz konusu bu eser de olasılıkla kent nymphaionunun anıtsallığını artırmak adına yapının ana cephesinde kullanılmıştır. Küçük boyutu, saçaklık ve alınlık bölümlerinin birlikte işlenerek tek bir blokta yer alması gibi mimari özellikleri göz önüne alınışında bu eserin dışarıya iki sütunla çıkıntı yapan bir niş alınlığı olduğunu söylemek mümkündür. Boyutları niş alınlıklarına göre daha büyük olan aedikula alınlıkları hem heykeller hem de tavan kasetleri için uygun alanı oluşturmak için genellikle dışarıya doğru genişçe çıkıntı yapacak şekilde düzenlenmişlerdir ancak niş alınlıkları boyut olarak daha küçüktürler. Örneğin Aspendos Tiyatrosu sahne binası, niş alınlıkları konusunda önemli örnekleri sunmaktadır (Can, 1999, s. 15-16, Lev. 11-a, 20-a; Can, 2005, s. 91, Res. 6; Türkmen, 2007, Lev. 19-2).

TASARIM VE İŞÇİLİK

Hemen her bir bölümü bitkisel ve figüratif bezemelerle süslenmiş olan bu mimari eser ayrıntılı ve özenli bir işçilik ile yapılmıştır. Bloкта kullanılan beyaz mermerin pürüzsüz görünümünün de etkisi ile bezemeleri oluşturan her öge doğal, temiz ve net bir görüntüye sahiptir. Bezemelerde kullanılan derin oygular ile bezeme alanlarında ışık-gölge etkili ve dolgun bir görüntünün oluşması sağlanmıştır. Bloğun genelinde yoğun matkap kullanılmıştır. Örneğin bloğun eğimli geisonunda yer alan inci-boncuk dizisinde, frizde sarmalları oluşturan akanthus yapraklarının kenarlarında ve arşitrav tacında yer alan lesbos kymationunun şekillendirilmesinde matkap yoğun olarak kullanılmıştır ancak matkap kullanımına işaret eden izler hiçbir şekilde göze batmamaktadır. Bu durum matkap kullanımı sonrasında oluşan oyuk ve yuvaların tıraşlanmasına oldukça özen gösterildiğine işaret etmektedir.

Blokta ion kymationu, lesbos kymationu, inci-boncuk gibi belirgin bir dizilime sahip olan bezemelerin yanı sıra ardışık ve belirli bir dizilimin söz konusu olmadığı bezemeler de vardır. Örneğin ters-düz dizilimine sahip olan anthemion bezemesinde palmet ve akanthus demetleri açık-kapalı kombinasyonları ile bezeme alanına yayılarak, seyrek bir biçimde yerleştirilmişlerdir. Bu bezemede ayrıca yaprakların birbirinden farklı tipolojik özelliklere sahip oldukları gözlemlenmektedir. Örneğin 3, 4, 6, 10, 11 ve 13. palmetler gibi, ortada kalınlaşarak uçlara doğru hafifçe incelen ve canlı bir işçiliğe sahip olan palmet yapraklarının (Fig. 6a-b) yanı sıra 1, 2, 5, 7, 8 ve 9. palmetler gibi canlılıktan uzak bir işçiliğe sahip olan palmet yaprakları da (Fig. 6a-b) söz konusudur. Ayrıca akanthus yaprağı şeklinde düzenlenmiş iri palmet yaprağı örneklerinin yanı sıra ucu düz kesik palmet yaprakları, kalp formu yapraklar, uçları kıvrılmış küçük dallar ya da kozalak gibi, alışlagelen bir anthemion dizisinde sıkça karşılaşılmayan motifler de kullanılmıştır.

Frizde yer alan sarmal dal bezemesinde de benzer bir durum söz konusudur. Matkap kullanımı ile uçları dikensi bir görüntüye ulaşan akanthus yapraklarının belirgin bir şekli ya da dizilimi yoktur (Fig. 7). Sarmalları oluşturan iri yaprakların şekli, yerleştiriliş biçimi ve yaprak kenarlarının sayısı gibi özellikler birbirinden tamamen farklıdır. Bezeme dizilerinde gözlemlenen bu tür özellikler, bitkisel bezemelerin tasarımında belli bir şablon kullanılmadığı ve bezemelerin serbest stilde çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Eserin bazı bölümlerinin acele bir biçimde çalışıldığını ya da tam olarak bitirilmediğini düşündüren izler ve işçilik farklılıkları da mevcuttur. Örneğin friz tacında yer alan ion kymationu dizisinin sol bölümünde dil yapraklarının her iki yanında yer alan ince ipçiklerin tamamı temizlenmişken, sağ bölümde bu ipçikler temizlenmeden bırakılmıştır (Fig. 7). Benzer şekilde arşitrav bölümünde yer alan faskiaların dış kenarları dar bir şerit halinde ince işçilikle düzeltilmişken, orta bölümler kabaca işlenmiştir (Fig. 7, 9).

Eserin ön ve yan yüzlerinde yer alan anthemion bezemesinde de belirgin bir işçilik farkı söz konusudur (Figs. 3-4). Bloğun yan yüzlerinin geison, friz ya da arşitrav bölümlerinde yer alan bezemeler, işçilik olarak ön yüz özelliklerini devam ettirirken bloğun özellikle sağ yan yüzünde yer alan anthemion ön yüz ile karşılaştırıldığında bezemeyi oluşturan palmetlerin son derece özensiz ve ayrıntısız bir biçimde şekillendirildiği gözlemlenmektedir (Fig. 3). Bu bölümde yer alan palmet yaprakları yüzeysel ve kaba bir görüntüdedir. Bu durum eserin yapım aşamasında farklı atölyeden ustaların ya da usta ve çırakların aynı anda çalışmış olduğunu düşündürmektedir.

SİNOPE ATÖLYESİ VE ATÖLYE UYGULAMALARI

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Sinop'ta Antik Dönem boyunca faaliyet gösteren yerel bir atölyenin var olduğu ve bu atölyenin popüler mimari bezemeleri yakından takip ederek uygulayabildiği anlaşılmıştır (Yıldırım, 2020b, s. 108-136) ancak bu atölyenin çalışma yöntemleri ve Anadolu'da faaliyet gösteren diğer önemli atölyelerle bir etkileşim içerisinde olup olmadığı konusunda bilgi sağlayabilecek kesin arkeolojik ve dilbilimsel veriler henüz söz konusu değildir. Bu nedenle kentte ele geçen mimari bezemelerin stil kritiği, bu yerel atölyenin faaliyetlerinin ve diğer atölyelerle olan ilişkisinin anlaşılmasında şimdilik en güvenilir yöntemdir.

Konumuzu oluşturan bu eser, mimari bezemeleri ve işçiliği açısından Sinop'ta ele geçmiş en nitelikli arkeolojik eserlerden birini oluşturması nedeniyle kentin atölye faaliyetlerinin anlaşılmasına yardımcı olabilecek önemli bir örnektir. Sinop'ta geçmiş yıllar içerisinde tespit edilen ve kentin önemli kamu yapılarında kullanılmış olması gereken sütun başlığı, arşitrav, friz ve geison gibi mimari bloklar üzerinde yer alan mimari bezemeler ile konumuzu oluşturan bu eserin bezemeleri karşılaştırıldığında aralarında belirgin bir işçilik ve kalite farkı olduğu anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2020b, Kat. No. 3-16). Her ne kadar tekil bir örnek olması nedeniyle karşılaştırma yapmak için yeterli veriye sahip olmasa da eserin kaliteli işçiliğinin yanı sıra bezemelerin ayrıntıları, bu eserin farklı bir atölyenin etkisi altında ya da farklı bir atölyeden gelen yabancı ustaların yardımlarıyla yapılmış olabileceğine işaret etmektedir. Eserin üzerinde yer alan bezeme türleri ve onların genel düzenleniş biçimleri genel olarak Anadolu'nun Ionia ya da Pamphylia gibi önemli sanat atölyelerinin özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nin alışlagelen uygulamalarıyla paralel özellikte olan bu mimari bezemelerin stilistik ve tipolojik ayrıntıları, kentin farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren bir atölye ile yakın bir ilişki ya da bir üslup birlikteliği içerisinde olup olmadığı sorusunun oluşmasına neden olmaktadır.

Sinop'a coğrafi olarak yakın olan Bithynia Bölgesi kentlerinde tespit edilmiş mimari bezemelerle yapılacak olan karşılaştırmalarda, stilistik ve işçilik açısından belirgin farklılıkların söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Nicaea (İznik) Tiyatrosu (MS. 2. yüzyıl) bezemelerinin düzenleniş biçimi ve işçiliği üçgen alınlıktan farklıdır. Kentin tiyatrosuna ait bir arşitrav bloğunda en üstte ion kymationu ile sınırlanan inci-boncuk dizileri, arşitrav tacında anthemion dizisi, frizde sarmal dallar ve friz tacında inci-boncuk dizisi yer almaktadır. Genel düzenleniş biçiminin yanı sıra özellikle friz bölümünde yer alan sarmal dallar detaylandırmadan uzak işçiliği ile üçgen alınlıktan oldukça farklıdır (Akbaş-

Önsoy, 2008, Kat. No. 20, Şek. 5. 1. 57). Tiyatronun Batı Sütunlu Galerisinde yer alan geison-sima blokları üzerinde yer alan bezemelerde de (Kardoruk, 2022, Kat. No. BSG 120, 125) benzer bir durum söz konusudur.

Troas Bölgesi'nde yer alan Parion Tiyatrosu (MS. 2. yüzyıl) kazılarında karşılaştırma yapmaya olanak sağlayan mimari bezeme örnekleri tespit edilmiştir. Örneğin alınlıklarla süslü çok katlı tiyatronun alınlıkları, en üstte düz ve sık bir biçimde, açık-kapalı yerleştirilmiş toplam 6 yan yapraktan oluşturulmuş anthemionu, altta lesbos kymationu ve dalga motifi içeren simasıyla Sinope örneğinden hem tipolojik hem de düzenleniş biçimi açısından oldukça farklıdır (Başaran ve Yıldızlı, 2016, s. 78-79, Fig. 1-2). Tiyatronun geison-sima blokları üzerinde yer alan anthemionun tipolojileri de Sinop örneğinden farklıdır. Bu bezeme dizisinde palmetler, alınlıklarla paralel şekilde, ortadaki eksen yaprağın her iki yanına düz olarak, açık-kapalı yerleştirilmiş toplam 6 yan yapraktan oluşturulmuştur. Bazı mimari örneklerde palmetler altta iri sarmal kancalarla birbirlerine bağlanmıştır (Başaran ve Yıldızlı, 2016, s. 91-95, Fig. 21-29). Sinop örneğinde belirgin özellikler olarak değerlendirilebilecek olan genişleyerek alana yayılan ters-düz, açık-kapalı akanthuslaşmış palmet ya da ucu düz kesik yapraklı palmet gibi bezemeler Parion örneklerinde söz konusu değildir. Yapının arşitrav blokları da bezemelerin genel düzenleniş biçimi olarak farklılıklar içermektedir. Bloklarda üstte ion kymationu ile sınırlanan inci-boncuk ve ip motifi dizileri, arşitrav tacında ion kymationu dizisi, frizde birbirinden farklı düz ya da akanthuslu dallarla oluşturulmuş sarmal dallar ve friz tacında lesbos kymationu yer almaktadır (Başaran ve Yıldızlı, 2016, s. 83-90, Fig. 12-20). Buna göre daha erken bir dönemde inşa edilen ve kendi döneminin genel popüler bezemeleri ve işleniş biçimi tercih edilip kullanılmış olan Parion Tiyatrosu bezemelerinin genel düzenleniş biçimleri, bezemeyi oluşturan öğeler ve bezemelerde gözlemlenen keskin hatlı işçilik, üçgen alınlıktan farklılıklar içermektedir.

Antik Dönem içerisinde yüksek kalite mimari bezeme üreten İonia kentleri örnekleri ile yapılacak olan karşılaştırmalarda da benzer bir durumun söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin İonia'nın önemli yapılarından olan ve cephesi aedikular ile zenginleştirilmiş Ephesos Celsus Kütüphanesi (MS. 113-117) mimari bezemeleri düzenleniş biçimleri, tipolojileri ve işçilikleri açısından belirgin farklılıklar içermektedir. Kendi döneminin genel işleniş biçimi doğrultusunda her bir örgenin derin uygulamalar ile oldukça yoğun ışık-gölge etkili bir görüntüye ulaştırıldığı Celsus Kütüphanesi bezemeleri, üst düzey bir işçiliğe sahiptir (Strocka, 1978, s. 893-900). Örneğin yapının alt kat aedikularının arşitrav bölümünde inci-boncuk dizileri ve ion kymationu, arşitrav tacında anthemion dizisi, frizde

sarmal dallar, üstte inci-boncuk dizisi ve friz tacında yine ion kymationu dizisi yer almaktadır (Vandeput, 1997a, Pl. 85. 2). Geison-sima blokları alttan başlayarak yukarıya doğru ion kymationu, anthemion, dil motifi dizisi, lesbos kymationu ile simada yine anthemion dizisine sahiptir (Strocka, 1978, Pl. 282, Abb. 3). Yapının friz ve sima bölümlerinde yer alan anthemion dizilerinde sıkı biçimde ters-düz ve açık olarak yerleştirilmiş olan palmetler çok kenarlı, dolgun ve oldukça zengin görümlü yapraklardan oluşturulmuşlardır. Genel düzenleniş biçimlerinin yanı sıra sık dizimli bezemelerin her birinde gözlemlenen oldukça zengin, kaliteli ve yoğun işçilik üçgen alınlıktan farklıdır. Kentin zengin bezemelerle süslü diğer önemli yapıları olan Pollio Nymphaionu (Başaran, 1995, No. 17, Lev. 6c; Vandeput, 1997a, Pl. 84. 2) ve Hadrian Tapınağı (Strocka, 1978, Pl. 287, Abb. 13) gibi örneklerin bezemelerinde de benzer şekilde zengin ve yoğun bir işçilik söz konusudur.

İonia'nın bir diğer önemli yapısı olan Miletos Nymphaionu (MS. 2. yüzyıl) ise çok farklı bir işçilik sergilemektedir. Üç katlı cephesi çok sayıda aedikula ile zenginleştirilmiş olan yapının örneğin arşitrav bloklarında faskia geçişleri alışıldığı üzere inci-boncuk dizileri ile bezenmeyerek, yalın bırakılmıştır. Blokların arşitrav tacında ion kymationu, frizinde sarmal dallar ve friz tacında ion kymationu yer almaktadır (Halsen, 1919, Taf. 22, 23, 25; Köster, 2004, s. 65-77, Taf. 36-43). Ephesos örneklerinin aksine yüzeysel işlenmiş bezeme öğeleri ile oldukça sade bir işçiliğe sahip olan Miletos mimari bezemeleri de stilistik ve işçilik açısından farklıdır.

Mimari heykeltıraşlık konusunda nitelikli eserlere sahip olan ve yukarıda birkaç örneği paylaşılan Bithynia, Troas ya da İonia gibi bölgelerin önemli kentlerindeki mimari bezemeler ile yapılan karşılaştırmalarda, çalışmanın konusunu oluşturan eserde yer alan bezeme öğelerinin tipolojisi, blok üzerindeki düzeni ve işçiliği açısından farklılıklar içerdiği anlaşılmaktadır. Üçgen alınlıkta stilistik ve tipolojik açıdan farklılaşarak ön plana çıkan özellikle rozetler, anthemion ve sarmal dallar daha çok Pamphylia bezemeleri ile yaklaşmaktadır.

Pamphylia Bölgesi'nde Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinden başlayarak Severuslar Dönemi sonlarına doğru uzanan tarihsel süreç içerisinde anıtsal yapılar inşa edilmiş ve bu yapılar zengin bezemelerle süslenmişlerdir (Ward-Perkins, 1981, s. 299-304; Brandt, 1992, s. 100-107; Young 2003, s. 176-183). Stilistik ve tipolojik olarak üçgen alınlık ile benzerliklere sahip olan mimari bezemeler, Pamphylia'da özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda Perge, Aspendos ve Side gibi kentlerde inşa edilen anıtsal boyutlu tiyatro sahne binaları ve özellikle nymphaion gibi yapıların anıtsal cephe mimarisinde kullanılmıştır.

Söz konusu bu yapılarda anıtsallığı artırarak kentin gücünü ve zenginliğini sergilemek adına cephelerde üçgen ve dairesel alınlıklı aedikula ya da nişler kullanılmış ve cepheler oldukça zengin mimari bezemelerle süslenmişlerdir (Mansel, 1975, s. 367-372; Günay, 2010, s. 80-83, Res. 9; Can, 2005, s. 91).

MS 2. yüzyıldan başlayarak Severuslar Dönemi sonlarına kadar Pamphylia atölyesinde uygulanan mimari bezemelerde “Pamphylia’da sık karşılaşılan uygulamalar ya da Pamphylia’ya özgü” olarak yorumlanan belirgin stilistik ve tipolojik özelliklerin var olduğu kabul edilmektedir. Örneğin yapıların özellikle simalarını süsleyen anthemionlarda çoğunlukla iri boyutlu açık-kapalı, ters-düz biçimli palmetlerin yanında akanthuslaşmış palmetlerden oluşturulan karışık dizilimler kullanılmıştır. (Başaran, 1990, s. 236-238; Başaran, 1995, s. 196-199, No. 105-111). Pamphylia’da sıklıkla karşılaşılan bu bezeme dizisinde özellikle Severuslar Dönemi’nde irileşip, araları olabildiğince açılarak genişleyen dolayısıyla erken dönemlerdeki sıkı görüntüsünü kaybeden palmet motifleri yüzeyselleştirilmiş; açık-kapalı, ters-düz palmetler, ucu düz kesik yapraklı palmetler ve özellikle akanthuslaşmış ya da ağacımsı yapraklı palmetler gibi farklı kombinasyonlar birlikte kullanılmıştır (Başaran, 1995, s. 84-92; Türkmen, 2007, s. 69-70).

Anthemionları oluşturan palmet motiflerinde yaprakların bir “pelta/haçer ya da orak” görünümüne sahip olması, yan yaprakların uçlarda sivrilerek bir alt yaprağa temas etmesi ve seyrek biçimde yerleştirilen yaprakların altta yatay-düz bir bantla bağlanarak demetlenmesi de yine Pamphylia atölyesinde benimsenen bir uygulama olarak kabul edilmektedir (Türkmen, 2007, s. 36, 70). “Pelta ya da haçer görünümüne” olarak tanımlanan bu yapraklar, ilk olarak Hadrianus Dönemi’nde Ionia ve Pamphylia Bölgesi eserlerinde görülmektedir ancak Pamphylia atölyesinde özellikle Severuslar Dönemi’nde sıkça karşılaşılan bu bezeme Pamphylia’da benimsenen bir gelenek olarak yorumlanmaktadır (Can, 1999, s. 29; Can, 2005, s. 92).

Sarmal dal bezemesinde, motiflerin boş yer kalmayacak şekilde alana yayılarak üst ve alt silmeye büyük oranda temas etmesi, sarmallar arasında doldurma motifi olarak rozetlerin kullanılması ve özellikle sarmalların merkezinde ya da her iki kenarında yer alan ikişer/üçer yapraklı oluşturulan yarım palmetler de benzer şekilde bölgede sıkça tercih edilmiştir (Can, 2005, s. 96-97; Türkmen, 2007, s. 71; Gliwitzky, 2010, s. 52). Pamphylia atölyesinde ayrıca Severuslar Dönemi’nde mimari bezemeler oluşturulurken yoğun bir biçimde matkap kullanılmıştır (Türkmen, 2007, s. 77). Özellikle friz bölümlerini süsleyen sarmal dallar matkap kullanılarak dikensi uçlu akanthus yaprakları şeklinde düzenlenmiştir.

Pamphylia’da sıkça karşılaşılan bu stilistik ve tipolojik özelliklerin çoğu Sinop alınlığında da gözlemlenmektedir. Örneğin Sinop eserinde araları olabildiğince açılarak ve bezeme alanına yayılarak açık-kapalı ve ters-düz şekilde yerleştirilen, iri boyutlu palmet ve akanthus benzeri, kenarları çok parçalı büyük yapraklardan oluşturulmuş olan anthemion dizisi, Pamphylia örnekleri ile yakınlaşmaktadır (Fig. 6a-b). Bu bezeme dizisinde özellikle 2, 6, ve 10. palmet motiflerinde yan yaprakların bir “pelta/haçer” görünümünde; 5 ve 7. palmet motiflerinde ise bir “orak” görünümünde olması Pamphylia atölyesine işaret etmektedir (Pelta/haçer ve orak görünümüne Pamphylia örnekleri için bk. Başaran, 1995, No. 71-73, 78, 81, 83, 98, 106, 130, 131). Benzer şekilde 1 ve 8. palmetlerde ucu düz kesik bir biçimde şekillendirilmiş ve bu haliyle belirgin bir özellik olarak tanımlanabilecek olan palmet yapraklarının benzerlerine Pamphylia’da Side P Tapınağı anthemion dizisinde rastlanılmaktadır (Başaran, 1995, No. 81, Lev. 26a).

Bezeme dizisinde palmetlerin altta yatay-düz bir bantla bağlanarak demetlenmiş olması da yine Pamphylia’da sık rastlanılan bir uygulamadır (Başaran, 1995, No. 105-111). Örneğin Perge Nymphaionu (F2) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 132; Gliwitzky, 2010, Kat. 23, Abb. 27; Kat. 28, Abb. 33) (Fig. 13), yine aynı yapıya ait bir geison parçası (Başaran, 1995, No. 107; Vandeput, 1997a, Pl. 111. 3), Perge Severuslar Takı (D) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 130), Perge Geç Devir Kapısı sima parçası (Başaran, 1995, No. 106), Side Nymphaionu (I1) geison-sima bloğu (Mansel, 1978, s. 108-110, Res. 117) ya da Side Anıtsal Kent Kapısı geison parçası (Başaran, 1995, No. 108) üzerinde yer alan anthemionların düzenleniş biçimi Sinop örneği ile yakındır.

Figür 13. Perge Nymphaionu (F2) Konsollu Geison-Sima Bloğu / Geison-Sima Block from Nymphaeum (F2) at Perge (Türkmen, 2007, Kat. No. 132)

Eserin friz bölümünde yer alan sarmal dallar da yine Pamphylia atölyesi ile benzerdir (Fig. 6a-b, 7). Bezemeyi oluşturan akanthus yapraklarının yoğun matkap kullanılması sonucu dikensi bir görüntüye sahip olması ve dalların merkezdeki ana akanthus demetinden dışa doğru yayılarak üst ve alt silmeye büyük oranda temas etmesi Pamphylia atölyesine işaret etmektedir. Örneğin

merkezdeki ana akanthus demetinden her iki yana doğru kıvrılarak açılan dalların benzerleri Aspendos Tiyatrosu Sahne Binası arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 95), Aspendos Nymphaionu arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 100), Perge Tiyatrosu Sahne Binası arşitrav-friz blokları (Türkmen, 2007, Kat. No. 105) ya da Perge Nymphaionu (F2) arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 84) örneklerinde söz konusudur.

Eser üzerinde sarmal dal bezemesinin her iki köşesinde yer alan ve üçer yapraklı oluşturulmuş olan yarım palmetlerin düzenlenişi ve tipolojisi özellikle Pamphylia örnekleriyle yakından ilişkili görünmektedir. Örneğin Perge Nymphaionu (F4) arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 79), Perge Nymphaionu (F2) arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 85) (Fig. 14), Perge Tiyatrosu Sahne Binası arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 72, 80), Perge Akropolis'i'nden friz parçası (Martini, 2003, Abb. 48), Aspendos Tiyatrosu Sahne Binası üst kat arşitrav-friz bloğu (Can, 2005, s. 96, Res. 17), Side Nymphaionu (G) arşitrav-friz bloğu (Türkmen 2007, Kat. No. 90) ya da Side Müzesi'nden arşitrav-friz bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 94) (Fig. 15) gibi örnekler üzerinde sarmal dalların ortada ya da köşelerde yarım palmetlerle sınırlandırılması uygulaması görülebilmektedir.

Figür 14. Perge Nymphaionu (F2) Arşitrav-Friz Bloğu / *Architrave-Frieze Block from Nymphaion (F2) at Perge* (Türkmen, 2007, Kat. No. 85)

Eserin kasetlerinde kullanılan çiçek, haşhaş kapsülü ve deniz salyangozu şeklinde düzenlenmiş rozetler de Pamphylia atölyesi bezemeleri ile benzerdir. Örneğin Perge Tiyatrosu Sahne Binası payesinde ve Hierapolis Tiyatrosu Sahne Binası frizlerindeki sarmal dallar arasında benzer şekilde salyangoz betimlemeleri kullanılmıştır. Bu benzerlik, Hierapolis Tiyatrosu Sahne Binasında Pamphyliyalı ustaların çalışmış olduğu şeklinde açıklanmaktadır (Türkmen, 2007, s. 77).

Çiçek şeklinde düzenlenmiş olan ve yaprak sayıları 3 ile 6 arasında değişkenlik gösteren rozetlerin benzerleri örneğin Perge Nymphaionu (F2) konsollu geison-sima bloğu

(Türkmen, 2007, Kat. No.132) (Fig. 13), Perge Nymphaionu (O) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 142), Perge Severuslar Takı (D) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 130), Perge Güney Hamamı Propylonu (H) konsollu geison-sima blokları (Türkmen, 2007, Kat. No. 144-145), Aspendos Tiyatrosu Sahne Binası konsollu geison-sima-alınlık bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 135), Side Tiyatrosu Sahne Binası kasetleri (Alanyalı, 2010, s. 86, Res. 8) ya da Side Devlet Agorası aedikula kasetleri (Mansel, 1978, s. 172, Res. 191) gibi örneklerde görülmektedir. Özellikle haşhaş kapsülü şeklinde düzenlenmiş rozetlere Pamphylia'da sık rastlanılmaktadır. Örneğin Perge Severuslar Takı (D) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 130), Perge Nymphaionu (F2) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 132) (Fig. 13) ya da Perge Nymphaionu (O) konsollu geison-sima bloğu (Türkmen, 2007, Kat. No. 142) kasetlerinde haşhaş kapsülü rozetler kullanılmıştır.

İkili ve üçlü yaprak dizilerinden oluşturulan ve ortada düz bir bantla birleştirilen girlandlı soffit bezemesinin paralel uygulamaları da yine Pamphylia atölyesinde gözlemlenmektedir. Tekrarlanan yapraklardan oluşturulan soffit bezemeleri “düz girland tipi” olarak tanımlanmıştır (Abbasoğlu, 1994, s. 8-10). Örneğin Perge Nymphaionu (F2) aedikula arşitravlarında benzer şekilde ikili ve üçlü defne yapraklarından oluşturulan soffit bezemeleri kullanılmıştır (Abbasoğlu, 1994, 40, Kat. No. 22a-b).

Ayrıca eserin yan yüzünde yer alan grifonun aedikula ve niş alınlıkları üzerinde yakın bir karşılaştırma örneği bulunmasa da Perge Severuslar Takı (D) (Türkmen, 2007, Kat. No. 131) ve Perge Tiyatro Sahne Binası konsollu geison-sima blokları (Türkmen, 2007, Kat. No. 140) gibi örneklerde sfenks ve medusa başları kamu yapılarını koruma düşüncesi ile yapılmış olmalıdır. Sfenks ve medusa başlarında olduğu gibi bu grifon figürü de olasılıkla kent için önemli olan bir yapıyı koruyan ve ona bekçilik eden, apotropaik bir figür olarak tercih edilmiştir.⁵

Yukarıda değinilen tipolojik ve stilistik yakın benzerlikler, her iki atölye arasında bir bağlantının ya da bir üslup birlikteliğinin söz konusu olduğunu düşündürmektedir. Alınlığın yanı sıra kentte Pamphylia etkisinin takip edilebildiği başka mimari blok örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin kentte devşirme olarak kullanılan bir pervaz bloğu üzerinde yer alan ve yukarı doğru ikiye ayrılarak çatallanan ok uçları ile oluşturulan ion kymationları (Yıldırım, 2020b, 113-114, Kat. No. 15) Antik Dönem’de az sayıda örnekle bilinmektedir ve bu bezeme Pamphylia’ya özgü olarak yorumlanmıştır (Can, 2005, s. 94, Res. 7).

⁵ Antik Dönem’de grifonlar çoğunlukla Zeus, Apollon, Dionysos ya da Nemesis gibi tanrılara eşlik etme, bu tanrıların binek hayvanı olma ya da arabalarına koşulma rolünü üstlenmişlerdir. Kutsal bir hayvan olarak düşünülme rollerinin yanı sıra tapınaklarda, kutsal alanlarda, önemli yapılarda ve mezarlarda betimlenmiş olan grifonların bekçilik yaparak bu alanları koruduklarına inanılmıştır. Örneğin Didyma Apollon Tapınağı pilaster başlıklarında yer alan grifon figürleri bu koruyucu düşüncenin birer ürünüdürler (Rumscheid, 1994, Taf. 27-29).

Yapılan araştırmalar Pamphylia atölyesinde çalışan ustaların özellikle Batı Anadolu'daki heykel atölyeleriyle bağlantı halinde olduklarını; bu yetenekli ustaların davet üzerine farklı kentlerdeki önemli yapıların inşasında çalışmış olabileceklerini ortaya koymaktadır. Kendi bölgelerinde çok sayıda inşa faaliyeti gerçekleştirerek anıtsal cephe konusunda dönemin en başarılı uygulayıcıları arasına giren Pamphyliyalı ustalar olasılıkla Anadolu'nun pek çok kentinde anıtsal yapıların inşasında görev alarak, yerel ustalarla birlikte çalışmışlardır. Konu ile ilgili olarak örneğin Sagalassos Aşağı Agora Nymphaionu'nu inşa etmek için Pamphylia atölyesinden ustaların kente davet edilmiş olduğu düşünülmektedir (Vandeput, 1997a, s. 187). Sagalassos Antoninler Nymphaionu'nun (Vandeput, 1997b, s. 391-395) ve Sagalassos Tiyatrosu'nun mimari bezemelerinde de (Vandeput, 1992, s. 109-115) Pamphylia benzerlikleri gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Hierapolis Tiyatrosu sahne binasında yer alan mimari bezemelerin stilistik ve tipolojik özellikleri Pamphylia atölyesi ile ilişkili olarak yorumlanmıştır (Türkmen, 2007, s. 77).

Bu bilgiler ışığında kentte anıtsal boyutlarda bir nymphaion inşa edecek olan Sinoplu ustaların Antik Dönem'de önemli kamu yapılarının inşasında görev alan Pamphyliyalı ustalar ile iletişime geçtikleri ya da Pamphylia atölyesinin çalışmalarını yakından takip ettiklerini düşünmek mümkün görünmektedir. Ayrıca Sinop'ta araştırma ve kurtarma kazılarında tespit edilen pek çok mimari blokta çoğunlukla iri taneli ve olasılıkla yerel olan bir kumtaşı çeşidi kullanılmış olsa da bu eserin yerel taş yerine nispeten daha kaliteli bir beyaz mermer kullanılarak oluşturulması da yine Pamphyliyalı ustalara işaret ediyor olabilir çünkü yapılara daha anıtsal bir görünüm kazandırmak amacıyla, ithal mermer ve granit kullanımının Pamphylia kentlerinde oldukça yaygın olduğu; MS 2. yüzyıldan başlayarak yapıların inşasında yerel taş yerine çoğunlukla ithal mermerlerin tercih edildiği düşünülmektedir ve bu nedenle Pamphyliyalı ustaların yerel taştan daha çok ithal mermer işleme konusunda uzmanlaşmış oldukları kabul edilmektedir (Türkmen, 2007, s. 73-75) ve Pamphylia Bölgesi'nde özellikle MS 2. yüzyılda inşa edilen anıtsal yapı örneklerinde çoğunlukla Prokonnesos mermeri tercih edilmiştir (Ward-Perkins, 1980b, s. 51, 57, No. 21, 23, 24, 25; Ward-Perkins, 1981, s. 300). Yapıların yanı sıra lahit üretimi için de bölgenin Prokonnesos ve Dokimeion'dan mermer ithal ettiği düşünülmektedir (Ward-Perkins, 1980a, s. 331; Brandt, 1992, s. 143-144; Koch, 2001, s. 257; Young, 2003, s. 173-174; Korkut, 2019, s. 640-64; Korkut ve Dirican, 2020, s. 262-268). Anadolu'da özellikle Roma Dönemi içerisinde inşa edilen pek çok yapıda örneğin Kilikia Bölgesi yapılarında (Spanu, 2003, s. 26-27, Dipnot 109) Prokonnesos mermeri tercih edilmiştir.

Bu düşünceler ışığında Sinoplu ustaların inşa için gerekli olan mermeri yabancı ustaların önerileri doğrultusunda ithal edilmiş olması mümkündür çünkü uygun ocak koşulları ve deniz taşımacılığı gibi nedenlerle daha ucuz olan Prokonnesos Adası mermeri MS 2. ve 3. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz ve Adriyatik pazarlarının yanı sıra Karadeniz'e de hakim olmuştur (Asgari, 1978, s. 468-469; Ward-Perkins, 1980a, s. 329). Alınlığın tespit edildiği alanda ele geçen benzer mermerin XRF analiz verileri de yapıda kullanılan mermerin Prokonnesos'tan ithal edilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Eser üzerinde yerel olarak değerlendirilebilecek özellikler de gözlemlenmektedir. Örneğin ion kymationlarında aşağı doğru düz bir biçimde uzanan dil şeklinde ara yapılar Sinop atölyesinde erken dönemlerden itibaren söz konusudur ve atölyenin tipik bir özelliği olarak kabul edilebilir (Yıldırım, 2020b, s. 118). Bunun yanı sıra Pamphylia, Sagalassos ya da Hierapolis gibi kentlerde arşitrav-friz bloklarının arşitrav taçlarında süsleyici öge olarak genellikle anthemion dizisi ve ion kymationu kullanılmışken (Örneğin Perge Nymphaionu (F2/F4) arşitrav-friz blokları: Gliwitzky, 2010, s. 47; Perge Tiyatrosu Sahne Binası arşitrav-friz bloğu: Türkmen, 2007, Kat. No. 71-76; Sagalassos Nymphaionu arşitrav-friz bloğu: Vandeput, 1997a, Pl. 44; Hierapolis Tiyatrosu arşitrav-friz bloğu: Sezgin, 2004, Res. 17-18) Sinop örneğinde standart uygulamanın dışına çıkılarak, bu bölümde lesbos kymationu kullanılmıştır (Yıldırım, 2020b, Kat. No. 8, 10).

Eserin tipolojik ve stilistik detayları genel olarak değerlendirildiğinde yapının inşasında yerel ve yabancı ustaların birlikte çalışarak yerel ve yabancı bezemeleri sentezleyerek uyguladıkları düşünülebilir. Eserin ön ve yan yüzlerinde gözlemlenen işçilik farklılıkları da yapının en önemli bölümünü oluşturan ön cephesinde tecrübeli ustalar çalışırken, nispeten daha az görünen yüzlerinde daha az deneyimli yerel ustaların ya da çırakların çalışmış olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle eserin sağ yan yüzünde yer alan grifon betimlemesinin detaylandırmadan uzak, şematize ve acemi bir işçiliğe sahip olması bu düşünceyi güçlendirmektedir (Fig. 3-3a).

TARİHLENDİRME

Eserin üzerinde yer alan mimari bezemelerin stilistik ve tipolojik özellikleri Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle Severuslar Dönemi'ne işaret etmektedir. Örneğin eserin eğimli geison bölümünde yer alan anthemionun stilistik ve tipolojik özellikleri Severuslar Dönemi örnekleri ile büyük oranda benzeşmektedir. Bezeme dizisinde palmet yapraklarının doğal görüntülerini kaybederek akanthus benzeri, kenarları çok

parçalı iri yapraklar şeklinde düzenlenmesi, palmetlerin açık-kapalı, ters-düz kombinasyonlarıyla bezeme alanına genişçe yayılarak birbirleri ile olan sıkı bağlantılarını kaybetmeleri, alt konturları dalgalı palmet yapraklarının bir “pelta/hançer” görünümüne sahip olması ve sivri yaprak uçlarının birbirine temas etmesi gibi özellikler Severuslar Dönemi’nde oldukça yaygındır (Başaran, 1995, s. 85-91).

Eserin friz bölümünde yer alan sarmal dal bezemesinde alanın tamamına yayılan sarmalların iri ve uzun akanthus yapraklarından oluşturulması, matkap kullanımı ile oluşan dikensi/dişli yaprak uçları ve her iki kenarda ya da merkezde yer alan ikişer / üçer yapraktan oluşturulan yarım palmetler de yine Severuslar Dönemi’ne işaret etmektedir. Örneğin Perge Nymphaionu (F2) arşitrav-friz bloğu (Septimius Severus Dönemi) (Can, 2005, s. 96-97, Res. 17-18; Türkmen, 2007, Kat. No. 85) (Fig. 14), Perge Tiyatrosu sahne binası arşitrav-friz bloğu (Caracalla Dönemi) (Türkmen, 2007, Kat. No. 80) ve Side Müzesi’nden arşitrav-friz bloğu (Septimius Severus-Caracalla Dönemi) (Türkmen, 2007, Kat. No. 94) (Fig. 15) gibi yapıların friz blokları üzerinde yer alan akanthus yapraklarından oluşturulmuş sarmal dallar en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

Figür 15. Side Müzesi’nden Arşitrav-Friz Bloğu / *Architrave-Frieze Block from Side Museum* (Türkmen, 2007, Kat. No. 94).

Anadolu’da Augustus Dönemi’nden başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar kullanılan (Rumscheid, 1994, s. 258-263; Vandeput, 1997a, s. 151) ana yaprakları üzengi şeklinde düzenlenmiş olan lesbos kymationlarında ana yapraklar üzerinde yer alan gözcük motiflerinin doğallığını yitirerek şematikleşmesi de yine Severuslar Dönemi’nde yaygındır (Türkmen, 2007, s. 69).

Eğimli geisonun geisipodes bölümünün altında ve friz tacı üzerinde kullanılmış olan ion kymationlarında düz kenarlı çanaklardan oldukça derin ve geniş bir oyguyla ayrılarak, neredeyse zeminden bağımsızlaşan oval formlu yumurtalar, stilistik olarak Severuslar Dönemi örnekleriyle benzeşmektedir (Karaosmanoğlu, 1996, s. 51-56). Alınlık üzerinde en fazla kullanılan bezeme olan inci-boncuklarda da araları fazlaca açılmış olan inci-boncukların ortalarından geçen ince bir ipçikle birbirine bağlanmaları, incilerin eşkenar dörtgen,

boncukların ise oval formdan kurtulup uzun ve yassı şekilde düzenlenmiş olması da Severuslar Dönemi örnekleriyle benzerdir (Karaosmanoğlu, 1996, s. 51-56). Örneğin Hierapolis Tiyatrosu Sahne Binası kapı sövesi (Erken Severuslar Dönemi) (Karaosmanoğlu, 1996, Kat. No. 75), Perge Stadiumu süsleme kuşağı (Erken Severuslar Dönemi) (Karaosmanoğlu, 1996, Kat. No. 76), Perge Tiyatrosu Sahne Binası arşitrav-friz parçası (Türkmen, 2007, Kat. No. 75, 76), Perge Nymphaionu (O) konsollu geison-sima bloğu (Septimius Severus-Caracalla Dönemi) (Türkmen, 2007, Kat. No. 141-142) ve Side Nymphaionu (G) arşitrav-friz bloğu (Yurtsever, 2017, s. 260-261, Fig. 8) gibi örnekler üzerinde yer alan ion kymationu ve inci-boncuk bezemeleri en yakın karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

Tüm bu stilistik ve tipolojik benzerlikler ışığında Sinop alınlığını Septimius Severus-Caracalla Dönemi (MS 193-217) içerisine tarihlendirilebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu’nun en kuzey noktasında bulunan Sinop, Boztepe olarak adlandırılan bir yarımadanın ana karayla birleşme noktasında yer alan önemli bir kıyı kentidir (Barat 2012, s. 25-29). Antik Dönem’de “Sinope” olarak adlandırılan bu kent rüzgarlara kapalı konumu ve sakin deniziyle güney Karadeniz’in en önemli ticari limanı durumundadır. Sahip olduğu jeostratejik önemin yanı sıra doğal güzellikleri ve deniz ticaretinde aldığı önemli rol sayesinde Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerini içine alan geniş bir tarihi süreç içerisinde kesintisiz olarak yerleşim görmüş olan bu kent, zengin ticari ve kültürel yaşantısıyla uzun yıllar varlığını sürdürmüştür (Akurgal, 1956, s. 47-61; Erzen, 1956, s. 69-72; Boysal, 1959, s. 23-29; Koçak, 2003, Tab. 3-5; Dönmez, 2004).

Kentte gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kurtarma kazılarında tespit edilmiş olan mimari eserler ve onların sahip olduğu mimari bezemeler, kentte oldukça aktif çalışan yerel bir mimari heykeltıraşlık atölyesinin söz konusu olduğunu düşündürmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan ve kentte tespit edilen bu eser de şüphesiz bu atölyenin en nitelikli eserlerden birini oluşturmaktadır. Eserin tipolojik ve stilistik detayları bu eserin anıtsal bir yapının cephe mimarisinde kullanılmış, iki korinth sütunu tarafından taşınan bir niş alınlığına ait olabileceğine işaret etmektedir. Eserin ele geçtiği alanda nişlerle hareketlendirilmiş anıtsal bir podyumun yanı sıra kanalizasyon kanalı, künk ve rögar gibi, bir su sistemi ile bağlantılı çok sayıda mimari parçanın varlığı bu alanda anıtsal bir nymphaionun olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Antik Dönem’de zengin mimari bezemelerle süslenmiş alınlıklarıyla aedikula ya da nişler tiyatro, nymphaion ve tak gibi yapıların cephelerini vurgulayarak daha etkileyici ve anıtsal bir görüntü yaratmak için kullanılmışlardır. Antik kentlerin ana caddeleri üzerinde merkezi bir konumda yer alan bu yapılar, sahip oldukları anıtsal görüntüleriyle yerel ihtiyaçlarından daha çok, kentlerin sosyal ve ekonomik gücünün bir göstergesi olarak işlev görmüşlerdir (Ward-Perkins, 1981, s. 305-306). Özellikle nymphaionlar kentin güç ve refahının göstergesi olarak MS. 2. ve 3. yüzyıllar içerisinde anıtsal boyutlarda inşa edilmişlerdir (Richard, 2012, s. 237-247). Zenginlik dönemlerinde sayıca çoğalan bu tür yapıların ana amacı dini, sosyal ve politik yaşamı ile gelişen bir kentin, metropol olarak sergilenmesidir. MS 2. ve 3. yüzyıllar içerisinde hemen her büyük kent ekonomik gücüyle diğer kentlerden ayrılarak ön plana çıkmak ve imparatorun ilgisini ve beğenisini kazanabilmek amacıyla özellikle eski yapıların yenilenmesi faaliyetleri ve görkemli inşaat programları gerçekleştirmişlerdir (Hatta İmparator Hadrianus örneğinde olduğu gibi imparatorlar ekonomik ve siyasi güçlerini gösterebilmek için bu inşaa faaliyetlerini bizzat kendileri finanse etmişlerdir. Boatwright, 2000, s. 108-112).

Bu durum olasılıkla Sinop için de geçerlidir. Devşirme kullanımı ve kesintisiz yerleşim sonucunda Sinop’un yapıları ile ilgili bilgiler sınırlı olsa da antik yazarlar ve arkeolojik veriler kentin yapılaşması hakkında önemli bilgiler aktarmaktırlar. Örneğin kentte agora, sütunlu cadde, gymnaion (Strabon, XII. 3.11), saray yapıları (Arslan, 2007, s. 383-384), kütüphane (Yıldız, 2003, s. 149-150) söz konusudur. Kentin tapınağı (Budde, 1956, s. 5-6, Lev. 1, Abb. 1-2) ve ilk evresi bir imparatorluk hamamı olan kilisesi (Köroğlu et al., 2019, s. 22-23) günümüze iyi durumda korunarak gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde ticari faaliyetler ile Karadeniz’de güçlü ve zengin bir kent olan Sinop’un zenginliğini ve gücünü yansıtarak, bölgede ön plana çıkmak amacıyla Anadolu’nun diğer güçlü kentleriyle paralel olarak Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde, aedikula ve nişlerle hareketlendirilmiş, anıtsal cephe inşaat programları gerçekleştirmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Konu ile ilgili olarak MS. 3. yüzyıl içerisinde anıtsal kamu yapılarının inşası için anıtsal cephe konusunda dönemin en başarılı uygulayıcısı olan ustalar ile bağlantı kurmuş ve özellikle Pamphylia atölyesi ile iletişime geçip bu yabancı ustalardan yardım almış olabilirler. Pamphyliyalı ustaların kente davet edildiği ve bu gezici ustaların coğrafi olarak oldukça uzak bir noktaya; Anadolu’nun en kuzeyine geldiklerini kesin olarak kanıtlamak, herhangi kesin bir arkeolojik ve dilbilimsel veri söz konusu olmadığı için zor olsa da çalışmanın konusunu oluşturan bu eser, her ne kadar birbirlerinden oldukça uzak coğrafyalarda yer alsalar da bu iki atölyenin iletişim halinde olabilecekleri konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Sinop’un diğer önemli atölyeleri ve onların çalışmalarıyla olan ilişkileri konusunda bilgilerimiz sınırlı olsa da ticari ilişkilerle Antik Dönem’de oldukça zengin olan bu kentin, anıtsal mimari yapılar ve onların nitelikli bezemeleriyle bölgede ön planda yer aldığı açıktır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan eserde gözlemlenen stilistik ve tipolojik ayrıntılar ise Anadolu’nun kuzey bölgelerinde yer alan yerel heykeltıraşlık atölyeleri ile güneydeki ana atölyeler arasında bir bağlantının ya da bir çalışma ağının söz konusu olabileceğine işaret etmesi bakımından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H. (1994). *Perge Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri. Tipolojik Yönden Bir Araştırma*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akbaş-Önsoy, Ö. (2019). *İznik Roma Tiyatrosu Mimari Bezemeleri ve Bithynia Bölgesi Tiyatroları Arasındaki Yeri ve Önemi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akurgal, E. (1956). Sinop Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, VI (1), 47-61.
- Alanyalı, H. S. (2010). Side Tiyatrosunda Yeni Yapılan Araştırmalar Işığında Scaenae Frons Kaset Kabartmaları ve Dionysos Frizi. Ü. İzmirilgil, G. Tanyeli ve Z. Ahunbay (Eds.), *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, Side-Antalya 20-22 Nisan 2007 (s. 84-91). Side Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı.
- Aristodemou, G. (2011). Theatre Facades and Facade Nymphaea. The Link between. *Bulletin De Correspondance Hellenique*, 135, 163-197. <https://doi.org/10.3406/bch.2011.7831>
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. Odin Yayıncılık.
- Asgari, N. (1978). Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus. E. Akurgal (Ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology Vol. I*, Ankara-İzmir 23-30-IX-1973 (s. 467-480). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Attanasio, D., Brilli, M. ve Bruno, M. (2008). The properties and identification of marble from Proconnesos (Marmara Island, Türkiye) A new database including isotopic, EPR and petrographic data. *Archaeometry*, 50-5, 1-28. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2007.00364.x>
- Başaran, C. (1990). Mimari Bezemeler Işığında II. y.y. İonia ve Pamphylia'sı. X. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 22-26 Eylül 1986 (s. 231-238). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başaran, C. (1995). *Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Başaran, C., ve Yıldızlı, M. (2016). Parion Tiyatrosu Roma Dönemi Mimari Bezemeleri. C. Başaran ve H. E. Ergürer (Eds.), *Parion Roma Tiyatrosu. 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimari ve Buluntuları* (s. 77-284). İçdaş Yayınevi.
- Barat, C. (2012). La ville de Sinope, Reflexions Historiques et Archeologiques, D. K. Tezgör (Ed.), *Sinope. The Results of Fifteen Years of Research. Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2000* (s. 25-64). Brill.
- Boatwright, M. T. (2000). *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton University Press.
- Boysal, Y. (1959). Sinop'un En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında. *Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII (2), 23-29.
- Brandt, H. (1992). *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum*. Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Budde, L. (1956). Kurzer Vorläufiger Bericht über die Grabungen in Sinope der Kampagnen 1951-1953. *Türk Arkeoloji Dergisi*, VI (2), 5-10.
- Can, B. (1999). *Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, B. (2005). Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri. *Adalya*, VIII, 89-119.
- Devilleneuve, N. (1826). *Journal des Voyages. Decouvertes et Navigations Modernes ou Archives Geographiques*, XIX. Colnet-Arthus Bertrand-Roret.
- Dönmez, S. (2004). Yeni Arkeolojik Buluntuların Işığında İÖ. 2. Binyılda Sinop. *Belleten*, LXVIII (251), 1-28. <https://doi.org/10.37879/belleten.2004.1>
- Erol, A. F. (2009). Aedikula Mimarisinin Orijini ve Mimari İkonografisi Üzerine Bir Gözlem. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 55-75.
- Erzen, A. (1956). Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, VI (1), 69-72.
- Günay, R. (2010). Side Çalışmaları. Ü. İzmirilgil, G. Tanyeli ve Z. Ahunbay (Eds.), *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007, Side-Antalya (s. 77-83). Side Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı.
- Gliwitzky, C. (2010). *Späte Blüte in Side und Perge. Die pamphyliische Bauornamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.

- Hülßen, J. (1919). *Das Nymphaeum von Milet. Milet. Ergebnisse Der Ausgrabungen und Untersuchungen Seit Dem Jahre 1899, Heft V.* Verlag Von Georg Reimer.
- Karaosmanoğlu, M. (1996). *Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Yumurta Dizisi. Atatürk Üniversitesi Yayınları.*
- Kardoruk, N. (2022). *İznik (Nicaea) Tiyatrosu Taş Eserleri: Sütunlu Galeriler ve Çevresi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koch, G. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Koçak, Ö. (2003). Erken Sinop Yerleşmeleri. *Belleten, LXVII* (250), 697-724. <https://doi.org/10.37879/belleten.2003.697>
- Korkut, T. (2019). Dokimeion or Pamphylia? Sarcophagus Production in Roman Pamphylia / Dokimeion ya da Pamphylia? Roma Dönemi Pamphylia'sında Lahit Üretimi. E. Özer (Ed.), *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu, Aizanoi IV* (s. 629-657). Bilgin Yayınevi.
- Korkut, T., ve Dirican, M. (2020). Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri ve Atölye Sorunları. *TÜBA-AR*, 27, 257-270. <https://doi.org/10.22520/tubaar2020.27.014>
- Köroğlu, G., İnanan, F., Korucu, F., ve Güngör, A. E. (2019). Sinop Balatlar Yapı Topluluğu Kazılarında 2010-2015 Yılları Arası Sürdürülen Çalışmalarının Genel Sonuçları. C. Ünal ve C. Gürbıyık (Eds.), *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 21-24 Ekim 2015* (s. 21-38). Türk tarih Kurumu Yayınları.
- Köster, R. (2004). *Die Bauornamentik von Milet. Bauornamentik der Frühen und Mittleren Kaiserzeit.* W. De Gruyter.
- Mansel, A. M. (1975). Die Nymphaeen von Perge. *IstMitt*, 25, 367-372.
- Mansel, A. M. (1978). *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Martini, W. (2003). Topographie und Architektur. H. Abbasoğlu ve W. Martini (Eds.), *Die Akropolis von Perge I. Survey und Sondagen 1994-1997* (s. 13-78). Philipp von Zabern.
- Richard, J. (2012). *Water for the City, Fountains for the People. Monumental Fountains in the Roman East. An Archaeological Study of Water Management.* Studies in Eastern Mediterranean Archaeology IX. Brepols Publishers.
- Rumscheid, F. (1994). *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus.* Philipp von Zabern.
- Sezgin, T. (2004). *Hierapolis Roma Dönemi Mimari Bezemeleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Spanu, M. (2003). Roman Influence in Cilicia Through Architecture. *OLBA*, 8, 1-38.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika: XII-XIII-XIV* (Çev. A. Pekman 2000, İstanbul).
- Strocka, V. M. (1978). Zur Datierung der Celsusbibliothek. E. Akurgal (Ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology Vol. I, Ankara-İzmir 23-30-IX-1973* (s. 893-900). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turoğlu, H., ve Bayrakdar, C. (2013). Sinop (Türkiye) Geç Roma Dönemi Su Yapılarının rekonstrüksiyonuna Ait Ön Bulgular. *International Journal of Human Sciences*, 10 (2), 21-33.
- Türkmen, M. (2007). *Pamphylia ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vandeput, L. (1992). The Theatre-Façade at Sagalassos. *Anatolian Studies*, 42, 99-117. <https://doi.org/10.2307/3642954>
- Vandeput, L. (1997a). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos: a Case Study.* [Brepols Publishers.
- Vandeput, L. (1997b). An Antonine Nymphaeum on the north of the Upper Agora at Sagalassos. M. Waelkens ve J. Poblome (Eds.), *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 9 (s. 385-404). Leuven University Press.
- Ward-Perkins, J. B. (1980a). The Marble Trade and Its Organization: Evidence from Nicomedia. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 36, 325-338.
- Ward-Perkins, J. B. (1980b). Nicomedia and the Marble Trade. *Papers of the British School at Rome*, 48, 23-69. <https://doi.org/10.1017/S0068246200008357>

Ward-Perkins, J. B. (1981). *Roman Imperial Architecture*. Yale University Press.

Yıldırım, N. (2020a). Sinope Kentinden Boğa Başlı Girland Bezemeli Mimari Bloklar. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 547-568. <https://doi.org/10.18220/kid.729938>

Yıldırım, N. (2020b). Sinope Mimari Bezemeleri: Kymation, Anthemion, Yaprak ve İnci-Boncuklar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47, 108-138. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.754730>

Yıldız, N. (2003). *Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Young, S. (2003). Pamphylian Architectural Decoration in the Second Century AD: Purely Derivative or an Independent. *Adalya*, 6, 171-188.

Yurtsever, A. (2017). Side'de MS 1.- 3. Yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (Ion Kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi. G. Coşkun (Ed.), *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân, Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, 10-12 Ekim 2016 Kütahya* (s. 253-272). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

GLASS BEAKER WITH MYTHOLOGICAL FIGURES FROM THE CITY OF PHILADELPHIA IN ISAURIA

ISAURIA BÖLGESİ'NDEKİ PHILADELPHIA ANTİK KENTİNDEN MİTOLOJİK FİĞÜRLÜ BİR CAM BARDAK

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 29 Şubat 2024	Received: February 29, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 7 Mart 2024	Peer Review: March 7, 2024
Kabul: 2 Nisan 2024	Accepted: April 2, 2024

DOI : 10.22520/tubaar.1445224

Hatice KÖRSULU*

ABSTRACT

Built in the region of Isauria - Cilicia Trachea, the ancient city of Philadelphia is located today in the north of the Gökçeseki village in the Ermenek district of the Karaman province. In 2015, a rescue excavation was conducted in this ancient city's necropolis. During the excavations, sarcophagi that were raised on podiums were discovered. Also, a large number of archaeological finds were unearthed in an area of 10x10 m just west of these sarcophagi. The subject of this study is a glass beaker with mythological figures found in this area. There are very few beakers with mythological figures in the literature. These are a special group of glass bearing high relief decorations, produced through mould-blowing, a technique that was discovered some seventy years after the free-blowing technique of Roman glassmaking. The body of this glass type features four male figures standing between columns joined by garlands of ivy. The identities of the figures are a matter of debate. There seems to be a consensus on the identity of two of them as Poseidon (Weinberg's Figure A) and Dionysus (Weinberg's Figure C), based on the attributes they hold in their hands. Various suggestions exist for the identities of the other two figures. Six fragments belonging to the rim and body of the Philadelphia beaker were discovered. The vessel that has been partially preserved is identical in form and decorative scheme to the glasses that have been published so far. The glass beakers of this type were found in both the eastern and western provinces of the Roman empire. Their origin is a matter of controversy. They were generally dated to the 2nd half of the 1st century AD. For the Philadelphia beaker, it can be suggested that it also dates back to the second half of the 1st century AD, taking into consideration the other finds from the area, in which the highest concentration of the artifacts point to the 1st-3rd centuries AD. There is no evidence of glass production in Philadelphia or its vicinity. Therefore, the Philadelphia find must have been imported to the city. The fact that the fragmentary glass was found in the necropolis of the city suggests that these beakers might have been used during funeral rituals.

Keywords: Isauria - Cilicia Trachea, Philadelphia, Roman Period, Glass, Glass Beaker with Mythological Figures, Mould-Blowing Technique.

* Doç. Dr., Karamanaoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman, Türkiye
e-posta: hkorsulu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0896-3210

ÖZET

Philadelphia antik kenti, Isauria - Kilikia Tracheia Bölgesi'nde gösterilmektedir. Günümüzde Karaman ili Ermenek ilçesi Gökçeseki köyünün kuzeyinde yer almaktadır. 2015 yılında antik kentin nekropolisinde bir kurtarma kazısı yapılmıştır. Kazılar sonucu, podyumlu lahit mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Lahit mezarların hemen batısında 10x10 m boyutlarındaki bir alanda yoğun arkeolojik buluntu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın konusu, bu alanda ele geçen mitolojik figürlü bir cam bardaktır. Mitolojik figürlü bardakların literatürde az sayıda örneği bulunmaktadır. Roma camcılığında, serbest üfleme tekniğinden yetmiş yıl kadar sonra keşfedilen kalıba üfleme tekniğinde üretilmiş yüksek kabartma bezemeli özel bir gruptur. Gövdesinde, sarmaşık çelenkleriyle birbirine bağlanmış sütunlar arasında ayakta duran dört erkek figürü vardır. Figürlerin kimlikleri tartışmalıdır. Elllerinde tuttıkları atribütlerden ikisinin Poseidon (Weinberg Figür A) ve Dionysos (Weinberg Figür C) olduğu tanınmaktadır. Diğer iki figür için farklı öneriler vardır. Philadelphia buluntusu bardağın ağız ve gövde bölümüne ait 6 parçası ele geçmiştir. Kısmen korunmuş olan örnek, form ve bezeme şemasıyla şimdiye kadar yayınlanan bardaklarla birebir aynıdır. Bu cam bardaklar, Roma İmparatorluğu'nun hem doğu hem de batı eyaletlerinde ele geçmiştir. Kökeni tartışmalıdır. Genel olarak MS 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmektedir. Philadelphia örneği için de yoğunluğu MS 1.-3. yüzyılları işaret eden alandaki diğer buluntular göz önünde bulundurularak MS 1. yüzyılın 2. yarısı önerilebilir. Philadelphia ve çevresinde cam üretimine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Philadelphia buluntusu bardak, kente ithal olarak ulaşmış olmalıdır. Kentin nekropolisinden ele geçmiş olması da bu bardakların cenaze ritüellerindeki kullanımını düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Isauria, Kilikia Tracheia, Philadelphia, Roma Dönemi, Cam, Mitolojik Figürlü Cam Bardak, Kalıba Üfleme Tekniği.

INTRODUCTION

Philadelphia was located in the Ketis Region¹ of Isauria-Cilicia Trachea in antiquity (Ruge, 1938, p. 2093). Hierocles included Philadelphia among the cities of Isauria (Ruge, 1938, p. 2093; Hild and Hellenkemper, 1990, p. 378). The ancient settlement situated today to the north of the Gökçeseki village in the Ermenek district of the Karaman province is considered to be the city of Philadelphia (Ruge, 1938, p. 2093; Hild and Hellenkemper, 1990, p. 378). The acropolis of the city was built on the hill that extends in the northeast-southwest direction, and the city's necropolis in the valley to the north of the hill, and on the hillsides (Yıldız and Aşkın, 2016, p. 252; Aşkın and et al., 2016, p. 357).

The Roman emperor Caligula gave Cilicia Trachea and a part of Lycaonia to Antiochus IV, the king of Commagene, in 38 AD. Shortly after, Caligula curtailed Antiochus IV's area of rulership. It was during this short reign that Antiochus IV founded the city of Philadelphia in the Isaurian region. He named the city after his wife Iotape Philadelphos (Ruge, 1938, p. 2093; Hild and Hellenkemper, 1990, p. 378; Doğanay, 2005, p. 142; Yıldız and Aşkın, 2016, p. 252).

In 2015, a rescue excavation was conducted in the necropolis of the ancient city of Philadelphia by the Directorate of Karaman Museum and the Archaeology Department of Karamanoğlu Mehmetbey University. During the excavations, sarcophagi with podiums, some of which were only partially visible, were discovered. To the immediate west of these sarcophagi, a large number of archaeological artifacts were unearthed in an area of approximately 10x10 m. These artifacts include numerous pottery, statue fragments, coins, metal and bone objects, and fragments of glass vessels (Yıldız and Aşkın, 2016, p. 251, 257). The focus of this paper is a glass beaker with mythological figures found in this area. This beaker is a mould-blown artifact of which only a limited number of examples have been identified in the archaeological literature.

In Roman glassmaking, the mould-blowing technique emerged some 70 years after the development of the free-blowing technique. This technique involves blowing molten glass into preprepared decorated moulds. This allows the form and decoration of the vessel to be created with a single process. This technique enabled the mass production of glass vessels (Price, 1991, p. 56; Erten-Yağcı, 1993, pp.

29-30; Lazar, 2003, p. 46). Moulds were made from fired clay, stone, metal, and occasionally wood, all of which can withstand high temperatures. The most common moulds were the ones made of clay (Price, 1991, pp. 57-58; Lazar, 2003, pp. 46-47). The vessels made in clay moulds were left in the mould for some time after moulding. During this time, the dried clay vessels shrink and easily separate from the mould. Same cannot be said for glass. For this reason, decorated mould-blown glass vessels were produced using multi-part moulds (Price, 1991, p. 58; Lazar 2003, pp. 46-47). The vessels were decorated in high or low reliefs or only in raised outlines (Price, 1991, p. 64). The vessels were decorated with ribs, geometric patterns, various stylized or naturalistic flower and leaf motifs, and figural scenes. Some had inscriptions in Latin and Greek (Price, 1991, p. 56).

The earliest examples of these decorated mould-blown vessels were found in the Western Mediterranean region in contexts dating from the Late Tiberian to Early Claudian periods. Only few examples were identified in Eastern Mediterranean contexts dating to the early 1st century AD. Examples of this vessel type from the western provinces, especially from the frontier provinces in the Rhine region and Britain, were discovered in contexts dating to the second and third quarters of the 1st century AD. Most of these examples came from military and civilian sites that were occupied for short periods of time (Price, 1991, p. 64). Accordingly, the decorated mould-blown glass vessels are divided into three chronological groups based on their form and decorations, which are the Tiberian - early Claudian period, the Claudian - mid Neronian period, and the late Neronian - early Flavian period (Price, 1991, p. 64).

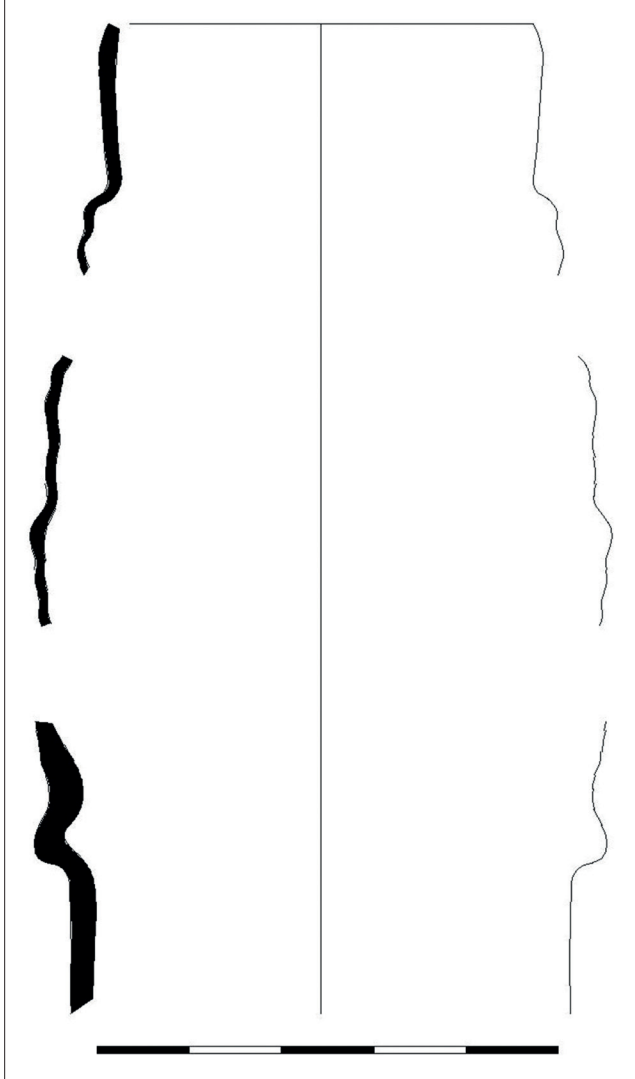
The Philadelphia beaker is from a special group of decorated mould-blown vessels. It is a special vessel decorated in high relief with mythological figures standing between columns.

FORM AND DECORATION

Although the rims of this type of vessels show some variation, they are usually cut-off and left unworked. The body form is quasi-cylindrical in shape, slightly narrowing towards the base. They have flat bottoms. These beakers have on their bodies four standing human figures in relief that are separated by columns of various shapes (Weinberg, 1972, p. 26).

¹ For detailed information on the Ketis region, see Alkan and Kurt, 2017, p. 40.

Figure 1. Profilo of the Glass Beaker from Philadelphia in Isauria. / *Isauria Bölgesi'ndeki Philadelphia buluntusu cam bardağının profil çizimi.*

The unworked, cut-off rim of the vessel curves slightly inwards. It is hard to identify the form of the fragmentary body, however, it is possible to say that it shows the general form of this beaker type. The bottom of the vessel is missing. It is semi-transparent and has a light green colour. The decoration on the beaker consists of figures standing between Ionic columns that are joined by garlands of ivy (Catalog Number. 1, Figure 1).

Belonging to the beaker of Philadelphia, six fragments were recovered. These consist of one fragment of rim and body showing some part of a column capital and ivy garland (1), one fragment showing a part of a column, a section of the body with a figure, and some upper part of the base (2), two fragments from the body showing parts of some figures with parts of columns on their sides (3-4), one fragment of body with part of a figure (5) and one unidentified fragment found to be a part of this vessel (6) (Figure 2-3).

Beakers with mythological figures are associated with Isings Form 31. Although their form appears to be parallel to Isings Form 31, these beakers differ from the others with their decoration. Like the Isings Form 31² with lotus bud decoration they were made by blowing into a multi-part mould. Four moulds were used for the body and an additional one for the base (Lazar, 2003, p. 52).

Weinberg had divided these beakers into four groups according to their decorative schemes. Group I consists of glasses with four figures that are facing right and standing between Corinthian columns connected by triangular pediments. However, variations can be seen. Group III also has four figures between columns. However, the columns in this group are joined by sketchily depicted garlands, with rosettes in relief in their mid-points. Group IV has depictions of different figures and therefore does not constitute a real group (Weinberg, 1972, pp. 27-28, 37, 38-39, 44-45).

Fragment no. 1 of the Philadelphia find shows the capital of a column and a part of an ivy garland. The mould mark extending from one corner of a capital to the rim is visible. On fragment no. 2, a part of a column's base and body, and a figure's feet and the right side of his body are preserved. This fragment also shows a mould mark that is clearly visible on the base and extends upwards along a flute of a column, thus camouflaged on the surface of the vessel. Fragment no. 3 shows a part of a column and the right side of another figure, and fragment no. 4 displays the left foot and a part of the skirt of the figure in fragment no. 3 as well as the column on the left side of the figure. Fragment no. 5 shows a part of the column to the right of a third figure, and the right side of the figure's body. It has not been possible to determine the location of the fragment no. 6 on the beaker (Figure 2-3).

Based on the representations of the figures, the Philadelphia beaker belongs in Weinberg's Group II. Weinberg had assigned letters to the figures on the beakers of Group II. According to this, Figure A is a male figure standing with his body facing front, his head turned to the left and his weight resting on his right leg. He wears a chimation that hangs from his left shoulder, leaving his upper body bare. There is a trident in his raised left hand and an inverted dolphin in his right hand, which is hanging down but turned upwards at the elbow (Weinberg, 1972, p. 38-39).

Figure B depicts a short-haired, full-cheeked youth walking to the right. He wears a chlamys that leaves his right thigh bare. According to Weinberg, this figure has a bird in his left hand, which is at chest level, and a dead bird or a bunch of grapes in his right hand, which hangs down behind him (Weinberg, 1972, pp. 38-39).

² For Isings Form 31, see: Isings, 1957, pp. 47-48.

Figure 2. Figure of the Glass Beaker from Philadelphia in Isauria (drawing). / *Isauria Bölgesi'ndeki Philadelphia buluntusu cam bardağın üzerindeki figürleri gösteren çizim.*

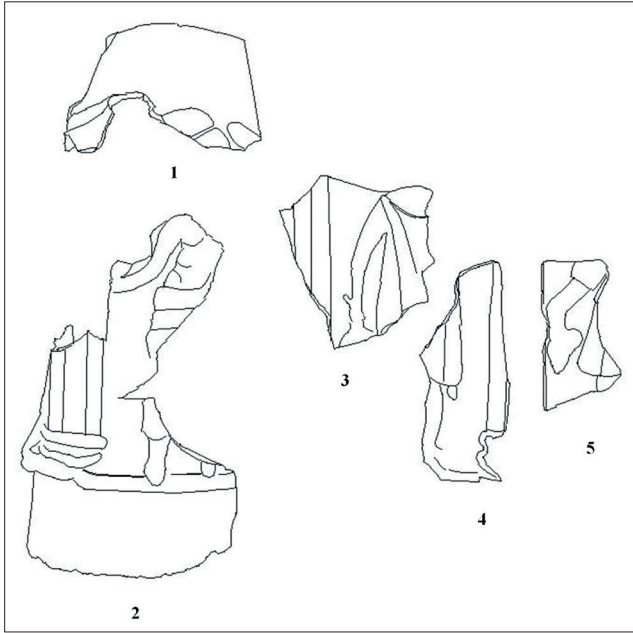
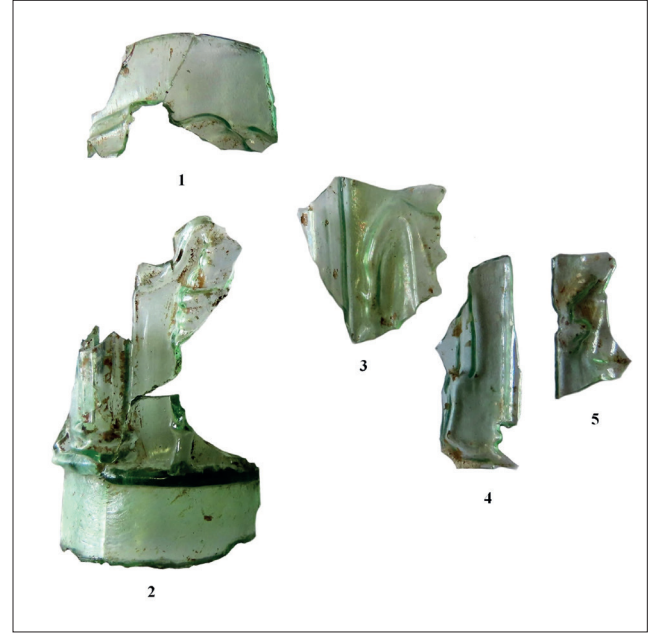

Figure C is a short-haired, full-cheeked male figure standing with his head turned left, his body almost in front view, and his weight on his right leg. He wears a short chiton with a belt at the waist. He holds a thyrsos in his left hand, and a vessel, perhaps a kantharos, in his right hand, and there is an animal in front of his right foot (Weinberg, 1972, pp. 38-39).

Figure D is a young man that has short hair, which is similar to those of Figures B and C, walking to the right with his weight on his left foot. He wears a belted chiton and a chlamys over his left shoulder. In his raised left hand, he holds a curved staff or sickle over his left shoulder, and in his lowered right hand he holds a pitcher (Weinberg, 1972, pp. 38-39).

Fragment no. 1 of the beaker from Philadelphia displays a part of an Ionic capital and a garland of ivy leaves joining the columns, which distinguishes the beakers of Weinberg's Group II from those of Group I. Fragment no. 2 is identified as Figure A in Weinberg's alphabetical order. The figure on the fragment, whose right side of the body and feet were partly preserved, matches the scene of Figure A with its posture, garment, and the hand position, although the object in hand is not visible. Fragments no. 3 and 4 of the glass example from Philadelphia correspond to Figure B of Weinberg. On Fragment no. 3, the figure's right arm and the right side of his body are apparent. Although the object held in the hand is not fully seen, the position of the arm and the way it grips the object is the same as in the upper portion of Weinberg's example. The clothing also has the same style, exposing the right leg. Fragment no. 5 corresponds to the Figure C of Weinberg.

Figure 3. Figure of the Glass Beaker from Philadelphia in Isauria. / *Isauria Bölgesi'ndeki Philadelphia buluntusu cam bardağın fotoğrafı.*

On the fragment from Philadelphia, again the right side of the figure was preserved. The short, bulging sleeve of the chiton on the figure's right shoulder, the positions of his arm and hand, the object held in his hand, and the short chiton, of which only a small portion is seen, matches exactly the description given by Weinberg. No fragments corresponding to Weinberg's Figure D have been found among the pieces of this fragmentary beaker recovered from Philadelphia. The part of the glass that the fragment no. 6 belongs to could not be identified (Figure 2-3).

The identities of the figures depicted on these beakers have been a topic of debate since their initial discovery. Stephani studied a beaker of this type from Kerch in the Panticapeum region that was acquired by purchase and is now housed in the Hermitage Museum in Russia. He stated that the thin-walled, greenish-coloured, and mould-made vessel was in the Roman style. He said that on the beaker there were four male figures standing still between four Ionic columns that were joined together at the top by garlands and facing each other in pairs, and argued that with this the close relationship between the figures must have been intended to be emphasized. The first figure of the first pair was a bearded man whose garment was draped over his left shoulder and hanged down to his right hip, and who had his head turned towards the figure across from him. Stephani suggested that this figure who had a trident in his left hand, orientated upwards, and a dolphin in his right hand, directed downwards, represented Poseidon. The person between the next columns facing the figure identified as Poseidon was described as a young man wearing a short chiton and on it piece of a narrow clothing, holding in his left hand a staff with its curved end extending above his

shoulder, and in his lowered right hand a two-handled, kantharos-like vessel. Regarding the figure whom he called the hero of the second pair, Stephani reported that the figure faced towards the viewer's left, wore a short chiton, and held a large thyrsos in his upturned left hand, and a less distinct cluster or kantharos in his right hand that was extended downwards. He also said that there was a panther sitting next to this figure's right foot. Based on these features, he suggested that this person was Dionysus. Across from this god was a young man wearing a chlamys and holding a bird in his left hand and an attribute that is not clearly discernible in his right hand, which extended downwards. Stephani stated that, according to this scheme, the representations of Poseidon and Dionysus were so obvious that there was no room for the slightest doubt; however, he also noted that he was unable to determine the identities of the young male figures across from them, and that it would not be possible to understand the reason why these two gods were depicted together here without identifying the other two figures first (Stephani, 1877, pp. 25-27).

The same beaker, which is on display in the Hermitage Museum in Russia, was re-examined by Kisa. Regarding the figures on the said beaker, he agreed with Stephani on his suggestion of Poseidon and Dionysus. However, by identifying the objects the figure facing Dionysus in Stephani's description held in his left hand as an eagle and in his right hand as a thunderbolt, Kisa suggested, with a question mark, that this figure represented Zeus. According to him, the figure facing Poseidon was Hermes, who was holding a bag of money and a pilgrim's staff (Kisa, 1908, p. 719, 643, Abb. 271).

Lozar wrote that a beaker that was discovered in a cremation burial in Crnelo, Slovenia, was so similar to the example from Panticapeum that there was nearly no difference between them. He identified the figures on the glass as Poseidon (A), an unidentified person (B), Dionysus (C), and Hermes (D), in accordance with the alphabetical order of Wienberg. As for Kisa's proposal regarding Zeus, he argued that it cannot be possible since the figure was young, beardless, and wore a chlamys. Lozar also noted that the attribute the figure carried in his left hand can be interpreted as an eagle, but the one in his right hand was not recognizable (Lozar, 1935, pp. 103-104, Tab. I).

Hayward published a beaker of this type, which is on display in the Yale University Art Gallery, and said that these vessels probably came from Hama, Syria. The significance of this beaker that distinguishes it from previous examples is that the figures, which were situated between Ionic columns joined by garlands, stood on pedestals. Hayward identified the figures as gods from the Roman pantheon, namely Neptune (A), Jupiter (B),

Bacchus (C), and Mercury (D). She said that Neptune was depicted wearing a toga, holding a dolphin in his right hand and supporting his trident with his left hand, while Jupiter was portrayed holding an eagle in his left hand and a thunderbolt in his right hand. She also noted that Bacchus was shown wearing a short toga, carrying a thyrsos and pouring wine into the mouth of a leaping panther, while the last figure, Mercury, was shown with his wand and hourglass. Regarding their appearances, she suggested that the figures were modelled after the gods' contemporaneous sculptures. Hayward stated that this beaker, which was said to have been found in Hama, was very similar to the vessel in the collection of the Hermitage Museum, with the exception that the figures stood on pedestals (Hayward, 1962, pp. 55-57, No. 9, Fig. 11-14).

In her 1972 publication, Weinberg presented a total of 8 pieces of this type of beaker that had been published up to that day or were included in museum collections. After providing the suggestions of the previous authors for the figures, she stated that there was a complete consensus among them regarding the representations of Poseidon (A) and Dionysus (C). She suggested that the other two figures were personifications of the Seasons of Autumn (B) and Summer (D). She added that Poseidon and Dionysus were known to be represented in conjunction with the Seasons, although not together. Weinberg wrote that the fact that both Seasons were depicted in the male sex distinguished this beaker type from those of Group I, and that the representation of the Seasons in the male form began in the 2nd century AD. However, she also stated that one of these beakers, which was dated through its context, should not be from a date later than the end of the 1st century AD, and that these beakers may be the earliest examples bearing such a depiction. She also noted that depictions parallel to those on the Group II beakers were not common in other art forms, but that she had not conducted much research on the subject. Based on the beaker she said to have come from Hama and labelled as no. 8, on which the figures were depicted standing on pedestals, she, like Hayward, suggested that the figures could have been modelled after sculptures, but also added that the search for such a model would be enforcement (Weinberg, 1972, pp. 42-43).

Wight re-examined the beakers that Weinberg had published. She added 10 more beakers to Weinberg's Group II and published a total of 18 examples. She listed the figures on the vessels in the order determined by Weinberg. She stated that the trident and dolphin clearly revealed the identity of Neptune, and that this version was depicted on gems and coins. According to her, this type of representation of Neptune, which appeared during the Late Republic, was often used on the coins of Augustus following the Battle of Actium. She also said

that the Thyrsos and the panther next to his feet confirmed the identity of Bacchus. She noted that the chitoniskos-wearing, beardless, youthful type was parallel to those seen on the Roman gems and statues, as well as the coins of the 2nd century AD. She also stated that this type of Bacchus was created in the 4th century BC and was copied throughout the Roman period. For the other two figures, Wight proposed Bonus Eventus (B) and Hymen (D). She identified the figure wearing chlamys and holding three stalks of flowers or grain in his lowered right hand and a bird-like object in his left hand as Bonus Eventus. She indicated that Bonus Eventus, a Roman personification, was often depicted as a single figure on coins and gems, but also appeared in group compositions. She added that the gem with the most similar depiction to the image on the beakers was from the 1st or 2nd centuries AD. She also suggested that the figure, which she identified as Hymen, was probably holding a marriage loutrophoros in his right hand, and a burning torch across his left shoulder. She stated that although each figure seen on the beakers had individual parallels, they had never been depicted together in a group composition other than on these vessels. She pointed out that although Neptune and Bacchus appeared together in depictions of the Roman pantheon, there were no depictions of Bonus Eventus and Hymen together, which makes the meaning behind this particular group of figures on the aforementioned beaker ambiguous (Wight, 1994, pp. 35-37).

According to Lazar, the first of the two small fragments from Crnelo in Slovenia, which he proposed to belong to Group II of Weinberg, was a small piece from the body of Weinberg's Figure C where the belted garment was visible. The other was a section of a column body. Based on these fragments, Lazar agreed with Wight's suggestions for the figures on the beaker, which he considered to belong to Weinberg's Group II (Lazar, 2012, pp. 331-332, Sl. 1, 4).

It is not possible to discuss the identity of the barely preserved figures on the fragmentary beaker discovered in Philadelphia. However, the figures are parallel, with minor variations, to those seen on the beakers of this type published so far. Poseidon (Weinberg Figure A) and Dionysus (Weinberg Figure C), with the attributes they have in their hands, had been permanent figures on these beakers since their earliest discoveries. The section of the Philadelphia beaker where the left hand of Weinberg's Figure A, which was identified as Poseidon, holds the trident was not preserved. The area of the attribute he holds in his right hand is also missing. Only the tip of the dolphin, which is held upside down in his hand, is visible (Figure 2-3, fragment no. 2). The left hand of the figure of Dionysus, which is considered to be holding a thyrsos, is not preserved (Figure 2-3, fragment no. 5). The

object in his left hand is identified as a kantharos or a cluster of grapes. Based on the Philadelphia beaker, it can be suggested that the object held by the left hand is a cluster of grapes. The identities of Weinberg's Figures B and D had been controversial from the very beginning. The object held in the right hand of Figure B, whose body's right side was preserved on the Philadelphia beaker, is not fully visible (Figure 2-3, fragments no. 3 and 4). The part of the Philadelphia beaker containing Figure D is not recovered.

ORIGIN AND FUNCTION

The origin and purpose of the mythological beakers are as much controversial as the figures depicted on them. Kisa placed the beakers with mythological figures under the group of Sidonian relief-decorated vessels and suggested that they were of Sidonian origin (Kisa, 1908, p. 45, 720-721). Lozar had stated that the question of whether the beaker found at Crnelo was produced in Sidon or whether it is an Italian artifact modelled after the Sidonian examples must remain undecided because of an unknown beaker discovered in France, which Kisa said was of Italian origin. But he also added that the fact that the first example Kisa spoke of had come from Sidon could not be ignored (Lozar, 1935, p. 105).

A glass beaker that falls into Weinberg's Group I was found in a grave in Cyzicus along with an unguentarium, a terracotta lamp, an aryballos, and a metal strigil (Bailey, 1992, p. 27 vd.). Considering the aryballos and the strigil, Carabella suggested that the burial might have belonged to an athlete. However, he also stated that finding the expensive glass beaker in the same grave with the other cheap objects could be explained by the possibility that it might have been given as a prize to an athlete who had achieved success in an athletic competition (Carabella, 1879, pp. 204-208).

A glass beaker from Weinberg's Group II was discovered in a cremation burial at Crnelo in Slovenia, the context of which was reported to have been preserved even though it was illicitly excavated. In addition to this well-preserved glass beaker, the tomb yielded a thin-ribbed glass bowl, an unguentarium, a kantharos-like bowl with barbotine decoration, a lamp with the inscription "Fronto", and a Flavian coin, probably, attributed to Domitian (Lozar, 1935, p. 97).

Wight noted that, unlike the tomb in Cyzicus, there is no information regarding the occupation of the deceased in the Crnelo burial. According to her, although it is clear from the beaker form that they were intended for consumption of liquids in general, it is possible for the mythological beakers to be used as gifts in specific ceremonies or as ritual vessels.

She stated that the depictions on the beakers of Group I associated them with marriage and wedding feasts while others could have been offerings since they were discovered in funerary contexts. That being said, she also emphasized that the findings did not provide sufficient information regarding the ritual function or everyday use of these glasses. She also noted that this glass beaker form, which was also observed on ceramic and metal vessels, appeared to be commonly employed throughout the Julio-Claudian period in the 1st century AD (Wight, 1994, p. 54).

Two small fragments from a beaker of Weinberg's Group II were unearthed in a settlement in Celje, Slovenia. According to Lazar, it was possible that these fragments were found in the immediate vicinity of a temple complex which housed a number of Early Roman sanctuaries. He stated that the data obtained so far on the mythological beakers did not provide sufficient information regarding their uses. Based on the rich decorations and scenes on the beakers, he, too, suggested that it was very likely for them to be used as gifts in certain rituals and on special occasions (Lazar, 2012, p. 334).

Lazar mentioned that until today these beakers were considered to be given out by army members, but that as a result of the new finds, this opinion was no longer valid. She also noted that the spread of the Group II beakers, especially in the western provinces of the empire, called into question their proposed origins as all eastern workshops, or Syria-Palestine. She offered that itinerant glassmakers should be considered at this point (Lazar, 2012, p. 333).

Weinberg's suggestion was that the mould-blown glass beakers were probably produced in various centres in the second half of the 1st century AD. As for the depictions they bore, she considered them to have come from important and well-known monuments (Weinberg, 1972, p. 47).

Foy and Fontaine compiled the beakers of this type found in the Gallia region. Adding to the beakers published by Weinberg and Wight, they brought the total number of Group II beakers to 33. They noted that less than half of them came from Türkiye, Panticapeum and Syria-Palestine, although their origins remained uncertain. They added that while the provenience of two of the pieces was uncertain, 21 pieces were found in the western part of the empire. Some of the examples of known provenience were from Switzerland, Italy, Slovenia and France. With the addition of these, the number of western examples of Group II had increased (Foy and Fontaine, 2016, p. 65, Fig. 2, 1-2, 4, Fig. 3, Fig. 4, 1-3, 5-6, Fig. 5-6, Fig. 7,2).

Fontaine and Foy, in their publication regarding only the beakers from the province of Narbonensis in Gallia, stated that these beakers were said to be produced in the eastern part of the empire because there had been more examples from the eastern Mediterranean than from the west. However, they suggested that since the western examples were now as numerous as the eastern ones due to the recent discoveries, the question of origin should be reconsidered (Fontaine and Foy, 2015, pp. 107-110, Fig. 8,9-10).

Foy and Fontaine reported that, all groups included, out of a total of 63 beakers, 25 were found in the east, of which the majority came from Anatolia. 30 beakers were discovered in the west in the necropolis areas and -in most cases- in areas not associated with funerary rituals, while the provenience of 8 examples were unknown. They indicated that with the strangely low number of finds in Italy and their conspicuous absence on the Adriatic coast, it would be hard to imagine a production centre for these beakers in these areas. According to Foy and Fontaine, the fact that the finds were discovered in the western provinces, especially half of them in coastal cities, did not invalidate the hypothesis that these finds were imported from the Mediterranean; however, they also said that the balanced distribution of the western and eastern finds also did not allow for an opinion on the matter of origin in only one particular direction (Foy and Fontaine, 2016, pp. 65-66).

Weksler-Bdolah and Onn stated that since very few beakers were found in the excavation sites, several of which from the burial contexts and even less from the residential areas, it was not possible to make any interpretations regarding their functions and production. According to them, at least some of the beakers, such as those found at Masada and Vindonissa, could be associated with the Roman legions, and the fragment from the Roman dump in Jerusalem should also be taken into consideration. The beaker fragment from Jerusalem depicted a female figure wearing chiton and chimation, dancing between unfluted columns. Therefore, it could not be included in any of Weinberg's groups (Weksler-Bdolah and Onn, 2021, pp. 50-51, Fig. 2.9.53).

The data indicate that beakers with mythological figures were encountered in both the western and the eastern provinces of the Roman Empire. Depending on the density of the finds, their origin was assigned at times to the east or to the west. Since the distribution of these beakers, which are not too many in number, has reached almost equal levels in the east and west as a result of recent studies, it has become difficult for the discussions to come to a conclusion.

Among the glass finds from the ancient city of Philadelphia, only a single beaker of this type was discovered. Considering their general distribution, none of the mentioned cities yielded a large number of these beakers. However, numerous glass vessels were found in the same area with the beaker from the ancient city of Philadelphia. These include vessels intended for everyday use, as well as other special types of decorated mould-blown vessels, such as the beaker discussed in this study³. However, despite the density and variety of finds, there is no evidence of glass production in Philadelphia. The Philadelphia beaker must have been imported to the city. With the ongoing controversy over the general origin of this beaker type, it is difficult to determine from where it came to Philadelphia. That being said, when the pottery finds from the city are examined, the imported Eastern Sigillata A vessels (Körsulu and Ergürer, 2019), Cypriot Sigillata⁴, and lead-glazed pottery (Körsulu, 2019) indicate commercial relations with the regions of Pamphylia, Cilicia, Cyprus, and Syria-Palestine. On the other hand, the strong correlation the local ceramic groups have with the pottery of the Eastern and the neighbouring regions as well as the Western pottery is noteworthy⁵. Therefore, it can be concluded that the city had various relations with centres both in the east and the west. Under the light of these data, although the Philadelphia beaker does not provide exact information on the origin of these beakers, it is an important addition to the Anatolian corpus.

The Philadelphia beaker, which was found in the necropolis, was not discovered inside a tomb. It was recovered from a pit opened next to two groups of tombs in the necropolis. The pit yielded a variety of busts, figurines, a large assemblage of pottery, metal and bone objects, and glass vessels (Yıldız and Aşkın, 2016, p. 251, 257). The reason behind the burial of all these artifacts in this area is still a question mark. In the pit, it was observed that particularly the busts were carefully arranged. In addition, the large number of metal nails and lock parts point to the use of wooden materials. Maybe there were one or more wooden chests in the pit. In any case, it is clear that the finds were buried here for a reason. There is no data to associate the pit with a possible funerary ritual. However, each of the finds discovered in the pit has the quality of a ritual vessel that could have been used in ceremonies during or after a burial. Therefore, it is possible that this was a waste pit associated with funeral ceremonies. In this regard, the glass beaker found in Philadelphia could be a special ritual vessel used in a funeral ceremony.

DATING

The number of beakers with mythological figures is quite limited in the literature. Regarding the beaker found in Crnelo, Slovenia, Lozar suggested that it can be dated to the last quarter of the 1st century AD because of the coin which he thought belonged to Domitian. However, for the emergence of these glasses he said that an earlier date in the 1st century AD was possible (Lozar, 1935, pp. 103-105, Tab. I, 1-4, Pod. 1; Weinberg, 1972, p. 39, Group II, No: 1, Fig. 18; Wight, 1994, p. 37, Group II, No: 1). Another example from Slovenia consisted of two small fragments. Lazar stated that these glasses were popular in the 2nd half of the 1st century AD and added that the Celje example, with some boldness, could be said to have come from the vicinity of a temple complex that reached its peak with a number of early Roman sanctuaries in the middle of the 1st century AD (Lazar, 2012, pp. 333-334, Sl. 1, 4). One of the beakers from the Yale University collection was said to have come from Hama, Syria. On this beaker, the same figures stand upon pedestals. The suggested date range was the late 1st to early 2nd centuries AD (Hayward, 1962, No. 9, Fig. 11-14; Weinberg, 1972, pp. 41-42, Group II, No: 8, Fig. 20-21; Wight, 1994, pp. 41-42, Group II, No: 8). Foy and Fontaine proposed that these vessels dated back to the second half of the 1st century AD, especially between 60-80 AD (Foy and Fontaine, 2016, pp. 57-58).

Artifacts have been discovered in the area where the Philadelphia beaker was found, dating, according to current data, back to at least the 2nd century BC and up to the 7th century AD. There were few finds from the 2nd and 1st centuries BC. Included among them were Eastern Sigillata A vessels (Körsulu and Ergürer, 2019), Cypriot Sigillata⁶, lead-glazed pottery (Körsulu, 2019), and a glass alabastron⁷. The finds were mainly dated to between the 1st and 3rd centuries AD, possibly with some from the 4th century AD. The pottery that were considered to be local were quite numerous here (Körsulu and Ergürer, 2018). In addition, there were also found mould-blown vessels, such as the glass beaker that is the subject of this study, and some important free-blown vessels⁸. Few oil lamps and a sherd of Phokaia Red-Slip Ware, dated back to the 5th-7th centuries AD, were among the other finds (Körsulu and Ergürer, 2018). Thus, taking into consideration the dates of other finds from the area and the beaker examples from other centres, the 2nd half of the 1st century AD can be suggested as the date for the mythological beaker from Philadelphia.

³ They are being prepared for publication.

⁴ Cypriot Sigillata vessels are being prepared for publication.

⁵ The local ceramics are being prepared for publication.

⁶ Cypriot Sigillata vessels are being prepared for publication.

⁷ The said alabastron is being prepared for publication.

⁸ These glass vessels are being prepared for publication.

CONCLUSION

Beakers with mythological figures are counted among the special production groups of Roman glassware. Fragmentary remains of a single such beaker were discovered during the excavations of the necropolis in the ancient city of Philadelphia. The fragments were sufficient to identify the vessel's form and the figures depicted on it. Both the form and the decorative scheme of the beaker correspond exactly to those of the examples known from the literature. It has an unworked cut-off rim, and a cylindrical body. Its bottom part is missing.

Six fragments belonging to the rim and body of the Philadelphia beaker were discovered. Based on the representations of the figures, the Philadelphia beaker belongs in Weinberg's Group II. Weinberg had assigned letters to the figures on the beakers of Group II. Fragment no. 1 of the beaker from Philadelphia displays a part of an Ionic capital and a garland of ivy leaves joining the columns, which distinguishes the beakers of Weinberg's Group II from those of Group I. Fragment no. 2 is identified as Figure A in Weinberg's alphabetical order. (Poseidon). Fragments no. 3 and 4 of the glass example from Philadelphia correspond to Figure B of Weinberg (Sonbahar). Fragment no. 5 corresponds to the Figure C of Weinberg (Dionysos). No fragments corresponding to Weinberg's Figure D (Yaz) have been found among the pieces of this fragmentary beaker recovered from Philadelphia. There seems to be a consensus on the identity of two of them as Poseidon (Weinberg's Figure A) and Dionysus (Weinberg's Figure C), based on the attributes they hold in their hands. Various suggestions exist for the identities of the other two figures.

It is not possible to discuss the identity of the barely preserved figures on the fragmentary beaker discovered in Philadelphia. However, the figures are parallel, with minor variations, to those seen on the beakers of this type published so far.

It has figures standing between columns on its body (Figures A-C of Weinberg). No fragment from the fourth figure was recovered (Figure D of Weinberg). The beaker, which was dated to the 2nd half of the 1st century AD based on the context of the find and the production period of this type of glass, must have been imported to the city. The Philadelphia find, like its many other examples in the literature, was found in the necropolis of the city. Although it is not known exactly what the beakers were used for, it can be said that they were somehow related to funeral rituals.

CATALOGUE

Beaker with Figures

Excavation Find No: C-500. Year and Place of Find: Philadelphia-2015, Necropolis. Diameter of Rim: 5.6 cm. Height: 10.7 cm. Colour: Translucent light green (5G 7/4 light green). Production Technique: Mould-blowing.

Six fragments of rim and body. Unworked, cut-off rim. Cylindrical body. Bottom not preserved. Body decorated with figures standing between columns that are joined by ivy garlands in high relief. Fragment of restored rim and body, showing column capital and ivy garland (1). Fragment showing part of a column, a section of the body with figure, and some upper part of the base (2, Figure A of Weinberg-Poseidon). Two fragments of figural body sections with partially preserved columns on both sides (3-4, Figure B of Weinberg-identity unknown). One figural body section (5, Figure C of Weinberg-Dionysus). One unidentified fragment (6).

Similar Examples: Lozar, 1935, Tab. 1, 1-4, Pod. 1; Lazar, 2012, pp. 333-334, Sl. 1, 4; "Recent Important Acquisitions," *Journal of Glass Studies* 24, 1982, p. 88, no. 5; Klein and Lloyd, 1984, 30; Hayward, 1962, No. 9, Fig. 11-14; Kısa, 1908, p. 643, Abb. 271; Stephani, 1877, 25-32; *The J. Paul Getty Museum Journal* 14, 1986, p. 195, no. 69, fig. 69; Foy and Fontaine, 2016, Fig. 2, 1-2, 4, Fig. 3, Fig. 4, 1-3, 5-6, Fig. 5-6, Fig. 7,2; Fontaine and Foy, 2015, 109, Fig. 8.10; Bats, 2006, Fig. 31, 681.

Dating: 2nd half of the 1st century AD.

REFERENCES

- Alkan, M., and Kurt, M. (2017). *Aşağı Akın Isauria Bölgesi'nde Bir Kale Yerleşimi*. Akron 15, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aşkın, E., Yıldız, A., Ergürer, H. E., Körsulu, H., Kurt, M., and Alkan, M. (2016). Philadelphia (Ermenek / Gökçeseki) Kazısı 2015. *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 14, 357-361.
- Bats, M. (2006). *Olbia de Provence (Hyères, Var) A l'époque Romaine (I s. AV. J.-c. – VII s. Ap. J.-C.)*. études massaliètes 9.
- Bailey, D. M. (1992). A Grave Group from Cyzicus. *Journal of Glass Studies*, 34, 27-34.
- Carabella, T. (1879). Fouilles de Cyzique la Tombe d'un Athlète et les jeux Gymniques a Péramo. *Revue Archéologique, Nouvelle Série*, 37 (Janvier à Juin 1879), 204-215.
- Doğanay, O. (2005). *Ermenek ve Yakın Çevresindeki Antik Yerleşim Birimleri*. Çizgi Kitapevi.
- Erten-Yağcı, E. (1993). *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fontaine, S., and Foy, D. (2015). Mould-Blown Beakers with Figurative Scenes: New Data on Narbonensis Province. J. Bayley, I. Freestone, and C. Jackson (Eds.), *Glass of the Roman World* (s. 97-111). Oxbow Books.
- Foy, D., and Fontaine, S. (2016). Verres a décor mythologique du 1er siècle: Les Attestations du midi de la Gaule. *Journal of Glass Studies*, 58, 57-68.
- Hayward, J. (1962). Roman Mold-Blown Glass at Yale University. *Journal of Glass Studies*, 4, 48-60.
- Hild, F., and Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien. Tabula Imperi Byzantine. Band 5*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Isings, C. (1957). *Roman Glass from Dated Finds*. J. B. Wolters.
- Kisa, A. (1908). *Das Glas im Altertume*, Hiersemanns Handbücher – Band 3. Verlag von Karl W. Hiersemann.
- Klein, D., and Lloyd, W. (1984). *The History Of Glass*, Orbis Publishing.
- Körsulu, H., and Ergürer, H. E. (2018). Philadelphia (Ermenek/Gökçeseki) Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri: Ön Rapor. H. Muşmal, Ü. E. Yüksel and M. A. Kapar (Eds.), *Ermenek Araştırmaları I* (s. 53-66). Palet Yayınları.
- Körsulu, H., and Ergürer, H. E. (2019). Isauria Kenti Philadelphia'dan (Karaman-Ermenek-Gökçeseki) Doğu Sigillata A (DSA) Kapları. *Cedrus*, VII, 345-364.
- Körsulu, H. (2019). Isauria Bölgesindeki Philadelphia Antik Kentinden (Ermenek-Gökçeseki) Kurşun Sırlı Seramikler. *Seleucia*, 9, 247-271.
- Munsell Color, Geological Rock-Color Chart with genuine Munsell color chips, 2009 Revision.
- Lazar, I. (2003). *Rimsko Steklo Slovenije/The Roman Glass of Slovenia*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 7. Printed by Tiskarna List.
- Lazar, I. (2012). A beaker for Special Occasions two Fragments of a Mythological Beaker from Celeia. *Scripta in honorem Bojan Djurić, Monografije CPA I*, 329-335.
- Lozar, R. (1935). Steklena čaša iz Črnelega. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 16, 97-105.
- Price, J. (1991). Decorated Mould-Blown Glass Tablewares in The First Century AD. M. Newby, and K. Painter (Eds.), *Roman Glass, Two Centuries of Art And invention* (s. 56-77). The Society of Antiquaries of London.
- "Recent Important Acquisitions" (1982). Recent Important Acquisitions: Made by Public and Private collections in the United States and Abroad. *Journal of Glass Studies*, 24, 87-114.
- Ruge, W. (1938). Philadelphia. *RE XIX*, 2, 2093-2094.
- Stephani, L. (1877). *Erklärung einiger im Jahre 1873 im südlichen Russland gefundener Kunstwerke. Compte-rendu de la Commission Impériale Archéologique. Pour Le'Annee 1874* (s. 5-118). Imprimerie De L'Academie Imperiale des Sciences.
- The J. Paul Getty Museum Journal*. (1986). Acquisitions/1986. Vol.14, 175-264.

Weinberg, G. D. (1972). Mold-blown Beakers with Mythological Scenes. *Journal of Glass Studies*, 14, 26-47.

Weksler-Bdolah, S., and Onn, A. (2021). *The Roman and Byzantine Periods: Small Finds from the Roman Refuse Dump and other Contexts*. Jerusalem Western Wall Plaza Excavations. Vol. 3, IAA Reports, No. 67. Publications of the Israel Antiquities Authority.

Wight, Karol B. (1994). Mythological Beakers: A Re-Examination. *Journal of Glass Studies*, 36, 24-55.

Yıldız, A., and Aşkın, E. (2016). Philadelphia Antik Kenti (Ermenek/ Gökçeseki) 2015 Yılı Temizlik Amaçlı Kazı ve Bitki Temizliği Çalışmaları. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 11. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, 25, 251-266.

ANTİK KAYSTROS VADİSİ'NDE YEREL ARİSTOKRATLAR VE MEZAR HEYKELLERİNE YANSIMALARI: TİRE MÜZESİ'NDEN OTURAN KADIN HEYKELLERİ

LOCAL ARISTOCRATS IN THE ANCIENT KAYSTROS VALLEY AND THEIR REFLECTIONS IN FUNERARY SCULPTURES: SEATED WOMAN SCULPTURES FROM THE TIRE MUSEUM

Makale Bilgisi

Başvuru: 12 Ocak 2024
Hakem Değerlendirmesi: 15 Şubat 2024
Kabul: 23 Mayıs 2024

Article Info

Received: January 12, 2024
Peer Review: February 15, 2024
Accepted: May 23, 2024

DOI : 10.22520/tubaar.1418848

Ali ÖZKAN*

ÖZET

Bu makalenin amacı Tire Müzesi'nde yer alan, Tire'nin Işıklı ve Mehmetler köylerinde tespit edilen iki oturan kadın heykelini incelemektir. Mermerden yapılan iki heykelin, Roma Dönemi'nde Tire çevresinde yaşamış yerel aristokrat kadınları temsil eden mezar heykelleri oldukları önerilmektedir. Heykeller stil kritik yönden incelenmiş, benzer örnekler ile karşılaştırılarak tarihlendirme önerisi getirilmiştir. Yerel aristokrasinin imkanları dahilinde kentlerin ihtiyaç duydukları inşa programına katkı sunmaları yaygın bir durumdur. Hayırsever aristokratlar kamusal yaşama verdikleri cömert bağışlar neticesinde onurlandırılarak, heykelleri dikilmiştir. Bir siyasi kurumun onayı ile dikilen onurlandırma heykellerinin büyük çoğunluğu erkeklere aittir. Roma Dönemi'nde bir diğer yaygın heykel türü, mezar heykelleridir. Mezar heykelleri, bir meclis onayına ihtiyaç duymaksızın, aile bireyleri tarafından sipariş verilerek dikilmiştir. Dolayısıyla onurlandırma heykelleri ile kıyaslandığında toplumdaki kadın temsiliyetini daha adaletli bir şekilde yansıtır. Sayısal olarak çok daha fazla kadın mezar heykeli bulunmaktadır. Bu makalede ele alınan heykellerin, bölgede Roma Dönemi'nde etkin konumdaki kadınlar için dikilen mezar heykelleri oldukları tartışılmaktadır. Heykellerin benimsenen stilleri, bölgede Roma Dönemi'nde yaşayan toplumun soylu kadınları nasıl tasvir ettiklerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Heykeller örneğinde aristokrat kadın imajının keşfedilmesi, ilettiği mesajları aktarmak, çalışmanın araştırma amacı olarak belirlenmiştir. Kadın heykelleri, soylu olduklarını ima eden taburelerde oturur vaziyettedir. Giyim kuşamları, vücut kıvrımlarının gizlenmesi iffetli kadın imajını yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu heykelleri sipariş eden aile bireylerinin ideal kadın imajını, genel olarak ise toplumun çağdaş iffetli kadın imajını yansıtmaktadır. Heykellerden birinin Antakya Tykhesi tipini model alması, soylu kadınların tanrıçaları temsil eden heykel tipleri ile tasvir edildiklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tire Müzesi, Roma Heykeltıraşlığı, Kadın Heykelleri, Mezar Heykelleri, Aristokrasi, Kaystros Vadisi

* Dr., Bağımsız araştırmacı, Tire-İzmir, Türkiye.
e-posta: aliozkn35@gmail.com,

ORCID: 0000-0002-0101-8160

ABSTRACT

The objective of this article is to examine two seated female statues housed in the Tire Museum, identified within the villages of Işıklı and Mehmetler in Tire. Two sculptures made of marble are suggested to be tomb sculptures representing local aristocratic women who lived in the vicinity of Tire during the Roman Period. The statues undergo a critical stylistic analysis, and a dating proposal is presented by comparing them to similar examples. It was a common practice for the aristocracy, within their means, to contribute to the construction projects required by cities. In acknowledgment of their generous donations to public life, these benevolent aristocrats were honored with the erection of statues. Notably, a majority of statues erected with political institution approval predominantly depict men. Another prevalent type of statue during the Roman Period is tomb sculptures. Unlike honorific statues, tomb sculptures were commissioned and erected by family members without the need for council approval. Consequently, in contrast to honorific statues, tomb sculptures more justly depict the representation of women in society, with a numerically higher presence of female tomb sculptures. This article explores whether the aforementioned statues were indeed tomb sculptures erected for influential women during the Roman Period in the region. The adopted styles of the statues contribute to an understanding of how noble women in the society of the Roman Period in the region were portrayed. The research purpose is specifically defined as the exploration of the aristocratic female image, using the example of the statues, to convey the messages they encapsulate. The female sculptures are seated on stools that imply their nobility and project a modest woman image by concealing the curves of their bodies. Consequently, the family members commissioning these statues embody the ideal female image and generally represent the contemporary modest female image of society. The fact that one of the statues models the Tyche of Antioch indicates that noble women were portrayed with statue types representing goddesses.

Keywords: Tire Museum, Roman Sculpture, Female Sculptures, Funerary Sculptures, Aristocracy, Kaystros Valley.

GİRİŞ

İzmir il merkezine yaklaşık 90 km uzaklıkta yer alan Tire ilçesi, Küçük Menderes Vadisi (antik Kaystros Vadisi) sınırlarında yer almaktadır. Batı Anadolu'da yer alan nehir vadilerinden biri olan Küçük Menderes Vadisi, bol su kaynakları ve verimli tarım ovası ile önemli bir tarımsal üretim merkezidir. Bölgenin tarımsal üretim açısından sunduğu avantajlar, erken dönemlerden itibaren iskân için tercih edilmesinin yolunu açar¹. Roma Dönemi'nde bölgenin en önemli kenti, Asya Eyaleti'nin başkenti olan Ephesos'tur. Ephesos'un ardından bölgenin en önemli kenti ise Hypaipa'dır². Günümüz Tire ilçesi, bu iki kente bağlı territoryum arazilerince paylaşılmıştır. Büyük ölçüde Tire'nin batısı Ephesos'a bağlı iken, doğu kesimi Hypaipa sınırlarında yer almıştır (Ricl, 2020, s. 4,6). Tire'nin batısında bulunan; Küçükkale ve Büyükkale köylerinde lokalize edilen Bonitai (Keil ve Premierstein, 1914, s. 97; Meriç, 2009, s. 71-79; Iv Ephesos VII, 1, no. 3221, 3223), Eskioba köyünde lokalize edilen Almoura Ephesos'a bağlı kırsal yerleşimlerden (Keil ve Premierstein, 1914, s. 82; Iv Ephesos VII, 1, no. 3250). Tire'nin doğusunda bulunan Gökçen ve Kireli köylerinde lokalize edilen Dideiphytha, Kırtepe'de lokalize edilen Lydomoundeitai, Yeğenli'de lokalize edilen Savenda kırsal yerleşimleri ise Hypaipa territoryumunda yer alır (Keil ve Premierstein, 1914, s. 79; Iv Ephesos VII, 2, no. 3805-3806; Meriç, 2009, s. 107; Altınoluk, 2013, s. 22-23; Uzunoğlu, 2019, s. 429-431). 19. yüzyıldan itibaren Tire ve çevresinde yürütülen arkeolojik ve epigrafik araştırmalar bölgede çok sayıda kırsal yerleşimin varlığını ortaya koymuştur (Harita 1).³ Yazıtlarda ismi anılan fakat henüz lokalize edilemeyen kırsal yerleşimlerin olması, bölgenin ciddi bir kırsal yerleşim ağına sahip olduğunu göstermektedir.

Zengin tarım arazilerine sahip bölgedeki kırsal yerleşimlerin toplumsal yükselişte olduklarını işaret eden bulgular söz konusudur. Roma Dönemi'nde kırsalda inşa edilen hamam (Iv Ephesos VII, 2, no. 3855, 3857) ve stoa yapıları (Iv Ephesos VII, 2, no. 3851, 3852), bunun en güzel kanıtlarıdır. Üreten ve müreffeh bir kırsal yerleşim doğal olarak bağlı bulunduğu kentin de gelişimine yarar sağlamıştır (Poblome,

2004, s.501). Kırsalda geniş topraklar üzerinde mülkiyet hakkı bulunan aristokratlar, inşa ettikleri villa rusticalarda üretimi organize etmiştir. Aynı zamanda kentlerde idari görevleri yerine getiren mülk sahibi aristokratlar, elde ettikleri sermayeler ile kentlerin ihtiyaç duydukları inşa programlarına destek olabilmişlerdir.

Ephesoslu Damianus ailesi bölgedeki aristokrat ailelerden biridir. Philostratus tarafından kaleme alınan *Bioi Sophiston* (Sofistlerin Hayatı) adlı eserinde Ephesoslu Damianus ailesi, paraya önem vermeyerek, cömert bağışlar yaparak kentin ihtiyaçlarına katkı sunmaları ile övülmektedir (Philo.Bioi Soph. II. 23). Damianuslar, Ephesos'un fakirlerini doyurmuş, büyük miktarda paralar bağışlayarak, ihtiyaç duyulan yapıları onararak devlete de önemli katkılar sağlamıştır. Ephesos'tan Artemision'a giden yol üzerinde bir stoa ve tapınak kutsal alanındaki ziyafet salonu, inşa ettirdikleri yapılar arasındadır (Philo. Bioi Soph. II. 23). Philostratus, Damianus'un servetinin önemli bir kısmının arazilerine diktiği meyve veren ağaçlardan geldiğini aktarmaktadır (Philo.Bioi Soph. II. 23). Bu kısa bilgi bölgenin tarımsal üretim gücünü ortaya koymaktadır. Başta zeytin olmak üzere incir, kestane gibi meyveler Damianus arazilerinde yetiştirilmiş olmalıdır.⁴ Ayrıca çok sayıda antik yazarın Kaystros Vadisi'nde şarap üretildiğini bildirmesinden (Strab. Geograph.XIV. 1. 15; Pli. Natural H. V.30) yola çıkarak, Damianus arazilerinde şarap üretiminin gerçekleştiğini düşünmek mümkündür (Kirbihler, 2018, s. 150).

Philostratus son olarak, Damianus'un deniz kıyısındaki mülkü için yapay ada ve iskele için dalga kıran inşa ettirdiğinden bahseder. Buradaki amacın, kargo gemilerinin güvenli bir şekilde demir atmalarını sağlamak olduğunu yazar (Philo.Bioi Soph. II. 23). Muhtemelen aile, geniş tarım arazilerinden elde ettikleri ürünleri, Ephesos limanı üzerinden uzak mesafeli ticaret ağına dahil edebilmiştir. Damianus özelinde aktarılan bu ticaret ağı, antik Kaystros Vadisi'nin ekonomik potansiyelini göz önüne sermektedir.

¹ Ephesos yakınlarındaki Çukuriçi ve Metropolis yakınlarında yer alan Dedecik Höyük'te tespit edilen Geç Neolitik Dönem'e ait bulgular, bölgenin iskan tarihini Geç Neolitik Dönem'e dek geriye çeker. Bkz. Meriç, 2009, s. 25. Küçük Menderes Vadisi'nde Geç Kalkolitik Dönem sonrası höyük yerleşimlerinde artış gözlemlenir. Orta Tunç Çağı'ndan, Geç Hellas 3C evresine dek stratigrafinin tespit edildiği Bademgediği (Puranda) bölgede iyi belgelenen erken yerleşimlerden (Bkz. Meriç, 2022, s. 32, fig. 49. Ödemiş Ovası'nın verimli alüvyon ovası ile Küçük Menderes'e ulaşan derelerin imkanlarından yararlanmış çok sayıda höyük bulunmaktadır. Erken Tunç Çağı seramiklerin ele geçtiği, Kumkuyu, Tepetarla ve Karakova höyükleri bölgede Erken Tunç Çağı'na tarihlenen höyüklerden bazılarıdır. Bkz. Sevin vd., 2013, s. 20-21; Kalkan, 2021, s. 3; Vardar, 2015, s. 326-329. Benzer durum Tire Ovası için de geçerli olmalıdır.

² Hypaipa hakkında en güncel değerlendirmeler, kentte yürütülen yüzey araştırma sonuçlarının da aktarıldığı yayın için bkz. Kalkan, 2021.

³ Bölgenin arkeolojik ve epigrafik araştırma geçmişi için bkz. Özkan, 2022, s. 154-155.

⁴ Tire'nin dağlık köylerinde yetiştirilen incirler bugün hala ciddi bir ekonomik gelir kaynağıdır. Osmanlı Dönemi'nde, demiryolunun inşa edilmesi ile bölgede elde edilen kuru incirin transfer edilmesi daha kolay hale gelmiştir. Yük trenleri ile Punto (Alsancak) istasyonuna gönderilen kuru incirler, İzmir limanı eliyle deniz aşırı ülkelere ihraç edilmiştir. Kuru incirin iç piyasada ciddi gelir getirmesi, hasat zamanı Alsancak Garı'na ulaşan ilk incirlerin festival havasında karşılanması geleneğini meydana getirir. Günümüzde kuru incir dışında zeytin, kestane ve ceviz Tire köylerinin gelir kaynakları olmaya devam eder.

Roma Dönemi'nde düzenli ve büyük kapasiteli limanların inşa edilmesi, ulaşım ağlarında iyileşmeler kuşkusuz ticaretin gelişmesinin önünü açmıştır. Liman ile iç kesimleri birbirine bağlayan yolların varlığı, tüccarlara daha düşük maliyetlerle ürünlere ulaşma imkânı verir (Flohr, 2014, s. 2341). Ephesos'un zengin ürün çeşitliliğine sahip hinterlandı, Kaystros Vadisi üzerinden Lydia bölgesine kara yolları ile ulaşım imkânları gibi etkenler, kentin güçlü bir ekonomik merkez olmasını sağlamıştır (Foss, 1979, s. 3; Meriç, 2009, s. 28). Yakın zamanda bölgede yapılan araştırmalar, villa rusticaların hamam birimlerinin de yer aldığını, gösterişli zemin mozaikleri ile donatıldığını ortaya koymuştur (Özkan, 2023, s. 300-363). Konut sahipleri bu mozaikleri, büyük ölçüde tarımdan kaynaklanan birikim ile sipariş vermiştir. Kırsaldaki aristokrat Romalı, inşa ettirdiği ve dönemin modasına göre dekore ettirdiği konutunda misafirlerini kabul ederek sosyal ilişkiler kurmuş, gücünü görünür kılmıştır. Kuşkusuz misafir ağırlamanın başarısı sadece yiyeceğin kalitesine, miktarına ve çeşitliliğine değil, aynı zamanda ortamın zarafetine de bağlıdır (Polci, 2003, s. 80). Toprak sahibi efendi/ δεσπότης, dönemin modasına uygun, ideal Romalı değerleri yansıtan konutlar eliyle statüsünü vurgulayabilmiştir.

Güçlü aristokratların kentin kamusal yaşamı için sağladıkları bağışlar neticesinde onurlandırılması yaygın bir durumdur. Roma Dönemi'nde imparatorluğun pek çok kentinde hayırsever aristokratları onurlandıran heykel dikilmiştir. Aphrodisias'da İS 1. ve İS 3. yüzyıllar arasında 220 onurlandırma heykeli tespit edilmiştir (Smith, 2018, s. 334). Bu heykeller, kentte yaşayan üst sınıfların alabileceği en yüksek onursal merteye idi ve ancak kentin siyasal kurumunun onayı ile dikilebilmiştir (Longfellow, 2014/2015, s. 81; Smith, 2006, s. 25). Bir siyasal kurumun onayı ile dikilen onurlandırma heykellerinin büyük çoğunluğu erkeklere aittir. Roma dünyasında kadının dini birtakım görevler haricinde kamusal bir görevinin olmayışı, bu tür heykellerin az olmasında etkili olmuştur (Fejfer, 2008, s. 331). Üstelik Plinius'un aktarımlarına göre, Cumhuriyet Dönemi'nde kamusal alanda kadın heykellerinin dikilmesine açık bir karşı olma hali vardır. Cato yaptığı konuşmalarda kentlerde kadın heykellerinin dikilmesine karşı çıkar (Plini. Natural H. XXXIV.31). Ancak Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde Cato'nun görüşleri kabul görmemiş, kadınları temsil eden onurlandırma heykelleri kentlerde yer almaya başlamıştır.

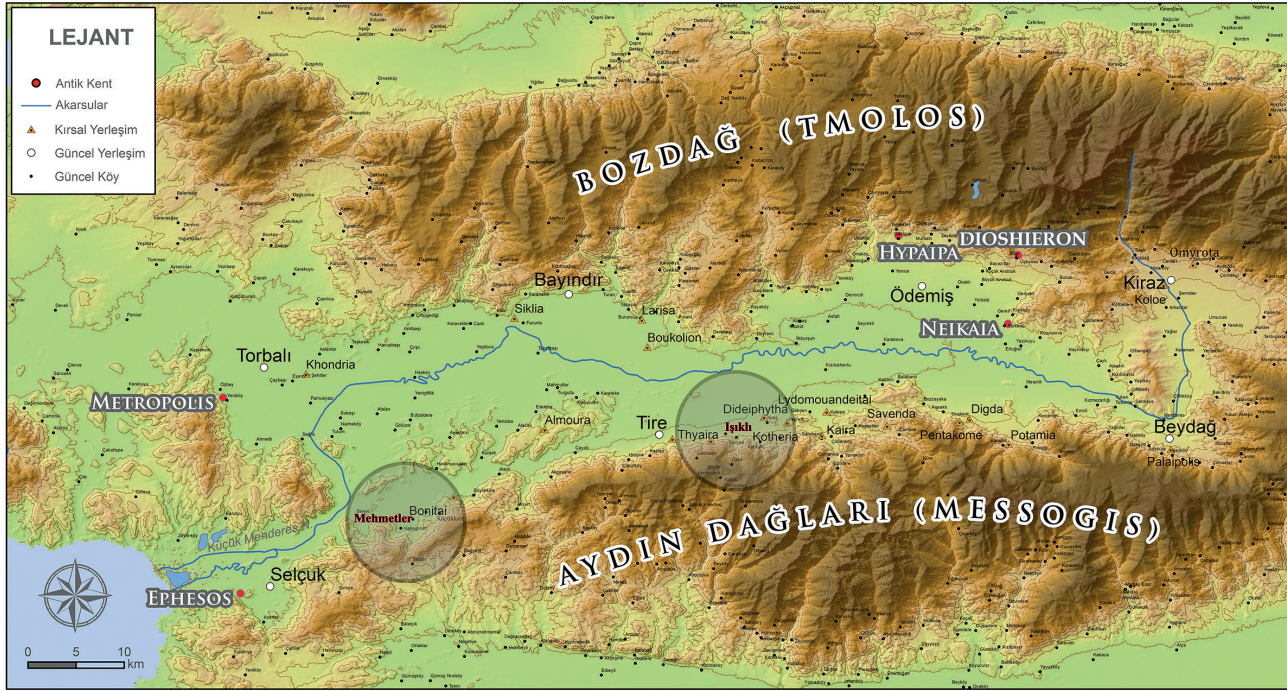
Erkekler ile kıyaslandığında onurlandırma heykellerindeki kadın temsili yine de oldukça sınırlıdır. İmparator ailesine mensup kadınlar hariç tutulduğunda bu oran çok daha azalır (Lindner, 2006/200, s. 48). Pompeii odaklı yapılan bir araştırma, kentte ele geçen onurlandırma heykellerinin ancak % 10'un kadınlar ait olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın, Pompeii mezar portre ve heykellerinin % 40'ı kadınlara aittir (Longfellow, 2021, s. 109)⁵. Mezar heykellerinin bir siyasal kurumun onayına ihtiyaç duymaksızın dikilmesi, toplumdaki kadınların temsiliyetini daha adil yansıtır. Aile bireyleri tarafından sipariş verilen bu heykeller daha fazla sayıda olup, dönemin aristokrat kadın imajının tespit edilmesi için önemli bir araçtır. Ölen kişiyi yansıtan ya da temsil eden heykellerin kendine özgü tipleri, bu heykelleri sipariş eden ailelerin varlıklı kadınları nasıl göstermek istediklerinin yanıtlarını verir.

Çalışmada ele alınan ilk heykel (79-28 envanter numaralı) Tire'nin Işıklı köyünde 1979 yılında bulunup müzeye getirilmiştir. İkinci heykel (158 envanter numaralı) Tire'nin Mehmetler köyü, Çamlıburun mevkiinde bulunarak, 1963 yılında müzeye getirilmiştir (Harita 1). Mehmetler heykeli, Ephesos Scolastika hamamında bulunan kadın heykeli ile aynı tiptedir. Bu heykel Strocca tarafından Scolastika hamamı heykeli ile karşılaştırılarak ilk kez çalışılmıştır (Strocca, 1985, s. 229-230). Bu makalede ilk kez incelenen Işıklı heykeli ile Mehmetler heykeli tipolojik, ikonografik ve stil kritik açıdan incelemeye tabi tutulmuştur. Heykellerin konteksti hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu nedenle ilk sergilendikleri yerler hakkında kesin bir yorum yapmak güçleşmektedir. Fakat heykellerin bölgedeki Roma Dönemi kırsal yerleşimlerden geldiğine eminiz. Özellikle Mehmetler köyü, Ephesos'un territoryumunda yer alan ve önemli bir kırsal yerleşim olan, Bonitai ile oldukça yakın konumdadır (Meriç, 2009, s. 71-79). Stilistik ve tipolojik incelemenin yanı sıra, kırsalda bulunan bu heykellerin kullanım amaçları, sergilendikleri olası yerler hakkında öneri sunulmaktadır. Elde edilen bulgular yardımı ile heykellerin bölgedeki aristokrat kadın mezarlarına dikilmiş olabileceği önerilmektedir.

İS 1 ve 3. yüzyıllara tarihlenen bölgede bulunan nekrolojik buluntular farklı statüdeki bireyleri tanımlamaya yardımcı olmaktadır (Gürler, 1999, s. 18-19; Gürler, 2000, s. 113-117). Özellikle epigrafik kaynakların Küçük Menderes Vadisi kırsalında aristokratlara ait çok sayıda mezarın varlığını bildirmesi, çalışmada ele alınan heykeller ile uyumluluk gösterir.

⁵ Kamusal alanlara dikilen kadın heykelleri önemli oranda eşleri ve çocukları ile bir aradadır. Kadınlar ancak aile olmanın önemini vurgulayan bu kompozisyonlarda yer bulabilmiştir. Kamusal alanlardaki kadın heykellerinin bir diğer genel özellikleri, hayırsever ve rahibe sıfatları ile dikili olmalarıdır. Bkz. Fejfer, 2008, s. 331, 333. Tire'nin Büyükkale ve Küçükkale köyünde lokalize edilen, Bonitai kırsal yerleşimi ile ilintili bir yazıt bölgedeki güçlü kadınlar için dikilen heykeller hakkında ipucu verir. Ephesos territoryumunda yer alan Bonitai yerleşimi kararınca heykeli dikilen kadın bu yazıtta aynı zamanda gymnasiarchos görevini üstlendiği belirtilir. Bonitai kırsal yerleşiminde bu yazıt ile beraber toplam beş adet yazıtlı heykel kaidesinin Artemis rahibelerine ait olması, bu yerleşimde yaşayan ve Artemis kültüne iman eden bir ailenin varlığını düşündürmektedir. Ailenin kadınları rahibe olarak, tapınak avlusundaki stoanın inşasına katkıda bulunurlar. Yazıtlar ve detayları için bkz. Riel, 2013, s. 43; Iv Ephesos VII, 1, no. 3239a.

Harita 1. Antik Kaystros Vadisi kent ve kırsal yerleşimlerini gösteren harita (Yazar tarafından hazırlanmıştır.) / Map depicting the urban and rural settlements of the Ancient Kaystros Valley (Prepared by the author).

Zengin aileler vefat eden yakınları için güçlerine göre mezarlar tesis etmiştir. Bazı yazıtlar, kişilerin daha hayatta iken kendileri ve aile bireyleri için mezar hazırlattıklarını aktarır (Uzunoğlu, 2020, s. 197-198; Iv Ephesos VII, 1, no. 3327).

Tire’de bulunan ve ilk olarak Keil ve Premierstein ikilisi tarafından okunan, toplam dört parçadan oluşan yazıt, bölgede aristokrat ailelerin kendilerine ait heroon/aile mezarlığı inşa ettirdikleri bilgisini verir (Keil ve Premierstein, 1914, s. 88-90). Bu yazıt daha sonra revize edilerek yeniden çalışılmıştır (Iv Ephesos VII, 1, no. 3214; Jones, 1983, s. 125). İS 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen yazıt, bahsi geçen heroonun bakımı, heroonda bulunan heykel, kabartma ve diğer ekipmanların korunması için görevlilerin tahsis edildiği, bu mezara dışında gömünün yasaklandığı, olası zarar verenlerin Ephesos meclisine 2 bin dinar para ödeyeceği kararını duyurur. Peplos tarafından oluşturulan bu vakfın amacı, aile mezarlığının sürekli bakımını sağlamaktır.

TİRE-IŞIKLI HEYKELİ

Tire’nin Işıklı köyünde bulunan ve 1979 yılında Tire Müzesi’ne getirilen 79-28 envanter numaralı eser orta kristalli beyaz mermerden yapılmıştır (Fig. 1, 6-7). Boyundan kırık heykel, baş kısmı haricinde iyi korunmuştur. Plintos üzerinde, minderli bir taburede (diphros) oturan kadın betimlenmiştir. Plintosun çevresinde kırılmalar mevcuttur. Eser kaide de dâhil olmak üzere tek bir mermer bloğun işlenmesi ile yontulmuştur. Kaidesi ile birlikte 130 cm yükseklik ve

63 cm genişliktedir (kaide yüksekliği 14cm). Dökümlü bir himation giyen kadın figürü, sağ bacağını sol bacağının üstüne atmaktadır. Sağ kol dirsekten yukarı doğru yönelir ve muhtemelen oturuştan kaynaklı hafif eğik olan başı çene altından desteklemektedir. Sol kol ise yana doğru çekili vaziyette olup, taburenin kenarını tutmaktadır. Eser zengin ve hareketli kıvrımlarla gösterilen himation ile dikkati çeker. Kadın figürünün üst giysisi olan bu himation, dökümlü bir biçimde vücudun neredeyse tamamını örtmektedir. Boynun altındaki himationa ait kumaş kütlesi, sağ omuz üzerinden geriye sarkar. Yanda tabure kenarını tutan sol kol parmaklar haricinde himation içerisindedir. Sol kolun bu hareketi ile himation gerilmiş, vücudun üst kısmındaki kıvrımlar buna bağlı olarak diyagonal bir şekilde işlenmiştir. Göğsün plastik şekli belli belirsiz gösterilmiştir. Vücudun alt kısmında himation daha dökümlüdür. Üstte olan sağ bacağın üzerinden yana doğru sarkan himation derin kıvrımlara sahiptir. Sağ ayağın üste alınması alta da himationu gerginleştirmiş, böylece diz kabağından ayak bileğine dek bacağın şeklini ortaya çıkarmıştır. Sol bacak dökümlü kumaş ile görünmez. Taburenin her iki yanında dikey olarak himation sarkar. Olması muhtemelen olan khiton üstteki dökümlü himation nedeniyle görünmez. Ellerin yüzeysel olarak işlendiği anlaşılmaktadır. Kadın figürünün ayakları önemli ölçüde görüş açısında olmadığı için ne tür bir ayakkabı giydiği net değildir. Ancak üstte olan ayağın yüksek tabanlı bir ayakkabı giydiği ve parmaklarının işlenmemesinden yola çıkarak, kapalı bir ayakkabı türü olan calceus (Goldman, 2001, s. 102, 116-122) giymiş olduğu önerilebilir.

Işıklı kadın heykeli cepheden görünecek şekilde biçimlendirilmiş olmalıdır. Oturan kadın figürü hafif sol yöne yönelmiş vaziyettir. Tek bir bloğun işlenmesi ile ortaya çıkan bu eser, düşey bir kompozisyon alanından oluşur. Çene altında başı desteklemek için yukarı hareket eden sağ kol ile sağ kolun dirsek teması yaptığı üstte olan sağ ayak, heykelin sağ yanını sınırlandırır. Aynı şekilde tabure kenarını tutan sol el, sol tarafı sınırlandırmaktadır. Her iki yanda tabureden aşağı dikey olarak sarkan elbise kıvrımları dikdörtgen görüş alanını daha da belirginleştirir. Tire-Işıklı kadın heykelinin genel kontur olarak kenarları düze yakın dört köşe stili, Hellenistik örnekleri model alan bir anlayışla Roma Dönemi'nde kopa edildiğini ortaya koyar. Duruş ve giysi biçimi açısından yakın benzerliğiyle eserimize Antakya Tykhesi tipinin öncüllük ettiği anlaşılmaktadır. İÖ 300'e tarihlenen Antakya Tykhesi'nin Roma Dönemi'nde çok sayıda kopyasının olması sevilen bir tip olduğunu işaret eder (Özgan, 2016, s.36-37).

Antik yazarlardan Plinius, Pausanias ve Malalas'ın aktarımına göre, orijinali Lysippos'un öğrencilerinden Sikyonlu Eutykides'e ait olan Tykhe heykelinin kolosal boyutlarda ve bronz bir eser olduğu düşünülmektedir (Mala. Chro., VIII. 18; Ridgway, 2001, s. 233; Dohrn, 1960, s. 23; Balty, 1981, s. 840-841). Orijinali kayıp olan eserin Roma Dönemi'ne tarihlenen kopyaları mevcuttur. Mermerden yontulmuş en meşhur kopyaları Vatikan Müzesi (Fig. 5a) ve Budapeşte Güzel Sanat Müzesi'nde (Fig. 5b) yer alır. Ayrıca New York Metropolitan Müzesi'nde (Fig. 5c), Paris Louvre Müzesi'nde ve Worcester Sanat Müzesi'nde bronzdan birer replikaları bulunur (Özgan, 2016, s. 37; Balty, 1981, s. 843). Roma İmparatorluğu'nun farklı noktalarında tespit edilen çok sayıda sikke, kandil ve yüzüklerdeki betimlemeler Hellenistik prototipi büyük ölçüde takip eder (LIMC 1, fig. 1-3, 5, 10-11, 19-20, 33, 38, 42,129). Tanrıça bir kaya kütesine oturmakta ve bir bacağını diğeri üzerine atmaktadır. Başında heybetli bir görünüm elde etmesini sağlayan, kent surlarını temsil eden burçlardan oluşan taç takar (Smith, 2005, s. 76; Bieber, 1961, s. 40). Tüm kopyalarda tanrıça sol elini yana doğru çeker ve oturduğu kaya kütesinin kenarından destek alır. Bu ortak özellikler dışında kopyalarda bazı farklılıklar da gözlemlenmektedir. Budapeşte heykelinin giysi biçiminde görülen farklılık gibi, sağ kolun yöneliminde farklı uyarlamalar söz konusudur. Ayrıca kopyalarda sağ elde tutulan nesnelerde de değişiklikler söz konusudur. Roma Dönemi kopyaları arasında en göze çarpan fark, Vatikan'daki replikadır (Özgan, 2016, s. 37). Burada Tykhe'nin oturduğu kaya kütesinin altında Orontes ırmağının kişileştirilmiş haline yer verilmiştir. Nehirde yüzen bir erkek figür olarak betimlenen Orontes, bakışlarını yukarıya, tanrıçaya doğru çevirmiştir. Tykhe'nin ayakları Orontes'in omuzları üzerindedir. Vatikan Müzesi'ndeki ikonografi Dura Europos'ta büyük

ölçüde tekrar edilmiştir. Dura Europos kabartmasının merkezinde oturan Tykhe'nin yanında bir aslana yer verilerek farklılık yaratılmıştır. Burada tanrıçanın sağ ayağı ile omzuna bastığı alttaki figür ise doğal olarak Fırat nehrini temsil eder (Drijvers, 1976, s. 13, Plate XX; Teixidor, 1979, s. 136). Bazı örneklerde Tykhe kaya kütesi yerine bir taht üzerinde oturmaktadır (Balty, 1981, s. 840-851). Ürdün Gadara'da İS 2.yüzyıla tarihlenen tahtta oturan bir Tykhe heykeli bulunmuştur (Almasri vd., 2017, s. 6-7, fig. 3-4, 5, 8).

Figür 1. Tire-Işıklı Heykeli Ön Cepheden Görünüm/ *Front View of the Tire-Işıklı Statue.*

Bireylere şans ve toplumsal huzur, bereketi getiren, kentleri koruyan bir tanrıça kimliği Tykhe'nin antik dünyada oldukça popüler olmasını sağlamıştır (Okan, 2016, s. 11). Tanrıçaya atfedilen özelliklerinden dolayı Geç Antik Dönem'de Roma dünyasının önemli ölçüde hristiyanlaşmış olmasına rağmen, betimlemeleri materyallerde veya mimari bezemelerde yer almaya devam eder (Dohr, 1960, s. 17-39; Kondoleon, 2000, katalog no. 1,2,3,4; Matheson, 1994, s. 19, 26). İmparatorluk genelindeki önemli kent ve bu kentlere ulaşan yol ağlarını gösteren Tabula Peutingeriana'da hala en büyük kentler Tykhe figürleri ile kişileştirilmektedir (Salway, 2005, s. 12-131). Figürün uzun soluklu yaşaması ne kadar çok sevildiğini gösterir.

Antakya Tykhesi heykeli üretildiğinden kısa süre sonra kadın mezar stellerinde kopyalanmaya başlanmıştır. Antakya Samandağ'da yer alan Seleucia Pieria'da ele geçen, İÖ 150-100 yıllarına tarihlenen bir mezar stelinde betimlenen kadın figürü katlanır bir taburede oturmakta, sağ kolunu çenesine dayamakta ve sol elini taburenin kenarını tutmak suretiyle yana çekmektedir (Kondoleon, 2000, s. 139, katalog no. 27; Ridgway, 1994, s. 24-37). Tryphe adlı bir kadına ait olan bu

mezar stelindeki figür, elbise ve vücut hareketleriyle doğrudan Antakya Tykhesi tipinden bir alıntıdır (Fig. 2). Smyrna kökenli olduğu düşünülen ve bugün Rijks Müzesi koleksiyonunda bulunan bir başka mezar stelinde Antakya Tykhesi tipini model alarak tasvir edilmiş bir kadın figürü yer almaktadır (Dohrn, 1960, s. 45). Tryphe steli ile çağdaş, İÖ 2. yüzyıl içerisinde tarihlenen bu stelde kadın figürü, bir klinede uzanan erkek figürünün ayak ucunda oturur vaziyettedir (Fig. 3). Yaylalı ve Horn, yaptıkları çalışmalarda stellerde yer alan benzer tipleri Antakya Tykhesi tipi olarak tanımlamışlardır (Yaylalı, 1979, s. 44; Yaylalı, 1981 s. 481; Horn, 1972, s. 58, Saraçoğlu, 1997, s. 54). Tire-Işıklı heykelinin tanrıça Tykhe'yi temsil eden bir heykel olup olmadığı sorgulanmıştır. Tykhe heykellerinin en belirgin özelliği olan, kaya kütesinin olmaması, mütevazı bir diphrosta oturması, tanrısal bir vakurluk izleniminin olmamasından yola çıkarak, tanrısal bir kimlik atfedilemeyeceğine karar verilmiştir. Tykhe tipli mezar stellerinin genel ikonografik özellikleri ile uyumlu olarak, Vatikan replikadaki kompozisyondaki Orontes kaldırılmış, kaya kütesi tabure ile yer değiştirilmiştir. Bunun dışında, sol kolun yana çekilmesi ve sağ kolun yukarı yönelmesi, elbise ve bacakların duruşu büyük ölçüde prototipi takip etmiştir.

Figür 2. Tryphe'nin Mezar Steli/ *Grave Relief of Tryphe* (Condolon, 2001, s. 139, fig.).

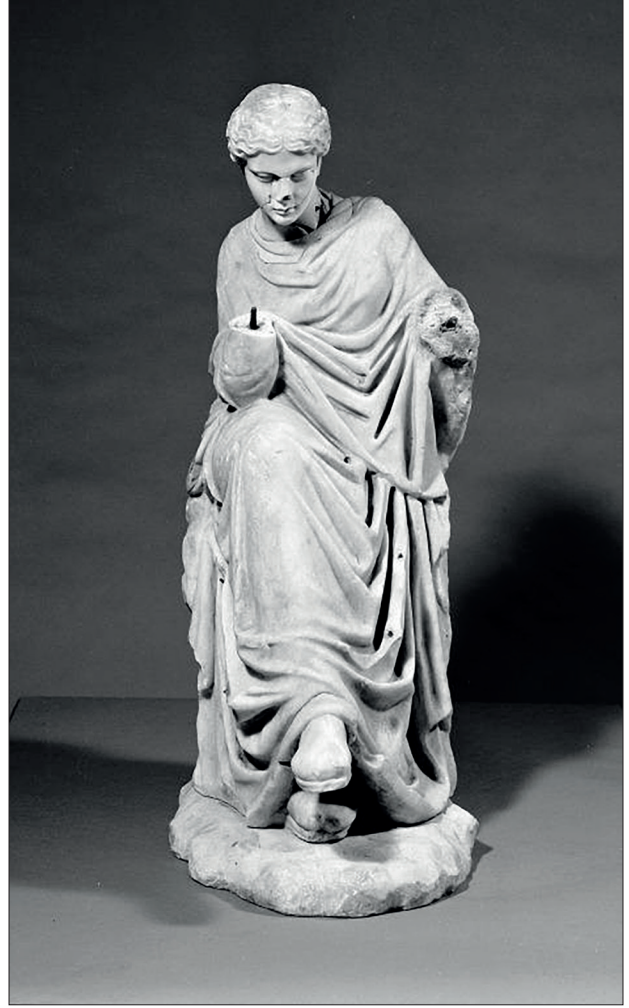
Figür 3. Smyrna Kökenli Mezar Steli/ *Grave stela originating from Smyrna* (Dohrn, 1960, tafel 46-2).

Antakya Tykhesi başka mitolojik karakterler için de model olur. İÖ 2. yüzyıla tarihlenen bazı Mousa heykellerinin Antakya Tykhesi ile olan yakın benzerliği, bu dönemde Mousa tasvirlerinin Tykhe tipini referans alarak üretildiğini düşündürmektedir. Rodos, Delos, Kos ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan Mousa heykelleri güçlü ortak özellikleriyle arketipi takip eder (Dohrn, 1960, s. 45). Özellikle İÖ 140 civarına tarihlenen Kos örneği, elbise kıvrımlarının zıtlığını gösterilmesi konusunda gelişim içerisinde (Laurenzi, 1957, s. 75-76; fig 8). Batı Anadolu ve adalarda çok sayıda Tykhe tipli Mousa heykellerine rastlanılması, Antakya Tykhesi tipinin bölgede revaçta olan bir ikonografi olduğunu göstermektedir. Napoli yakınlarında keşfedilen ünlü Frankfurt Urania heykeli bunlardan biridir. Mousalardan biri olan ve gökbilimi ile ilişkilendirilen Urania'a ait olduğu düşünülen heykel, Delos adasından getirilmiştir. İÖ 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen Urania, büyük ölçüde Antakya Tykhesi'ne öykünür. Urania bir kaya kütesi üzerinde oturmakta, sağ bacağını sol bacağının üzerine atmaktadır. Bol dökümlü elbisesi ve ayaklarının görünüşü Tykhe ile yakın benzerliktedir. Ridgway çalışmasında Mousa heykeli ile Antakya Tykhesi'nin yakın benzerliğine değinir ve ikisinin birbirinin devamı niteliğinde olduklarını işaret eder (Ridgway, 2001, s. 235-236). Afyon Müzesi'nde yer alan ve Apamea antik kenti kökenli bir Mousa heykelinin Antakya Tykhesi'ne yakın benzerlikte oluşu bu etkileşimi somut olarak gösteren bir başka örnektir (Sezer, 2014, s. 135-136).

Işıklı heykelinin sahip olduğu ikonografi Penelope ile de benzerliği söz konusudur. Vatikan Müzesi'nde yer alan, Klasik Dönem orijinalinden İÖ 1. yüzyılda kopyalandığı düşünülen heykel en ünlü Penelope heykelidir. Bu heykelde kadın figürü bacak bacak üstüne atarak, oturur vaziyettedir. Bir eli şakağında, diğer eli ise yanda diphros üzerinde destek alır haldedir.

Figür 4. Mousa Heykelleri. (Solda) 4a: Frankfurt (<https://www.liebieghaus.de/en/antike/frankfurt-urania-muses-agnano>), (Sağda) 4b: Liverpool Mousa Heykeli (<https://www.liverpoolmuseums.org.uk/artifact/statuette-of-urania>).

Figür 5. Antakya Tykhesi Roma Dönemi Heykelleri / *Tyche of Antioch Roman Era Statues* a: Vatikan Müzesi (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Tyche_Antioch_Vatican_Inv2672.jpg), b: Budapeşte Güzel Sanatlar Müzesi (<https://www.mfab.hu/artworks/5613/>), c: Metropolitan Müzesi (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248790>).

Cremer tarafından yayınlanan Bursa ve Delos kökenli stellerde benzer oturan kadın figürleri Penelope tipi olarak isimlendirilmiştir (Cremer, s. 88-90, taefl 16, kat. 55) Cremer'ın yayınındaki figürler dik oturuşu, bir elin uyluk üzerinde, diğer elin yanda diphros üzerinde destek alır pozisyonları ile karakterize edilmektedir. Antakya Tykhesi ile Penelope tipinin birbirlerine olan yakın özelliklerinden dolayı, birbirlerine etkiledikleri düşünülmektedir (Sonkaya, 2018, s. 44) Hangisinin daha öncül olduğu bu çalışmanın konusu dışında olsa da bazı klasik dönem seramik tasvirlerinde Penelope figürleri yer almaktadır (Hausmann, 1994, s. 291-295; LIMC VII-2 fig. 16; Shapiro, 2021, s. 30-32). Ayrıca Persepolis'de bulunan İÖ 460 civarına tarihlenen ve Penelope figürü olduğu düşünülen bir rölyef örneği söz konusudur (Boardman, 2005, s. 51, fig. 24)⁶. Muhtemelen Hellenistik Dönem üretimi olan Antakya Tykhesi, var olan Penelope motifi model olarak üretilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan plastik eserler Tykhe betimlemesini referans olarak kopyalanmıştır. Şahin, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir elin diphros üzerinde olması dışında giysi biçimi ve vücut devinimi ile Penelope heykeli ile örtüşmeyen oturan kadın figürlerine dikkat çekerek, bu figürleri Antakya Tykhesi arketipinin asıl etkilediğini önermektedir (Şahin, 2000, s. 67)⁷. Dolayısıyla Işıklı heykelinin Antakya Tykhe tipini takip ettiği anlaşılmaktadır.

Işıklı kadın heykelinin asıl odağı her ne kadar ön cephe olsa da heykelin sağ ve sol yanları da işlenmiştir. Özellikle kadının oturduğu taburenin detayları seçilebilmektedir. Arkalıksız tabure üzerine konmuş bir minder üzerine oturmaktadır. Kadın figürü, Antik Yunan yazılı kaynaklarında sıkça bahsi geçen, arkalıksız tabure anlamına gelen diphrosta oturur.

Thronos ve klismos ile kıyaslandığında mütevazı bir oturma olan diphrosun tercih edilmesi, mezar sahibinin kişiliğini aktaran bir mesaj iletiyor olabilir. Kızı için üzgün ve keder içinde olan tanrıça Demeter'e oturması için sunulan klismos yerine mütevazı bir diphrosa oturmayı tercih etmiştir (Richter, 1966, s. 38). Benzer şekilde İlyada'da Helen, Hektor'u bir diphrosa oturmasını teklif eder (Homer. İly. VI. 35-354). Olasılıkla diphrosta oturmayı tercih etmek, alçakgönüllü ve kararında yaşamın bir göstergesidir (Richter, 1966, s. 38). Atina Agorası'nda ele geçen, İÖ 4. yüzyıla tarihlenen, kadınlara ait bazı lekythos formundaki mezar stellerinde diphroslar tercih edilmiştir (Grossman, 2013, s. 138, 140, plate 50, fig. 14; plate,

52, fig. 168). Klasik Dönem'den itibaren hane içerisinde yaygın kullanım gören mobilyalardan biri olan diphros, gündelik yaşamının büyük bir kısmını evinde geçiren ve mütevazılığı bir erdem bilen antik çağ kadınlarının mezar heykellerinde yer verilmesi bilinçli bir tercih olmalıdır. Işıklı heykelinde tasvir edilen kadın figürünün herhangi bir takı-mücevher takmamış olması da sadeliğin ön planda tutulduğunu düşündüren diğer gerektir. Fazilet, ölçülülük ya da dengeli olmak anlamına gelen σωφροσύνη, toplumsal cinsiyetin kadın bireylere yüklediği önemli kavramlardandır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kamusal alanda dikilen kadın heykellerinde neredeyse hiç mücevhere yer verilmemiş olması, aynı anlayışın bir yansımasıdır (Fejfer, 2008, s. 345-347).

Kamusal alandaki kadın temsiliyetinin aksine, imparatorluk genelinde çok sayıda mezar heykeli ve mezar resimlerinde gösterişli takılarla tasvir edilmiş kadın figürleri bulunmaktadır. Başta Suriye bölgesi kentlerinden gelen örnekler (Stout, 2001, s. 79-80), ayrıca Alanya Müzesi'nde yer alan birden fazla kolye, bilezik tapan örnekler kamusal ile mezar heykellerinin karşıtlığını göz önüne sermektedir (Çalık, 1997, s. 283, plate 112 a-b). Kamusal alanda heykel dikmek nasıl bir siyasal kurumun onayına muhtaç ise, muhtemelen bu alanda sergilenen heykellerin kamusal ahlakın benimsediği kaidelere uygun olması beklenmiştir. Kamusal alandan uzaklaşıp, özel konutlardaki kadın tasvirlerine baktığımızda aynı karşıtlığı görebilmekteyiz. Pompeii'de sol elinde yazı tableti ve sağ elinde tuttuğu kalemi dudaklarına götürülen ünlü kadın tasviri, başına taktığı altın saç filesi ve kulaklarında altın halka küpesi ile resmedilmiştir (Ling, 1991, s. 158, fig. 169). Kamusal alanın kısıtlamalarının olmadığı özel alanlardaki kadın tasvirlerin gündelik yaşamdaki kadınlara daha benzer göründüklerini kabul edebiliriz. Ancak Işıklı heykeli, kamusal ahlakın benimsediği sadeliği yansıtmaktadır.

Işıklı kadın heykelinin oturma biçimi, dökümlü elbisesi ve kollarının yöneliminin Penelope, Mousa ve Antakya Tyhesi tipleri ile ortak özellikler içerdiği açıktır. Bacak bacak üstüne attığı kapalı oturuş anılan üç tipte ortak özelliktir. Bir mezar heykeli olduğunu önerdiğimiz Işıklı heykelinde bu ikonografinin seçilmesinin nedeni muhtemelen mezar sahibinin sadık bir eş olduğu mesajını iletme gayesidir. Ridgway yaptığı çalışmasında, bu oturuş pozunun kendini korumayı ve dokunulmazlığı gösterdiğini düşünmektedir (Ridgway, 2001, s. 236).

⁶ Konu edilen kabartma araştırmacılar tarafından halen tartışılmaktadır. Bir görüş bu kabartmanın Atina'nın Persler tarafından yağlanması sonrasında Persepolis'e götürüldüğünü önerir. İlginç yeni bir öneri, bu kabartmanın Persler ile iyi ilişkiler kurmak isteyen bir Yunan kentinin hediyesi olduğu yönündedir. Palagia çalışmasında kabartmanın Thasos mermeri ile yakın benzerliğine vurgu yapar. Ayrıca Thasos'un Attika-Delos birliğinin lideri konumundaki Atina ile kötü ilişkilerine değindiği çalışmasında, Thasos'un dönemin süper gücü, Persler'e iyi niyet göstergesi olarak bu kabartmayı hediye etmiş olabileceğini önermiştir. Daha detaylı tartışmalar için bkz. Palagia, 2008, s. 230-232.

⁷ Afyon Müzesi'ndeki bir sütunlu lahitte yer alan oturan kadın figürü, bir elinin şakağında duruşu ve bu hareketten kaynaklı hüznünlü ifadesi ile Penelope tipinin ikonografik özelliklerini yansıtmaktadır (Strocka, 2017, Tafel 29-2). Buna karşın, Işıklı heykelinin vücut yönelimi ve elbise biçimi ile Antakya Tykhe tipinde olduğu açıktır.

Figür 6. Tire-Işıklı heykeli sağ yönden görünüm / *Tire-Işıklı statue as seen from the right.*

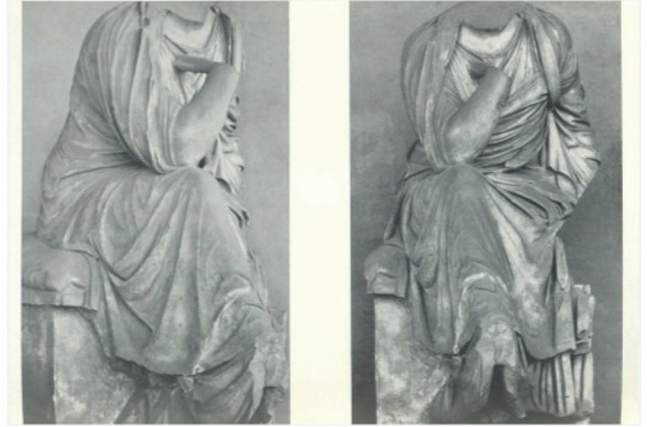

Figür 7. Işıklı heykeli sol yönden görünüm / *View of the Işıklı statue from the left.*

Özellikle Penelope mitoslarında, kocası Odysseus'u on yıl Troia savaşı, on yıl da dönüş yolu olmak üzere toplamda yirmi yıl sabırla bekleyen bir eş olarak aktarılmaktadır. Kocasını bekleyen Penelope gelen taliplilerine, Odysseus'un babası Leartes için ördüğü kefen bitinceye dek evlenmeyeceğini bildirir. Aslında gündüz ördüğü kefeni akşamları sökerek, vakit kazanmaktadır (McClure, 2023, s. 163-165; Erhat, 2006, s. 241-242). Evlilikte sadakat ve eşine bağlılığı sembolize eden bu mitos ve onunla ilişkili tasvirlerin bir benzerinin mezar heykelinde tercih edilmesi, ölen kadının ailesi ve eşine sadık bir hayat sürerek ömür geçirdiğini anlatmak amacını taşımış olmalıdır. Bu çıkarımı Roma Dönemi'nde kadınlara ait mezar yazıtlarında geçen ifadelerden de doğrulamak mümkündür. Kadın mezarlarında en sık karşılaşılan övgüler; iffetli oluşları, evliliklerine dolayısıyla kocalarına sadık oldukları ve ev işlerine adanmış bir hayat sürmeleri ile ilgilidir (Forbis, 1990, s. 493-494).

Figür 8. Roma, Oturan Kadın Heykeli / *Rome, Seated Woman Statue* (Dohrn, 1960, tafel 42, 1-2).

Işıklı heykeli konteksti hakkında bilgi sahibiz değiliz. Müze kayıtlarında buluntu yeri hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Yazılı bir belge eksikliğinden dolayı heykelin mezar heykeli olduğu düşüncesi öneride kalmaktadır. Ancak Antakya Tykhe heykelinin yapılmasından kısa süre sonra, İÖ 2. yüzyılda kadınları temsil eden mezar stellerini motif olarak etkilediği açıktır. Ayrıca Roma Ulusal Müzesi koleksiyonunda yer alan bir bağımsız mezar heykeli Tykhe tipini temel alarak yontulmuştur (Dohrn, 1960, s. 45). Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Roma örneğinde minderli bir taburede oturan kadın, bacak bacak üstüne atar vaziyettedir. Sağ kolu üstte olan bacak ile dirsek temasında olup, bacadan destek almaktadır. Yukarı hareket eden sol kol muhtemelen başı çene altında desteklemiştir. Sol el kırık olsa da yana doğru açıldığı izlenimi vermektedir. Kadın figürü duruş ve elbise detayları ile Tykhe tipini model aldığı açıktır. Mezar heykeli olduğu kesin olarak bilinen Roma örneğinden yola çıkarak, Tykhe tipinin soylu kadınları temsil eden mezar tasvirlerinde tercih edildiğini düşünmek mümkündür. Işıklı örneğinin de bu bağlamda soylu bir kadın mezarına dikilen heykel olması muhtemeldir.

Işıklı kadın heykeli stilistik açıdan Antoninler Dönemi'ni çağrıştırmaktadır. Antoninler Dönemi'nde özellikle Hadrianus iktidarında sanatta retrospektif anlayış hakim olmuş, Klasik ve Hellenistik Dönem'in ünlü heykelleri sıkça kopyalanmıştır. Hadrianus bazı heykel tiplerini bizzat antik Yunan filozof ve şairleri takip etmesi, imparatorun Hellen kültürüne olan derin ilgisinin bir yansımasıdır (Kleiner, 1992, s. 262). Tivoli'deki ünlü villası için sipariş ettirdiği çok sayıda heykel, sanattaki yeni klasistik akımı anlamak açısından önemlidir. Bu villada Praksiteles'in Knidos Aphrodites'i'nden, Myron'un Diskobolos'una değin Antik Yunan heykeltıraşlığının başyapıtları kopya edilerek, sergilenmiştir (Kleiner, 1992, s. 246). Sanatta ortaya çıkan geçmişe yönelen akımı özellikle Hellenistik geleneği sürdüren Batı Anadolu heykel atölyeleri beslemiştir. Işıklı heykelinin klasik ikonografiye yönelen yeni sanat akımının etkisi ile üretildiğini düşünmek mümkündür. Zira hem Antakya Tykhesi hem de onu temel alarak üretilmiş Mousa heykelleri Hellenistik Dönem'de yaygın bir ikonografidir.

İkonografik olarak Hellenistik geleneği temel alsa da stilistik açıdan eserimizin daha ileri bir tarihte üretildiği açıktır. Kadın figürünün bacakları üzerinden sarkan ve keskin sırtlar oluşturan elbise kıvrımları İS 2. yüzyıl işçiliğini çağrıştırmaktadır. Himationun sarkan ağır dökümlü kumaşı, ışık gölge kontrastı oluşturulacak şekilde derin kıvrım kanalları ile yontulmuştur. Tarihlemeye yardımcı olan dikkat çeken bir diğer nokta, sol kolda uygulanan kıvrımlardır. Aşağıya doğru üst üste ve kapalı kıvrımlar halinde dökülen elbise detayı, Hadrianus Dönemi'nde Hellenistik Dönem'e öykünen üretimleri çağrıştırmaktadır. Vücudun üst bölümünde sol kolun çekilmesi ile gerilen kumaşın gerginliğini ifade etmek için uygulanan diyagonal kıvrımların stili Ephesos Vedius Gymnaisumun'da ele geçen kadın ve erkek heykellerine oldukça yakındır (Kalinowski, 2021, s. 341-346, fig. 6. 11-12). İS 2. yüzyıla tarihlenen Liverpool Urania heykeli, Işıklı heykeli ile stilistik açıdan benzer özelliklere sahiptir. (Bartman, 2017, 63-64, plate 41-42). Hellenistik Tykhe tipinin Roma Dönemi kopyası olan Urania heykeli, elbise katlarının derin matkap işçiliği ile İS 2. yüzyıl üretim stillerini hatırlatmaktadır. Ephesos kökenli ve Selçuk Müzesi koleksiyonunda yer alan İS 2. yüzyıla tarihlenen Asklepos heykellerindeki giysi kıvrım stillerinin de eserimize benzer olduğu görülmektedir (Aurenhammer, 1990, s. 50-52, no 26, 27, 28). Stilistik karşılaştırmalar ışığında Işıklı heykelini Hadrianus-Antoninus Pius Dönemi'ne tarihlemek mümkündür.

TİRE-MEHMETLER HEYKELİ

Tire Müzesi'nde yer alan 158 envanter numaralı heykel çalışmada incelediğimiz ikinci eserdir (Fig. 9-10). Müze kayıtlarında Tire ilçesi, Mehmetler köyü, Çamlıburun

mevkiinde bulunduğu belirtilmiştir. Toplam yüksekliği 143 cm, genişliği 75 cm olan heykelin taş cinsi mermerdir. 13 cm yüksekliğinde alçak bir kaide üzerinde, khiton ve himation giyen, minderli bir diphros üzerinde oturan kadın heykelidir. Eser kaidesi de dâhil olmak üzere monolit mermer bloktan yontulmuştur. Boyun ve baş kısmı ile sağ ayağın parmakları kırık ve eksiktir. Kaidede kırılmalar ve sol omuz üzerinde aşınmalar söz konusudur. Benzer şekilde, sağ ve sol elde aşınmalar mevcuttur. Kadın figürü yuvarlak yakalı, uzun khiton giymekte ve khiton sık pileler halinde dikey bir hat şeklinde aşağı sarkarak kaide ile birleşmektedir. Khitonun üzerine bedeni büyük ölçüde saran ve diz altına kadar sarkan himation giymektedir. Sağ kol dirsekten bükülerek, göğüs hizasında durmaktadır. Bükülen sağ kolda katlanmadan dolayı oluşan, dirsekten bileğe doğru dikey kıvrım kanalları seçilmektedir. Sağ el himationun içerisinden çıkarılarak, görüş açısına alınmıştır. Sol kol ise, sol uyluk üzerinde durmaktadır. Himationun bir ucu sağ omuz üzerinden arkaya atılmış ve sırtı tamamen örterek sol omuz üzerinden aşağı dökülmektedir. Sol kolu örterek, bilek üzerinde toplanan himationa ait kumaş kütlesi dik bir şekilde sol yandan sarmaktadır. Sol bacak dizden bükülerek içe doğru çekilmiş olup, sağ bacak dışa doğru uzatılarak daha serbest bir görünüme sahiptir. Öne uzatılan sağ ayak himationu gergin hale getirmiştir. Gerginlikten kaynaklı olarak bacak konturları elbise üzerinde belirgindir. Bacakların duruşu elbise kıvrımlarına yansıtılmış, sol dizden sağ ayağa doğru yatay ve çapraz katmanlar halinde işlenmiştir. Üst gövdesi ise daha seyrek "v" şeklinde kıvrımlara sahiptir. Kadın figürü ayaklarına sandalet giymektedir. Mehmetler heykeli katı bir cephesel duruş sergilemektedir. Yan cephele işlenmiş olsa da asıl odak ön cephe'dir. Kadın figürü sol uyluk üzerinde duran sol elinde bir rulo tutmaktadır. Bu detay temsil edilen kadının okuryazar ve aristokrat bir aileye mensup olduğu mesajını iletmektedir.

Tire-Mehmetler kadın heykeli, Ephesos Scolastika hamamında tespit edilen kadın heykeli ile tipolojik ve stilistik açıdan benzerdir (Fig. 11a). Tire Mehmetler köyünün Ephesos territoryum arazilerinde yer alması (Keil ve Premerstein, 1914, s. 82) iki heykelin tipolojik ve stilistik açıdan benzer oluşu analoji yapma imkanı vermektedir. Ayrıca iki eser bağımsız heykeltıraşlık eseri olması hasebiyle de benzerdir. Scolastika hamamı kazısını 1954-1957 yıllarında yürüten Milter, yapı ile birlikte ele geçen kadın heykelini raporunda kısaca ele almıştır (Milter, 1956-1958, s. 1-64). Heykel yazıtlı kaidesi ile keşfedilmiştir (İv Ephesos II: no. 453). Roma İmparatorluk Dönemi'nde, muhtemelen İS 2. yüzyılda ilk olarak inşa edilen hamam yapısı, yaşanan deprem felaketleri nedeniyle önemli ölçüde harap hale gelir. Bulunan yazıta göre, yapı kentin ileri gelen aristokratlarından Scolastika isimli bir kadın tarafından onartılarak yeniden halkın hizmetine sunulur. Milter, heykelin stil özelliklerini, yazıtın harf karakterleri

ve yazıtta yer alan dönemin genel bir modası olan, haç motifli süslemesinden yola çıkılarak İS 4.yüzyıla tarihlenmiştir (Milter, 1956-1958, s. 23-26, fig. 15). Aynı yüzyılda hamamın yeniden kullanıma açıldığını düşünür. Milter'in işaret ettiği gibi Scolastika'nın Ephesoslu bir Hristiyan kadın olduğuna bugün artık eminiz. Ancak heykelin tarihlenmesinde yanlış olmalıdır. Zira I. Theodosius iktidarına tarihlleme eğiliminde olduğu kendi raporunda, Scolastika heykelinin dönemine göre daha başarılı ve canlı bir plastik özellikte olduğuna da vurgu yapmıştır (Milter, 1956-1958, s. 23-24). Heykelin spolia olarak kullanılmış olabileceğini göz önünde alsa da Scolastika heykelinin baş kısmının ayrı bir parça olarak monte edilmemiş olmasından dolayı hataya düşer. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi'nde çok sayıda portrenin yeniden oyularak şekil verildiği örneğe sahibiz. Damnatio memoriae'ye maruz kalan imparatorların portrelerinde olduğu gibi, daha sonra özellikle de Geç Antik Dönem'de, pek çok portre yeniden yontularak kullanıma sokulur. Ekonomik nedenlerle ve heykel sanatının giderek gözden düşmesi ile Geç Antik Dönem'de var olan portreler yeni sahipleri için yeniden biçimlendirilir (Prusuac, 2011, s. 47-50). Bağlamından kopmuş heykeller Geç Antik Dönem'de yeniden kentlerin kamusal alanlarında kullanılmak üzere, eklektik bir üslupta birleştirilir. Cyrene'den gelen sıra dışı bir örnek, Geç Antik Dönem'de Marcus Aurelius'un portresinin bir kadın torsosu ile birleştirilerek yeni bir eser ortaya çıkarıldığını gösterir (Stucchi, 1967, s. 130-138; LSA 1133). Scolastika heykelinin yazıtlı kaidesinin de devşirme olması, heykelin ikincil kullanım olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hamam hakkında güncel bir çalışmada Scolastika tarafından yapılan yenilemenin İS 6. yüzyılın ilk yarısı olduğu önerilmiştir (Steskal, 2011, s. 87). Bu tarih aynı zamanda Ephesos'un portrecilik geleneği için son tarihtir (Auinger ve Aurenhammer, 2011, s. 163-164). Scolastika'nın büyük bir yapıyı onarmak için sağladığı finans desteği sonrasında niçin spolia bir heykel ile onurlandırıldığı sorusuna yanıt burada gizlidir. Kentte heykel üretiminde arz-talep dengesinin bozulması, taş ocakları ve atölyeler arasındaki sistemin muhtemelen bozulması ile daha düşük maliyetlerle üretim yolları aranmış olmalıdır. Pratik çözüm, var olan heykel ve portrelerin çağdaş kişilerin fizyonomik özelliklerine göre değiştirilerek yeniden sergilenmesi olur.

Milter'in ardından Strocka tarafından kaleme alınan bir makalede Scolastika ve Tire-Mehmetler heykelleri karşılaştırarak incelenmiştir. Strocka çalışmasında bir mezar heykeli olduğunu düşündüğü Mehmetler heykeli ile Ephesos örneğinin büyük oranda benzerliğine dikkat çeker ve aynı atölyenin üretimi olabileceklerini işaret eder (Strocka, 1985, s. 229). Mehmetler heykeline benzer tiplerin mezar stellerinde yer alıyor olması, mezar heykeli önerisini desteklemektedir. Louvre Müzesi koleksiyonunda yer alan Pontos Herakleiası kökenli

bir stelde eserimize tipolojik açıdan oldukça benzer, oturan kadın figürüne yer verilmiştir. Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlleme önerisi getirilen bu steldeki kadın, minderli bir diphros üzerinde oturmaktadır (Pfuhl ve Möbius, 1977, s. 230, no 888). Sağ bacak öne doğru yönelmiş, sol bacak ise daha geride durmaktadır. Sol kol karnının üzerinde, dirsekten kırılan sağ kol ise yukarıya, çeneye doğru yönelmektedir. Kolların duruşundan yola çıkarak steldeki figür, oturan saufeia tipine dâhil edilmelidir. Pontos Herakleiası steli kolların duruşu haricinde eserimize tipolojik açıdan benzerdir. Aynı yayında tanıtılan ve buluntu yeri kesin olmayan bir başka stelde betimlenen kadın figürü, Mehmetler heykeli ile çok daha güçlü benzer özelliklere sahiptir (Pfuhl ve Möbius, 1977, s. 230, no 884). Klinede oturan, khiton üzerine himation giyen kadın figürünün sağ kolu dirsekten kırılmış, himation içerisinden çıkarılarak göğüs hizasında durmaktadır. Sol kol, sol uyluk üzerindedir. Sol elinde bir mappa tutan kadın figürü, başın örtülü olması dışında eserimizle birebir benzerdir (Fig. 9b). Vücudun üst kısmında ve alt kısmındaki elbise kıvrımlarının işleniş açısından da ortak özelliklere sahiptir. Orta İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ve her ne kadar buluntu yeri kesin olmasa da Doğu Yunan etkisinde bir bölgede üretildiği önerilen bu stel, eserimizin temel aldığı tipi stellerle karşılaştırma imkânı vermektedir. Mezar stellerindeki benzer tipteki oturan kadın figürlerinden yola çıkarak, Mehmetler heykelinin bir mezar heykeli olarak üretilmiş olabileceği düşünmek mümkündür.

Scolastika ve Mehmetler heykellerindeki oturan kadınların ayakların yönelimi ve sol ellerinde tuttıkları nesneler dışında neredeyse aynıdır. Mehmetler heykelinde kadın figürü bir rulo tutarken, Scolastika bir mappa tutmaktadır (Strocka, 1985, s. 229-230). İki heykel arasında önemli bir başka ayrım plastik etkide görülür. Scolastika'nın elbise altında göğüs detayı işlenmişken, Mehmetler heykelinde bu görülmez. Bu nedenle Mehmetler heykelinin Scolastika'ya göre daha geç bir tarihte yapılan replikası olduğunu düşünmek mümkündür. Strocka çalışmasında plastik etkiden yola çıkarak, Scolastika heykelini Marcus Aurelius-Lucius Verus iktidarına tarihlenen, Mehmetler heykelini Erken Severus Dönemi'ne tarihlenmiştir (Strocka, 1985, s. 231).

Mehmetler heykeline tipolojik açıdan benzer bir diğer heykel Prusias ad Hypium'da tespit edilmiştir. Minderli diphrosta oturan bir kadını temsil eden bu heykel, geride duran sol bacağı, öndeki sağ bacağının duruşu, himationuna sarılma biçimi ve elbise kıvrımlarının biçimlendirilişi ile eserimize yakındır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 1185 envanter numaralı bu heykel oturan saufeia tipindedir. Prusias Hypium kadın heykeli Sezer tarafından Antoninler Dönemi ortasına tarihlenmiştir (Sezer, 2016, s. 19, kat. no. 1a-1b). Benzer tipte oturan kadın figürleri İS 2. ve İS 3. yüzyıllara tarihlenen sütunlu

lahitlerde de sıkça görülmektedir. Dolayısıyla eserimiz mezar ikonografisinde yaygın şekilde uygulanan bir tipi takip etmektedir Strocca, 2017, tafel 50-1, 40-1).

Eserimizin elbise kıvrımlarındaki sert ve keskin kıvrım kanalları Severuslar Dönemi'ne tarihlenen heykeller ile stilistik açıdan benzerdir. Özellikle önde olan sağ ayağın yönelimi ile gergin duran himation sert diyagonal kıvrım kanalları ile belirtilmiştir. Antoninler Dönemi'nde heykel ve lahitlerde yoğun olarak uygulanan matkapla şekillendirme geleneği tüm imparatorlukta moda haline gelmiştir. Derin kıvrımların oluşmasını sağlayan teknik, Severuslar Dönemi'nde de sıkça uygulanır. Antoninler Dönemi'nde vücudun yönelimini başarılı yumuşak kıvrımlarla verilirken, Severuslar Dönemi'nde daha sert ve şematik kıvrımlar ortaya çıkmıştır. İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Septimius Severus Dönemi'ne tarihlenen heykeller kıvrım stilleri ile eserimize oldukça benzerdir. Ayrıca bahsi geçen İzmir Müzesi'ndeki iki heykelin Ephesos buluntusu olması, Mehmetler heykelinin stilini karşılaştırmak için anlamlıdır. Ayakta himation bürünmüş bir erkeğe ait ilk heykel, diyagonal derin ve şematik kıvrımlar ile dikkati çekmektedir (İnan ve Rosenbaum, 1966, s. 127, no 150, plate LXXXIII-2). İzmir Müzesi'nden Flavius Damianus'a ait Septimius Severus Dönemi'ne tarihli ikinci heykel, sert kıvrım kanalları ile Mehmetler heykeline yakın benzerlikte olup, Severus iktidarında üretildiğini düşünmek mümkündür (İnan ve Rosenbaum, s. 128, no 151, plate LXXXIII-4).

Vatikan Müzesi'nde yer alan Geç Severuslar Dönemi'ne tarihlenen (Fejfer, 2008, s. 333) bir oturan kadın heykeli, Mehmetler heykeli ile benzer tipolojik özelliktedir (Fig.

11b-c). Bir mezar heykeli olduğu düşünülen Vatikan örneği, oturur vaziyette pudicitia saufeia tipindedir (Bieber, 1961, s. 132-133; Pinkward, 1973, s. 153). Khiton üstüne himation giyen bir kadını tasvir eden Vatikan heykeli tıpkı Mehmetler heykelinde olduğu gibi, sol bacak geride olup, sağ bacak daha önde durmaktadır. Pudicitia saufeia tipinin karakteristik özelliklerine uygun olarak, sol kol karın üzerinde iken sağ kol dirsekten kırılarak yukarı yönelmiştir. Ayrıca Vatikan heykelinin tabure kısmında bulunan kabartma eserimiz açısından anlamlıdır. Taburenin yan yüzünde profilden yine tabure üzerinde oturmakta olan, elindeki rulodan okuma yapan bir figür yer alır. Bu kabartma kuşkusuz taburede oturan kadının kimliği açısından bir mesaj iletmektedir. Oturur vaziyette temsil edilen kadın, taburedeki kabartma eliyle izleyicilere aristokrat ve okuryazar olduğunu, entelektüel ilgi alanlarının olduğunu göstermektedir (Fejfer, 2008, s. 333-334, fig. 250, 251). Mehmetler heykelinin elinde yer alan rulonun da böyle bir anlamı olmalıdır. Yanı sıra, bir kadın anısına dikilen heykelde ruloya yer verilmesi, yüksek statüdeki aile bireylerinin rafine zevklere sahip olduklarını da çağrıştırmaktadır. Mehmetler heykelinin Ephesos territoryumunda yer alması, aristokrat ailenin yakın çevresindeki olanaklardan yararlanan bir haneye sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Asya Eyaleti'nin başkenti Ephesos, standartları yüksek ailelerin ihtiyaç duyduğu çeşitli eğitimcilerin kolay bulunabileceği bir yerdir. Mülk sahibi efendiler, konutlarında istihdam ettikleri eğitimciler ile çocuklarının geleceğini hazırlamış, olasılıkla kadınlarda eve sıkça uğrayan eğitimcilerden istifade etmiştir (Hemelrijk, 1999, s. 33-34).

Figür 9: a: Tire-Mehmetler heykeli cepheden görünüm / View of the Tire-Mehmetler statue from the front. b: Mehmetler heykeli ile tipolojik olarak benzer stel örneği / An example of a stele typologically similar to the Mehmetler statue (Pfuhl ve Möbius, 1977, Tafelbad I no. 884).

Konutlarında statü farklarını çeşitli yollarla gösteren aristokratlar aynı hassasiyetleri ölen aile bireylerinin mezarları için seçtikleri heykeller için de göstermiş olmalıdır. (Saller, 2004, s. 72). Bazı yazılı kaynakların cenaze törenleri sırasında cömert et dağıtımı ile halka ziyafet verildiğini aktarması, elitlere ait nekropol alanlarının tertip edilen ölü kültü törenlerinin bir propagandaya dönüştüğünü göstermektedir (Bodel, 1999, s. 259-260). Nekropollerdeki törenler ve buradaki dekoratif tüm detaylar bir bakıma aristokrat ailenin güç gösterisine zemin hazırlamıştır. Villa rusticalara giden yol üzerinde ya da girişine yakın konumda inşa edilmiş aristokrat mezarlarının bulunması, ziyaretçiler üzerinde bir etki bırakmaya da hizmet etmiştir (Borg, 2011, s. 67-69). Damianus'un kendine ait bir villada gömüldüğü aktarılması (Philo.Bioi Soph. II. 23), aynı zamanda bir üretim merkezi olan villa rusticalarda, ölen aile bireylerine adanan mezar ve mezar heykellerinin gelen müşteriler üzerinde bir etkisi olmalıdır. Dolayısıyla Mehmetler'in Ephesos'a giden ana yol ağı üzerinde bulunması, burada tesis edilmesi muhtemel mezar ve mezar ile ilişkili dekorasyonun yoldan geçenlerin dikkatini çekmeyi amaçlandığını düşünebiliriz.

Her ne kadar epigrafik bir kanıt olmasa da Mehmetler heykelinin kırsalda bulunmasından yola çıkılarak mezar heykeli olduğu önerilmiştir (Strocka, 1985, s. 229). Mehmetler heykelinin ikonografik özellikleri, mezar heykeli olduğu düşüncesini desteklemektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kamusal alanda sergilenmiş kadın heykellerinin neredeyse tamamı ayakta dururken temsil edilmiştir. Oturur ve uzanır halde tasvir edilen heykeller genellikle nekropol bağlamında yaygındır (Fejfer, 2008, s. 333). Ayrıca yazılı kaynakların bölgede ekonomik standartları yüksek aristokrat ailelerin varlığını bildirmesi ve bu ailelerin kendileri için düzenledikleri heroonlara sahip olduklarını aktarması, heykelin mezarda kullanılması fikrini güçlendirmektedir. Çekilmez tarafından çalışılan Tire Müzesi mezar stelleri arasında Mehmetler kadın heykeli ile benzer özelliklerde örneklerin yer alması, eserimize öncüllük eden tipin Hellenistik geçmişi ve nekrolojik ikonografiye ait olduğunu net olarak ortaya koyar. İÖ 175-150 yıllarına tarihlenen, cepheden tasvir edilen bir taht üzerinde oturan, khiton ve himation giyen kadın figürünün yer aldığı stel önemli ölçüde eserimize benzerdir (Çekilmez, 2016, s. 263, fig. 21). Silifke Müzesi'nde yer alan ve Dağlık Kilikya kırsalında tespit edilmiş benzer ikonografik özelliklerdeki heykellerin mezar heykelleri oldukları, heykeller ile birlikte ele geçen yazıtlı sunak yardımı ile anlaşılmıştır (Tepebaş ve Durugönül, 2013, s. 84-89). Tabure ve arkalı koltukta oturan Silifke Müzesi örnekleri, kadın ve erkek bireyleri temsilen nekropol alanlarına dikilen heykeller olarak düşünülmesi, bu çalışmadaki Mehmetler ve Işıklı heykellerinin de benzer amaçta kullanıldığını ortaya koymaktadır.

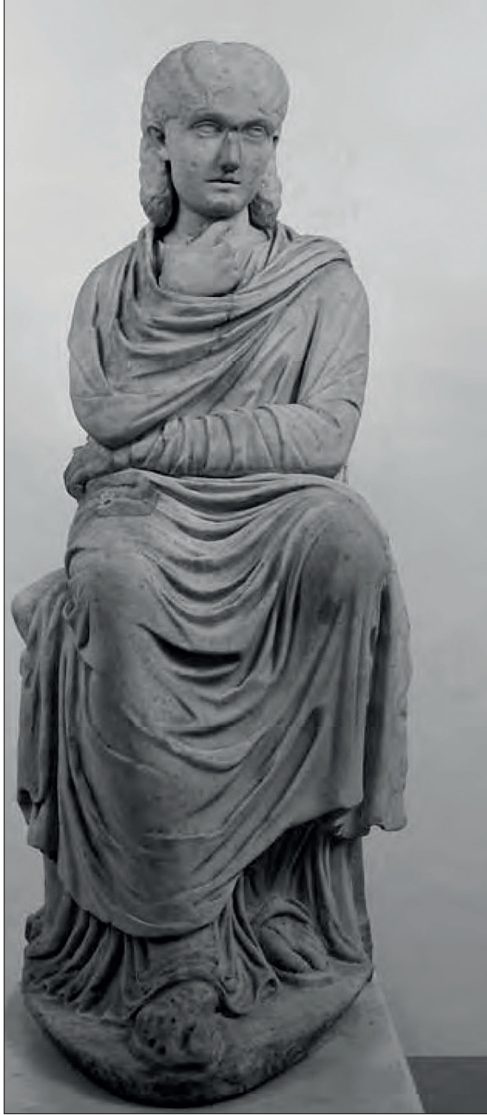
Figür 10. Tire-Mehmetler heykeli, sol yönden görünüm / *Tire-Mehmetler statue, view from the left.*

Figür 11a. Ephesos, Scolastika heykeli / *Ephesus, Sculpture of Scolastika.*

11b-c. Vatikan Müzesi Geç Severus Dönemi Oturan Kadın Heykeli / *Vatican Museum, Seated statue of Late Severan Woman* (Fejfer, 2008, fig. 250-251).

SONUÇ

Tire'nin Işıklı ve Mehmetler köylerinde tespit edilen iki oturan kadın heykeli, Roma Dönemi'nde Tire çevresinde yaşayan yerel aristokratları temsil eden mezar heykelleri oldukları önerilmektedir. Günümüz Tire ilçesi Roma Dönemi'nde Ephesos ve Hypaipa kentlerine bağlı territoryum arazilerince paylaşılmıştır. Epigrafik kaynaklar bu iki kentin çok sayıda kırsal yerleşime sahip olduğunu göstermektedir. Küçük Menderes Vadisi'nin bol su kaynakları ve verimli alüvyon ovası kırsal yerleşimcilere tarımsal üretim açısından önemli katkılar sağlamıştır. Yanı sıra, bölgeden geçen kara yolları ve bu kara yollarının bitiminde yer alan Ephesos limanı, bölgedeki hammadde ve tarım ürünlerinin uzak mesafeli ticaret ağına dâhil edilmesi için imkân sunmuştur. Topografyanın sunduğu tüm bu fırsatlar bölgenin güçlü bir tarımsal üretim merkezi olmasına imkan verir.

Roma Dönemi'nde kırsalda bağımsız köylüler yer alsa da üretimi asıl organize edenlerin mülk sahibi aristokratlar olduğu anlaşılmaktadır. İlgili ekipman ve iş gücünü elinde bulunduran yerel aristokratlar kendi arazilerinde yetiştirdikleri ürünler ile önemli kazançlar elde ettikleri Damianus özelinde bu çalışmada aktarılmıştır. Bölgede yeni tespit edilen villa rusticaların hamam gibi eklentilerinin yer alması, zemin mozaikleri ile oldukça özenle dekore edilmeleri, aristokratların konutları ile kırsalda statülerini vurgulamaya özen gösterdiklerini işaret etmektedir. Yaşarken konutlarında çeşitli göstergeler ile ayrıcalıklı konumlarını ilan eden aristokratlar, ölümden sonra da ailelerinin önemini göstermeyi amaç edinmiş olmalıdır. Yazılı kaynaklarda bölgedeki aristokrat ailelerin zenginliklerine göre heroon veya çeşitli formlarda mezarlar inşa ettirdikleri ele alınmıştır. Tire'de bulunan, Peplos tarafından oluşturulan vakıf yazıtı, heroonların belirli yasal yaptırımlara bağlanarak korunmaya alındığı, gelecekte ihtiyaç duyulacak bakım ve onarımlar için vakıflar tesis edildiği, çeşitli taş ve bronz heykeller ile mezarların gösterişli bir hale getirildiğini somut olarak ortaya koyar. Ulaşılan bulgulara göre, ele alınan iki oturan kadın heykelinin İS 2. ve İS 3. yüzyıllarda üretilerek, aristokrat kadınların mezarlarında dikilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Heykeller ile prestijli hale getirilen aile mezarları, dolaylı olarak aristokrat ailenin onur kazanmasına yardımcı olur. Ölen aile üyelerinin erdemlerini öven yazıtlar ve bu üyelerin saygın kişiliğini yansıtan heykelleri teşhir etmek, birtakım siyasi görevler üstlenen aristokratların güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Kırsalda villa rusticada üretimi organize ederek önemli sayıda nüfus üzerinde söz sahibi olan aristokratlar için bu saygınlık önemsenen bir durum olmuştur.

İki heykelin önemli ölçüde benzer olduğu anlaşılmaktadır. Yekpare mermer bloğun işlenmesi ile yontulan iki heykel, minderli diphros üzerinde oturan kadınları betimlemektedir. Oturan heykellerin kamusal alanda sık görülmemesi, heykellerin kırsaldan geliyor olması, benzer ikonografik özelliklerdeki heykellerin mezarlarda ele geçmesi göz önüne alındığında incelediğimiz eserleri mezar heykelleri olarak düşünmek mümkündür. Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi'ne tarihlenen stellerde her iki heykele benzer figürler tespit edilmesi, bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Ancak iki heykelin kontekst bulgusu olmaması, müze kayıtlarında detaylı bir belgelemenin olmayışı bu düşüncemizi doğrulayacak kanıtlardan yoksun bırakmaktadır.

Kadın figürlerinin diphrosta oturmayı tercih ediyor olmaları, mütevazılığı bir erdem kabul eden iffetli kadın imajının bir yansımasıdır. Işıklı heykelinin Antakya Tykhesi tipini referans alan, İS 2. yüzyıl üretimi olduğu aktarılmıştır. Tanrıça tiplerinin soylu kadınların heykelleri için model alınması, temsil edilen soylu kadınlara verilen önemin bir göstergesidir. Işıklı heykelinin Antakya Tykhesi dışında Mousa ve Penelope tipleri ile benzer olduğu ve hepsinin kapalı biçimde oturur pozisyonda olduklarına dikkat çekilmiştir. Kapalı oturuşun vücut dili ile kendini korumayı, eşine sadakatle bağlı olmayı çağrıştırdığı düşünülmektedir. Roma Dönemi'nde kadın mezarlarında sıkça geçen eşine sadakatli olduklarını öven cümlelerin varlığından yola çıkarak, Işıklı heykelinin eşine sadık bir ömür geçiren kadın imajı vermek amacıyla dikildiği önerilmiştir. Septimius Severus iktidar dönemine yani, İS 2. yüzyıl sonu-İS 3. yüzyılın başına tarihleme önerisi getirdiğimiz Mehmetler heykelinde herhangi bir ziynet eşyası, gösterişli takılara yer verilmemesi, Roma Dönemi'nde toplumsal cinsiyetin kadın bireylere yüklediği davranışlara uygundur. Kararında yaşam anlamına gelen *σωφροσύνη* / *sophrosyne* kavramı, kamusal yaşamda kadınlara gösteriştan uzak olmayı öğütlemiştir. Mehmetler kadın heykelinin elinde tuttuğu rulo, temsil edilen kişinin aristokrat aileye mensup biri olduğunu açık eden diğer işarettir. Okuma yazma bildiği, entelektüel ilgi alanlarının olduğu izleyiciye iletilmiştir.

Peplos vakıf yazıtının işaret ettiği gibi, belirli günlerde ziyaret edilen aile mezarlıkları çeşitli ölü kültü ritüellerine ev sahipliği yapmış olmalıdır. Bu törenlerde gösterişli heykeller aile büyüklerini hatırlatmanın ötesinde ailenin güçlü geçmişine de gönderme yapar. Kırsaldaki villa rustica yanı başında inşa edilen aile mezarlarının yaygın bir uygulama olduğu aktarılmıştır. Bu tür mezarlar ve donatıları, müşteriler üzerinde güçlü etkiler bırakmış olmalıdır.

Teşekkür

Tire Müzesi'ndeki heykeltıraşlık eserleri çalışmam için izin veren Tire Müzesi Müdürü Şeyhmus Tekin'e, müze çalışmalarım sırasında yardımları ve konukseverlikleri için Faruk Tekin'e, Gaye Demirciler'e, Pınar Tugrul'a ve müzenin yeni müdürü Hüseyin Vural'a teşekkür ediyorum. Ayrıca antik heykeller hakkında çok sayıda soruma sabırla yanıt veren, bilgi ve görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Jane Fejfer'a, Prof. Dr. Gürcan Polat'a ve Prof. Dr. Serra Durugönül'e teşekkür ediyorum. Son olarak Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ulaşamadığım çok sayıda yayını temin etme imkanım oldu. Kütüphane personeline yardımları için teşekkür ediyorum.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Homer. İlyada. Homeros, İlyada (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.). Can Yayınları 1998.

Mala. Chro. The Chronicle of John Malalas. (E. Jeffreys, M. Jeffreys ve R. Scott). Brill 2017.

Philo. Bioi Soph. Philostratus and Eunapius, *The lives of the Sophists*. (W. C. Wright, Çev.). Harvard University Press 1938.

Pli. Natural H. Plinius, *Natural History* Volume IX: Book 33-35. (H. Rackham, Çev.). Harvard University Press 1961.

Strab. Geograph. Strabon, *Geograpika*, Kitap XII-XIII-XIV (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2009.

Modern Kaynaklar

Almasri, E., Alshawabkeh, Y., Balaawi, F., ve Shwater, A. (2017). An enthroned tyche statue from gadara/umm qais, jordan. *Acta Historiae Artium*, (58), 5-20.

Altınoluk, S. (2013). *Hypaipa a Lydian city during the Roman imperial period*. Ege Yayınları.

Auinger, J. ve Aurenhammer, M. (2011). Antik dönem sonunda ephesos heykeltıraşlığı. İçinde F. Daim ve S. Ladstätter (Ed.), *Bizans döneminde Ephesos* (S. Gün, F. Öztürk ve B. Yener-Marksteiner, Çev.) (s. 163-195). Ege Yayınları.

Aurenhammer, M. (1990). *Die Skulpturen von Ephesos Idealplastik I*. Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Balty, J. (1981). Antiocheia. *Lexicon iconographicum mythologiae classicae I* (ss. 840-851). Artemis & Winkler Verlag.

Bartman, E. (2017). *The ince blundell collection of classical sculpture: Volume 3: The ideal sculpture*. Liverpool University Press.

Bieber, M. (1961). *The sculpture of the Hellenistic Age*. Columbia University Press.

Boardman, J. (2005). *Yunan heykeli klasik dönem*. (G. Ergin, Çev.). Homer Kitabevi.

Bodel, J. (1999). Death on display: Looking at roman funerals. İçinde B. Bergmann ve C. Kondoleon

(Ed.), *The art of ancient spectacle* (ss. (259-281). Yale University Press.

Borg, B. E. (2011). What's in a tomb: Roman death public and private. J. Andreu, D. Espino, ve S. Pastor (coordinadores), *Mors omnibus instat. Aspectos arqueologicos, epigraficos y rituales de la muerte en el Occidente Romana* (ss. 61-77). Cima Press.

Cremer, M. (1991). *Hellenistisch-römische grabstelen im nordwestlichen kleinasiens. I. Mysien*. Rudolf Habelt.

Çalık, A. (1997). *Roman imperial sculpture from cilicia* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of London.

Çekilmez, M. (2016). Tire müzesi Hellenistik ve Roma imparatorluk dönemi mezar stelleri. İçinde M. A.

Erdoğan ve Ş. Pfeifer-Taş (Ed.), *Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Cilt 1* (ss. 237-268). Tire Belediyesi Kültür Yayınları.

Dohr, T. (1960). *Die Tyche von Antiochia*. Mann.

Drijvers, H. J. W. (1976). *The religion of Palmyra*. Brill.

Erhat, A. (2006). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.

Fejfer, J. (2008). *Roman portraits in context*. Walter de Gruyter.

Flohr, M. (2014). Economy, Roman. İçinde C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of global archaeology* (ss. 2338-2346). Springer.

Forbis, E. P. (1990). Women's public image in italian honorary inscriptions. *The American Journal of Philology*, 111(4), 493-512. <https://doi.org/10.2307/295243>.

Foss, C. (1979). *Ephesus after antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish city*. Cambridge University Press.

Gürler, B. (2000). A tomb group of roman ceramics from the village uzgur in tire. *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* (36), 2000, 113-118.

Gürler, B. (1999). Tire'de bulunmuş erken roma devrine ait cam eserlerden oluşan mezar grubu. *Belleten*, LXIII (236), 15-25.

- Goldman, N. (2001). Roman Footwear. İçinde J. L. Sebesta ve L. Bonfante (Ed.), *The World of Roman Costume* (ss. 101-129). The University of Wisconsin Press.
- Groosman, J. B. (2013). *The athenian agora volume XXXV funerary sculpture*. The American School of Classical Studies at Athens.
- Hemelrijk, E. (1999). *Matrona docta: Educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna*. Routledge.
- Horn, R. (1972). *Hellenistische bildwerke auf samos, samos XII*. Rudolf Habelt.
- Husmann, C. (1994). Penelope. İçinde *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* 7.1 (ss. 291-295). Artemis & Winkler Verlag.
- Iv Ephesos II. Börker, C. ve Mercelbach, R. *Die inschriften von ephesos teil II nr. 101-599 (repertorium)*. Rudolf Habelt Verlag.
- Iv Ephesos VII, 1. Meriç, R. Mercelbach, R. Nollé, J. ve Şahin, S. *Die inschriften von ephesos teil VII, 1 Nr. 3001-3500 (Reppertorium)*. Rudolf Habelt Verlag.
- Iv Ephesos VII, 2. Meriç, R. Mercelbach, R. Nollé, J. ve Şahin, S. *Die inschriften von ephesos teil VII, 2 Nr. 3501-5115 (Reppertorium)*. Rudolf Habelt Verlag.
- İnan, J ve Rosenbaum, E. (1966). *Roman and early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor*. Oxford University Press.
- Jones, C. P. (1983). A deed of foundation from the territory of ephesos. *The Journal of Roman Studies*, 73, 116-125. <https://doi.org/10.2307/300075>.
- Kalinowski, A. (2021). *Memory, family and community in Roman Ephesos*. Cambridge University Press.
- Kalkan, H. (2021). *Lydia'da bir kent arkeolojisi hypaipa*. Akademisyen Kitabevi.
- Keil, J., ve Premierstein, A. V. (1914). *Bericht über eine dritte Reise in Lydien und den angrenzenden Gebieten Ioniens, ausgeführt 1911 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften.
- Kirbihler, F. (2018). Le Caÿstre et Éphèse. Un exemple d'interaction entre une rivière et ses riverains à l'époque romaine. İçinde A. Dan ve S. Lebreton (Eds), *Études des fleuves d'Asie Mineure dans l'Antiquité- Tome 2* (ss. 133-159). Artois Presses Université.
- Kleiner, D. E. E. (1992). *Roman sculpture*. Yale University Press.
- Kondoleon, C. (2000). *Antioch: The lost ancient city*. Princeton University Press.
- Laurenzi, L. (1957). Le sculpture della casa Romana. *Annuario della Scuola Archeologica Di Athene*, 17-18, 54-98.
- Lindner, M. (2006/2007). The Woman from frosinone: Honorific portrait statues of roman imperial women. *Memoirs of the American Academy in Rome, volume 51/52*, 43-85.
- Ling, R. (1991). *Roman painting*. Cambridge University Press.
- Longfellow, B. (2014/2015). Female patrons and honorific statues in Pompeii. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 59/50, 81-101.
- Longfellow, B. (2021). Contextualizing the funerary and honorific portrait statues of women in Pompeii. İçinde B. Longfellow ve M. Swetnam-Burland (Ed.), *Women's lives, women's voices: Roman material culture and femala agency in the bay of naples* (ss. 109-132). University of Texas Press.
- Matheson, S. B. (1994). The goddess tyche. *Yale University Art Gallery Bulletin, An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art*, 18-33.
- McClure, L. K. (2023). *Klasik antikitede kadınlar*. (G. Günata, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Meriç, R. (2009). *Das hinterland von Ephesos: Archäologisch-topographische forschungen im kaystros-tal*. Österreichisches Archäologisches Institut.
- Meriç, R. (2022). Local prehistoric pottery from bademgediği tepe. İçinde R. Meriç (Ed), *Metropolis Ionia IV Bademgediği Tepe (Puranda) Results of excavations conducted between 1999-2007* (ss. 11-184). Homer Kitabevi.
- Milner, F. (1956-48). XXI. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, ÖJh, (43). 1-64.

- Okan, E. (2016). Tykhe ya da fortuna. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (1), 1-14.
- Özgan, R. (2016). *Hellenistik devir heykeltıraşlığı II erken hellenistikten yüksek hellenistiğe*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özkan, A. (2022). Tire ve kartal dağı'ndaki yeni tespitler. *Anadolu Araştırmaları Anatolian Research*, (27), 151-173. <https://doi.org/10.26650/anar.2022.1117141>.
- Özkan, A. (2023). *Geç antik dönem'de küçük menderes vadisi ve çevresinde kentleşme* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Palagia, O. (2008). The marble of the penelope from persepolis and its historical implications. İçinde S. M. R. Darbandi ve A. Zournatzi (Eds), *1st International Conference Ancient Greece and Iran Cross-Cultural Encounters* (ss. 223-237). National Hellenic Research Foundation.
- Pinkwart, D. (1973). Weibliche gewandstatuen aus magnesia am maander. *Antike Plastik*, (12), 149-160.
- Poblome, J. (2004). Comparing ordinary craft production: textile and pottery production in roman asia minor. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 47(4), 491-506.
- Polci, B. (2003). Some aspects of the transformation of the roman domus between late antiquity and the early middle ages. İçinde L. Lavan ve W. Bowden (Eds), *Theory and practice in late antique archaeology* (ss. 79-109). Brill.
- Prusac, M. (2011). *Face to face recarving of roman portraits and the late-antique portrait arts*. Brill
- Pfuhl, E. Ve Möbius H. (1977). Die Ostgriechischen grabreliefs. Textband I. Verlag Philipp von Zabern.
- Pfuhl, E. Ve Möbius H. (1977). Die Ostgriechischen grabreliefs. Tafelband I. Verlag Philipp von Zabern.
- Ricl, M. (2013). New inscriptions from the kayster river (küçük menderes) valley. *Epigraphica Anatolica*, (46), 35-56.
- Ricl, M. (2020). *New Inscriptions from the kaystros river (Küçük Menderes) valley*. Center for Historical Reserach University of Novi Sad, Serbia Faculty of Philosophy Departman of History.
- Richer, G. M. A. (1966). The furniture of the Greeks Etruscans and Romans. The Phaidon Press.
- Ridgway, B. S. (1994). *Greek sculpture in the Art Museum Princeton University: Greek originals, roman copies, and variants*. Princeton University Press.
- Ridgway, B. S. (2001). *Hellenistic sculpture I: The styles of ca. 331-200 B. C*. The University of Wisconsin Press.
- Saller, R. P. (2004). *Patriarchy, property and death in the roman family*. Cambridge University Press.
- Saraçoğlu, A. (1997). *Antakya yöresi mezar stelleri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Salway, B. (2005). The nature and genesis the peutinger map. *Imago Mundi*, 3 (2), 119-135.
- Sevin, V., Arslan-Sevin, N. ve Çetin, S. (2013). *Neikaia: Unutulmuş bir antik kent*. Efe Ofset ve Matbaacılık.
- Sezer, S. S. (2014). Apameia antik kentinden heykeltıraşlık eserleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, (42), 135-144.
- Sezer, S. S. (2016). *Prusias ad hypium antik kenti heykeltıraşlık eserleri*. Ege Yayınları.
- Shapiro, H. A. (2021). Periphron penelope the reception of penelope in fifth-century athens. İçinde R. Ancona ve G. Tsouvala (Ed.), *New Direcitions in the Study of Women in the Greco-Roman Wold* (s.29-43). Oxford University Press.
- Smith, R. R. R. (2005). *Hellenistic sculpture: a handbook*. Thomas & Hudson.
- Smith, R. R. R. (2006). *Aphrodisias II roman potrait statuary from Aphrodisias*. Verlag Philipp von Zabern.
- Smith, R. R. R. (2018). The long lives of roman statues: public monuments in the late antique Aphrodisias. İçinde M. Aurenhammer (Ed), *Sculpture in roman asia minor: proceedings of the international conference at Selçuk, 1st – 3rd October 2013* (ss. 331-352). Österreichisches Archäologisches Institut.
- Sonkaya, A. K. (2018). Hellenistik dönem lydia mezar stellerinde kadın ve erkek tipleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (60), 35-63.

Steskal, M. (2011). Erken bizans döneminde ephesos'ta yıkanma ve hamam mimarisi. İçinde F. Daim ve S. Ladstätter (Ed.), *Bizans Döneminde Ephesos* (S. Gün, F. Öztürk ve B. Yener-Marksteiner (s. 77-94). Ege Yayınları.

Strocka, V. M. (1985). Zuviel Ehre für Scholastika. İçinde M. Kandler (Hrsg), *Lebendige Altertumswissenschaft: Festgabe zur Vollendung d. 70.Lebensjahres von Hermann Vetters* (ss. 229-232). Holzhausen.

Strocka, V. M. (2017). *Dokimenische säulensarkophage. Datierung und deutung.* Rudolf Habelt.

Stout, A. M. (2001). Jewelry a symbol of status in the roman empire. İçinde J. L. Sebesta ve L. Bonfante (Ed.), *The World of Roman Costume* (ss. 77-100). The University of Wisconsin Press.

Stucchi, S. (1967). *Cirene 1957-1966 : un decennio di attività della missione archeologica italiana a Cirene.* Istituto Italiano di Cultura di Tripoli.

Şahin, M. (2000). *Miletopolis kökenli figürlü mezar stelleri ve adak levhaları.* Türk Tarih Kurumu.

Teixidor, J. (1979). *The pantheon of Palmyra.* Brill.

Tepebaş, U., ve Durugönül, S. (2013). Arkaik-roma dönemi heykeltıraşlık eserlerinin kataloğu ve değerlendirilmesi. İçinde S. Durugönül (Ed), Silifke Müzesi Taş Eserler Katoloğu (35-152). KAAM Yayınları.

Uzunoglu, H. (2019). The katoikia of the Lydomouandeitai in the caystervalley-a new honorary inscription preserved in the museum of tire. İçinde M. Nollé, P. M. Rothenhöfer, G. Schmied-Kowarzik, H.

Schwarz, ve H. C. von Mosch (Eds), *Festschrift für Johannes Nollé zum 65. Geburtstag* (ss. 427-439). Habelt Verlag.

Uzunoglu, H. (2020). Tire müzesi'nden bazı yeni yazıtlar. *Phaselis Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, (6), 191-201.

Yaylalı, A. (1979). Hellenistik devir izmir kökenli, figürlü mezar stelleri [Yayınlanmamış Doçentlik Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Yaylalı, A. (1986). Hellenistik devir izmir mezar stelleri. *IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül*

1981, Kongreye Sunulan Bildiler I. Cilt, (ss. 473-489). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

URL Kaynaklar

<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail-base.php?record=LSA-1133> / son erişim tarihi: 12.01.2024